

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Зоран В. Малбашић

**АЛБАНСКИ И МАЂАРСКИ
СЕПАРАТИЗАМ КАО ГЕНЕРАТОРИ
ПОЛИТИЧКОГ НАСИЉА У
ЈУГОИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ**

докторска дисертација

Београд, 2019

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Zoran V. Malbašić

**ALBANIAN AND HUNGARIAN
SEPARATISM AS GENERATORS OF
POLITICAL VIOLENCE IN
SOUTHEASTERN EUROPE**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2019

Ментор:

др Драган Симеуновић, редовни професор,
Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Чланови комисије:

др Драгана Коларић, редовни професор,
Универзитет у Београду, Правни Факултет

др Ивана Дамњановић, доцент,
Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Датум одбране: _____

Албански и мађарски сепаратизам као генератори политичког насиља у Југоисточној Европи

Резиме

Предмет истраживања докторске дисертације „Албански и мађарски сепаратизам као генератори политичког насиља у Југоисточној Европи” односи се на анализу сепаратизма, изучавање његових узрока, природе и врста, као и појавних облика политичког насиља који овај феномен генерише. У фокусу нашег истраживања су сепаратистичке идеје које представљају јаку покретачку снагу и фактор националне мобилизације, али и основ јачања националног идентитета и веза припадника једног народа са обе стране границе-како у матичној држави тако и на територијама других држава у окружењу настањених својим сународницима. Сепаратизам, као есенцијални елемент експанзионистичке политике, гради специфичну везу између групе и државе, афирмише национализам и мотивише припаднике групе на највеће жртве како би се коначни циљ постигао, а то је често уједињење свих етничких територија у једну матицу. Сепаратизам је значајан феномен у светској политици, а с обзиром на драматичне ефекте које изазива како на унутрашње структуре, тако и на међународне односе, свакако заслужује додатну истраживачку пажњу. Оно што је нарочито значајно, у раду се настојало да се кроз компаративну анализу албанског и мађарског сепаратизма докаже веза између сецесионистичких настојања и политичког насиља, као једног од појавних облика социјалног насиља који представља примену силе у сфери политике.

Кључне речи: сепаратизам, политичко насиље, Албанија, Мађарска, Југоисточна Европа, конфликт

Научна област: Политичке науке

Ужа научна област: Политичка теорија, политичка аналитика

УДК број: 327.35:327.5(496.5+293)(043.3)

323.1(496.5+439+497)(043.3)

323.26/.28(043.3)

Albanian and Hungarian Separatism as Generators of Political Violence in Southeastern Europe

Summary

The research subject of the dissertation *Albanian and Hungarian separatism as generators of political violence in Southeastern Europe* relates to analysis of separatism, studying its causes, nature and types, as well as manifestation forms of the political violence which this phenomenon generates. At the focus of the research are separatist ideas which represent a strong moving force and a factor of nationalist mobilization, but also a foundation of strengthening national identity and the bonds of the people of one ethnical group from both sides of the border – both in a motherland and in the territories of the other countries in the environments settled by its compatriots. Separatism, as an essential element of expansionist politics, builds a specific bond between a group and a country, aspires nationalism and motivates the members of a group to make the ultimate sacrifice to achieve the final goal, and that is often to unite all ethnical territories into one motherland. Separatism is a significant phenomenon in world politics, and considering the dramatic effects it causes on the internal structures and on the international relations as well, certainly deserves an additional research attention. The thing that is particularly significant, in this work there is a tendency to prove, by the comparative analysis of Albanian and Hungarian separatism, the link between separatist endeavour and political violence, as one of the manifestation forms of the social violence which represents the appliance of force in the sphere of politics.

Keywords: Separatism, Political Violence, Albania, Hungary, Southeast Europe, Conflict

Scientific field: Political sciences

Scientific subfield: Political theory, political analysis

UDC Number: 327.35:327.5(496.5+293)(043.3)

323.1(496.5+439+497)(043.3)

323.26/.28(043.3)

САДРЖАЈ

Уводна разматрања.....	1
Предмет и циљеви истраживања.....	10
Хипотетички и методолошки оквир истраживања.....	13
1. Одређење појма сепаратизам.....	18
1.1. Дефинисање сепаратизма и његове врсте (сепаратистичке стратегије).....	18
1.2. Узроци сепаратизма.....	36
1.3. Сепаратизам и сродни феномени.....	54
2. Политичко насиље.....	70
2.1. Појам насиља и политичког насиља.....	70
2.2. Политичко насиље и етнички конфликти.....	75
2.3. Насиље, сила и моћ.....	77
2.4. Политичко насиље и институције.....	81
2.5. Узроци, врсте и појавни облици политичког насиља.....	83
2.6. Сепаратизам и политичко насиље.....	90
2.6.1. Политичко убиство и атентат.....	90
2.6.2. Диверзија.....	92
2.6.3. Насилни нeredи, немири и демонстрације.....	94
2.6.4. Тероризам.....	97
2.6.5. Герила.....	100
2.6.6. Устанак.....	102

2.6.7. Војна интервенција и рат.....	103
3. Развој сепаратизма и савремени сепаратистички конфликти.....	108
3.1. Историја сепаратизма у свету и актуелни конфликти са сепаратистичким потенцијалом.....	108
3.2. Сепаратизми <i>sui generis</i> : Курди и Баски.....	118
4. Студија случаја сепаратизма: Албански сепаратизам.....	122
4.1. Развој албанског сепаратизма.....	122
4.1.1. Призренска лига и албански устанци од 1878. до 1912. године.....	128
4.1.2. Албанија као независна држава и сепаратизам у међуратном периоду.....	142
4.1.3. Остварење пројекта „Велике Албаније” током Другог светског рата.....	164
4.1.4. Послератне албанске сепаратистичке организације у емиграцији и њихове везе са албанским националистима у Албанији и дијаспори.....	178
4.1.5. Демонстрације у СФРЈ 1968. године и њене последице.....	183
4.1.6. Масовни протести на Косову 1981. године и распад СФРЈ.....	191
4.2. Савремени албански сепаратизам и његове последице.....	202
4.2.1. ОВК и конфликт на Косову и Метохији.....	202
4.2.2. Сукоби на југу Републике Србије и у Македонији.....	210
4.2.3. Албанска великодржавна политика у 21. веку: косовски сепаратизам као део решења коначног статуса албанске нације на Балкану.....	220
5. Студија случаја сепаратизма: Мађарски сепаратизам.....	232
5.1. Историјат мађарског експанзионизма и формирање мађарског етнонационализма.....	232
5.1.1. Од досељавања Мађара у Панонију до средине 19. века.....	232

5.1.2. Мађаризација у Угарској од Аустроугарске нагодбе до краја Великог рата..	238
5.1.3. Тријанонски мировни споразум и међуратни мађарски сепаратизам.....	249
5.1.4. Бечке арбитраже и рестаурација „Велике Мађарске” током Другог светског рата.....	261
5.1.5. Мађарски сепаратизам у периоду социјализма и његово поновно буђење крајем 20. века.....	271
5.2. „Не, не, никад!” и у 21. веку: перспективе савремене мађарске великодржавне политике.....	282
6. Практичне импликације резултата истраживања и закључна разматрања.....	311
Литература.....	324
Списак објављених радова кандидата.....	360
Биографија кандидата.....	360

Уводна разматрања

Сепаратизам је екстремна манифестација национализма која креира унутардржавни, али и међудржавни конфликт. Овај феномен је по својој природи офанзиван и експанзиван, и може да узрокује значајне проблеме, нарочито у етнички хетерогеним друштвима где се нација често перципира као трансцедентални и непроменљиви ентитет. Сепаратистичке тежње су усмерене ка одређеној територији која за групу има узвишени карактер, и неодвојив је део њеног колективног идентитета. То је територија која у колективној свести по историјском праву припада групи са сепаратистичким тежњама, чији припадници сматрају да су управо њихови преци најдуже обитавали на том простору, те да је њихово историјско право да ту територију поново контролишу у потпуности. Недељивост територије код сепаратистичких захтева представља важну компоненту, тако да се она углавном означава као својеврсно власништво одређене нације. За државу која испољава експанзионистичке претензије, територија настањена сународницима нема само мистични, узвишени и отаџбински значај, већ свакако и стратешко-економску, али и вишеструку политичку важност. Величина територије која је погођена овим тежњама варира од појединих места, градова (Ријека у Истри, Република Хрватска), административних целина унутар одређене државе (полуострво Крим), па до читавих суверених држава (према појединим екстремним „правашким” политичким партијама у Републици Хрватској, читава данашња Босна и Херцеговина је неодвојиви део хрватског историјског етничког простора).

Идеја о националном уједињењу била је моћна покретачка снага за националистичке мислиоце и политичке вође још од успона националистичке идеологије крајем 18. века, а сепаратистичке тежње, као суштински елемент великодржавне политике, од тада готово редовно прате ову идеологију. Великодржавна политика у најужем смислу означава ситуацију у којој једна суверена држава показује територијалне аспирације ка територији, али и становништву друге суверене државе, а такође означава и активности националистичких покрета и идеологија који за циљ имају промену међународно признатих граница како би сви припадници једног етноса живели у заједничкој држави. Овај феномен често се заснива на некадашњим реалним или претпостављеним поседовањем одређене територије насељене сународницима, које је због различитих

узрока неопходно, или бар пожељно, повратити под окриље матичне државе. Настојање да се уједине територије које се могу довести у етничку и историјско-географску корелацију, а све на основу претпостављеног историјско-политичког права, у својој основној фази садржи сепаратизам, који у најужем смислу представља убеђење одређене етничке, религијске или политичке групе унутар једне државе о неопходности формирања сопственог субјективитета, са свим елементима државности који би их чинили независним од претходне државне заједнице у којој су се налазили. Сецесионизам (од латинског *secedere* – удаљити, одвојити) је доктрина која промовише право на територијално издвајање одређеног дела суверене државе која је већински настањена етничком групом која тежи сецесији, односно излазак из постојеће државе коју сецесионисти не признају као легитимну.

До деведесетих година прошлог века врло мало студија је истраживало утицај етничитета у међународној политици, те односа између сецесионистичких тежњи, етничких конфликта и међудржавних сукоба. Основни разлог за овакав тренд био је доминантни реалистички приступ у изучавању односа међу државама, где су се класични реалисти (Ханс Моргентау, Рејмон Арон, и др.), али и неореалисти и структурални реалисти (Волц и др.) фокусирали на глобални систем како би објаснили већину међународних конфликта, без анализе утицаја националности, религије или било ког другог доминантно националног фактора. Други разлог лежао је у чињеници да је до последње деценије прошлог века свет био биполаран, са две супер силе САД и СССР, које су редовно подржавале разне етничке и верске сукобе широм света руководећи се искључиво својим националним интересима, користећи читаве народе и државе као марионете у глобалној политичкој игри. Унутардржавни конфликти су током периода Хладног рата дефинисани као „сукоби ниског интензитета“ и секундарно су анализирани у контексту конфликта „високог интензитета“ који је вођен између Истока и Запада предвођеним овим двама суперсилама. Такође, сузбијање испољавања етничких и религијских особености у земљама Источног блока додатно је утицало да појаве попут сецесионизма буду у потпуности изван фокуса истраживача из домена међународних односа. Трећи разлог за занемаривање утицаја етничког фактора у међународним односима долази од ставова истраживача друштвених наука са Запада након Другог светског рата. Наиме, већина њих сматрала је да су, након што су бивше колоније стекле

независност, етнички и религиозни идентитети нација на основу којих су се успешно изборили са колонијалним силама, полако падали у други план. На сличном трагу, марксисти су веровали да ће успостављање социјализма окончати етничке тензије кроз елиминацију осећаја о етничкој припадности који је био доминантан у пре-социјалистичким друштвима, док су противници марксизма са Запада сматрали да ће урбанизација, индустријализација и свеопшта едукација утицати на смањење етничких напетости кроз процес редуковања осећања о етничкој припадности и колективној етничкој свести, те да ће кроз описани процес „универсализам заменити партикуларизам”.¹

Од краја 70-их година прошлог века, истраживачи међународних односа налазили су се у процепу између учења реалиста и неореалиста с једне стране, те неолибералног и институционалног приступа с друге стране. Ова дебата заснована је на традиционалној конкуренцији између политичког реализма и идеализма, односно на истраживању пресудног утицаја силе или норми у понашању држава. Другим речима, дуго се постављало питање да ли је доминантан принцип у међународним односима анархија или ред, односно конфликт или стабилност? Да ли је анархична структура, како неореалисти тврде, заслужна за циклусе конфликта што појачава потребу за безбедношћу на глобалном нивоу, или интернационални институционализам, који је према заговорницима институционалиста тренутно доминантан концепт у развијеним деловима света, може да замени безбедносну дилему у односима међу државама? Последња деценија XX века донела је крај Хладног рата, имплозију Совјетског Савеза и распад СФР Југославије, што је озбиљно уздрмало учења реалиста, јер су етнички конфликти и појачано етничко политичко насиље у том периоду фокус истраживача пребацили унутар државе, занемарујући међудржавне односе, па и међудржавне конфликте, који су до тада били примарни у истраживању међународних односа. Поред тзв. „ратова треће врсте”,² унутардржавни етнички конфликти дошли су на истакнуто место у истраживању међународних односа, а интернационализација етничких конфликта послужила је за објашњење великог броја феномена међународних односа, од кретања избеглица до

¹ Rita Jalali and Seymour Martin Lipset, *Racial and Ethnic Conflicts: A Global Perspective*, The Academy of Political Science, Political Science Quarterly, Vol. 107, No. 4 (Winter, 1992-1993), New York, p. 585.

² Видети: Kalevi J. Holsti, *The State, War, and the State of War*, Cambridge University Press, 2010.

хуманитарних интервенција. Друга половина двадесетог века такође нам је доказала да су сукоби унутар националних граница ипак постали доминантна врста конфликта, с обзиром да је готово једна трећина земаља у свету у овом периоду била суочена са неком врстом унутрашњег конфликта, који су махом били сукоби између различитих етничких група.

По окончању Хладног рата дошло је до неочекиваног обрта, с обзиром да је уместо деескалације, дошло до експлозије етничких сукоба, па је самим тим и фокус истраживача из различитих дисциплина бивао усмерен ка овом пољу. Од тада међународном политиком доминирају верски, етнички, па и племенски сукоби, тако да данас у свету постоје десетине замрзнутих конфликта са озбиљним потенцијалом ескалације ка међудржавном рату. На територији укупно 193 чланице Организације уједињених нација (УН) претходних деценија са променљивим успехом деловало је неколико десетина сецесионистичких групација који су за примарни циљ имали формирање независне државе. Сукоби у Чеченији, Сијера Леонеу, Афганистану, Мјанмару, Шри Ланки, Индонезији, Филипинима, Узбекистану, Тацикистану, Авганистану, Конгу, Бурундију, Судану, Анголи, Либану, Либији, Сирији и Украјини константно угрожавају међународну стабилност и изазивају нарочиту пажњу, а неретко и војни ангажман великих сила и војних коалиција.

Последњу деценију и по државе Југоисточне Европе су у значајном проценту постале пуноправни члан европске заједнице народа оличеној у Европској унији, делом и захваљујући чињеници да се на том простору у доброј мери одустало од националистичке, могло би се рећи „балканске” реторике која се никако није уклапала у савремене тековине Запада у XXI веку. Иако ова реторика из практичних разлога није у фокусу данашњег политичког естаблишмента у региону, идеја о великим националним државама које би обједињавале целокупне народе итекако је жива у идеолошким основама бројних националистичких организација од Мађарске на северу, Хрватске на западу, па до Грчке на југу, односно до Бугарске на истоку.

У другој половини XIX века, а нарочито распадом Отоманског Царства и Хабзбуршке Монархије, дошло је до формирања већег броја нестабилних, економски неразвијених и мултиетничких државних творевина у Југоисточној Европи, што је довело

до стварања стереотипа о нетолерантности, варваризму, полуоријенталности и полуцивизацији који је наметнут овом подручју, нарочито региону Балкана.³ Дешавања у Другом светском рату и касније током грађанског рата на простору бивше СФРЈ додатно су утицала на јачање овог стереотипа, али и до пораста сецесионизма, нарочито међу популацијом екстремних националиста. Такође, пад комунизма и настојање да се по сваку цену уведе западни модел демократије, довео је до јачања радикално националистичких покрета, па чак и до рехабилитације неонацистичких идеја на Балканском полуострву, али и шире.

Идеја о прекрајању државних граница по принципу „крви и земље” можда је уласком појединих земаља Југоисточне Европе изгубила на значају, али је и даље незанемарљива и представља значајан основ за идеолошко деловање радикално десничарских политичких формација које делују на овим просторима. Активности политичких покрета који су као примарни циљ свог деловања истицали одвајање територије већински настањене једном етничком групом, односно партикуларизацију до тада међународно признате државе, изазвали су значајне конфликте током 90-их година прошлог века у региону. Дугогодишња светска финансијска криза и евроскептицизам допринели су све већој тензији и јачању радикалних покрета, у чему подручје Југоисточне Европе није изузетак, јер се сецесионизам и експанзионистичка политика управо и јављају након „дугог периода фрустрације”⁴, карактеристичног за транзициона друштва на овом подручју. „Велика Хрватска” је идеја водиља бројних тзв. „правашких” странака у Републици Хрватској на челу са Хрватском чистом странком права (Хрватска чиста странка права бори за ослобођење цијелога хрватскога етничкога и повијеснога простора – члан 8 Темелјних начела странке⁵), „Велика Србија” је основ идеолошког деловања Српске радикалне странке, „Босански покрет националног поноса” залаже се за границе које сежу знатно изван територије данашње Босне и Херцеговине⁶, иза идеје „Велике Румуније” начелно је стао и румунски парламент који је 8. маја 2013. године, одлуком свих парламентарних

³ Marija Todorova, *Imaginarni Balkan*, Biblioteka XX vek, Beograd 2006, str. 11.

⁴ Donald Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, University of California Press, 2000, p. 230.

⁵ <http://hcsp.hr/temeljna-nacela> (25.05.2016.).

⁶ <http://www.bosanski-nacionalisti.org/stavovi.html> (25.05.2016.).

странака, усвојио „законодавни амандман“ којим је све припаднике балкано-романских етничких група прогласио за „Румуне посвуда“, без обзира на то како они сами себе називају⁷; „Велика Бугарска“ је заступљена у идеолошком деловању бугарске и македонске фракције оригиналне ВМРО (*Вътрешна Македонска Револуционна Организација*), док је Грчка неонацистичка политичка партија „Златна Зора“ (*Chrysí Avgí*) све гласнија у захтевима за „коначно решавање“ статуса Македоније, али и исказивањима територијалних претензија ка Јужној Албанији (Северном Епиру), Јужној Бугарској па чак и Истанбулу. Важно је истаћи да хрватски правашки активисти од средине 2014. године имају свог представника у Европском парламенту, званична Румунија је све гласнија у територијалним претензијама ка суседној Молдавији, и то оном делу са већинским румунским становништвом, док је „Златна Зора“ уз много буке други пут узастопно члан грчког парламента.

Оно што је за наше истраживање нарочито значајно је чињеница да је успостављање тзв. „Велике Мађарске“ званично прокламовано у идеолошким начелима мађарског Омладинског покрета „64 Жупаније“ (*Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom*); „Велика Албанија“ је пројекат који кроз референдум о припајању Косова Албанији већ годинама намерава да спроведе радикални покрет Албанаца под називом „Самоопредељење“ (*Vetëvendosje*), док се спорадично јављају и сепаратистичке тежње Албанаца у југоисточној Србији и у западном делу БЈР Македоније, а нису усамљене ни сецесионистичке тежње Албанаца у Прешевској долини и Западној Македонији.

Исто тако, покрет „64 Жупаније“ институционално делује и ван граница Мађарске, а функционише под патронатом најјаче десничарске политичке партије у Мађарској – „Јобик“ (*Jobbik Magyarországért Mozgalom*). Политички програм Јобика би се у најкраћим цртама могао описати као комбинација етно-национализма и антиглобализма, са јасним утицајем радикално десничарске доктрине. С тим у вези, успон Јобика на мађарској

⁷ http://www.rgnpress.ro/rgn_13/categorii/eveniment/9193-zi-istoric-in-parlamentul-romaniei-cu-o-majoritate-zdobitoare-parlamentul-a-aprobat-c-denumirile-de-vlahi-aromani-istroromani-moldoveni-denumesc-pe-cea-de-roman.html (25.05.2016.).

политичкој сцени није се догодио изненада, без знака упозорења.⁸ На првим националним парламентарним изборима од оснивања странке (2006. године), нису успели да пређу цензус, да би се четири године касније у посланичким клупама нашло 47 Јобикових посланика, уз освојених 16.67 % гласова. На последњим изборима одржаним 2014. године, странка је освојила 23 посланичка мандата уз указано поверење од стране 20.3 % становништва, тако да данас представља трећу по снази партију у Мађарској, уједно и најбројнију десничарску организацију у земљи. На изборима за ЕП 2010. и 2014. године Јобик је успео да освоји три посланичка мандата, оба пута освајајући око 15% гласова.⁹

Примарни идеолошки циљ организације је рестаурација „Велике Мађарске” која је престала да постоји након потписивања Тријанонског споразума 1920. године, тако да се Јобиков страначки активизам најчешће испољава кроз експанзионистичке тежње ка територијама у окружењу настањеним становништвом мађарске националности.¹⁰ Претходних година Јобик је иницирао формирање више полумилитантних формација са циљем наводног одржавања јавног реда и мира у проблематичним регијама Мађарске, чији су припадници неретко организовано одлазили и у погранична подручја у мађарском окружењу. Паралелно са политичким успоном Јобика, значајан број радикално десничарских и парамилитарних групација појавио се у политичком животу Мађарске, често са врло блиским везама са Јобиком. Поред „Нове мађарске гарде”, формирана је „Одметничка армија” (*Betyársereg*), „Покрет за бољу будућност – Мађарска самоодбрана” (*Szebb Jövőért – Magyar Önvédelem Mozgalom*) и „Стража карпатске отаџбине” (*Kárpát Haza Őrei*). Без обзира што су поједине од побројаних организација минорног карактера, са чланством које варира од неколико десетина до неколико стотина активиста, извештај Атина института из Будимпеште, који се бави деловањем радикалне деснице у Мађарској и који је сачињен 2014. године, указује да су екстремистичке организације из Мађарске

⁸ Zselyke Csaky, Hungary: Jobbik and the 'Enemy Within', *Nations in Transit* <https://freedomhouse.org/blog/hungary-jobbik-and-%E2%80%98enemy-within%E2%80%99#.VF0iGPnF-E4> 2/ (14.02.2016.).

⁹ <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/country-results-hu-2014.html> (14.02.2016.).

¹⁰ Ralf Melzer, Sebastian Serafin, *Right-wing Extremism in Europe*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Berlin, 2013, p. 231.

прошириле своје активности на Румунију и Србију, и то међу мађарском мањином које живи у непосредном суседству.¹¹

Када су у питању активности албанских сепаратистичких организација које делују у државама у окружењу Републике Албаније, највише се истиче покрет „Самоопредељење” (*Vetëvendosje*), који је последњих година врло присутан у политичком животу на Косову (члан овог покрета до марта 2018. године био је и градоначелник Приштине Шпенд Ахмети). „Самоопредељење” се поред пуног косовског суверенитета и територијалног интегритета, отворено залаже и за уједињење Косова и Метохије и Републике Албаније, а у политичком програму покрета налази се захтев за укидање члана Устава тзв. Републике Косово који забрањује уједињење са другом државом. Покрет данас представља другу по снази политичку опцију у косовском парламенту, са укупно 32 од 120 посланичких места.¹² Да „Самоопредељење” није усамљен пример на плану пропагирања албанског сепаратизма и државног експанзионизма показују ставови Кочо Данаја, директора Института за регионалне прогнозе у Тирани и дугогодишњег саветника премијера Републике Албаније, који годинама уназад захтева ревизију међународних уговора са почетка двадесетог века како би се реализовала идеја о тзв. „природној Албанији“, која би највећи део припадника албанског народа објединила у једној држави. У складу са својим претходним великодржавним настојањима, група интелектуалаца предвођена Данајем крајем 2010. године је у Тирани формирала политичку партију под називом „Природна Албанија” (*Shqipëria Natyrale*). Програм ове политичко-идеолошке групације¹³ јасан је показатељ да идеја велике албаније нема упориште искључиво у етно-националистичким

¹¹ Athena Institute, *Successful Network Building in Serbia by Hungarian Extremists*, доступно на: <http://www.athenaintezet.hu/en/news/read/268> (16.02.2016.); и *Hungarian Extremist Structures in Romania*, доступно на: <http://www.athenaintezet.hu/en/news/read/266> (16.02.2016.).

¹² Видети: <http://www.electionguide.org/elections/id/3034/> (31.01.2018.).

¹³ У интервјуу који је дао за ОВС Трансеуропа 19.04.2013. године, Кочо Данај је навео да је концепт „Природне Албаније” рођен 2006. године у складу са природним границама Албаније, односно оних територија које настањују Албанци и сматрају је својом. Овај концепт је, по Данајевим речима, идеална замена за појмове „велика” и „етничка” Албанија. Организација „Природна Албанија” се не залаже за остваривање Албаније у овим границама путем оружаног сукоба, већ кроз дијалог и преговоре репрезентата више држава у којима живе Албанци. Видети: <https://www.nationalia.info/new/9840/the-natural-albania-a-further-attempt-to-put-merger-with-kosovo-in-the-political-agenda>, <https://www.balkanicaucaso.org/aree/Albania/Ideologie-l-Albania-naturale-134125> и <http://shqiprianatyrale.yolasite.com/> (31.01.2018.).

центрима у албанској дијаспори, у Македонији и на Косову, већ да су носиоци исте идеје такође и у Тирани, и то одлично политички позиционирани. Када се томе додају изјаве актуелног премијера Републике Албаније који, иако „Велику Албанију” означава као појам који су измислили припадници других нација, Албанце назива „једним народом у две земље”¹⁴, јасно је да албанске територијалне претензије ка земљама у окружењу нису само пука жеља албанских ултранационалиста. С тим у вези, албански сепаратизам је мање институционализован од мађарског, али је зато врло конкретнији, с обзиром да је у априлу 2015. године извршен напад албанских терориста на караулу у македонском селу Гошинци, док се током маја исте године у Куманову одвијао озбиљан оружани сукоб између терориста албанске националности и снага безбедности БЈР Македоније.

Поред ултранационалистичких организација које се отворено залажу за албанско национално уједињење, велики део Албанаца у матичној држави и дијаспори подржава идеју о националној унификацији. Наиме, током 2010. године је од стране Европског фонда за Балкан, односно организације Gallup Balkan Monitor спроведено истраживање међу Албанцима у земљама региона, којом приликом је установљено да око 63% Албанаца који живе у Републици Албанији подржава национално уједињење у једну државу, у Македонији такав пројекат подржава 53% Албанаца, док се тај проценат пење на 81% на Косову. Када се узму подаци из претходних година, евидентно је да ова стратегија добија нове присталице, с обзиром да је идеју о формирању „Велике Албаније” у 2008. години подржало 68% Албанаца у матичној земљи, 54% Албанаца на Косову и 44% Албанаца у Македонији.¹⁵

Узимајући све наведено у обзир, истраживачко питање овог рада је како идеја сепаратизма обликује политички живот на подручју Југоисточне Европе, нарочито у Републици Албанији и Мађарској, односно које форме политичког насиља узрокују сепаратистичка настојања у различитим друштвено-политичким и социјално-економским условима? С тим у вези, настојаћемо да укажемо да постоје узрочни односи између идеје сецесионизма и одређеног политичког понашања у посматраном региону, односно да докажемо да сепаратистичке тежње утичу на појаву појединих основних и сложених

¹⁴ опширније видети на: <http://www.tanjug.rs/full-view.aspx?izb=286930> (15.02.2017.).

¹⁵ Gallup Balkan Monitor, *2010 Summary of Findings, Insights and Perceptions: Voices of the Balkans*, p. 47.

облика политичког насиља. Са безбедносног аспекта, сматрамо да је важно указати на врсте сепаратистичких тежњи, те да је нарочито значајно препознати и дефинисати друштвене опасности, односно облике политичког насиља које ове тежње са собом носе.

Предмет и циљеви истраживања

Предмет истраживања докторске дисертације је анализа основних и сложених облика политичког насиља које генерише сепаратизам, односно сецесионистичке тежње које се на подручју Југоисточне Европе различито испољавају у различитим друштвеним и економским околностима. Хронолошки оквир истраживања обухватио је период од настанка Албаније и савремене Мађарске, дакле од друге деценије двадесетог века, као и кључне догађаје из прошлости који су утицали на формирање албанске и мађарске експанзионистичке политике, док је нарочита пажња посвећена периоду након 1989. године. Наиме, ово је година у којој су у Европи и читавом свету наступиле озбиљне друштвено-политичке промене, а које су се на подручју Југоисточне Европе, која је са просторног аспекта у фокусу нашег истраживања, рефлектовале на изузетно драматичан начин.

Сепаратизам, као есенцијални и неодвојиви део експанзионистичко-националистичке политике, је феномен који је у домаћој литератури недовољно истражен, тако да сматрамо пожељним да се овај сегментирани појам додатно истражи, али и да се истакну јасне разлике у односу на бројне сличне феномене, попут федерализма, анексије и сл, и то не само у семантичком и онтолошком смислу. У нашем раду ћемо се оријентисати на истраживање сепаратизма који генерише политичко насиље, како институционализовано тако и оно неинституционално, и то кроз анализу програмских начела формално организованих покрета и политичких партија, али и изјаве државних званичника и националистичких лидера у Албанији и Мађарској кроз историју до данас. Оно што је нарочито важно истаћи је да су се поједине партије на власти у анализираним друштвима користиле политичком камуфлажом како би се прилагодили геополитичким актуелностима, те се тако декларативно одрицале насилних метода у решавању конфликта и уједно подстицале друге на вршење политичког насиља.

У истраживању је спроведена компаративна анализа мађарског и албанског сепаратизма и великодржавне политике, односно активности мађарског и албанског државног врха и њихова синхронизованост са панмађарским и паналбанским организацијама у дијаспори, тачније земљама окружења. Такође, анализа је вршена и кроз време, како у случају Мађарске, тако и у случају Албаније, како би се постигао детаљнији увид у развој сецесионистичких идеја које до данас обликују спољне политике ове две државе. Разлог за спровођење оваквог истраживања лежи у чињеници да не постоји слична компаративна студија која се бави анализом агресивних спољних политика Албаније и Мађарске, чије су импликације свакако значајне за безбедносну ситуацију у региону.

Када је у питању структура докторске дисертације, она је подељена на неколико делова. У уводном делу је дефинисан предмет истраживања, формулисане су генералне и посебне хипотезе, али и методолошки оквир, те циљеви истраживања. Потом следи поглавље у раду које се бави дефинисањем, односно појмовним одређењем сепаратизма где су у обзир узете бројне академске одреднице овог феномена. Такође, у овом поглављу представљене су и врсте сепаратизма и великодржавне политике које узрокује, његови узроци, али и стратегије којима се служе групе које испољавају сецесионистичке тежње. У овом делу рада направљена је и дистинкција између сепаратизма и сродних феномена, а све у циљу како би се овај појам што прецизније и слојевитије дефинисао, а што нам је у каснијем истраживању знатно помогло да га препознамо у анализи посматраних политичких понашања.

У другом поглављу истраживање је било фокусирано на одређење политичког насиља, јасније дефинисање његовог односа са феноменима попут силе и моћи, али и интеракцијом ове комплексне друштвене појаве са институцијама државе и друштва. Након анализе досадашњих достигнућа на плану дефинисања ове значајне појаве у иностраној и домаћој академској мисли, извршена је и типологија политичког насиља, са нарочитим фокусом на оне појавне облике којима се служе сепаратисти у склопу својих активности.

Наредни сегмент докторске дисертације односи се на историјски развој феномена сепаратизма, као и на елаборацију савремених конфликта са сецесионистичким потенцијалом. Посебна пажња посвећена је анализи специфичних појавних облика овог

феномена (тзв. *sui generis* сепаратизми), који се испољавају у ситуацијама када одређени народи немају своју матичну државу, али зато имају јасно изражену намеру да све припаднике сопственог етноса окупе у јединствени политички и државно-правни оквир.

Централни делови дисертације односе се на компаративну анализу две сепаратистичке стратегије – албанске и мађарске, и то у временском оквиру од последњих век и по, са нарочитим акцентом на сепаратистичке активности након формирања независне Албаније и Мађарске, али и период након слома Источног блока у Европи. Кроз анализу програмских начела националистичких политичких партија, изјаве државних званичника и активности лидера националистичких политичко-идеолошких групација, настојали смо да потврдимо да је идеја сепаратизма изузетно жива у овим државама, те да је била присутна у готово свим периодима постојања ових држава, без обзира на облик тада важећег друштвено-политичког уређења.

У закључку смо настојали да сумирамо све резулате нашег истраживања, односно да у завршним разматрањима потврдимо генералне и посебне хипотезе, односно критички сагледамо и оценимо ефекте које идеја сецесионизма има на политички живот у посматраним друштвима, али и ширем региону.

Примарни научни циљ истраживања је научна дескрипција и класификација врло слојевитог појма сепаратизам, његово одређење и систематизација сазнања о политичком насиљу које сепаратизам сегенерише. Настојали смо да укажемо на узрочне односе између сецесионистичких идеја и одређеног политичког понашања, односно испољавања одређених облика политичког насиља у посматраном региону. Након описа стања, ситуација, актера и осталих кључних детерминанти предмета истраживања, настојали смо да укажемо на узрочне односе између идеје сепаратизма и одређеног политичког понашања у посматраним државама. Са безбедносног аспекта, важно је указати на појавне облике сецесионистичких тежњи, односно препознавање и дефинисање опасности које оне са собом носе. Дакле, наше истраживање је усмерено на политичке услове, односно на идејно-политичку климу која доводи до развоја сепаратистичких идеја, за које смо настојали да утврдимо да су конкретна претња по регионалну безбедност.

Друштвени циљ истраживања односи се на јасно дефинисање друштвених, политичких, социјалних и економских околности у којима сепаратизам генерише политичко насиље и указивање стручној и безбедносној заједници на опасности које сепаратистичке тежње са собом носе, а које се манифестују како на унутрашњем, тако и на међународном плану. С обзиром да је Република Србија на посредан, али и непосредан начин погођена албанским и мађарским сепаратистичким и великодржавним тежњама, значај овог истраживања за домаћу академску и безбедносну заједницу огледао би се у томе да се сазнања до којих смо дошли на што адекватнији начин укључе у постојећи научни фонд везан за овај проблем, али и да се приближе ширем аудиторијуму.

Хипотетички и методолошки оквир истраживања

Када је у питању хипотетички оквир овог истраживања, настојали смо да развијемо систем хипотеза који је адекватан предмету истраживања. Тачније, постављена је генерална, општа хипотеза, која нам је указала да постоји каузална веза између сепаратистичких тежњи и политичког насиља у Југоисточној Европи, нарочито у Републици Албанији и Мађарској:

1. Сепаратистичка настојања државних и недржавних субјеката у Републици Албанији и Мађарској представљају један од кључних генератора институционализованог и неинституционализованог политичког насиља у овим државама и њиховом окружењу, односно у готово читавој Југоисточној Европи.

Осим тога, настојали смо да истражимо везу између сецесионистичких идеја и политичког насиља у државама са различитим степеном економског и демократског развоја:

2. Сепаратизам генерише различите облике политичког насиља у зависности од степена друштвено-економског развоја и нивоа развијености демократских институција.

Посебне хипотезе, као развијени, конкретизовани делови генералних хипотеза, указале су да кључни фактори за појаву одређених облика политичког насиља леже у степену демократског и економског развоја државе која жели да припоји туђе територије (матична држава) у којој се јављају великодржавне идеје:

1. *Уколико је друштвено-економски и демократски развој у матичној држави већи, сепаратизам у посматраној држави ће бити институционални, односно генерисаће институционализовано политичко насиље.*

2. *Ако у матичној држави нису довољно развијене институције правне државе и демократског система, присутни сепаратизам ће бити неинституционалан и узроковаће неинституционализовано политичко насиље.*

Исто тако, настојали смо да докажемо основне разлике између сепаратизма у албанском и мађарском случају, те различите форме политичког насиља које генерише у ове две државе, као и чињеницу да је сецесионизам моћно оружје у рукама политичких одлучиоца, нарочито у временима друштвено-политичке кризе:

3. *У албанској великодржавној политици доминантан је етнички концепт, који се базира на уједињењу територија настањеним лицима албанске националности, док је у мађарском случају акценат на интегралној верзији овог феномена, која инсистира на рестаурацији државе која би објединила све претпостављене историјске мађарске земље.*

4. *Сепаратизам је део националне стратегије у спољним политикама националистичких влада у Југоисточној Европи, нарочито у Албанији и Мађарској; великодржавне стратегије не нестају током времена, већ су адаптивне и трансформишу се у зависности од политичких и економских околности у земљи и окружењу.*

Наведене посебне хипотезе, поред доказивања тачности генералних хипотеза, имале су за циљ формирање одговарајућег истраживачког оквира којим би верификовали и на адекватан начин унапредили досадашња достигнућа на пољу истраживања сепаратизма, као и сазнања о врстама политичког насиља које овај феномен условљава.

С обзиром да је предмет нашег истраживања врло комплексан, у раду је било неопходно комбиновање општих и посебних научних метода, приступа и методских поступака. С тим у вези, користили смо се институционалним приступом, и то у оном делу који анализира деловање институција, интеракцију институција и појединаца, али и утицај политичких институција на понашање актера. Анализирајући правила како формалне организације власти, тако и неформалне процедуре у посматраним друштвима, овај приступ нам је помогао да на адекватан начин докажемо да правна држава и демократија

не укидају сепаратизам, већ утичу на његову трансформацију, односно институционализацију, а на тај начин утичу и на политичко насиље, које се у државама са вишим степеном демократског развоја јавља у институционализованим формама.

Како бисмо потврдили каузалитет између сепаратистичких настојања и политичког насиља, користили смо принцип историзма, којим смо настојали да докажемо како свако политичко понашање, односно политичка појава, имају своје корене у историји, те да се та понашања и појаве временом развијају, модификују и испољавају у мањем или већем обиму.

Потом, користили смо се *хипотетичко-дедуктивним методом*, која представља искуствену методу, односно заснована је на „искуству које има својства општег, провереног и проверљивог искуства”.¹⁶ Овај метод нам помаже у јасном разграничавању појединих форми политичког насиља које се јављају у посматраном региону, а омогућава нам и адекватно упоређење и критичко сагледавање постојећег сазнања о предмету истраживања. Хипотетичко-дедуктивна метода је искуствена, општенаучна метода чија се научно-сазнајна основа базира на свеукупном научном, али и друштвеном искуству, те се стога показала као непосредно „најпродуктивнија општенаучна метода”¹⁷, нарочито када су у питању истраживања политичких појава и процеса.

Неопходна нам је била и *метода моделовања*, јер у истраживању анализирамо идеје, захтеве, тежње, у ствари појмове из категорије идеализованих модела, с обзиром да су и сами политички програми такође модели понашања. Стога, настојали смо да овом методом, која представља „захтев за одређеним политичким понашањем и пројекцију политичке будућности”¹⁸ израдимо модел који ће представљати део друштвене стварности везан за однос сепаратизма и политичког насиља.

Исто тако, у истраживању смо нарочито користили *компаративну методу* са акцентом на везу сецесионистичких тежњи и политичког насиља у Мађарској, односно

¹⁶ Милосављевић Славомир и Радосављевић Иван, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2003, стр. 240-241.

¹⁷ Ибид, стр. 254.

¹⁸ Ибид, стр. 266.

Републици Албанији, како би поредили врсте и појавне облике политичког насиља инспирисаног експанзионистичким тежњама у ове две земље, те на тај начин установили сличности и разлике између анализираних феномена са циљем успешног уобличавања нових сазнања на овом пољу. У питању су две земље које као независне државе егзистирају приближно исти временски период, с тим да је прва настала као резултат војног пораза, док је друга настала као последица регионалног сукоба на почетку 20. века. Обе државе су етнички врло хомогене, неколико деценија биле су део Варшавског пакта, да би након распада овог савеза знатно другачијим темпом кренули у обимне друштвено-економске реформе. На примеру ове две земље настојали смо да потрдимо генералне и посебне хипотезе, односно да пронађемо везу између степена демократског и економског развоја и појавних облика политичког насиља узрокованог сепаратистичким тежњама.

За прикупљање података о предмету истраживања користили смо анализу садржаја докумената, односно теоријске анализе односа сецесионизма и других сродних феномена, службена документа – законе, уредбе и сл., акциона документа, односно програмска начела идеолошко-политичких формација која пропагирају сецесионистичке тежње, новинске чланке с тим у вези, изјаве званичника посматраних организација и њихова пропагандна документа, декларације, резолуције, програмске оријентације и стратегије националне безбедности. Квантитативном и квалитативном анализом садржаја ових докумената настојали смо да потврдимо чињеницу да сепаратизам, као категорија друштвено-политичке стварности у свакој од појединачно анализираних држава има заједничко својство, које се у овом случају кроз различите форме политичког насиља манифестује као претња по регионалну безбедност. С тим у вези, кроз сагледавање односа институција посматраних држава, али и односа званичника водећих политичких партија и јавног мњења у Републици Албанији и Мађарској настојали смо да утврдимо да ли њихове актуелне државне политике позитивно или негативно делују на настанак, модификацију и ширење великодржавне идеје које узрокује институционализовано, односно неинституционализовано политичко насиље. Тачније, сепаратизам је био независна варијабла која се посматрала у различитим друштвеним, економским и политичким условима, док су различити облици политичког насиља били зависне варијабле, односно чиниоци политичког понашања који су последица сепаратистичких акција.

Иако се данашњим сепаратистичким захтевима и великодржавним политикама дају мале шансе на успех, највише под утицајем међународне заједнице и интернационалних политичких институција, у свету тренутно постоји више активности подржаних од стране државних и недржавних актера који се могу окарактерисати као сепаратистичко-експанзионистички: грчке претензије на Кипру, Северном Епиру у Албанији, односи Кине и Тајвана, Румунске претензије ка значајном делу Молдавије (Бесарабије), Добруце у Бугарској и Буковине у Украјини, Мексички покрет Реконквиста са претензијама ка територијама САД, али и значајном делу Средње Америке, активности на плану формирања независног и јединственог Курдистана, Баскијски сепаратизам у Шпанији и др.

Све је јасније да ће у скорој будућности доћи до поновног постављања питања граница и у Југоисточној Европи (актуелни дијалог Београда и Приштине у вези решавања косовског статуса), или барем до реевалуације одређених ставова у вези поштовања права националних мањина, пре свега посматрајући ова питања у светлу евентуалних условљавања у преговорима између држава које су чланови Европске Уније и држава које то претендују да постану (Румунија је, на пример, почетком 2012. године као услов даљих евроинтеграција Републике Србије поставила решавање статуса влашке националне мањине, хрватска блокада отварања појединих поглавља у преговорима Републике Србије са ЕУ због недовољног поштовања права хрватске националне мањине у Републици Србији, и сл.), тако да сматрамо да се сепаратизам и политичко насиље које он генерише никако не може окарактерисати као искључиво историјска категорија.

1. Одређење појма сепаратизам

1.1. Дефинисање сепаратизма и његове врсте (сепаратистичке стратегије)

Сепаратизам је фасцинантан феномен на више нивоа. Мало која заједничка национална политика производи такве мобилишуће ефекте као могућност стицања древних етничких територија које за нације често имају митолошки, узвишени значај. Иако је сепаратизам некарактеристичан феномен у светској политици, узимајући у обзир драматичне ефекте које изазива на унутрашњем и међународном плану, свакако заслужује истраживачку пажњу. Сецесионизам је често толико јака покретачка снага да су носиоци ових активности, који су неретко и политички репрезенти читавих држава, спремни да снесу озбиљне политичко-дипломатске последице, доводећи земљу у стање ратне опасности и значајне међународне изолације (примери јерменско-азербејџанског рата 90-их година прошлог века око регије Нагорно-Карабах и санкције према Савезној Републици Југославији у истом периоду, одосно током ратова на простору бивше СФРЈ). Важно је истаћи да изузетно висок проценат држава које данас постоје у свету у саставу свог становништва имају једну или више националних мањина које чине значајан број у укупној популацији државе, и које у себи свакако носе извесну дозу сепаратистичког потенцијала.

Шта је тачно сепаратизам? Ранија истраживања како на домаћем, тако и на међународном нивоу, нису се толико детаљно бавила овим феноменом, а додатну отежавајућу околност представља чињеница да у дефинисању сепаратизма морамо заћи у поља више академских дисциплина, од социологије, психологије, политикологије, до међународних односа. Посматрајући поједине актуелне истраживачке праксе у савременом свету, где многи аналитичари националне државе виде као превазиђене форме политичког организовања, а нације анализирају скоро као фиктивне, ирационалне феномене, појава сепаратистичких тенденција као „домино ефекта у глобалној политици”¹⁹, те експанзионистичких конфликта с њима у вези, у значајној је мери у супротности са таквим ставовима.

¹⁹ Vladislav B. Sotirović, *Separatism in Kosovo-Metohija and the Caucasus: Similarities and Differences*, in: *Serbian Studies*, Journal of the North American Society for Serbian Studies, Washington DC, Vol. 26, No. 1–2, 2012, p. 107.

Сепаратизам се у најширем смислу може дефинисати као скуп активности одређених појединаца, покрета, политичко-идеолошких групација и коалиција које у одређеној земљи заступају став о неопходности издвајања одређене територије која је под контролом међународно признате, суверене државе, а ове активности најчешће имају упориште у реалном или претпостављеном историјском праву, или пак културно-идентитетским, етничко-политичким, економским и другим везама које гаје припадници етничке групе која тежи сецесији. С обзиром да се политичке и етничке линије ретко подударају, националисте је одувек привлачила идеја о идеалном складу нације и државе, истичући захтеве за неослобођеним територијама и националном јединству. Исто тако, историја је често показала да живот без баријера, односно обитавање на једном подручју без јасне сепарације од других, „различитих” народа, неминовно доводи до мешања и релативног хомогенизовања више група, са последицама попут асимилације, па чак и потпуног нестанка читавих народа. Стога је и етнорадикализам поново дошао у фокус збивања управо у савременом свету, где су разлике између народа замагљене услед свеprisутног глобализма и доминације космополитске културе која је у појединим турским подручјима са историјом конфликта често и вештачки наметнута.

У ужем смислу, сецесија се доводи у директну везу са насилним повлачењем државног ауторитета на одређеној територији, те се стога углавном посматра као „креирање нове државе употребом или претњом употребе силе, без пристанка бившег суверена”²⁰. Исто тако, одређени аналитичари јасно одвајају сепаратизам од дисолуције, те закључују да се сецесија реализује само у оним случајевима када држава из које се сепарацијом издваја одређени део територије очува свој државно-правни континуитет.²¹ На трагу ових закључака, сепаратизам је потпуније дефинисан као „повлачење територије из одређене државе које резултира креирањем нове државе, без обзира на друге последице које то повлачење може имати на државу домаћина”.²² Оно што је суштински важно код дефинисања сепаратизма је истицање чињенице да се у случају успешне

²⁰ James Crawford, *The Creation of States in International Law*, Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 375.

²¹ Видети: Michael Hechter, *The Dynamics of Secession*, Acta Sociologica, 35, 1992, pp. 267-83.

²² Aleksandar Pavković, *Secession and its diverse definitions*, Australian Political Studies Association Conference-Hobart, Australia, 2012, p. 654.

реализације сецесионистичких активности не дешава проста промена политичке власти, већ је суштина у насилном губитку суверенитета централне власти државе домаћина која је међународно призната над одређеним делом њене територије. Друга неопходна компонента сепаратистичког процеса је тежња сепаратистичке групе за другачијим политичким уређењем, односно њихово настојање ка успостављању сопствене власти на територији коју настањују њихови етнички сродници. Најважнија последица оваквих активности које се дешавају унутар једне државе је одређена доза конфликта, односно манифестација бројних форми политичког насиља у већој или мањој мери. Тако

Сецесија је примарни начин стварања нових држава још од периода успешног отцепљења Сједињених Америчких Држава од Велике Британије 1776. године. „Сецесија” „сепарација” потичу од латинских речи *secessio*, *secedere* и *separus*, који се могу превести као „повлачење”, „одвајање”, „различито од осталих”, и сл. а основна дефиниција сецесије је издвајање територије и становништва које ту живи из постојеће државе, те оснивање нове државе на отцепљеној територији. Стога је отцепљење или сецесија појам близак праву на самоопредељење народа, јер подразумева одлуку једног дела становништва одређене међународно признате државе којом се њена територија издваја из претходног правно-политичког система и ослобађа ауторитета дотадашње државе кроз стварање новог државног субјективитета, односно сопствене државе коју је креирала сецесионистичка група.

Успешно отцепљење се никако не може извести без озбиљне мобилизације становништва, и то не у војном, већ политичком смислу. Прва мобилизација те врсте реализована је у америчким колонијама пре њиховог отцепљења од Велике Британије. Наиме, Декларација независности САД из 1776. године резултат је мобилизације на три нивоа: најпре су сецесионисти анимирали становништво кроз серију оптужби да британска круна врши серију злоупотреба и кршења природних права грађана, што је резултирало јавном демонстрацијом непослушности, тзв. „Бостонском чајанком”, док је завршна фаза мобилизације предвиђала формирање посебних институција, па и оружаних формација, те активности на плану стицања подршке новоформираним органима власти, односно анимирање становништва да учествује у раду нових инструмената власти.²³

²³ Aleksandar Pavković, *Otcepljenje, nasilje i državni razlog*, Političke perspektive, Vol.3, No.2, 2013, str. 11-12.

Сецесионизам је свакако антидржавни концепт, јер нарушава границе једне државе као примарног актера на међународној сцени. Појам сецесије налази се између унутрашње политике и домена међународних односа, а појава сецесионизма се по Хоровицу у највећој мери може објаснити терминима унутрашње етничке политике.²⁴ Сецесионизам се у том случају може посматрати у ужем смислу као унутрашња ствар једне државе, а уколико се посматра као фаза у експанзионистичкој политици, свакако га морамо анализирати из угла међудржавних односа. Етносепаратизам се често манифестује у условима када мање групације формиране по етничком принципу страхују за своју егзистенцију, односно сматрају се угрожене од стране доминантних етничких група, а као једино решење виде сепарацију од доминантне етничке групе и стварање сопствене државе. Ово одвајање може се посматрати као фаза у процесу великодржавне политике, и то уколико посматрана етничка група након отцепљења промени своју стратегију и почне настојати да се инкорпорира у суседну државу већински настањену сопственим сународницима.

Према Политичкој енциклопедији, сепаратизам је „друштвени покрет за одвајањем једне групе од шире заједнице, било у сврху прикључења другој заједници или потпуног осамостаљења”.²⁵ Ова одредница се не посматра само као друштвени покрет који је политички обојен, већ и сваки други (верски, шизматички покрет на пр.) који тежи постизању одређеног степена аутономије у односу на ширу заједницу. Сепаратизам се овде такође доводи у директну везу са партикуларизмом (*particula, pars* – делић, део), који се дефинише као „тежња делова једне целине за подвојеношћу ради очувања појединачних и посебних интереса који нису у складу с општим интересима или ради стицања предности на рачун целине или других њених делова”.²⁶ Евидентно је да је приликом дефинисања овог појма у први план истакнута тенденција да се појединачни, партикуларни интереси (политички, економски, друштвени и др.) ставе изнад интереса целине, односно одређене територијалне друштвено-политичке заједнице, а све у циљу остваривања већег степена самосталности која би посматраној групи помогла у фаворизацији сопствених потреба.

²⁴ Donald Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, University of California Press, 2000, p. 230.

²⁵ *Politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 956.

²⁶ Ibid, str. 720.

Научни ауторитети различито су дефинисали овај сегментирани феномен. Приликом сагледавања међудржавних односа који су оптерећени сепаратистичким наслеђем у литератури се углавном користе појмови „*host state*” – „држава домаћин”, али и „*parent state*” – „матична држава”, где први појам означава државу у којој се налазе припадници одређеног народа који теже изласку из постојеће државе, док други појам представља државу која има аспирације ка припајању спорне територије, и у којој припадници посматраног народа чине националну већину. Сепаратизам је тако блиско повезан са етно-национализмом јер је у питању специјална врста националног самопотврђивања, али и националног експанзионизма, јер често представља само фазу у стратегији уједињења одређене етничке групе и њене претпостављене територије са географско-политичким ентитетом под контролом сродника те групе који већ имају сопствену државу. Такође, често је циљ да се произведе ситуација у којој сецесионизам не води ка формирању независне државе, већ ка будућој инкорпорацији у суседну државу настањену претежно етничким сродницима.

Политиколошка литература појам сепаратизма данас често везује за Афрички и Азијски континент, али се као примери проблематичних граничних раздвајања са сепаратистичким потенцијалом наводе и примери Албанаца и Хрвата у бившој Југославији, Мађара у Румунији, односно Македонаца у Грчкој и Бугарској²⁷, док су нам последње три деценије донеле и бројне сепаратистичке конфликте на европском континенту (распад СФРЈ и СССР, Абхазија и Јужна Осетија, Крим, источна Украјина, Шкотска, Каталонија, и др.) Доналд Хоровиц је међу првима указао на озбиљност моћи етницитета који је до тада био игнорисан у литератури, након чега је дошло до интензивног истраживања на пољу етничких конфликта²⁸, а овај аутор је и довео у везу две главне форме етнички индукованих територијалних подешавања – сецесионизам и иредентизам. Док сецесионизам укључује одбијање послушности одређене етничке групе према ауторитету државе чији су чланови, иредентизам подразумева тзв. „продужени сецесионизам”, односно координирану акцију две стране – државе која жели да припоји део друге и кључне сепаратистичке политичке чиниоце у делу суседне државе где је

²⁷ Donald Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, University of California Press, 2000, p. 281.

²⁸ Ashutosh Varshney, *Ethnicity and Ethnic Conflict*, in: *The Oxford Handbook of Comparative Politics*, p. 274.

сецесионизам присутан.²⁹ Хоровиц тврди да се сецесионизам и иредентизам требају узимати у обзир заједно, с обзиром да су често у алтернативном односу, те сматра да су етнички конфликти један од главних разлога неуспешне демократизације у бројним земљама Африке, Азије, бившег СССР-а и Источне Европе.³⁰

Хоровиц је такође поставио неколико важних питања која су се показала врло значајним на пољу изучавања етничких конфликта и сецесионизма, а то су: који су узроци за појаву сецесионизма?; које врста група су више склоне отцепљењу и под којим условима?; који су неопходни услови за успешно деловање оваквих покрета и које су последице успешних акција, како за државу која се одваја, тако и за остатак државе који трпи сецесију?³¹ Исти аутор указује да поједини сецесионистички покрети настају у раним фазама формирања државе, док одређени настају након дугог периода тензија и конфликта, али пошто је сецесионизам варијабилан феномен, поједини покрети никада не дођу у ситуацију да произведу озбиљније политичке последице и насиље, док други након релативно кратког периода егзистенције изврше значајан утицај на ескалацију сукоба. Оно што је за ову студију изузетно важно је чињеница да су Република Албанија и Мађарска, државе које су у фокусу нашег истраживања, на етничком и лингвистичком нивоу изузетно хомогене државе³², са вишедеценијском тенденцијом додатног смањења броја припадника других националности на њиховој територији.

Како би утврдио које ће етничке групе настојати да се отцепе, Хоровиц их је у студији *„Етничке групе у конфликту”* поделио на оне које су „заостале” и на оне које су

²⁹ Donald Horowitz, *Politics, Philosophy, Law*, University of California Press, 2000, pp. 182-183.

³⁰ Donald Horowitz, *Democracy in divided societies*, Journal of Democracy, 4/4, 1993, p. 35.

³¹ Donald Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, University of California Press, 2000, p. 229.

³² Проценат Албанаца у Албанији по последњем попису је 82.58%, од чега се 14% популације није изјаснило о својој националности, тако да је број Албанаца знатно већи (Албански Институт за статистику, доступно на: <http://www.instat.gov.al/en/themes/population.aspx> (26.09.2017.)). Исто тако, проценат Мађара у Мађарској износи 93% (Мађарска главна канцеларија за статистику, доступно на http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wnt001b.html (26.09.2017.)). Треба истаћи да је проценат националних мањина у Мађарској додатно опао у деценијама по окончању Другог светског рата, с обзиром на прогон пола милиона етничких Немаца по завршетку рата, а потом и размену становништва са Чехословачком у периоду од 1947. до 1949. године, када је словачка национална мањина, која је 1930. године са 1.2 % била друга по бројности, смањена на 0.17% почетком 21. века (видети на: <https://www.ksh.hu/?lang=en> (27.09.2017.)).

„успешне”. Заостале групе имају скромнији приступ образовању и могућностима да заснују радни однос у непољопривредним секторима, а самим тим и да стичу значајнија примања. На исти начин Хоровиц је поделио и регионе, а као основни параметар за одређивање да ли је регион „заостао” или „успешан” узео је регионални приход по глави становника без финансијске помоћи других региона (који би свакако били редуковани или потпуно обустављени у случају сецесионистичких тенденција).³³ Резултати до којих је том приликом дошао могу се сублимирати на следећи начин: заостале групе у заосталим регионима ће имати мало разлога да остану у постојећој држави, из страха од нестанка групе, односно осећаја дискриминације; успешне групе у заосталим регионима неће желети да се отцепе јер ће осећати бенефите свог рада и произведених добара које су експортиране ван свог заосталог региона; развијене групе у развијеним регионима углавном неће желети излаз из постојеће државе због високих економских ризика и трошкова таквог изласка док ће заостале групе у развијеним регионима најчешће бити против сецесије јер углавном не представљају значајан део популације, без значајног економског, па и политичког утицаја.³⁴

Поједини аутори, попут Роџерса Брубејкера, феномен сепаратизма посматрају као „завичајни национализам”³⁵, односно државотворни национализам који је последица националистичког дискурса у Источној и Југоисточној Европи насталог након пада Берлинског зида. Радови на овом пољу углавном су фокусирани на истраживање питања да ли ће државе у сличним ситуацијама помагати своје сународнике у другим државама или ће анектирати спорну територију, али истраживачи углавном игноришу питање зашто одређене групе желе да се уједине са етничким сродницима у другој држави или пак желе да формирају независне државе.³⁶ Брубејкер означава спољну интервенцију као главни проблем тзв. „завичајне политике”, а нарочиту пажњу усмерава на анализу завичајног

³³ Donald L. Horowitz, *Patterns of Ethnic Separatism*, Comparative Studies in Society and History, Vol 23, No 2, 1981, p. 171.

³⁴ Видети: Donald Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, University of California Press, 2000, pp. 236-259.

³⁵ Видети: Rodžers Brubejker, *Nacionalizam u novom kontekstu: Fenomen nacionalnog i nacionalno pitanje u novoj Evropi*, u Reč, br 72/18, 2003.

³⁶ Видети: Stephen M. Saideman And R. William Ayres, Determining the Causes of Irredentism: Logit Analyses of Minorities At Risk Data from the 1980's and 1990's, *Journal of Politics*, Vol. 62, No. 4 (November 2000).

национализма Вајмарске Немачке, стављајући је у савремени контекст, поредећи сличности Немачке након Првог светског рата и Русије након распада Совјетског Савеза, доказујући да је и у Русији на снази сличан завичајни национализам. Такође, аутор прави јасну дистинкцију између „државотворног национализма”, који је усмерен „унутра”, ка својим територијама и држављанима, и завичајног национализма, који је окренут „споља”, изван својих граница, а усмерен је ка припадницима свога етноса. Ипак, он закључује да између ове две категорије постоје велике сличности, јер су оба усмерени ка једној нацији, без обзира да ли живе у једној сувереној држави или не. Иначе, и Брубејкер сматра да исход сепаратистичких настојања зависи од три главна фактора: групе која тежи сецесији, земље домаћина и матичне државе којој сецесионисти евентуално желе да се припоје.

Сличног становишта су и поједини други аутори, који сепаратистичке тенденције настоје да посматрају у контексту експанзионистичке политике, те га дефинишу као „билатералну и истовремену тежњу матичне државе и етничких сродника који живе у страни држави ка етно-територијалном јединству без обзира на међудржавне границе”³⁷, а овај феномен дефинишу као „превођење заједничког групног идентитета у политичке токове”.³⁸ Други пак истичу цивилно друштво и међународну заједницу као значајне факторе у формирању, односно пасивизирању сепаратистичких тенденција, апострофирајући лингвистичке, религијске и националне разлоге за формирање сецесионистичке климе. Усвајајући логику демократског мира, Беланжер, Душезн и Паквин тврде да се демократије које деле заједничке вредности узајамно уздржавају од подстицања сецесионистичких покрета. Ова група аутора је става да демократски режими ретко подржавају сецесионистичке покрете у другим демократијама, док ова врста узајамности не постоји код недемократских државних уређења. Заједнички закључак им је да нормативна ограничења не постоје код недемократских режима који не негују овакав однос прећутне сарадње, што додатно повећава могућност укључивања у конфликте у

³⁷ Julianna Christa Elisabeth Fuzesi, Explaining irredentism: the case of Hungary and its transborder minorities in Romania and Slovakia, PhD thesis, London School of Economics and Political Science, London, 2006, p. 18.

³⁸ Ibid, p. 67.

суседним државама оптерећеним сепаратистичким размирицама.³⁹ Феноменом етнорадикализма и великодржавне сепаратистичке политике бавио се и Стивен Сајдеман, који закључује да су сецесионистичке тежње углавном инспирисане личним интересима политичког вођства, односно јачањем и легитимизацијом власти у сопственим државама. Овај аутор је, заједно са Ајресом, у центар своје анализе ставио етничке везе које матична земља има са мањинском популацијом која живи у другој земљи, а која тежи сецесији.⁴⁰

Сагледавајући интернационализацију конфликта као последицу етноцентралистичких, сепаратистичких настојања, одређени аутори су се бавили утврђивањем узрока због којих поједине државе узимају учешће у сложеним облицима политичког насиља на страној територији, зашто интервенишу у одређеним конфликтима, док у другим сличним не, који су мотиви иза таквих интервенција, да ли на такво понашање држава утичу домаће политике или међународне норме и амбијент? Коначно, поставља се и питање у којој мери стране интервенције утичу на интензитет етничких конфликта?⁴¹ Такође, нека од питања су: зашто су неке државе склоније укључивањима у конфликте са сепаратистичким потенцијалом? Како међународне норме које регулишу укључивање треће стране у етничке конфликте могу бити игнорисане или избегнуте од стране неких држава, док их остале државе поштују? Зашто неке државе преферирају силу уместо медијације приликом решавања етничких напетости? Укратко, шта је довело до пораста агресивних спољних политика држава које додатно распирују ову врсту конфликта?⁴² На нека од наведених питања настојаће да одговори овај рад, односно да постави основ за будућу стручну расправу у вези ове комплексне појаве, поготово што је

³⁹ Louis Bélanger, Érick Duchesne and Jonathan Paquin, *Democratic Norms Remain Stronger than Ethnic Ties: Defending "Foreign Interventions and Secessionist Movements"*, Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique, Vol. 40, No. 3, 2007, pp. 749-757.

⁴⁰ Видети: Stephen M. Saideman, R. William Ayres, *For Kin or Country: Xenophobia, Nationalism, and War*, New York: Columbia University Press, 2008.

⁴¹ Jonathan Paquin, Stephen M. Saideman, *Foreign Intervention in Ethnic Conflicts*, 2008. доступно на http://www.blackwellreference.com/public/tocnode?id=g9781444336597_chunk_g97814443365978_ss1-18.

⁴² David Carment, Patrick James, *Explaining third-party intervention in ethnic conflict: theory and evidence*, Nations and Nationalism 6 (2), 2000, pp 173-202.

сепаратизам у домаћој литератури фрагментарно анализиран, и углавном је посматран кроз призму српско-албанског конфликта.

Када су у питању врсте сепаратизма, класификације се могу начинити по више критеријума. Као основна класификација сепаратизма може се узети подела на расни, етнички, национални, класни, религијски и територијални, у зависности од тога која компонента служи за примарну групну дистинкцију, односно који је фактор најдоминатнији приликом сепарације између група. Посматрајући развој сепаратизма кроз историју, овај феномен можемо посматрати кроз призму ранијих подела најпре на племенски, а потом и кастинско-класни систем који је био успостављен у бројним античким цивилизацијама, а који је претпостављао поделу у зависности од расног и религијског наслеђа. Слична подела је била важећа и кроз период ширења класичних империја, али и кроз епоху колонијализма (у односу европских држава и њихових колонија у Јужној Америци, Африци и Азији), док се кастински систем најдуже очувао у Индији. Нови век нам је у измењеној форми донео нову врсту сепаратизма, тзв. „етносепаратизам”, односно етнички национализам који је примарно заснован на етно-културалном идентитету, односно потреби да се припадници одређеног народа обједине у недељив политички оквир са аутономним политичким ауторитетом, без контроле од стране других држава. Етнички национализам се често преклапао са етношовинизмом, екстремном формом национализма по којој је посматрана етничка група припаднике других народа, нарочито оних са којима живе у суседству или пак у истој држави, доживљавала као непријатеље, односно страном тело које је неопходно одстранити из националног организма како би се обезбедила будућа егзистенција народа. Оно што је у фокусу нашег истраживања је управо етнонационализам, односно сепаратизам који је суштински део експанзионистичке, националистичке стратегије у анализираним друштвима. Такође, за нас је изузетно важна подела на класични сепаратизам, односно она врста сепаратизма која искључиво води ка формирању независне државе и оне врсте сепаратизма који представља само прелазну фазу ка уједињењу са већ постојећим политичким субјектом, односно матичном државом која је настањена етничким сродницима посматране групе. Наше истраживање је примарно оријентисано ка потоњој врсти сепаратизма, односно оној врсти сецесионистичке политике која је неодвојиви део експанзионистичке стратегије.

Поред ове класичне врсте сепаратизма, која је чест предмет анализе у политиколошкој литератури, издваја се и специфична врста сепаратизма који је ређа појава, и присутан је у ситуацији када су етнички сродници расути у више држава и притом немају матичну земљу, али деле заједничку идеју о националном уједињењу у једну државу (пример Курда на Блиском истоку и Баска у Шпанији и Француској). Ову врсту сепаратизма ћемо у нашем истраживању третирати као сепаратизам *sui generis*, односно категорију која је јединствена по начину испољавања, те егзистира независно од других категоризација. Када се у обзир узму узроци везани за значајна политичка превирања, сепаратизам можемо класификовати на послератни, постреволуционарни, постколонијални и др., док по територијалном критеријуму можемо разликовати европски, афрички, латиноамерички и азијски сепаратизам (са поменутим курдским иредетизмом као *sui generis*). Када се посматрају последице које производи, можемо говорити о сепаратизму који генерише институционализовано и неинституционализовано политичко насиље.

Једну од најзначајнијих класификација сепаратизма установио је Алексис Хераклидес, који сепаратизам посматра као активни политички покрет унутар једне независне државе који тежи ка реализацији одређене форме територијалног сепаратизма, у распону од аутономије до независности. Овај аутор је идентификовао три основна типа сепаратизма, односно поделио је сепаратистичке покрете у зависности од њиховог циља на: 1. сецесионистичке покрете који теже потпуној независности (или „*strictosensu*” – сецесионистичке покрете у ужем смислу); 2. аутономистичке сепаратистичке покрете (или „лимитиране сепаратисте”) који теже ка одређеном степену самоуправе унутар постојеће државе, а који је у распону од ограничене аутомије до федералног статуса, и 3. иредентистичке покрете (или „сецесионистичко-интеграционе” покрете), који настоје да се одвоје из постојеће државне заједнице, али не са циљем креирања сопствене државе, већ са циљем формирања јединственог државно-политичког ентитета са својим сународницима у суседној држави.⁴³ У нашем истраживању ми смо се нарочито бавили трећом категоријом сецесионистичких покрета, као и стратегијама њихових матичних држава у којој је доминантна експанзионистичка политика.

⁴³ Видети: Alexis Heraclides, *Secession, Self-Determination and Non-Intervention: In Quest of a Normative Symbiosis*, Journal of International Affairs, 45:2, 1992, pp. 399-422.

Анализирајући врсте сепаратизма, неопходно је посебно сагледати сепаратистичке стратегије, и то како оне које примењује држава домаћин, тако и оне на страни сепаратистичке групе, али и њене матичне државе. Иако је издвајање из одређене државне територије углавном праћено употребом силе (Бангладеш од Пакистана 1974. године, отцепљење Словеније од СФРЈ 1991. године и отцепљење Хрватске и Босне и Херцеговине 1992. године, одвајање Еритреје од Етиопије 1993. године, Источног Тимора од Индонезије 2002. године, излазак Јужног Судана из Судана 2011. године), бројни су примери када је до раздвајања дошло и мирним путем (издвајање Краљевине Норвешке из персоналне уније коју је чинила са Краљевином Шведском до 1905. године, издвајање Исланда од Данске 1944. године, излазак балтичких совјетских република из СССР-а 1990. и 1991. године, те Македоније из СФРЈ исте године, подела Чешке и Словачке Федеративне Републике 1992. године, излазак Републике Црне Горе из Државне Заједнице са Републиком Србијом 2006. године). Такође, бројни су примери неуспешних покушаја сецесије последњих декада: сецесија Катанге од Конга, Бијафре од Нигерије, Републике Српске Крајине од Хрватске, Републике Српске од Босне и Херцеговине, Тамил Елама од Шри Ланке, Абхазије и Јужне Осетије од Грузије, Нагорно-Карабаха од Азербејџана, Придњестровља од Молдавије, Чеченије од Руске Федерације, Сомалиленда од Сомалије и Слободне Државе Аћех од Индонезије.⁴⁴

Када је у питању регулисање етничких конфликта инспирисаних сецесионистичким настојањима, стратегије државе домаћина варирају од најекстремнијих метода за уклањање етничких разлика, попут геноцида, насилног пресељења, раздвајања и асимилације, до метода које за циљ имају управљање разликама, попут хегемонистичке контроле, арбитраже (интервенције треће стране), консоцијације или федерализације (кантонизације).⁴⁵ МекГери и О'Лири су ове методе систематизовали у методе елиминације разлика (геноцид, присиљан трансфер становништва, сецесија и асимилација) и методе регулисања разлика (хегемонистичка контрола, арбитража треће стране,

⁴⁴ Aleksandar Pavković, *Otcepljenje, nasilje i državni razlog*, Političke perspektive, Vol.3 No.2, 2013, str. 8-19.

⁴⁵ Више о томе: Ružica Čičak-Chand, *Etnički konflikt i načini njegovog rješavanja*, Institut za migracije i narodnosti, Migracijske teme 11, 1995, str. 10.

кантонизација или федерализам и консоцијација или подела власти).⁴⁶ С друге стране, поједини домаћи аутори су начине за елиминацију и амортизацију унутрадржавних конфликта поделили у четири стратегије: „1. измештање конфликта; 2. спуштање конфликта на ниво ужих и парцијалних група; 3. идеолошка и медијска манипулација и индоктринација и 4. отворена репресија”.⁴⁷

Активности државе домаћина у вези са сепаратистичким активностима на њеној територији које имају конфликтни потенцијал примарно су усмерене на очување територијалног интегритета, које се настоји постићи најпре давањем политичких уступака сепаратистичкој етничкој групи, док се ограничавање аутономије оцењује као ризичан потез на који се одлучује држава домаћин (попут укидања аутономије на Косову и Метохији 1989. године). Исто тако, као једна од честих стратегија јавља се и делегитимизација сепаратистичких захтева, али и успостављање хегемонистичке контроле над спорном територијом, те нелегитимна експлоатација природних и других ресурса, која је често праћена отвореним конфликтом са локалним становништвом. Такође, као једна од стратегија истиче се и пресељење већинског становништва у проблематичне регије, где се насилно постиже етничка мешовитост, која може да утиче на смањење напетости, али много чешће и на ескалацију сукоба. Једна од метода је и манипулација изборним резултатима, као и креирање таквих изборних система на основу којих етничке политичке особености неће доћи до пуног изражаја (пример Северне Ирске и трансилванијских Мађара у Чаушескуовој Румунији).

Као једна од најекстремнијих метода државе домаћина примењује се присилна асимилација, и то путем агресивног сузбијања испољавања језичких особености кроз образовни систем, забрану истицања културних и националних симбола мањине, употреба историјског ревизионизма, односно преправљање историјских чињеница у политичке сврхе и сл. Такође, тактика институција државе домаћина која производи значајне последице је и примена разних видова економских санкција према спорном региону, као и

⁴⁶ John McGarry and Brendan O'Leary, *Introduction: The macro-political regulation of ethnic conflict*, in: J. McGarry i B. O'Leary (eds.): *The Politics of Ethnic Regulation*, Routledge, London and New York, 1993, pp. 1-40.

⁴⁷ Радомир Милашиновић, Срђан Милашиновић, Ненад Путник, *Теорије конфликта*, Универзитет у Београду-Факултет безбедности, Београд, 2012, стр. 222-223.

формирање војно-политичких коалиција са државама које су угрожене на сличан начин, како би, користећи инструменте конвенционалне дипломатије, удружени превентивно и конкретније утицали на међународну заједницу (попут на пр. Кенијско-етиопског споразума из 1964. године инспирисан Сомалијским експанзионизмом). Уколико држава домаћин примењује агресивне политике очувања територијалне целовитости, становништво које је ту настањено овакву стратегију може доживети као озбиљну безбедносну и идентитетску претњу, што само додатно може допринети порасту сецесионистичких активности, али и експанзионистичких настојања, уколико становништво настањено на спорној територији има етничке сроднике у суседној држави које би могло да заштити њихова угрожена права.

Политички аналитичари и креатори јавних политика често истичу да је „подела власти” (*power sharing*) најодрживији демократски начин управљања конфликтима у подељеним друштвима. Као позитивни примери стратегије државе домаћина најчешће су узимају повећање степена аутономије и додељивање ширих овлашћења политичким институцијама на спорним територијама. На примеру шкотског референдума о независности од Уједињеног Краљевства, Ралф Грабушниг настоји да одговори на питање: да ли широка територијална аутономија добијена од централне власти решава проблем мањинског национализма, или га пак распирује што неминовно води ка ширим захтевима, и коначно ка пуној независности?⁴⁸ Овај аутор је закључио да се сецесионистичке тежње јако тешко искорењују, а да федералним властима једино остаје да инсистирају на предностима заједничког живота, јачању заједничких институција, а никако на било каквом насилном искорењавању сецесионистичких тенденција у мањинским заједницама, јер докле год међународна заједница не пронађе консензус по питању услова у којима ће дозволити сецесију, оваква настојања националних мањина биће стално присутна како у унитарним државама, тако и у федерацијама. Као што је досадашња пракса показала, стратегија повећања аутономије од стране централне власти имала је променљив успех – позитиван исход имала је у Јужном Тиролу, док у Баскији и Северној Ирској имамо дијаметрално супротан случај.

⁴⁸ Видети: Ralf Grabuschnig, *Territorial autonomy and the threat of secession: the case of Scotland*, доступно на: https://www.academia.edu/11991073/Territorial_autonomy_and_the_threat_of_secession_the_case_of_Scotland (15.11.2017.).

Дељење власти најдиректније омогућава конфликтним групама да отклоне дуготрајне антагонизме и дискриминацију, те да изграде праведније и стабилније друштво. На институционалном плану, постоји широк спектар демократских начина дељења власти – формирање коалиционих влада, гаранције етничке заступљености, законодавни вето, територијална децентрализација и федерализам, функционална аутономија, па чак и формирање транснационалних структура претходно договорених уговором између суверених држава.⁴⁹ Међутим, како не постоје два идентична друштва са конфликтним потенцијалом, тако не постоји ни универзални механизам за превазилажење разлика и пасивизацију напетости у таквим заједницама.

У литератури се за матичну државу, односно државу која сепаратистички конфликт настоји да искористи за припајање територије насељене етничким сродницима, сусрећу и појмови попут *Kin-state* или *Homeland-state* (држава сродник или отаџбина), и служе да ближе одреде ону државу која има историјске и етничке везе са етничком групом у другој држави која предузима сепаратистичке активности. Брубејкер је матичну земљу настојао да дефинише и као „екстерни национални завичај”⁵⁰, а такође је истакао да спољна интервенција не мора нужно долазити од стране матичне земље, већ може бити реализована од стране било које стране силе (државе екстерног националног завичаја, друге државе или међународне организације).

Матична држава је претходних деценија, али и векова, испољавала врло широк сет експанзионистичких стратегија: од директног војног конфликта и агресивне спољне политике, до знатно суптилнијих метода, попут додељивања држављанства и економских преференција за етничке сроднике у суседству. Војна помоћ, као најекстремнији види мешања у унутрашње ствари једне државе представља директну асистенцију етничким сродницима у конфликту са државом домаћином. Она се најчешће заснива на набавци оружја, обуци војника и сепаратистичких група у матичној држави, па све до директне војне интервенције у циљу заштите припадника сопственог етноса. Као широко

⁴⁹ Ian O’Flynn and David Russell, *Introduction: New Challenges for Power Sharing*, in: *Power Sharing: New Challenges for Divided Societies* (ed. Ian O’Flynn and David Russell), Pluto Press, London, 2005, p. 1.

⁵⁰ Rodžers Brubejker, *Nacionalizam u novom kontekstu: fenomen nacionalnog i nacionalno pitanje u novoj Evropi*, prevod Aleksandra Kostić i Aleksandra Bajazetov-Vučen, Reč no. 72/18, 2003, str. 296.

заступљена стратегија матичне државе издваја се и помоћ етничким сродницима кроз економске инструменте, дипломатску активност и сл. Економска помоћ углавном се своди на финансијске доприносе, омогућавање преференцијалног третмана на тржишту матичне земље, али и евентуално увођење економских санкција према земљи домаћину. Дипломатска активност се базира на изјавама званичника матичне државе, пропагандне кампање којима се указује на евентуалне видове дискриминације етничких сродника у страној држави, па и на пружање уточишта за етничке сроднике који су политички прогоњени од стране државе домаћина. Према одређеним истраживањима, војна помоћ је у последњој деценији XX века (период 1990. – 1998. година) била најчешћа врста интервенције у земљама тзв. „Трећег света”, и то како од стране великих сила, тако и од стране суседа (41%, или 368 од 904 интервенције), дипломатске акције примењене су у 36% случајева (323 од 904 интервенције), док је економска помоћ реализована у 23% случајева страних интервенција (213 од 904 интервенције).⁵¹

Такође, популарна метода је и креирање позитивне слике о припадницима истог етноса у суседној држави, као и стварање искреног саосећања са сродницима који нису у могућности да остваре свој пун етнички и политички потенцијал у „туђој” држави. Тако су након пада Берлинског зида многе државе у Централној, Источној и Југоисточној Европи кроз институционално деловање обновили везе са својим етничким сродницима (мађарски Закон о држављанству, пољска тзв. „Карта Пољака”, могућност стицања двојног држављанства Румуније за румунске држављане у Молдавији, додељивање руског држављанства за становнике Јужне Осетије и др.). Матичне државе тако преферирају додељивање тзв. „етничког држављанства” (“ethnizenship”⁵²), које подразумева нерезиденцијално двојно држављанство као форму симболичне везе са припадником дијаспоре које може да донесе извесне погодности, али не захтева пресељење носиоца овог статуса у матичну земљу. Држављанство се у овом случају користи као средство ширења утицаја на суседне земље, без формалног кршења територијалне неповредивости и суверенитета суседних држава. Уколико се у овим случајевима дозволи право гласа

⁵¹ Deepa Khosla, *Third World States as Intervenors in Ethnic Conflicts: Implications for Regional and International Security*, Third World Quarterly, Vol. 20, No. 6, Taylor & Francis, Ltd, 1999, pp. 1150-1151.

⁵² Rainer Bauböck, *Stakeholder Citizenship and Transnational Political Participation: A Normative Evaluation of External Voting*, Fordham Law Review, 75(5), 2007, p. 2396.

етничким сродницима из иностранства, углавном ће доћи до јачања или очувања већ постојеће националистичке елите на власти, јер су гласови дијаспоре углавном десно оријентисани, нарочито када се посматра период распада СФРЈ у последњој деценији XX века (овакав случај промене политичког баланса десио се током 90-их година у Републици Хрватској, која је омогућила екстерно право гласа свим Хрватима, без обзира на њихово пребивалиште⁵³).

С обзиром да подршка сепаратистима од стране матичне државе не мора нужно бити војног карактера, често су знатно делотворније активности невладиних организација или јавних личности које својим ставовима скрећу пажњу међународне јавности на одређене политичке проблеме у државама погођеним политичком кризом или етничким сукобом (непоштовање људских права, угроженост мањина и маргиналних група, и сл.). Важно је истаћи да су експанзионистички настројене матичне државе свесне могућности изазивања ширег војног сукоба и осуде међународне заједнице, али исто тако неретко свесно прихватају ризик како би оствариле већи бенефит, а то је повратак или освајање територије за које сматрају да им припадају, а самим тим и да формирају државу да становништвом са којим деле заједнички етнички идентитет. Коначно, тактика матичне земље може се заснивати и на одржавању стања које погодује ревизији међународних уговора којима се дефинишу одређене „спорне” границе, а не само да се базира на стимулисању сународника у другим земљама да се континуирано захтева сецесија, односно припајање територије матичној земљи.

Великодржавне идеје могу бити и напуштене од стране матичне државе, а такође су регистровани и случајеви да сепаратисти одустану од ове идеје, махом под утицајем државе домаћина која им нуди већи степен аутономије или политичких права него што је био случај пре сецесионистичких активности. Такође, до окончања сепаратистичких акција може доћи и након симултаног одустанка две стране: и етничке групе која тежи отцепљењу и матичне државе која је подржавала сепаратисте. Сецесионистички конфликти се ретко решавају само уз учешће страна у конфликту, већ се окончавају

⁵³ Више о томе видети: Francesco Ragazzi, *Annexation Without Territory? Diaspora Politics and Irredentism in Post-Dayton Croatia and Bosnia-Herzegovina*, paper presented at Association for the Study of Nationalities Annual Convention, New York, 2009.

углавном уз посредовање међународних институција или одлуком великих сила и војних коалиција.

С тим у вези, анализирајући бројне успешне и мање успешне случајеве сецесије, али и стратегије групе која је у конфликту са централном влашћу, Хоровиц сматра да ће више покрета бити сецесионистички, без тежњи за припајање матичној држави, када се у обзир узму апетити лидера етничке групе која је у конфликту са државом од које жели да се одвоји. Наиме, он сматра да ће лидери ових група радије изабрати да постану лидери нових држава него да се боре са политичком конкуренцијом која већ држи стабилне позиције у држави са којом би се спојили након успешне сепаратистичке акције, без обзира на етничку блискост припадника групе са становништвом у матици.⁵⁴ Хоровиц такође истиче и да ће интензитет настојања за уједињењем код групе бити формиран на основу угледа матичне земље у свету.⁵⁵

Сепаратистичке стратегије у почетку су углавном мање агресивне, из страха од одмазде државе у којој сепаратисти живе, а у којој не представљају већину. Најпре се, често и тајно, успостављају везе између политичких репрезентата сецесионистичких организација са представницима међународних институција и политичко-војних коалиција, док се нарочито интензивна активност на плану сарадње реализује са институцијама матичне државе, уколико постоји таква држава у окружењу. Када су у питању заједничке акције матичне државе и етничких сродника у сепаратистичким групама, честе су ситуације у којима се најпре инсистира на договору за преговарачким столом, те се апелује на међународну заједницу да се конфликти реше медијацијом. Потом углавном следи одбијање сепаратистичке групе да партиципира у политичком животу државе домаћина, а касније и отворено изражавање незадовољства, кроз штрајкове, демонстрације, саботаже и сл. У завршним фазама следе захтеви за аутономијом, неретко и отворено сепаратистички захтеви, који воде до тражења помоћи од стране међународне заједнице, а неретко и од матичне државе. Оружани устанци сепаратистичке групе, као завршна фаза у процесу изласка из државне заједнице са државом домаћином, углавном се

⁵⁴ Donald L. Horowitz, *Self-Determination: Politics, Philosophy and Law*, in: *National Self-Determination and Secession*, Margaret Moore (ed.), Oxford University Press, 1998, pp. 184-185.

⁵⁵ Donald Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, University of California Press, 2000, p. 286.

не дешавају без отворене помоћи шире међународне дипломатско-војне коалиције, али и матичне државе која би евентуално имала територијално-популационе, али и економске бенефите од конфликта у окружењу.

1.2. Узроци сепаратизма

Како би дошли до адекватног фонда сазнања у вези са примарним, али и секундарним узроцима који доводе до појаве сепаратистичких активности, неопходно је свеобухватније сагледати суштину сепаратистичких идеја, затим интересе група које захтевају дистинкцију од шире целине, интересе лидера посматране групе, али и политичких репрезентата матичне државе, уколико је реч о сецесионистичко-интеграционим активностима. Такође, међународне норме и рестрикције на том плану важан су фактор у анализи сепаратистичких узрочности. Исто тако, идентитети који јачају везе између припадника посматране групе подједнако су важни у процесу истраживања корена сецесионизма. Анализирајући узроке сепаратизма, никако се не сме занемарити величина и природа етничке групе која тежи сепарацији, затим суштина етничке безбедносне дилеме која може генерисати сепаратизам, али и утицај матичне земље и међународне заједнице на ескалацију, односно деескалацију конфликта. Као чести узроци појаве сепаратистичких тежњи у литератури се наводе и распада држава и политичко-војних коалиција, децентрализација унутар државе, рађање национализма али и партијског плурализма. С тим у вези, сепаратизам није продукт само активности одгоре надолу, односно резултат активности политичких елита који инструментализују становништво зарад сопствених политичких циљева, већ је формирање ове идеје двосмерни процес, одоле на горе, где воља бирача и активност радикално десничарских организација утиче на формирање сецесионистичке политичке агенде.

Научни ауторитети у овој области истичу бројне, значајно различите узроке као одлучујуће при формирању сепаратистичких тежњи. Сајдеман и Паквин истичу етницитет у први план, те сматрају да је сепаратизам најопаснија последица утицаја јаким етничких веза и етничких конфликта.⁵⁶ Брубејкер сматра да успешност сецесионистичких акција

⁵⁶ Jonathan Paquin, Stephen M. Saideman, *Foreign Intervention in Ethnic Conflicts*, 2008. доступно на http://www.blackwellreference.com/public/tocnode?id=g9781444336597_chunk_g97814443365978_ss1-18 (03.08.2017.), p. 9.

зависи од тзв. „тројне везе”⁵⁷: утицаја сепаратистичке групе, државе у којој је група настањена и њихове отаџбине, док други аутори, попут Гањона⁵⁸ истичу примат домаће политике на експанзионистичку политику.

Сагледаћемо најпре активности државе као узрочника конфликта са сепаратистичком садржином. За неореалисте, који сматрају да безбедносни проблеми и анархична глобална структура мотивационо делују на државе у циљу ојачања сопствене безбедности, сепаратистичке акције су проблематичне јер стварају непријатеље и креирају проблеме међу дугогодишњим савезницима. Неолиберали истичу да се државе примарно руководе максимизацијом сопствених интереса у функцији благостања друштва, а територијалне претензије одређене етничке групе унутар одређене државе само ће угрозити добробит читаве државне целине. Државе са развијеним демократским институцијама, и оне које нису имала значајнија искуства у управљању етничким конфликата, углавном не реагују агресивно у случају појаве тензија ове врсте. Исто тако, државе са експанзионистичким потенцијалом ретко ће настојати да поврате територије друге суверене државе у суседству која се може похвалити значајном територијом и бројем становништва, већ ће то углавном бити државе са скромнијим демографским и територијалним потенцијалом, која се углавном налази у конфликтној или транзиционој постконфликтној фази.

Сецесионистичке активности последњих деценија највише су се испољавале од стране политичара у ситуацијама у којима су се они борили за наклоност оних доминантних етничких група које имају своје прекограничне сроднике у земљама окружења. Политичке елите у креирању спољне политике често користе националне идентитете, политичке симболе и идеологију како би манипулисали осећањима масе.⁵⁹ Лидери неретко користе политичке кризе у земљама окружења како би, истичући бригу о својим етничким сродницима у државама погођеним кризом, ојачали сопствене политичке позиције унутар земље. Стога, конфликти у окружењу, са потенцијалом да се десе и у

⁵⁷ Brubaker Rogers, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. New York, Cambridge University Press, 1996, p. 4.

⁵⁸ Видети: V.P. Gagnon, Jr., *Ethnic Nationalism and International Conflict: The Case of Serbia*, *International Security* 19, 1994/95, pp. 130-166.

⁵⁹ David Carment, Patrick James, *Explaining third-party intervention in ethnic conflict: theory and evidence*, *Nations and Nationalism* 6 (2), 2000, p. 176.

сопственој држави, идеално су оружје за масовну политичку мобилизацију и инструментализацију за потребе политичког врха.

Неколико је главних узрока који обликују великодржавну спољну политику одређене државе, а која је инспирисана сецесионистичким конфликтима у њеном окружењу. Политичари се редовно утркују ко ће „понудити више” гласачима у процесу доласка на власт или стицања веће власти, а етнички аргумент, односно брига за сународнике ван граница матичне државе је релативно сигурна карта на коју многи од њих играју. Исто тако, уколико носиоци власти на националном нивоу осете да су им на било који начин угрожене политичке позиције, агресивна спољна политика је често успешан начин да се власт задржи, односно да се скрене пажња бирачког тела са унутрашњих проблема у држави, било они економског, политичког или идентитетског карактера, тако да евентуални конфликт са спољним непријатељем појачава унутрашњу националну кохезију. Таква стратегија се показала успешном и код поновне политичке мобилизације оног дела становништва које је из више разлога пасивизирано, било да је у питању незадовољство друштвено-економском транзицијом или исходом одређеног политичког или војног сукоба. Ову теорију су износили поједини аутори како би, углавном једнострано и без сагледавања других, много комплекснијих узрока, објаснили спољну политику СР Југославије током ратова 90-их година прошлог века.⁶⁰

Сајдеман и Ајрес⁶¹ заједнички су се бавили питањима узрока сепаратистичких активности и том приликом дошли су до два централна закључка: први је да је најбитнији утицај домаће политике на сецесионизам, а не међународне норме и ограничења која утичу на понашање држава у међународној арени. Они не искључују спољна ограничења у потпуности, али истичу да такав приступ није у могућности да објасни зашто одређене државе свесно ризикују међународни углед водећи сецесионистичко-интегративне, односно територијално-експанзионистичке кампање које могу бити крајње контрапродуктивне, па чак и аутодеструктивне. Они сматрају да националне политике које

⁶⁰ Видети: Stuart J. Kaufman, *Modern Hatreds: The Symbolic Politics of Ethnic War*, Cornell University Press, London, 2001. и V. P. Gagnon, Jr., *The Myth of Ethnic War: Serbia and Croatia in the 1990s*, Cornell University Press, 1996.

⁶¹ Видети: Stephen M. Saideman, R. William Ayres, *For Kin or Country: Xenophobia, Nationalism, and War*, New York: Columbia University Press, 2008.

се воде сецесионистичким мотивима служе политичком естаблишменту на кратке стазе, док таква политика дугорочно може бити погубна. Када је у питању укључивање у великодржавне кампање, политички одлучиоци ће примарно гледати своје, а не интересе државе, чак и када успех овакве стратегије није евидентан. Други главни закључак је тај да недостатак сепаратистичких акција, можда и парадоксално, може да проистиче из појачане ксенофобије. Наиме, аутори истичу да у том случају „мржња може произвести мир”⁶², јер страх и презир према свему страном, што карактерише многе екстремне форме национализма, у значајној мери могу да лимитирају сепаратизам. Ширење државне територије у тим случајевима подразумева и укључивање и других нежељених „странаца”, што већина становништва са израженим ксенофобичним ставовима није спремно да прихвати. Сајдеман и Ајрес сматрају да је ксенофобија често озбиљнији фактор него етничке везе, те да ће државе пре подржавати класичне сецесионистичке него иредентистичко-експанзионистичке покрете, и то не из страха од рата, већ из бојазни да ће кампање које би довеле до припајања територије и становништва отаџбини, довести до политичког дисбаланса у земљи која је припајање извршила.

Исто тако, Сајдеман и Ајрес су у покушају да објасне појаву великодржавних аспирација у обзир узели пет детерминанти: природу посматране сепаратистички настројене етничке групе, карактеристике матичне државе којој етничка група жели да се припоји, процес ширења сецесионистичких идеја, безбедносну дилему етничке групе, као и крај Хладног рата.⁶³ С тим у вези, истакли су да појачани утицај матичне државе уз насиље државе домаћина према етничкој групи која је повезана са матицом, појачава сецесионизам. Групе које су више повезане склоније су испољавању сецесионизма, тако да аутори сматрају да фактори као што су економске и политичке разлике, тип државног уређења земље домаћина и економски раст нису од пресудног значаја. Сајдеман и Ајрес су закључили да уколико су етницитети релативно безбедни сматрајући да их матична држава не угрожава, они се неће такмичити са државом зарад контроле над спорном територијом. Ако се осећају небезбедно, тражиће начин да контролишу територију на којој су

⁶² Ibid, p. 2.

⁶³ Stephen M. Saideman, William R. Ayres, *Determining the Causes of Irredentism: Logit Analyses of Minorities at Risk Data from the 1980s and 1990s*, The Journal of Politics, Vol. 62, No. 4 (Nov., 2000), University of Chicago Press, pp. 1127-1132.

настањени, створе нову државу коју могу да контролишу или да се прикључе матици, односно држави где се етничка група осећа сигурнијом.⁶⁴

Сајдеман се у својим истраживањима често фокусирао на утврђивање услова који воде ка рађању и одржавању експанзионистичких тежњи, а као један од примарних разлога за спровођење овакве стратегије аутор наводи агресивну спољну политику носиоца државне власти која је мотивисана утврђивањем политичког ауторитета у сопственим државама. Такође, један од услова које истиче је и политичко надметање унутар држава, које може да води ка томе да државе буду кооперативне и мирољубиве, али неретко може да доведе и агресивности ка суседима. Исто тако, Сајдеман тврди да великодржавне тежње неретко производе сецесионистичке тежње унутар експанзионистички настројених држава, и то од стране националних мањина које се сматрају угроженим оваквим агресивним националним политикама.⁶⁵

Значајан број радова посвећен је анализи утицаја међународних норми и легислативних ограничења на глобалном нивоу на појаву и деескалацију конфликтних активности. Аутори попут Кармента и Харвија сматрају да је опасност од спољне интервенције, било друге државе или војне коалиције од круцијалног значаја када је у питању реализација сепаратистичких активности. Ови аутори су у својој студији о етничким везама, спољној политици и међународним конфликтима⁶⁶ у први план истакли значај међународне заједнице, односно интервенције НАТО алијансе када је у питању пасивизација активности у конфликтима вођеним на простору бивше СФРЈ током 90-их година прошлог века и када је у питању довођење зараћених страна за преговарачки сто. Међународна заједница и њени механизми у значајној мери могу утицати на деескалацију конкретних војних конфликта инспирисаних сепаратистичким аспирацијама, али је знатно мањи њен утицај на буђење, развој и конкретизацију сецесионизма, који свакако претходи било каквој конкретнијој државној спољнополитичкој акцији.

⁶⁴ Ibid, str. 1130.

⁶⁵ Видети: Stephen M. Saideman, *Inconsistent irredentism? Political competition, ethnic ties, and the Foreign policies of Somalia and Serbia*, Security Studies, 7: 3, pp. 51 — 93.

⁶⁶ Видети: David Carment, Frank P Harvey, *Using Force to Prevent Ethnic Violence: An Evaluation of Theory and Evidence*, London, Praeger, 2001.

Гокчек је једном од својих истраживања⁶⁷ примарно настојао да схвати зашто би државе у стању сукоба посезале за војним ангажовањем, те да ли та претња заиста резултира међудржавним ратовима. Овај аутор истиче да се државе одлучују на укључивање у етничке конфликте из разлога што настоје да спрече владе у суседној држави у намери да војно подрже одређене групе у конфликту или да изврше додатни притисак уколико владе у суседној држави не одустану од агресивних намера и поред претње од стране интервенције.

Кармент и Џејмс⁶⁸ закључују да етничка хомогеност у комбинацији са ниским политичким ограничењима представљају опасну комбинацију за појаву сепаратизма, односно идеалан су предуслов да ће државе са таквим условима интервенисати у етничким конфликтима у другим земљама. Исто тако, унутрашњи етнички диверзитет у комбинацији са политичким ограничењима политичких елита (оличеним у виду демократских институција) смањује могућност државног интервенисања у етничким сукобима у иностранству. Такође, ови аутори указују да међународна ограничења у случајевима међународних етничких конфликта нису делотворна уколико су етничке разлике веома јаке, где сукобљени етнички интереси надвлађају крхке домаће институције, те недовољно делотворне међународне факторе.

Кели сматра да међународне организације имају позитиван утицај на смањивање агресивних спољних политика држава, и то кроз политику условљавања приликом преговора о приступању. Тако су Европска унија (ЕУ) и Организација за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) у позицији да утичу на домаће законодавство и допринесу смиривању етничких напетости у земљама кандидатима за чланство које су имале проблематичну историју етничких сукоба.⁶⁹ Линден такође износи аргумент да су међународне организације, односно њихова политика условљавања утицале на смањивање

⁶⁷ Gigi Gokcek, Ethnic Groups in Conflict, Neighboring Governments, and Interstate War, Western Political Science Association Annual Conference, Portland, OR, March 23-24, 2012, p. 2.

⁶⁸ Видети: David Carment, Patrick James, Explaining third-party intervention in ethnic conflict: theory and evidence, Nations and Nationalism 6 (2), 2000, pp 173-202.

⁶⁹ Видети: Judith Kelley, *International Actors on the Domestic Scene: Membership Conditionality and Socialization by International Institutions*, International Organization 58, 2004, pp. 425-457.

етничких тензија⁷⁰, док Кармент, Џејмс и Тејда као подједнако важне узимају како домаће прилике, тако и међународно окружење у креирању спољних политика једне државе, без фаворизовања једног од ова два услова.⁷¹

Неки истраживачи сепаратизам доводе у тесну везу са конфликтима који су настали као последица револуционарних превирања у одређеној држави или ширем региону. Тако Џенкинс⁷² тврди да постреволуционарни конфликти не настају на основу међудржавних сукоба зарад успостављања политичког легитимитета након револуције, нити због било каквих егзистенцијалних спољних претњи, већ су овакви ратови производ колизије етносепаратистичких и национално-интеграционих тежњи насталих пре и током револуционарних превирања, а које се у периоду након револуције јављају у поступку учвршћивања власти. Наиме, сепаратистички сукоби су у том случају део постреволуционарног процеса у коме су суседне државе забринуте за судбину својих етничких сродника који живе на територијама погођеним револуционарним превирањима, а таква забринутост има за последицу територијалне претензије ка територијама које сународници настањују. Револуције су свакако специфични моменти, у којима се реорганизује не само држава, већ и национални идентитет, и у којима револуционарне фракције свој легитимитет траже у национализму. Легитимитет се тада стиче тако што се делегитимизују други, а територијалне претензије су изразито јако средство за учвршћивање овог легитимитета. Постреволуционарни период је доба ревитализације национализма, па самим тим и великодржавних акција, а такође овај период карактерише низак степен преговарачке толеранције који доводи до нових сукоба. Стога је идентификација потенцијално конфликтних региона који су претрпели револуционарна превирања први корак у превенцији нових сукоба.

⁷⁰ Ronald H. Linden, *Putting on Their Sunday Best: Romania, Hungary, and the Puzzle of Peace*, *International Studies Quarterly*, 44, 2000, pp. 121-146.

⁷¹ David Carment, James Patrick, Taydas Zeynep, *Who Intervenes?: Ethnic Conflict and Interstate Crisis*, Columbus, Ohio State University Press, 2006.

⁷² Видети: Gentry Kip Jenkins, *Post-Revolution War: A Product of Irredentism*, The University of Chicago, доступно на: http://d3qi0qp55mx5f5.cloudfront.net/cpost/i/docs/Jenkins__Gentry_Workshop_Paper.pdf (15.11.2017.).

Као значајан фактор за појаву, односно смиривање сепаратистичких активности истиче се и језик, као једно од најбитнијих обележја одређене етничке групе. Језик је експлицитни инструмент у промовисању интереса групе и дугорочно игра важну улогу у поступку самодефинисања и самопотврђивања читавих народа. Као узрок за рађање сепаратистичких идеја може се узети и неадекватно тумачење историјских чињеница и историјски ревизионизам, нарочито када се посматра период настанка европских друштава у средњем веку. С тим у вези, Гири се бавио тзв. процесом „етногенезе” који је довео до настанка европских друштава, те је истакао да вероватно ниједан други историјски период није тако непознат и замагљен националистичким и шовинистичким тумачењима, као што је то средњи век. Управо та замагљеност је по овом аутору и довела до тога да овај историјски период постане лак плен етничке националистичке пропаганде, где се најчешће истичу етничка права, тражи се политичка аутономија свих појединаца који припадају одређеној етничкој групи и „њихово право да владају својом историјском територијом која се обично дефинише у оквиру раних средњовековних насеља или краљевстава, без обзира на то ко данас ту живи”.⁷³ Оно што ови захтеви имплицирају је да је постојало време примарне аквизиције које је за на пр. Немце био први век, за Франке пети, за Мађаре девети и десети итд., када су једном и заувек утврђене географске границе легитимног поседовања земље. После ових периода примарне аквизиције, све потоње сеобе, инвазије или политичка асимилирања, постају нелегитимни, што креира значајну основу за појаву сепаратизма. Гири не пориче да су људи који су живели у далекој прошлости имали осећање припадности народу или колективни идентитет, него је етнички национализам, онако како га данас схватамо, у извесном смислу изум новијег периода. Данашње европске државе, махом формиране на етничким принципима, дефинисане су и као „замишљене заједнице” које су настале захваљујући напорима интелектуалаца и политичара 19. века који су раније романтичне, националне традиције преточили у политичке програме⁷⁴, тако да Гири истиче да је подударност раних средњовековних и савремених народа само мит, односно да етничитет постоји пре свега у свести људи, те је самим тим и сецесионизам ирационална категорија.

⁷³ Patrick J. Geray, *Mit o nacijama; Srednjovekovno poreklo Evrope*, Cenzura, Novi Sad, 2007, str. 22.

⁷⁴ Видети: Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, 1983.

Посебан значај етничких веза долази до изражаја када се у обзир узме деловање дијаспоре. Наиме, дијаспора може да утиче на етничке конфликте на два начина: 1. могу да путем лоби група формианих на етничком принципу утичу на спољну политику земље домаћина и 2. могу да изазову нестабилност и насиље у матичној земљи тако што се директно укључују у тамошње политичке проблеме.⁷⁵ Тако је хрватска, српска и албанска дијаспора (настањена у земљама Западне Европе, САД, Аустралије и др.) је пре и током сукоба на простору бивше СФРЈ активно учествовала у креирању конфликта у СФРЈ, и то тако што су пружалу финансијску и војну подршку, те кроз деловање лоби група.

Бжежински истиче да су утицаји етнички формианих лоби група у значајној мери формирали спољну политику САД последњих деценија.⁷⁶ Хокенос тако сматра да је „патриотизам у изгнанству“⁷⁷ процветао током последње деценије прошлог века, те да су дијаспоре на Западу у потпуности искористиле демократска начела како би промовисале националне интересе својих отаџбина. С тим у вези, након слома комунизма сведоци смо нове парадигме у међународним односима између држава у Југоисточној Европи, где се државне политике према сународницима у другим државама не базирају примарно на активностима које су усмерене на промену државних граница, већ на институционализацији прекограничне културне, политичке и економске сарадње. Везе ових држава са етничком дијаспором нису само дипломатско-политичког, нити војног карактера, већ се данас огледају у партиципацији дијаспоре у разним видовима културно-економских групација у матичним земљама, затим кроз формирање регулационих тела за јачање свих видова сарадње са дијаспором, прекограничних субвенција махом за домен културе, и сл.⁷⁸ Најефектнија, уједно и потенцијално најопаснија институционална веза између отаџбине и дијаспоре огледа се у могућности стицања двојног држављанства, и

⁷⁵ Jonathan Paquin, Stephen M. Saideman, *Foreign Intervention in Ethnic Conflicts*, 2008. доступно на http://www.blackwellreference.com/public/tocnode?id=g9781444336597_chunk_g97814443365978_ss1-18 (03.08.2017.), p. 6.

⁷⁶ Zbigniew Brzezinski, *A Dangerous Exemption: Why should the Israel lobby be immune from criticism?*, Foreign Policy, July/August 2006, pp. 63-64.

⁷⁷ Paul Hockenos, *Homeland Calling: Exile Patriotism and the Balkan Wars*, Ithaca, Cornell University Press, 2003.

⁷⁸ Myra A. Waterbury, *From Irredentism to Diaspora Politics: States and Transborder Ethnic Groups in Eastern Europe*, Global Migration and Transnational Politics, George Mason University, Working Paper no. 6, 2009, p.1.

самим тим укључивања у унутрашња питања отаџбине од стране етничких сродника из иностранства.

Предности ближег повезивања матичне државе са етничким сродницима у иностранству су, поред појачавања националне хомогености, економских интереса и стабилизације политичке позиције владајуће елите на домаћем и међународном нивоу, уједно и јачање националног идентитета са обе стране границе, али и евентуално побољшање демографске слике кроз смањење демографског дефицита кроз прилив етничких сродника из иностранства. Исто тако, као важан чинилац у утицају дијаспоре на спољне политике матичних земаља је и степен кохезије дијаспоре, али и политичке стабилности у отаџбини.

Експлоатација дијаспоре од стране политичких елита, везе дијаспоре са матицом, без обзира на просторну па и временску удаљеност, један је од основних предуслова за појаву претнезија за територијално проширење које би обухватило сроднике под туђом влашћу. Узмимо, на пример, колапс Совјетског Савеза којим је око 25 милиона етничких Руса остало изван граница матичне Руске Федерације, и који су самим распадом СССР-а постали једна од најреспектабилнијих дијаспора у светским оквирима. Оваква бројност Руса у старту је повећала несигурност у бројним бившим совјетским републикама, попут Украјине, Грузије, Молдавије и др., што се у наредним годинама показала као оправдана бојазан (рат у молдавском Придњестровљу, руска интервенција у регијама Грузије – Абхазији и Јужној Осетији, те анексија Украјинског Крима).

У радовима о сепаратизму мало се пажње поклањало утицају националистичких идеја и деловању радикално десничарских група и националистичких политичких партија на обликовање експанзионистичке политике на државном нивоу. Сајдеман сматра да становништво у држави са великодржавним потенцијалом саосећа са својим етничким сродницима у суседној држави и тиме приморава политичаре да пропагирају агресивну спољну политику како би задржали своје позиције. Овај аутор заступа тезу да је државни експанзионизам процес „одоздо нагоре”, у којем је понашање политичких одлучиоца у

вези сродника у суседним земљама „лакмус тест за политичку искреност у вези унутрашњих етничких питања”.⁷⁹

Један од начина да се објасни настајање сепаратистичког конфликта је кроз концепт „безбедносне дилеме”, класичне реалистичке визије међудржавних тензија и ривалитета. Реалисти истичу да је безбедносна дилема постојала још у античко време (Пелопонески рат је по њима последица базбедносне дилеме Атињана и Спартанаца), а да је свој врхунац достигла за време Хладног рата у односима између две суперсиле – САД и СССР. У питању је ситуација у којој једна држава, из страха од угрожености од стране супарничке, суседне или било које државе коју идентификује као претњу, настоји да подигне ниво своје безбедности, било кроз појачано наоружавање или неки други сличан начин увећања моћи, што доводи до сличне реакције супарничке државе, што нужно узрокује повећање моћи потенцијалног противника и појачава општу несигурност и константни страх од реалног конфликта. Појам је први употребио Карл Дојч 1957. године у делу у којем је анализирао међународне односе северноатлантског региона.⁸⁰ Примарна реалистичка теза у вези безбедносне дилеме је да државе у анархичној структури међународних односа, без јасног наддржавног ауторитета, а све у светлу бриге за сопствену безбедност и опстанак, морају да учине све како би се сачувале у таквој врсти структуре. Стога је држава, као врхунски ауторитет унутар сопствених граница, дужна да обезбеди безбедност својим грађанима и осигура баланс између различитих група.

Сепаратистички конфликти су често били директан узрок страних интервенција на територији одређене суверене државе, било од стране матичне државе која жели да заштити своје сународнике у иностранству, било од стране трећих земаља и међународних политичко-војних коалиција. Стране интервенције у етничким конфликтима имају круцијалну улогу уколико се догоде у раним фазама етничког сукоба. Уколико очекују помоћ од своје матичне државе, врло је вероватно да ће етничке групе постати радикалније

⁷⁹ Stephen M. Saideman, *The Ties That Divide: Ethnic Politics, Foreign Policy & International Conflict*. New York: Columbia University Press, 2001, p. 23.

⁸⁰ Karl W. Deutch, Sidney A. Burrell, Robert A. Kann, *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the light of Historical Experience*, Princeton University Press, Princeton, 1957.

и милитантније. Сетињан сматра да ће очекивања од спољног мешања обликовати ставове како етничке групе, тако и државе домаћина.⁸¹

Више истраживача усвојило је класификацију фактора за страни интервенисање на оне који су инструментални и оне који су афективни.⁸² У инструменталне факторе, који се могу посматрати у веома широком контексту, убрајају се економски бенефити, ширење територије и стицање природних ресурса, јачање и одржање војне моћи и стабилности, али и очување националне безбедности и регионалне равнотеже. Афективни фактори нису они које не карактерише рационално промишљање државних актера који се укључују у страни конфликт, већ се базирају на идентификацији са неком од страна у конфликту, било на националном, религијском, културном или идеолошком нивоу.

Скорашња истраживања преиспитују пуну ваљаност ове поделе, сматрајући да су инструменталне и афективне категорије често збуњујуће и недовољно јасно одвојене, па тако истичу да поједине афективне категорије, попут заједничког етничитета и језика, могу бити инструментализоване и злоупотребљене како би се реализовали циљеви инспирисани другачијим мотивима, попут ширења територије и економских интереса. Тако скорашњи радови на тему страног учешћа у етничким конфликтима уводе додатну класификацију на домаће и међународне факторе, па тако Сајдеман и Паквин анализирајући тзв. „домаће теорије интервенције” истичу да одлука државе да се укључи у страни конфликт у највећој мери зависи од унутрашњих политичких прилика.⁸³

⁸¹ Rupen Cetinyan, *Ethnic Bargaining in the Shadow of Third-Party Intervention*, International Organization 56, 2002, pp. 645-678.

⁸² Ова подела први пут је приказана у: Astri Suhrke, Lela Garner Noble, eds. *Ethnic Conflict in International Relations*, New York, Praeger, 1977. Касније је ова подела усвојена и код: Alexis Heraclides, *Secessionist Minorities and External Involvement*, International Organization 1990, 44, pp. 341-378; Alexis Heraclides, *The Self-Determination of Minorities in International Politics*, Frank Cass, London, 1991; Robert Cooper, Mats Berdal, *Outside Intervention in Ethnic Conflicts*, *Survival* 35, 1993, pp. 118-142; David Carment, *The International Dimensions of Ethnic Conflict: Concepts, Indicators, and Theory*, *Journal of Peace Research* 30, 1993, pp. 137-150; David Carment, *The Ethnic Dimension in World Politics: Theory, Policy and Early Warning*, *Third World Quarterly* 15, 1994, pp. 551-582; Rajat Ganguly, *The Consequences of Partisan Intervention in Secessionist Wars: Lessons from South Asia*, *Contemporary South Asia* 6, 1997, pp. 5-26 и др.

⁸³ Jonathan Paquin, Stephen M. Saideman, *Foreign Intervention in Ethnic Conflicts*, 2008. доступно на: http://www.blackwellreference.com/public/tocnode?id=g9781444336597_chunk_g97814443365978_ss1-18 (03.08.2017.), p. 3.

Посматрајући сепаратизам као феномен на глобалном нивоу, узрок његове појаве може бити и етничка шареноликост и замагљене границе које су углавном неправилно исцртане у турбулентним временима слома колонијалних империја. Када се узме у обзир велики број случајева сепаратизма у модерној Африци, може се извести закључак да су мултиетнички карактер већине афричких држава, те мањак етничке кохезије и политичке стабилности, главни разлози за изненађујући пораст овог феномена. Као доминантна теза на овом пољу искристалисала се она о рањивости, која предвиђа тзв. „инхибирану државу”, односно ону државу која није у стању да превазиђе унутрашње етничке конфликте, те се зато не уплиће у стране сукобе. Суштина „теорије рањивости”⁸⁴ је да државе неће упадљиво испољавати склоност ка експанзионизму уколико су и саме угрожене од стране суседа који имају сличне претензије. Овакав развој ситуације био је честа појава у постколонијалној Африци где су неусаглашене границе често доводиле до тога да се етнички конфликти преливају у суседне државе, што је код тих држава условило уздржавање од испољавања великодржавних акција. Сомалијски конфликти делимично оповргавају ове тврдње, с обзиром да је Сомалија од 60-их година прошлог века активно учествовала у више конфликта иако се и сама сусретала са великодржавним аспирацијама суседних држава, пре свих суседне Етиопије. Анализирајући геополитичко стање у Африци за време хладног рата, аутори попут Хербста, Џексона и Розберга⁸⁵ дошли су до закључка да је управо рањивост афричких земаља била пресудна у њиховој, тада махом заједничкој одлуци, да се не мешају у унутрашње конфликте околних земаља. Плашећи се домино ефекта и преливања конфликта у сопствено двориште (*spill over effect*), афричке земље су у хладноратовском периоду радије одустајале од интервенисања у сукобима који су били релативно честа појава на континенту.

Каснији радови на ову тему покушали су да негирају ову тезу, тако да су поједини аутори тврдили да не постоји адекватна узрочно-последична веза између рањивости

⁸⁴ Видети: Ira William Zartman, *International Relations in the New Africa*, Prentice Hall, 1996, p. 109 и Jeffrey Herbst, *The Creation and Maintenance of National Boundaries in Africa*, International Organization, Vol. 43, No. 4, 1989, pp. 673-692.

⁸⁵ Видети: Jeffrey Herbst, *Creation and Maintenance of National Boundaries in Africa*, International Organization 43, 1989, pp. 673-692 и Robert Jackson, Carl Rosberg, *Why Africa's Weak States Persist: The Empirical and the Juridical in Statehood*, *World Politics* 35, 1982, pp. 1-24.

државе и њеног укључивања, односно неукључивања у интервенције у иностранству.⁸⁶ Ипак, аргумент рањивости узима се у обзир и данас, када се узме пример признавања самопроглашене државе Косово, коју су признале поједине земље са јаким сепаратистичким тензијама (Велика Британија, Турска, Француска), док поједине државе са сличним проблемима се и даље не одлучују на такав корак (Шпанија, Кипар).⁸⁷ Поједини истраживачи су средином 90-их година прошлог века и почетком 2000-их наводили етничке везе као примарни разлог за интервенисање, занемарујући рањивост држава као фактор који утиче на (не)укључивање у стране конфликте.⁸⁸ Ови аутори дошли су до закључка да ће се трећа страна (у овом случају суседна држава или било која друга држава) укључити у конфликт у случају када њихови етнички сродници учествују у сукобу са сецесионистичким изгледима.

Мета Спенсер је класификовала велики број узрочника националистичког сепаратизма, а као најзначајније издвојила је: психолошки узроци (емоционална озлојеђеност и оправдани отпор жртава), политички узроци (пропаганда политичких лидера оркестрирана у циљу политичке добити и моћ доминантне етничке групе), привредни фактори (економска мотивација и посвећеност модернизацији), те културни фактори (неопходност очувања угрожене културе), док је у структуралне факторе убројала: дубоке расцепе између одређених сегмената популације (било они идеолошке

⁸⁶ Видети: Alexis Heraclides, *Secessionist Minorities and External Involvement*, International Organization 1990, 44:341-378; Stephen M. Saideman, *Explaining the International Relations of Secessionist Conflicts: Vulnerability Versus Ethnic Ties*, International Organization 51, 1997, pp.7 21-753; Stephen M. Saideman, *The Ties That Divide: Ethnic Politics, Foreign Policy & International Conflict*. New York: Columbia University Press, 2001; Stephen M. Saideman, *Discrimination in International Relations: Analyzing External Support for Ethnic Groups*, Journal of Peace Research 39, 2002, pp. 27-50.

⁸⁷ Jonathan Paquin, Stephen M. Saideman, *Foreign Intervention in Ethnic Conflicts*, 2008. доступно на http://www.blackwellreference.com/public/tocnode?id=g9781444336597_chunk_g97814443365978_ss1-18 (03.08.2017.), p. 5.

⁸⁸ Видети: David Carment, Patric James, *Two-Level Games and Third-Party Intervention: Evidence from Ethnic Conflict in the Balkans and South Asia*, Canadian Journal of Political Science 29, 1996, pp.521-554; David Davis, Will H. Moore, *Ethnicity Matters: Transnational Ethnic Alliances and Foreign Policy Behavior*, International Studies Quarterly 41, 1997, pp. 171-184; Stephen M. Saideman, *Explaining the International Relations of Secessionist Conflicts: Vulnerability Versus Ethnic Ties*, International Organization 51, 1997, pp.721-753; Stephen M. Saideman, *The Ties That Divide: Ethnic Politics, Foreign Policy & International Conflict*. New York: Columbia University Press, 2001; Stephen M. Saideman, *Discrimination in International Relations: Analyzing External Support for Ethnic Groups*, Journal of Peace Research 39, 2002, pp. 27-50; Stephen Saideman, *Ties Versus Institutions: Revisiting Foreign Interventions and Secessionist Movements*, Canadian Journal of Political Science 40, 2007, pp. 733-747 и Karen Petersen, *A Research Note: Reexamining Transnational Ethnic Alliances and Foreign Policy Behavior*, International Interactions 30, 2004, pp. 25-42.

или етничке природе), централизацију или децентрализацију власти, величину потенцијално нове државе настале сецесијом, историју политичке анексије (уколико је она бил априсилна) и демографске манипулације (присилне депортације и асимилације), демократску природу федералне државе (која дозвољава партикуларизам на више нивоа) и коначно нејасноће и двосмислености међународног права на овом пољу (кроз тумачење права на самоопредељење).⁸⁹

Аутори попут Кармента, Џејмса и Тајдаса идентификују оквир за разумевање сепаратизма, односно интернационализације етничког конфликта, и то кроз синтезу три теорије – теорију проширења конфликта, конфликтне интеракције и конфликтне трансформације. Централни закључак ове групе истраживача је да ниједна теорија самостално није у стању да у потпуности објасни феномен сецесионистичких међународних сукоба, али да синтеза ових теорија има јаку експланаторну моћ. Они сматрају да специфична комбинација институционалних аранжмана и етничке композиције могу произвести интернационализацију сукоба, али да конфликти ове врсте нису примарно етнички мотивисани, већ да је у питању комбинација етничке компоненте са другим политичким и економским факторима. С тим у вези, закључују да су етничке различитости недовољне да гарантују довољну политичку мобилизацију и насиље између припадника различитих етничких група.⁹⁰

Теорија проширења конфликта⁹¹ настоји да објасни мотивацију и циљеве суседних држава приликом укључивања у етничке сукобе и утицај интервенције на ескалацију, односно деескалацију сукоба. Два су структурална фактора које ова теорија истиче као кључна, а то су степен укључења у конфликт и природа међународних односа насталих из

⁸⁹ Metta Spencer, *Separatism: Democracy and Disintegration*, Lanham, Maryland, Rowman and Littlefield, 1998, introduction.

⁹⁰ David Carment, Patrick James and Zeynep Taydas, *The Internationalization of Ethnic Conflict: State, Society, and Synthesis*, International Studies Review, Vol. 11, No. 1, 2009, p. 65-66.

⁹¹ Видети: Astri Suhrke, Lela Garner Noble (eds.), *Ethnic Conflict and International Relations*, Praeger Publishers, New York, 1977; Alexis Heraclides, *The Self-Determination of Minorities in International Politics*, Frank Cass, Portland, 1991; Stephen M. Saideman, *Explaining the International Relations of Secessionist Conflicts: Vulnerability versus Ethnic Ties*, International Organization Vol. 51 N. 4, 1997, pp. 721-753; William I. Zartman, *Internationalization of Communal Strife: Temptations and Opportunities of Triangulation*, in: *The Internationalization of Communal Strife*, M.I. Midlarsky (ed.), Roudedge, London, 1992.

таквог укључења. Ова теорија је од нарочитог значаја приликом објашњавања узрока за одређено понашање државе у ситуацијама етничких конфликта у иностранству у који су укључени етнички сродници. У зависности од мотивације и циљева, државе ће изабарати да ли ће у оваквим сукобима подржавати сепаратистичке покрете или ће стати на страну легитимних институција у суседној држави. Са аспекта ове теорије, неколико је узрока који одређују спољно мешање у инострану етнички конфликт, бар када је у питању инструментална мотивација: 1. међународна политичка противуслуга или једноставно забринутост због нестабилне регионалне политичке ситуације, 2. економска корист, 3. унутрашњи разлози, односно јачање домаће политичке позиције и 4. војни интереси. Са аспекта афективне мотивације, укључивање у инострану конфликт је резултат: 1. заједничког осећаја историјске неправде, 2. заједничког идентитета, 3. религијских афинитета, 4. заједничких идеолошких принципа и 5. степена међусобног расно-културног афинитета.⁹² Међутим, афективна мотивација ретко је једини узрок за укључивање у ову врсту сукоба, већ је разлог за интервенцију треће стране углавном рационална калкулација, односно комбинација побројаних инструменталних и афективних мотивационих фактора.

Теорија конфликтне интеракције⁹³ се фокусира на однос незадовољних националистичких група и међународног система, односно охрабривање права на самопредељење од стране интернационалне заједнице и рефлексије таквог става на понашање група које теже конфликту са централном влашћу. Такође, ова теорија посматра утицај институција централне власти на понашање потенцијално конфликтне групе, а њени заговорници истичу да је конфликт трајна и ендемична карактеристика система који се састоји од мултиетничких држава у различитим фазама његовог економског и политичког развоја.⁹⁴ Ова теорија је нарочито значајна у настојањима да се објасни настанак, развој и епилог албанско-македонског конфликта из 2011. године, када су наднационалне институције, попут Европске уније, НАТО алијансе и ОУН одиграле кључну улогу у

⁹² David Carment, Patrick James and Zeynep Taydas, *The Internationalization of Ethnic Conflict: State, Society, and Synthesis*, International Studies Review, Vol. 11, No. 1, 2009, p. 69.

⁹³ Ibid, pp. 71-72.

⁹⁴ Kingsley Muthumuni de Silva, Ronald J. May (eds.), *Internationalization of Ethnic Conflict*, Pinter Publishers, London, 1991.

промени македонске политике према албанској националној мањини, с обзиром да су политичке елите у македонији биле на удару оштрих критика од стране репрезентата међународних организација током читавог конфликта, што је свакако определило и даљи наступ албанских сецесиониста по том питању.

Теорија конфликтне трансформације⁹⁵ стоји на становишту да се појачава унутрашња кохезија уколико држава уђе у конфликт са другом државом, те да се тада креира ситуација у којој се унутрашње несугласице остављају по страни како би се избегао национални пораз. Заговорници ове теорије истичу да ће политички лидери у потенцијалним сепаратистичким сукобима често прибећи стратегији пребацивања унутрашњег етничког конфликта на међународну позорницу, и то из чисто инструменталних, а не афективних мотива, односно како би задржали своје политичке позиције и појачали унутрашњу подршку. Мањкавост ове теорије огледа се у чињеници да ће се унутрашња кохезија услед укључивања у инострани конфликт тешко постићи у етнички хетерогеним државама, односно да је теорија апликативна само у државама са занемарљивим процентом националних мањина, попут Албаније и Мађарске, које су у фокусу нашег истраживања.

Када су у питању домаћи аутори који су бавили узроцима сепаратизма, свакако је вредно напоменути размишљање Драгана Симеуновића који се бавио стварањем националне државе као „материјализације националног политичког сна”, те истакао да је „извориште конфликта дефинисање националне територије као државне”.⁹⁶ С обзиром да суседне националне државе у тим случајевима глорификују различите историјске периоде, односно другачије замишљају своје максималне националне границе, неминовно је да ови разлози воде ка нетрпељивости и потенцијалним сукобима. Бивше мултиетничке федерације су, како аутор истиче, погодно тле за избијање ратова, јер након распада таквих државних творевина велики део становништва остаје изван границе новостворене

⁹⁵ Видети: Charles W. Ostrom, Brian Job, *The President and the Political Use of Force*, American Political Science Review 80, 1986, pp. 541-56; Patrick James, John R. Oneal, *The Influence of Domestic and International Politics on the President's Use of Force*, Journal of Conflict Resolution 35, 1991, pp.307-332; Jeffrey Pickering, Emizet F. Kisangani, *Democracy and Diversionary Military Intervention: Reassessing Regime Type and the Diversionary Hypothesis*. International Studies Quarterly 49, 2005, pp. 23-43.

⁹⁶ Драган Симеуновић, *Нови светски поредак и национална држава*, Ферко, Београд 1995, стр. 47.

националне државе, које се често руководе нерационалном логиком да је „наше дотле где живи и најмањи део наше нације”.⁹⁷

Симеуновић се у *Уводу у политичку теорију*, у поглављу под називом „Национална држава” такође бави сепаратизмом, где истиче да нове националне државе које настају сецесијом не теже нужно припајању националној матици, већ да углавном „теже самосталној државној позицији, односно статусу националних држава”.⁹⁸ Такође, у овом поглављу истиче употребну вредност националистичких идеологија којима су се политичке елите служиле како би једну колективистичку идеологију замениле другом, што се неретко дешавало након слома комунистичке идеологије, односно након распада мултиетничких творевина у Европи у којима је ова идеологија била доминантна. Аутор закључује да је у новим националним државама „разлог за рат утолико већи уколико је могуће ослобађати припаднике своје нације у другој националној држави”.⁹⁹ Симеуновић препознаје везу између процеса формирања националне државе и развоја експанзионистичких аспирација ка суседним територијама, где се национална држава понаша као „Пијемонт”, односно као центар националног окупљања и националне мобилизације.

Узроцима сепаратизма и великодржавне политике у домаћој литератури бавили су се и Александар Павковић и Петар Радан. Ови аутори су се кроз истраживање поступка креирања нових држава посебно бавили поступком формалног преношења надлежности над једном територијом са једне државе на другу.¹⁰⁰ Нарочити фокус аутори су ставили на поступак повлачења политичке, законодавне и принудне власти претходне државе и преношење на скуп институција и носиоце државних функција нове државе. Павковић је у раду *Отцепљење, насиље и државни разлог* разматрао инструменте који стоје на располагању како би се путем сецесије креирале нове државе. Он указује да у поступку стварања нових држава отцепљењем, последњих сто и више година примена силе више

⁹⁷ Ибид, стр. 48.

⁹⁸ Драган Симеуновић, *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр 80.

⁹⁹ ибид, стр. 83.

¹⁰⁰ Видети: Aleksandar Pavković, Petar Radan, *Stvaranje novih država; teorija i praksa otcepljenja*, Službeni glasnik, Beograd, 2008.

није нужна, али то никако не значи да су оружани конфликти у таквим случајевима искорењени, већ су и даље доминантни приликом стварања нових држава сецесијом. Анализирајући разлоге међународне подршке сецесионистичким тенденцијама, Павковић истиче да политичке елите државе која подржава сецесионизам често верују да је једини начин за окончање сукоба и заустављање насиља да се сецесионисти подрже против државе домаћина и да се она примора да призна отцепљење. У другим случајевима, ове државе су закључиле да ће отцепљена држава и сецесионистички режим који подржавају обезбедити савезника поузданијег него што је држава домаћин, или да моћ државе домаћина треба да се умањи отцепљењем дела њене територије. Аутор закључује да су у многим случајевима отцепљења владе регионалних или светских сила подржавале насилне сецесионистичке покрете како из моралних – хуманитарних разлога, тако и из аморалних геополитичких разлога.¹⁰¹ Павковић сугерише да мобилизација за отцепљење може да доведе до штетних последица и за већинске и за мањинске групе, јер су и сецесионисти и државе домаћини у тим ситуацијама склони да прибегну насиљу, те истиче да избегавање насиља има предност у односу на питање оправданости његове употребе.

С обзиром да се политичко насиље као продукт сепаратистичких тежњи налази у центру етничких конфликта, који су окарактерисани као „трагична константа људске историје”¹⁰², утврђивање узочника сепаратизма свакако заслужује посебну истраживачку пажњу. Након што смо анализирали све узроке који доводе до појаве сецесионистичких тежњи, неопходно је направити и јасну дистинкцију овог појма од других сродних феномена, који се са сепаратизмом често преклапају. Компарација сепаратизма и сличних појмова у наредном поглављу помоћи ће нам да додатно искристалишемо значење свих феномена, али и да утврдимо њихове сличности и разлике.

1.3. Сепаратизам и сродни феномени

Сепаратизам је доктрина која се због своје специфичности и слојевитости неизоставно доводи у вези са бројним сродним појмовима, што никако не значи да се са

¹⁰¹ Aleksandar Pavković, *Otcepljenje, nasilje i državni razlog*, Političke perspektive, Vol 3, No 8 (3), 2013, str. 7-22.

¹⁰² William Easterly, *Can Institutions Resolve Ethnic Conflict?* Economic Development and Cultural Change, Vol. 49, No. 4, The University of Chicago Press, 2001, p. 687.

њима може поистоветити. Да би избегли погрешно и непотпуно дефинисање овог комплексног феномена, неопходно је извршити јасно дефинисање и компарацију сепаратизма и референци које се често изучавају заједно са сепаратизмом, како би на адекватан начин прецизирали сличности, али и првенствено разлике између сепаратизма и њему сродних појмова, попут анексије, империјализма и др. Исто тако, потребно је довести у везу сепаратизам са одређеним појмовима који се у свом значењу не преклапају са овим појмом, али нам помажу да јасније схватимо његову суштину.

Доводећи у везу сепаратизам и национализам, важно је истаћи да су небројене дефиниције национализма, који углавном може да има широк спектар значења, од дефинишуће идеологије политичких покрета који настоје да остваре одређени облик аутономије или независности, покретачке снаге група које теже да остваре или побољшају своја културна, политичка, социјална и економска права у одређеној држави; уточиште протестних покрета угрожених од стране одређене државне политике или друге друштвене групе, па до основне идеологије коју држава користи да би подстакла јавну подршку за своје активности или потврду државног легитимитета.¹⁰³ У ужем смислу национализми се могу посматрати као „продукти комплексних друштвених преговора, засновани на активирању социјалних и културних односа и емоционалних инвестиција међу потенцијалним члановима националне заједнице, а такође и на стратегијама за остваривање интереса и постизању моћи од стране индивидуе и колективитета”.¹⁰⁴ Из ове дефиниције видимо да се национализам базира на „преговорима” и на „стратегијама” како појединца, тако и групе, што доводи до закључка да је национализам политички пројекат, али да га такође карактерише једна субјективна, емоционална компонента заснована на друштвеним интеракцијама међу члановима националне заједнице. Сепаратизам је стога један сегмент националистичке стратегије, који се углавном не посматра на појединачном, већ на нивоу групе, односно заједнице која ту стратегију заступа. У односу на национализам, сепаратизам је очигледно ужи појам, јер без изражене националне

¹⁰³ Видети: Peri Pamir, *Nationalism, Ethnicity and Democracy: Contemporary Manifestations*, The International Journal of Peace Studies, Vol. 2, N. 2, 1997, introduction.

¹⁰⁴ Brian Jenkins, Spyros A. Sofos, *Nation and Nationalism in Contemporary Europe: A Theoretical Perspective*, in: *Nation and Identity in Contemporary Europe* (ed. Brian Jenkins, Spyros A. Sofos), Routledge, London, 1996, p. 9.

компоненте не постоји конкретан сецесионистички програм, што имплицира да сепаратизам и национализам готово редовно морају да иду у кумулативном односу.

Као посебну подврсту национализма значајног за ближе дефинисање сепаратизма истиче се етнонационализам. Ентони Смит препознаје три врсте етничког национализма, у зависности од периода у којем је настао. Први је настао у време етничког самоопредељења током 19. века, са центрима у Источној Европи, и касније у мањој мери на Блиском истоку. У том периоду су покрети за етничко самоопредељење настојали да мобилишу ниже слојеве становништва и то кроз процес „политизације културе” како би у каснијој фази одређене делове територије, као формиране „историјске заједнице” које деле заједничко историјско и културно наслеђе отцепили од већих држава, углавном гломазних и нефункционалних империја. Углавном су ти покрети били усмерени против држава које су у исто време имале и модернизацијски и аутократски карактер, и које су владале мешавином етничких заједница са интенцијом да их хомогенизују и integriшу у ширу целину. Класични етнички национализам се може посматрати и као провокатор, али и као одговор на званични „империјални национализам” владајуће елите, ако што је био случај за Хабзбуршком и Отоманском империјом, али и царском Русијом. Други талас етничког национализма појавио се у прекоморским европским колонијама у деценијама по окончању Другог светског рата. Ови покрети су за директан циљ имали сецесију постколонијалне државе, која је, као и европске империје век раније, била у служби владајуће елите, често занемарујући етничке особености и потребе заједница у тек формираним државама, а тај тренд је само наставак традиције коју се увели колонијални претходници у претходним деценијама, па и вековима. У тим ситуацијама су се Тамили, Сики, Азери, Курди, Јермени, Јужносуданци и др. према држави понашали у распону од неповерљивости до отворених непријатељстава, са потенцијалом да се евентуални конфликти прелију и на државе у окружењу, што је као безбедносни изазов у многим регионима остао до данас. Трећи талас етнонационализма наступио је у другој половини и крајем 20. века, и то у државама са правно-историјским континуитетом. Најпре се овај тренд појавио у Квебеку у Канади, те међу популацијом афро-американаца, али и Индијанаца и хиспано-американаца у САД, да би пред крај века свој пуни потенцијал показао на простору бивше Југославије и СССР-а. Такође, важно је напоменути и знатно

дуже присутни етно-национализми код старих народа Европе, као што су Баски, Каталонци, Шкоти, Ирци и Фламандци.¹⁰⁵

Оно што је заједничка карактеристика готово свим етнонационалистичким покретима у сва три „таласа” је поновно откривање или чак и измишљање и реконструкција карактеристичне „етно-историје”. Етно-историју неретко је карактерисала селективност, односно занемаривање историјских доприноса других присутних народа, што овој историји даје строго политичку и социолошку компоненту. Ова селективна историја, као и митологизација одређених географских одредница, служила је за мобилизацију пасивнијег дела сопственог етноса и за политизацију сопствене културне баштине. Често се у овим групама поново открива, али и преувеличава хероизам прошлих времена, глорификује се слава претходних цивилизација (неретко и оних који немају етнички континуитет са садашњим) и експлоатишу се национални хероји, међу којима су и они чије постојање није историјски утврђено. Ове реконструкције и поновна открића служе како владајућим елитама или онима које претендују то да постану, тако и широким народним масама, који кроз везу са заједничком прошлостју и активизам на плану повезивања на националној основи нису више само објект, већ постају и ентитет који може да утиче на даљи ток историје. Након што су се поново самодефинисали као нација, припадници овог ентитета тражиће своје самопрокламовано право и на територије које су некад настањивали, и на којима и данас има њихових сународника под туђом управом. Сећање, које је неретко и митологизовано, односно конструисано о пространим државама, значи, пре свега, идентификацију територије која историјски припада одређеној заједници, и која код садашњих нараштаја производи свету дужност за уједињењем. Када се овакве етноцентристичке аспирације појаве у традиционално конфликтним регионима, где је суживот између више етничких заједница нарочито оптерећен конфликтним наслеђем, јасно је да је у питању погодно тле за нове конфликте инспирисане претераним истицањем националних особености и посебности.

Сепаратизам се неизоставно мора посматрати кроз призму етничког конфликта, односно сукоба између различитих етничких група. Шире посматрано, етничка група се може одредити као „сваки колективни идентитет и солидарност базирани на наслеђеној

¹⁰⁵ Видети: Anthony D. Smith, *National Identity*, Penguin Books, London, 1991, p. 123-125.

култури, расним разликама, системима веровања и осећању заједничке националности”.¹⁰⁶ Овој дефиницији недостаје заједничка територија (било реална, било претпостављена) како би етничка група добила пуну потврду, и како би се додатно разликовала од сличних група. Сепаратизам директно доводи у везу колективни идентитет са територијом која није само пука географска одредница, већ има мистичну симболику за велики број чланова групе, те представља један од најјачих анимирајућих фактора за политизацију етничке групе.

Када су у питању теорије етничких конфликта, искристалисале су се две групе теоретичара: они који сматрају да су етничке групе чврсто повезане, са изузетном снажним, па чак и ирационалним осећајем заједништва и лојалности, те су непријатељски настројене према другим групама са често израженом потребом за доминацијом над њима и спремношћу за жртвовање у циљу колективног благостања; док друга група истраживача стоји на становишту да су у питању ентитети чије су границе проблематичне и подесиве, и чија се солидарност заснива на интересу а не емоцијама. Анализирајући ова „чврста” и „мека” становишта, Хоровиц истиче да прва група теоретичара етничке везе виде чврсте као камен, док их друга карактерише као да су од „гита”, односно знатно мекшег материјала.¹⁰⁷

Поједини аутори сматрају да су етнички конфликти условљени тзв. „етничким непотизмом”, односно да се ова врста конфликта може објаснити урођеним људским предиспозицијама ка непотизму, који је неодвојиви део људске природе. Наиме, према теорији о етничком непотизму¹⁰⁸, одређене врсте етничких конфликта сматрају се неизбежним у свим етнички подељеним друштвима, али, с друге стране, нису сви конфликти нужно насилни, јер етнички конфликти могу постати институционализовани, што указује да демократизација помаже да се етнички конфликти (који су неизбежни) институционализују, и на тај начин се држе под контролом да не ескалирају у отворен

¹⁰⁶ Milton J. Esman, *Ethnic politics*, Cornell University Press, Ithaca, 1994, p. 16.

¹⁰⁷ Donald L. Horowitz, *Structure and Strategy in Ethnic Conflict*, Paper prepared for the Annual World Bank Conference on Development Economics, Washington, D.C., April 20–21, 1998, p. 2.

¹⁰⁸ Tatu Vanhanen, *Domestic Ethnic Conflict and Ethnic Nepotism: A Comparative Analysis*, Journal of Peace Research, Sage Publications, Ltd., Vol. 36, No. 1, 1999, p. 62.

сукоб. Политизација етницитета се дешава у ситуацији када су политичке коалиције организоване на основу етничке припадности, или када приступ одређеним политичким и економским бенефитима зависи од припадности одређеном етницитету¹⁰⁹, што је био чест случај на подручју које је обухваћено нашом анализом.

Кармент је у својим радовима у најближу везу довео сепаратизам и етнички конфликт, јер је сепаратизам настојао да доведе у везу са експанзионистичком политиком и представи га на наднационалном нивоу, те га је дефинисао као „врсту етничког конфликта са међународном димензијом, у којем су државе актери у сукоби.”¹¹⁰ Оно што је по овом аутору посебно специфично за сепаратистички етнички конфликт је чињеница да он подразумева укључивање значајнијих војних капацитета, те сматра да етнички конфликти постакнути постколонијалним борбама за стицање територија између припадника различитих етничких група, те унутрашњи етнички конфликти између сецесионистичких скупина и државе домаћина подразумевају коришћење углавном скромнијег војног потенцијала. Анализирајући 689 конфликта у периоду од 1928. до 1985. године¹¹¹, Кармент је дошао до закључка да је оваква врста сукоба „углавном најнасилнија врста етничког конфликта”.¹¹²

Лејк и Ротчилд идентификују четири начина на које етнички конфликти у једној држави могу да креирају међудржавни конфликт: 1. преливање сукоба на суседну територију која се такође укључује у насиље (тзв. „spillover” ефекат); 2. етничка мобилизација која настаје током сукоба може резултирати појачаним испољавањем сепаратистичких захтева и тежњи за уједињење са матицом, што опет матичну земљу приближава конфликту; 3. сепаратистичке конфликте у којима су укључени етнички

¹⁰⁹ James D. Fearon, *Ethnic Mobilization and Ethnic Violence*, Oxford Handbook of Political Economy, доступно на: https://www.researchgate.net/publication/254428781_Ethnic_Mobilization_and_Ethnic_Violence (01.08.2017.), р. 2.

¹¹⁰ David Carment, *The International Dimensions of Ethnic Conflict: Concepts, Indicators, and Theory*, Journal of Peace Research 30, 1993, р. 139.

¹¹¹ Видети: Michael Brecher, Jonathan Wilkenfeld, Sheila Moser, *Crises in the Twentieth Century: Volumes I and 2*, Pergamon, Toronto, 1988.

¹¹² David Carment, *The International Dimensions of Ethnic Conflict: Concepts, Indicators, and Theory*, Journal of Peace Research 30, 1993, р. 140.

сродници у непосредном окружењу политички лидери ће искористити за унутрашњу политичку унификацију и 4. учешћем у иностраном конфликту државе долазе у могућност да стекну политичке поене и геополитичку предност.¹¹³

Претходних деценија у употреби је било више појмова којима се настојало да најтачније опише етницитет, попут нације, етноса, примордијалног, племена, касте, племства и сл, док су етнички конфликти довођени у везу са национализмом, етноцентризмом, комунализмом, етнонационализмом, културолошким разликама и сл, тако да је дефинисање етничке групе и етничког конфликта у великој мери варирало и често представљало неухватљив феномен. Стога је и дефинисање сепаратизма као специфичне форме етничког конфликта подједнако важно, како би се избегле недоследности у тумачењу суштине конфликта инспирисаним територијално-етничким претензијама.

Право народа на самоопредељење се може одредити као „право народа под туђинском влашћу на формирање независне државе или стицање статуса који би био израз слободне воље народа”¹¹⁴, тако да се сепаратизам мора посматрати и у односу на овај феномен како би утврдили да ли експанзионистичке државе подстичу и на који подстичу право на самоопредељење у суседним државама. Право на самоопредељење се најшире може поставити као право свих народа и нација које им дозвољава да потпуно самостално одлучују о сопственој судбини. Ово право подразумева пуну економску и политичку независност, односно ослобођење од стране доминације, право на излазак из одређене државне заједнице и стварање независне државе, али и право на уједињење са другим народима и државама, као и право на слободан избор друштвеног и политичког уређења на националном нивоу, без директног утицаја друге државе или политичко-војне коалиције.

Идеја самоопредељења је тековина буржоаских држава, а пун замах добила је у време америчког рата за независност и француске револуције, као израз тежњи да се легитимизују револуције и радикалне промене државних уређења. У XIX веку право на

¹¹³ Видети: David A. Lake and Donald Rothchild (eds.), *The International Spread of Ethnic Conflict: Fear Diffusion and Escalation*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1998.

¹¹⁴ Смиља Аврамов, Миленко Крећа, *Међународно јавно право*, Савремена администрација, Београд, 1999, стр. 79.

самоопредељење било је политички принцип који је окупљао националне мислиоце и револуционаре који су пресудно утицали на формирање националних држава у Европи и Латинској Америци, док је ово право различито перципирано током XX века. По окончању Великог рата право на самоопредељење се примарно односило на нације, односно на етничке групе, док је након слома колонијалног система ово право проширено на „народ”, односно на комплетно становништво које живи на одређеном подручју, што се у периоду након Другог светског рата односило на територије бивших колонија. Право на самоопредељење у Вилсоновој ери подразумевало је могућност да државе треба да припадају одређеним народима, што у постколонијалном свету након Другог светског рата никако није могао бити случај, поготово у Африци, где се границе бивших колонијалних разграничења никако нису поклапале са становништвом које живи у новоформираним државама.

Начело самоопредељења се у науци често посматра као универзално правно правило јер је кроз Повељу Организације уједињених нација (ОУН), уз начело раноправности, дефинисано као услов „стварања стабилности и благостања који су неопходни за мирољубиве и пријатељске односе између нација”.¹¹⁵ Међутим, кроз деловање механизма УН није у потпуности спроведено пуно поштовање и спровођење овог начела, што је у пракси изазвало низ тешкоћа, али и оружаних сукоба, махом из разлога јер је консензусом политичких фактора у наредним деценијама дошло до формирања бројних тзв „синтетичких нација”, без адекватне правно-историјско-политичке позадине.¹¹⁶ Тела УН самоопредељење тумаче и као принцип и као право, али држе консензус да не постоји генерално право етничких група на отцепљење¹¹⁷, јер Повеља УН примарно гарантује суверенитет и територијални интегритет свим својим чланицама, односно забрањује насилно мењање граница. Оно што је нарочито важно код адекватног тумачења права на самоопредељење је чињеница да се оно не може везивати за одређену територију, већ

¹¹⁵ *Повеља Уједињених нација*, Конференција ОУН о међународним организацијама, Сан Франциско, 26. јун 1945, члан 55.

¹¹⁶ Смиља Аврамов, Миленко Крећа, *Међународно јавно право*, Савремена администрација, Београд, 1999, стр. 80.

¹¹⁷ Donald L. Horowitz, *Self-Determination: Politics, Philosophy and Law*, in: *National Self-Determination and Secession*, Margaret Moore (ed.), 1998, p. 200.

искључиво за народ, тако да самоопредељење треба тумачити као „субјективно право народа, а не територијални принцип”.¹¹⁸ Хоровиц је анализирао самоопредељење у перспективи његове међународне легислативе, те га је посматрао кроз дебату да ли је у питању само принцип или се ипак ради о праву. Овај аутор сматра да је самоопредељење легитимна идеологија за носиоце етничког сепаратизма, те да је вероватно и неопходан услов за његово појављивање.¹¹⁹

Када анализирамо сецесионизам и аутономију, неопходно је истаћи да и код сепаратизма и код захтева за аутономијом имамо незадовољну етничку скупину, са главном разликом што се код сецесионизма тежи отцепљењу, док се код аутономије решење настоји пронаћи у границама постојеће државе, без промене граница. Досадашњи радови на овом пољу потврђују чињеницу да су право на самоопредељење, захтеви за аутономију и сепаратизам у узрочно-последичној вези, с тим да не треба занемарити чињеницу да данас није спорно само право на самоопредељење и аутономију, које је општеприхваћено универзално начело, већ да проблем настаје код њихове адекватне примене, односно тумачења ових права.

Сепаратизам је блиско повезан и са концептом реваншизма. Реваншизам (од француске речи *revanche*, освета, одмазда) је у политичкој употреби од касног XIX века и користи се у ситуацијама када се описује агресивна политичка жеља једне државе или коалиције да поврате одређену, претходно изгубљену територију. Углавном се такви циљеви настоје постићи насилним средствима, и подразумевају освету над пораженом страном у оружаном конфликту, односно одмазду за ранији претрпљени пораз који је довео до губитка спорне територије. Реваншизам се у овом облику иницијално помиње у француским војно-политичким круговима након пораза у француско-пруском рату 1870-1871. године, којим се указивало на неминовност новог сукоба како би се повратиле територије изгубљене у овом рату.

¹¹⁸ Смиља Аврамов, Миленко Крећа, *Међународно јавно право*, Савремена администрација, Београд, 1999, стр. 82.

¹¹⁹ Donald L. Horowitz, *Patterns of Ethnic Separatism*, Comparative Studies in Society and History, Vol 23, No 2, 1981, p. 166.

Реваншизам и сепаратизам се по готово свим манифестацијама (негирање успостављених државних граница, спремност на употребу политичког насиља за постизање циљева и сл.) могу посматрати као веома сродни феномени, с тим што је сепаратизам постављен као последица реваншизма, који по својој спољној манифестацији има знатно насилнију и нехуманију конотацију. Док је код сепаратизма примарна брига за припаднике исте етничке групе, било да се они налазе унутар граница једне или више држава, реваншизам у себи не садржи ту хуману компоненту, већ се основа базира на жељи (често ирационалној и афективној) да се порази противник који је претходно нарушио међународни углед и неправедно отео територије држави са реваншистичком стратегијом.

Као и код реваншизма, и код ревизионизма се често у први план истиче његова ирационална компонента, те се због тога ревизионизам, нарочито историјски ревизионизам, често јавља у склопу сепаратистичке кампање. Историјски ревизионизам се може посматрати као „ригорозна концептуализација историјских догађаја, односно као континуирани професионални напор историчара и експерата у сродним областима да на основу вишеструко потврђених чињеница и адекватне аргументације доведу у питање поједине стереотипе везане за одређене историјске догађаје који представљају идеолошке конструкте, односно официјелну политику сећања”.¹²⁰ Међутим, може представљати и моћно средство у поступку редефинисања колективних идентитета, нарочито у периоду стварања нових нација и држава на одређеном конфликтном подручју, када је и сепаратизам честа појава. Често митологизована и научно неутемељена историјска и псеудоисторијска тумачења одређених спорних догађаја из историје доводе у ситуацију да поједини делови етничке групе почну да полажу право на одређену територију друге државе или државе у настанку, што неретко представља само увод у озбиљне манифестације политичког насиља инспирисаног сепаратистичким претензијама. Као и код појединих других феномена, и однос ревизионизма и сепаратизма треба посматрати у узрочно-последичној вези, где су ревизионистичке тврдње само део ширег сепаратистичког наступа. Иначе, процват и ревизионистичких и експанзионистичких активности био је међуратни период у Европи у XX веку, када су оваква настојања

¹²⁰ Зоран Малбашић, *Историјски ревизионизам: Прогрес науке или идеолошко оружје?*, Политичка ревија, Београд, година (XXVIII) XV, vol. 48, бр. 2/2016, стр. 170.

поражених сила у Великом рату била увод у каснији глобални сукоб са несагледивим последицама.

Сепаратизам такође треба одвојити и од политике државне експанзије. Сепаратизам је случај када одређена етничка група настоји да одвоји територију у којој чини већину од шире целине, док је код политике државне експанзије примарна територија, без обзира ко на њој живи, иако је могуће да је експанзија, бар декларативно, у почетку и била инспирисана етничким мотивима. Највећа разлика између сепаратизма и анексије је у томе што је анексија промена суверенитета на одређеној територији, односно присвајање одређеног дела територије суверене државе од стране суседне државе, без обзира да ли на спорној територији живе сународници државе која анектира територију. Случајеви анексије изузетно су ретки након Другог светског рата (Индонезанска анексија Источног Тимора 1975. године који УН никада нису признале, Израелска анексија Голанске висоравни 1967. године), тако да се анексија углавном посматра као историјска категорија.

Разликујући сепаратизам од империјализма важно је истаћи да се под појмом империјализам углавном подразумева агресивна државна спољна политика која за циљ има контролу или постизање доминације над иностраним територијама и становништвом које тамо живи. Ова настојања постижу се или кроз директан војни конфликт који претходи каснијем територијалном освајању или кроз суптилније методе, попут политичких и економских притисака на одређену државу које резултирају уступцима супротне стране које воде наметању своје доминантне политике у тој држави. Империјализам је често коришћен термин у доба колонијалних освајања, а након Другог светског рата овакав вид политике је у потпуности забрањен. Сепаратизам се, с друге стране, може односити само на територију која укључује просторе настањене етничким сродницима, и на које сепаратисти полажу претпостављено историјско право. Када се ширење територије не заустави на етничким границама, можемо говорити о империјализму, као што је био случај са експанзијом нацистичке Немачке, која је након припајања Судета који су били настањени етничким Немцима, наставила са својим продором на исток и заузела читаву Чехословачку.

Изузетно је тешко одвојити сепаратизам као део експанзионистичке стратегије од активне политике према дијаспори. Проширење националног заједништва преко граница

кроз разне видове екстратериторијалног чланства и повезивања често добија форму прекограничног национализма где владе матичних држава промовишу национално заједништво често у сврху сопствених потреба, док исто тако, прекограничне мреже међузависности и патронаже између матичних држава и дијаспоре имају потенцијал да креирају или погоршају унутаретничке тензије.¹²¹ Без обзира на тесне везе између политичких репрезентата матичне државе и представника дијаспоре, основни елемент који разликује сепаратизам од активне дијаспора политике је тај да је код дијаспора политике држава домаћин активно укључена у однос између матице и дијаспоре. Активна политика према дијаспори стога није територијално агресивна, нема територијалне претензије, управо због вишег нивоа сарадње матичне државе и државе домаћина.

Када говоримо о вези сепаратизма и активне дијаспора политике, многи аналитичари су изјаву коју је 2005. године дао председник Руске Федерације Владимир Путин окарактерисали као основу за руску експанзионистичку политику. Наиме, Путин је у обраћању нацији изјавио да је колапс Совјетске империје „највећа геополитичка катастрофа века” те напоменуо да је „за руски народ то постала права трагедија. Десетине милиона наших суграђана и сународника нашло се иза граница руске територије. Епидемија колапса прелила се у саму Русију”.¹²² Велико је питање да ли се оваква изјава може тумачити као основ за здраву добросуседску политику и активну политику према дијаспори, или су у питању експанзионистичке аспирације Руске Федерације према деловима суседних земаља настањених руским становништвом. Због догађаја који су уследили у годинама након ове изјаве (руска интервенција у грузијским територијама Абхазији и Јужној Осетији 2008. године, конфликт у источној Украјини који траје од 2014. године и руска помоћ проруским побуњеницима, те анексија Крима од стране Руске Федерације исте године), евидентно је да се овакав став руског председника може протумачити много шире од настојања за успостављањем активније политике према дијаспори.

¹²¹ Myra A. Waterbury, *From Irredentism to Diaspora Politics: States and Transborder Ethnic Groups in Eastern Europe*, Global Migration and Transnational Politics, George Mason University, Working Paper no. 6, 2009, p. 7.

¹²² Видети: http://www.nbcnews.com/id/7632057/ns/world_news/t/putin-soviet-collapse-genuine-tragedy/ (03.11.2017.).

Када се анализирају појмови репресалије и реталијације, они се такође могу довести у везу са сепаратизмом. Како Симеуновић наводи, репресалија је „конкретна форма обично нелегалне недискриминативне репресије масовних размера од стране власти или завојевача на заузетој територији над месним становништвом у циљу одмазде или застрашивања”¹²³, док је реталијација посебан вид репресалије, и представља „узвраћање неке државе, односно међународног субјекта, истим чином на неки чин повреде међународног права”.¹²⁴ О вези са сепаратизмом у овом случају можемо говорити уколико реталијација буде реализована од стране суседне државе, и која након завршене акције припоји територију настањену својим етничким сродницима, што је у пракси редак случај. Феномени репресалије и реталијације углавном су везивани за вијетнамски конфликт, а данас је употреба силе у репресалијама строго забрањена међународним правом. Наиме, савремени појам репресалије углавном се везује за међународноправни концепт самопомоћи, која се у мирнодопским условима најчешће састоји у предузимању противправне радње која је допуштена под одређеним одређеним условима, најчешће у ситуацијама када правно задовољење једне стране у спору није могуће постићи дипломатским и другим мирним средствима. С друге стране, у рату се у изузетним случајевима прибегава репресалијама како би се противничка страна натерала да поштује законе и обичаје ратовања.

Сепаратизам се може посматрати и у контексту одређеног облика државног уређења, те га можемо анализирати у вези са сложеним облицима државног уређења, односно кроз концепт федерализма и консоцијације. Значајан број аутора сматра да федерализам може бити користан у постизању државног легитимитета у етнички подељеним друштвима¹²⁵, те да се на тај начин може избећи сецесија. Исто тако, и консоцијација се често посматра као најбољи пример уређења политичких институција са циљем превазилажења етничких разлика у једном друштву.¹²⁶ Консоцијација се од федерализма разликује у томе што није

¹²³ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 141.

¹²⁴ Ibid, str. 142.

¹²⁵ Bose Sumantra, *State Crises and Nationalities Conflict in Sri Lanka and Yugoslavia*, Comparative Political Studies, Volume 28, issue 1, 1995, p. 87-116.

¹²⁶ Видети: Arend Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, Yale University Press, New Haven, 1977.

устостављена по територијалном, већ по етничком принципу, и то је систем у којем све етничке групе имају право доношења вета на одлуке. У питању је ситуација у којој за било коју значајну државну одлуку мора постојати пуни етнички консензус (најбољи пример је данашња Босна и Херцеговина и евентуално СФРЈ након Устава из 1974. године). Оно што консоцијацију одваја од сепаратизма је чињеница да се консоцијативни принцип у државном уређењу углавном успоставља у постконфликтним друштвима (као што је Босна и Херцеговина) или као покушај да се задовоље различити етнички захтеви (неуспели пројекат Устава СФРЈ из 1974. године), док би се сепаратизам у том случају могао посматрати као даља фаза у одређеном етничком сукобу, када консоцијативни механизми нису успели да реше евидентне етничке нетрпељивости унутар једне државе.

Критике теорије консоцијације углавном се заснивају на чињеници да уколико сви партиципирају у доношењу одлука, односно у вршењу власти, у таквом друштву неће постојати квалитетна, организована опозиција. Стога Хоровиц сматра да је систем консоцијације пожељан за мањинска права, тако да он преферира употребу политичких подстицаја, попут изборних система, како би се охрабрила међуетничка модерација и смањиле напетости. У изборном систему у коме су мањине адекватно поштоване, политички лидери ће се понашати „етнички помирљиво” како би придобили мањинске гласове, а самим тим придобили власт, или остали на власти, док у консоцијацији изостаје мотив за „компромисним понашањем”.¹²⁷ Ипак, Хоровиц изражава озбиљну сумњу да ће дубоко подељена друштва превазићи нетрпељивости искључиво кроз деловање политичких институција, а такође не сматра идеалним концептом нити охрабривање потпуне политичке партиципације у оваквим друштвима, нити легитимацију етничког права за напуштање етнички подељене државне заједнице.

Претходном поређењем сецесионизма и сродних феномена, дошли смо до закључка да је овај појам ипак најсличнији иредентизму. Сличност је у великој мери толико очигледна да се иредентизам од стране појединих аутора чак и дефинише као „двоструки сепаратизам”.¹²⁸ Оно што се као нарочито опасно издваја код иредентизма је његов

¹²⁷ Donald L. Horowitz, *The Cracked Foundations of the Right to Secede*, Journal of Democracy, Volume 14, Number 2, 2003, p. 15.

¹²⁸ Видети: Peter Atkins, *Political separatism*, Geography Review Vol. 24, N. 4-5, 2011.

деструктивни потенцијал, и то је још једна важна ствар која га одваја од сецесионизма. Иако и сепаратистичке тенденције могу да прерасту у конфликт регионалног карактера, поједини аутори сугеришу да је иредента, на посредан или непосредан начин, узроковала оба светска рата¹²⁹, те је самим тим и знатно опаснија. Исто тако, сецесионизам се може посматрати као племенито настојање да једна нација коначно добије своју државу, док се иредентизам не може посматрати из тог угла.

Доналд Хоровиц се највише бавио односом и каузалитетом ова два сродна феномена, која су највише захваљујући овом аутору дошла у истраживачки фокус последњих деценија. Сепаратизам и иредентизам он посматра у алтернативном односу, али и истиче да је сецесионизам много чешћа појава.¹³⁰ Наиме, Хоровиц закључује да су државе више склоне да подрже сецесионистичке покрете него иредентистичке групе, не из страха од оружаног конфликта (што је углавном случај код иредентизма), већ из разлога што би успешна иредентистика кампања, са променом етничке структуре, променила и баланс политичке моћи у земљи којој се припаја део отцепљене територије.¹³¹ Генерално, иредентистичке идеје утичу на политички живот и етнички баланс како држава које се суочавају са проблемом сецесије, тако и држава које настоје да припоје делове територије својих суседа. С тим у вези, Хоровиц је поставио важно питање, а то је да ли становништво које живи на територијама које су предмет потенцијалних конфликта инспирисаних иредентизмом гаји искрену жељу ка припајању матици, односно да ли становништво и политичко вођство матичне државе пристаје на етничке и политичке потресе те врсте.

Поређењем са сродним појмовима може се закључити да се сепаратизам налази у процепу између етничких конфликта, права на самоопредељење и захтева за аутономију, а такође и између унутардржавних и међудржавних односа. Стога је адекватно дефинисање сепаратизма, његова класификација и утврђивање односа са сличним феноменима било неопходно како би га могли препознати у посматраним случајевима и

¹²⁹ Manus I. Midlarsky, *Communal Strife and the Origins of World War I*, In: *The internationalization of communal strife*, ed. M. I. Midlarsky, London, Routledge, 1992, p. 173.

¹³⁰ Видети: Donald Horowitz, *Irredentas and Secessions: Adjacent Phenomena, Neglected Connections*, *International Journal of Comparative Sociology*, January 1992, pp. 9-22.

¹³¹ Видети: Donald Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, University of California Press, 2000.

самим тим сместити у адекватан политиколошко-безбедносни контекст. Исто тако, прецизнијим одређењем политичког насиља у наредном поглављу настојаћемо да овај концепт доведемо у адекватну везу са сепаратизмом, како би исте феномене касније могли препознати у студијама случаја чију ћемо компарацију вршити у наредним поглављима.

2. Политичко насиље

2.1. Појам насиља и политичког насиља

Насиље прати човечанство од самих почетака људске расе, а оно се по својим појавним облицима усложњавало са људским организовањем у заједнице, нарочито у политичке заједнице. Стога се може тврдити да је насиље иманентно људској природи и представља његов готово неодвојиви део, јер је у великом делу развоја људских заједница било не само дозвољен, већ и пожељан начин опхођења према другима, нарочито онима који нису припадали заједници. У савременом свету свакако је знатно повећана безбедност индивидуе у односу на епохе иза нас, али је насиље попримило тако комплексне форме и испољава се на небројено много начина да се са правом може поставити питање да ли је човек данас заштићенији од насиља него што је то био случај у ранијим фазама развоја цивилизације.

Насиље се у најједноставнијем смислу схвата као намерно наношење бола, односно намерно повређивање другог људског бића, које по том критеријуму може бити физичко или психичко, у зависности од врсте повреде која се насиљем наноси. На том трагу је била и Светска здравствена организација када је насиље дефинисала као „намерно коришћење физичке снаге и моћи, претњом или акцијом према самоме себи, према другој особи, према групи људи или читавој заједници, што резултира, или би могло да резултира повредом, смрћу, психичким оштећењем, неразвијеношћу или депривацијом“.¹³² По том основу, насиље можемо поделити на оно које је усмерено према самоме себи, насиље између лица и насиље између колективитета. Исто тако, насиље на основу дефиниције Светске здравствене организације можемо поделити према форми, и то на физичко и психичко насиље које могу спроводити појединци, и структурално насиље, које може спроводити заједница. Према субјектима, насиље можемо поделити на индивидуално, групно и колективно, а дефиниција СЗО нам даје основа и за бројне друге класификације насиља.

Насиље у семантичком смислу нема само насилну компоненту, већ је оно вишеслојан феномен са бројним значењима и функцијама. Оно може у значајној мери

¹³² Светска здравствена организација, видети: <http://www.who.int/topics/violence/en/> (13.10.2017.)

имати симболичку, анимирајућу, па и комуникативну функцију¹³³, а када у политичком смислу добија инструменталну функцију, може се испољити у бројним видовима политичког насиља. Политичко насиље можемо посматрати као организовану или спонтану употребу силе од стране појединца или групе која има политичку сврху или је политички мотивисана. Овај вид насиља, нарочито у периоду формирања националних држава, посматрао се као легитимно средство за успостављање равнотеже у борби са инструментима државне власти која је често непријатељска према сопственим грађанима. Оно што политичко насиље јасно одваја од других видова насиља је политичка компонента, односно политички мотив који стоји иза активности појединца, или групе која је политички формирана.

Јасно је да су за постојање насиља потребне две стране, једна која насиље трпи, и друга која злоупотребљава извесну количину претпостављене моћи како би успоставила доминантну позицију над слабијом страном. Оно што је за наше истраживање нарочито важно је политичко насиље, које ћемо настојати да прецизно дефинишемо и утврдимо његове појавне облике, нарочито оне облике које генеришу сепаратистичке активности на појединачном, али и на нивоу политичких колективитета.

Насиље између људи у организованим формама јавља се са појавом друштвено-економског раслојавања у најранијим фазама развоја цивилизације, и са родовско-племенским организовањем, које се може посматрати као иницијално политичко организовање. Политичко насиље, као неодвојиви део изузетно важног политичког феномена – власти, стога се јавља са појавом друштвене хијерархије, која је неретко успоставља силом, односно вршењем насиља између појединаца, али и група људи организованим у групе по основу бројних политичких основа.

Антички филозофи попут Аристотела сматрали су да је насиље појам који се не може довести у везу са животом полиса, који је замишљен као заједница општег добра, а не место на коме ће се испољавати насиље. Овај филозоф сматрао је да је насиље својствено варварима и животињама, а не становницима полиса, који су по природи политичка бића, те да је насиље негација политике, односно самог човека као слободног

¹³³ Драган Симеуновић, *Теорија политике* – ридер, I део, Наука и друштво, Београд, 2002, стр. 151.

припадника политичке заједнице коју је полис репрезентовао.¹³⁴ Ова идеализација полиса и његовог становника као политичког бића занемаривала је чињеницу да се ова категоризација односила само на слободне мушкарце, а да је искључивала све остале житеље полиса (жене, деце, робове и странце), одричући им сам статус становника. Равноправност грађана полиса као политичких субјеката била је само декларативна, јер није забрањивала насиље према лицима која су живела ван полиса, или су обитавала у полису, али без политичких права.

С друге стране, Макијавели је довео у везу насиље и анимални део људске природе износећи антропо-песимистички став да је добар владалац *uno mezzo bestia e mezzo uomo*, односно да се мора понашати „као животиња и као човек”.¹³⁵ Овај ренесансни мислилац се сматра првим заговорником *realpolitik*-а и *raison d'état*-а (државног разлога) јер је конкретно одбацио моралистички однос између државе и насиље присутан још од периода антике, те јасно разграничио појмове власти и силе, сматрајући силу инструментаријумом за долазак на власт и одржавање власти. Његово дело „Владалац” стога представља крај епохе у коме је политика и политички живот идеализован и почетак проучавања политике каква заиста јесте.

Нововековни мислиоци значајно су разрадили појам насиља, па и политичког насиља које се као форма социјалног насиља учестало експонирало током историје. Поједини аутори настојали су да политичко насиље анализирају из угла легалитета, па су га тако једнострано посматрали као „употребу силе забрањене законом”¹³⁶, иако се одређени облици политичког насиља, попут репресије, испољавају у разним видовима законски дозвољених форми. Имануел Кант је тврдио да је погрешно свако учешће у политичком, револуционарном насиљу¹³⁷, односно да се увек морају пронаћи легална средства која би довела до политичких промена. С друге стране, у време међународног признавања америчког политичког идентитета и легитимизације америчке револуције,

¹³⁴ Видети: Aristotel, *Politika*, Globus, Zagreb, 1998.

¹³⁵ Nikolo Makijaveli, *Vladalac*, IP Knjiga, Beograd, 2003, Poglavlje XVIII, str. 161.

¹³⁶ Ted Honderich, *Political Violence*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1976, p. 9.

¹³⁷ Thomas Hill, Jr, *A Kantian Perspective on Political Violence*, Journal of Ethics Vol. 1, 1997, pp. 105-106.

Томас Џеферсон је сматрао да је побуна „неопходан лек за здраву владу”, те да је она повремено и пожељна, односно да се „дрво слободе мора освежавати с времена на време крвљу патриота и тирана”.¹³⁸ Британски филозоф и заговарач утилитаризма као владавине принципа корисности Џон Стјуарт Мил је у 19. веку изнео став да је политичко насиље, као појава у друштву која је примарно зла, оправдано само у ситуацијама којима се на тај начин спречава веће зло. Слободу је дефинисао као заштиту против насиља политичких власника, а исто тако тврдио да су носиоци власти нужно супротни народу над којим имају власт. Уколико власт одузме народу слободу говора и штампе, одузеће им и право да изразе своје неслагање, а у таквим околностима народ ће бити ослобођен од обавезе да своје незадовољство изражава ненасилним средствима.¹³⁹ Утилитарна образложења дозвољавају да се одређено нелегално понашање ослободи од казне, уколико је та активност, због посебних околности ситуације, резултирала друштвеним бенефитом. Ова доктрина која подразумева да „циљ оправдава средство”, односно да је политичко насиље дозвољено уколико је корист за друштво већа од штете која се тим насиљем врши, или се тим насиљем спречава веће зло које погађа посматрани колективитет.

Карл Маркс је заједно са Фридрихом Енгелсом такође разматрао насилно обарање неправедног режима као оправдано средство социјалних промена, и видео га је као „онај вид друштвено-историјски условљене интеракције између експлоататора и експлоатисаних, поробљивача и поробљених, доминирајућих сваке врсте и доминираних, на које сви потоњи имају историјско право у циљу стицања своје, па макар и парцијалне слободе”.¹⁴⁰ Сличног става је био и анархиста Бакуњин, који је тврдио да је сама држава персонификација насиља – „Држава баш и значи насиље, доминацију насиља, по могућности маскираног, а у крајњем случају безобзирног и јавног”.¹⁴¹ И Макс Вебер је истицао да се државна власт базира на насиљу, те тако наводи да је „држава владавина људи над људима заснована на средствима легитимног, односно наводно легитимног

¹³⁸ видети: http://oll.libertyfund.org/titles/jefferson-the-works-vol-5-correspondence-1786-1789#Jefferson_0054-05_333 (16.10.2017.)

¹³⁹ Geraint Williams, *J.S. Mill and Political Violence*, *Utilitas* Vol. 1, No. 2, 1989, pp. 102-105.

¹⁴⁰ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 33.

¹⁴¹ Mihail Bakunjin, *Država i sloboda*, Globus, Zagreb, 1979, str. 23.

насиља. Ако држава жели да опстане, подређени морају прихватати наметнути ауторитет”.¹⁴²

Феноменом политичког насиља, додуше не под тим називом, бавио се Светозар Марковић, који је сматрао да народи имају право на вршење политичког насиља у виду масовних протеста, па и оружаних, уколико се над њиме континуирано врши насиље. Са моралног аспекта, Марковић позитивно оцењује „буне и револуције”, те сматра да је „сваки устанак природан, неизбежан, дакле законит, чим је изазван насиљем човека над човеком и чим је управљен на то да се слобода личности утврди”.¹⁴³ Марковић оправдава сложене облике политичког насиља као организован одговор на насиље наметнуто од стране неправедне власти, те истиче да „тек кад се у једном покороном народу појави много људи који по свом личном осећању не могу да трпе насиље, онда је тек могућан заједнички рад за ослобођење од тираније: преврат или револуција”.¹⁴⁴ Марковић буне и револуције посматра као „природан развитак установа” у условима у којима је реализован „природан развитак тираније”, а револуцију види као једини начин да се народ ослободи од „ненародне” власти, где су континуирано народно незадовољство у виду побуне само прелазне фазе у припреми револуционарних активности – „када се један народ налази под притиском насилника, који не поштују права других људи, па ни саме законе, на којима се оснива њихова владавина, онда нема другог пута да се народ ослободи него: револуција, а оделите буне спремају револуцију боље но ишта друго”.¹⁴⁵

У савременој домаћој литератури анализом феномена насиља, поготово политичког насиља бавио се професор др Драган Симеуновић. У свом делу *Политичко насиље*, које представља једну од најреспектабилнијих политиколошких анализа политичког насиља, он истиче да су „моћ, сила и насиље саставни, органски део политике, који имају своје

¹⁴² Max Weber, *Politics as a vocation*, Published as “Politik als Beruf,” *Gesammelte Politische Schriften* (Muenchen, 1921), pp. 396-450. Originally a speech at Munich University, 1918, published in 1919. by Duncker & Humblot, Munich, доступно на: <http://anthropos-lab.net/wp/wp-content/uploads/2011/12/Weber-Politics-as-a-Vocation.pdf> (18.10.2017).

¹⁴³ Светозар Марковић, *Буна и Револуција*, у: Целокупна дела IV, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996, стр. 104.

¹⁴⁴ Ибид, стр. 103.

¹⁴⁵ Ибид, стр 103-104.

одређено место и улогу у политичким процесима”.¹⁴⁶ Симеуновић сматра да је насиље „делатност којом се неки чин, активност, радња или процес отпочињу, врше или заустављају, односно одржавају или убрзавају, или се нека форма и суштина стварају, трансформишу или разарају насупрот вољи и интенцији остварења интереса и задовољења потреба објекта насиља уколико је свестан, односно насупрот његовој унутрашњој (природној) структури или законитостима уколико се не ради о човеку”.¹⁴⁷ Она врста насиља која је за нас нарочито значајна је социјално, друштвено и политичко насиље, односно оно насиље које човек врши над човеком, а не оно које човек реализује над светом који га окружује.

2.2. Политичко насиље и етнички конфликти

Етничка фракционализација и сепарација по етничком принципу производе значајне ефекте на појаву политичког насиља, а етнички конфликти и политичко насиље су кроз историју до данашњих дана у значајној мери обликовали свет какав познајемо. Међутим, често се ови појмови преклапају, те је стога важно направити јасну разлику између политичког насиља и етничког конфликта. Основна разлика између ових феномена лежи у чињеници да су етничке групе основне стране у сукобу који карактеришемо као етнички конфликт, што није случај код политичког насиља, где етничка компонента не мора бити примарни фактор. Да би одређена група могла бити окарактерисана као „етничка”, Ентони Смит истиче да тај колективитет мора имати:

- „1. заједничко одговарајуће име,
2. мит о заједничким прецима,
3. заједничко историјско памћење,
4. један или више диференцирајућих елемената заједничке културе,
5. повезаност са специфичном „отацбином” и

¹⁴⁶ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 12.

¹⁴⁷ *ibid*, str. 21.

6. осећање солидарности које је изражено код значајног дела популације“.¹⁴⁸

У дефинисању етничке групе овај аутор свесно избегава да наведе и религију као неодвојиви део идентитета једног етноса, те иако верске и етничке заједнице посматра као врло сличне категорије, сматра да су у питању ипак различити колективитети. Такође, он истиче да се традиционални појам нације различито перципира на „Западу” и „Истоку”. Док западне цивилизације под нацијом посматрају територију са континуираном политичком заједницом и јединственом идеологијом, на Истоку се примат даје етничком елементу у дефинисању нације, са нагласком на породично-племенске везе, те њиховим заједничким обичајима, традицијом и културом. Стога, Смит етничке заједнице не изједначава са нацијама које посматра као ширу целину, а етничке заједнице као језгро око којег се нација формира.

Хоровиц, с друге стране, етничке групе посматра у ширем контексту, те као параметре које дефинишу одређену групу као етничку набраја и карактеристике ширих друштвених група, попут вере, расе, племена, касте и сл. На тај начин, сви конфликти инспирисани различитостима проистеклим из вере, расе, племена и сл., Хоровиц настоји да дефинише као етнички конфликт.¹⁴⁹ Указујући на мањкавости културалистичких и економских теорија о етничким конфликтима, али и теорија које су на овом пољу развили рационалисти, Хоровиц истиче да се „крвави феномен не може објаснити теоријом без крви”.¹⁵⁰

Манипулација етничким идентитетима у политичке сврхе је тренд који је и даље присутан, а значајан је број истраживача који узроке међуетничког политичког насиља траже у „древним мржњама” и конфликтном наслеђу одређених простора. Као супротност ове тезе може се узети сукоб Хуту и Тутси етничке групе у Руанди током 1994. године, где су у питању биле опортунистичке политичке калкулације и провокација насиља како би се мобилизовали припадници сопственог етноса, а не древна мржња и нетрпељивост. У само неколико месеци, две екстремистичке Хуту паравојне организације (Интерхамве и

¹⁴⁸ Anthony D. Smith, *National Identity*, Penguin books Ltd, London, 1991, p. 21.

¹⁴⁹ видети: Donald Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, University of California Press, 2000, pp. 41-54.

¹⁵⁰ Donald Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, University of California Press, 2000, p. 140.

Импузамугамби) ивршили су геноцид над преко милион својих сународника, махом припадника Тутси племена.¹⁵¹ Иако су ова два племена вековима коегзистирали у релативно стабилним условима, где су у постколонијалној Руанди, али и раније, Тутси били владајућа феудална елита, злочин из 1994. године не би могао бити једнострано окарактерисан као вишевековна мржња Хута према владајућим Тутсима. Оно што овај злочин доводи у везу са хипотезом о манипулацији етничким идентитетом зарад тренутне политичке користи је податак да су жртве овог геноцида били и припадници Хуту племена који су покушали да се супротставе овим активностима.

Сличности између етничког конфликта и политичког насиља су свакако у њиховим виолентним карактеристикама и појавним облицима, али суштинска разлика лежи у чињеници да политичко насиље никако не везујемо само за етничку компоненту, већ и за његову идеолошку димензију. Наиме, велики број аката политичког насиља у себи носи идеолошке узрочнике, тако да појам политичког насиља треба посматрати у ширем контексту од етничког насиља, без обзира на чињеницу да је значајан део политичког насиља етнички мотивисан.

2.3. Насиље, сила и моћ

Актуелна политиколошка, социолошка, па и правна стручна литература неретко не прави јасну дистинкцију појмова власти, моћи, ауторитета, силе и насиља, те их погрешно изједначава и користи као синонине. Иначе, о појму моћи у односима између субјеката у међународним односима расправљало се још у старом веку. Феномен моћи је пратилац свих друштвених уређења и социјалних интеракција током целокупне историје човечанства, све до модерних глобалних заједница. У међународној политици, у којој централно место заузимају сила и моћ, за већину мислилаца и данас важи став античког хроничара Тукидида да „јаки чине оно што могу, а слаби прихватају оно што морају”,¹⁵². По таквим класичним схватањима, моћ једне државе у међународном поретку одређена је поседовањем традиционалних извора моћи: бројно становништво, велика територија,

¹⁵¹ Видети: Christopher C. Taylor, *Sacrifice as Terror: The Rwandan Genocide of 1994*, Berg, Oxford, 1999.

¹⁵² Видети: Tukidid, *Peloponeski rat*, Dereta, Beograd, 2010, poglavlje 17.

природни ресурси, снажна привреда, добро наоружана војска, поуздани савезници, односно најшире, распрострањена и привлачна култура и сл.

Током историје моћ је на различите начине била у фокусу, почев од Сун Цуа у древној Кини, поменутог Тукидида, па све до Никола Макијавелија и Томаса Хобса. Овај енглески филозоф је сматрао да је „Највећа од људских моћи она која се састоји од моћи највећег броја људи уједињених слагањем у једној особи, било природној било грађанској, која сама користи све њихове моћи овисно о својој вољи; таква је моћ државе”.¹⁵³ Фридрих Ниче се такође бавио сложеним односом између силе, моћи и насиља. Он је сматрао да је „воља за моћ” главна покретачка сила у свету, односно да је „овај свет воља за моћ – и ништа друго!”¹⁵⁴ Насиље је по Ничеу продукт осећања моћи, и посматра га као неморално средство да би се постигао одређени циљ, попут лажи, клевете и неправде. У студијама безбедности моћ је такође средишњи појам, нарочито код реалиста и неореалиста у другој половини XX века, а као кључна истиче се војна моћ. Ханс Моргентау међународну политику дефинише као „борбу за моћ”¹⁵⁵, док Кенет Волц прихвата да је војна моћ кључни фактор у међународним односима, али да примарни интерес државе није увећање моћи, већ пре свега опстанак и суверенитет у анархичном међународном систему.¹⁵⁶

Симеуновић се, попут неких иностраних аутора, детаљније бавио односом силе, моћи и насиља. Он закључује да је „сила средство остварења и одржања моћи, а насиље начин исказивања и спровођења моћи када субјект моћи свој утицај посредује силом у комуникацији са објектом моћи”.¹⁵⁷ Сила је у том случају начин на који се моћ трансформише у реално и директно, што за резултат има насиље, тако да је сила статичка категорија, док је насиље увек динамичка, односно да је насиље увек продукт силе.¹⁵⁸

¹⁵³ Thomas Hobbes, *Levijatan ili građa, oblik i moć crkvene i građanske države*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2004, str. 66.

¹⁵⁴ Fridrih Niče, *Volja za moć*, Dereta, Beograd, 2012, str. 302.

¹⁵⁵ Видети: Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf, New York, 1948.

¹⁵⁶ Видети: Kenet Volc, *Teorija međunarodne politike*, Beograd: Centar za civilno-vojne odnose, 2008.

¹⁵⁷ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 7.

¹⁵⁸ Марија Ђорић, *Идеолошки мотивисан екстремизам као генератор политичког насиља*, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, 2013, стр. 149.

Анализирајући феномен политичког насиља, нарочито политичког екстремизма, Симеуновић закључује да „Он увек настаје са политичким намерама и егзистира у пољу политике. Уколико не постоји политичка мотивисаност, односно политички циљ, не може се говорити о политичком екстремизму. Политички екстремизам увек представља борбу против неке и нечије политике, односно политичке власти и покушај заснивања сопствене, или пак борбу за одржање неког режима на власти“.¹⁵⁹ Исто тако, овај аутор истиче значај силе и насиља у поступку формирања друштвеног јединства, те сматра да „ауторитет, моћ и насиље су у свим друштвима и свим временима били од значаја у конституисање кохезије у друштву“.¹⁶⁰

Посматрајући је из угла њене манифестације, Хана Арендт сматра да код феномена насиља „постоји консензус међу политичким теоретичарима од левице до деснице да није ништа друго до најфлагрантнија манифестација моћи“.¹⁶¹ С тим у вези, Арентова је направила јасну дистинкцију између појмова „моћи“, „снаге“, „силе“, „ауторитета“ и „насиља“, те истакла опасности од евентуалне конфузије у вези ових феномена. Тако је она моћ посматрала као средство које није у рукама појединца, већ групе, те да уколико појединац и поседује моћ, иза њега мора стајати група људи која је појединца овластила да делује у њихово име. Снага је, с друге стране, индивидуални ентитет, а да је у природи групе да се противи индивидуалној снази, односно независности индивидуе, те да на јединству групе базира своју моћ. Сила је по Арентовој сведена на енергију која се ослобађа природним или социјалним процесима, док је ауторитет окарактерисала као слојевит феномен који је тешко прецизно одредити. Ауторитет се по њој може везати за особу и може потицати од службеног овлашћења, а његово примарно обележје је беспоговорно признавање од стране оних од који се очекује послушност. Коначно, насиље се, по овом аутору, издваја од свих побројаних феномена по свом инструменталном карактеру.¹⁶² Такође, Арентова истиче да је насиље у одређеној врсти урочно-последичног

¹⁵⁹ Драган Симеуновић, *Тероризам*, Правни факултет, Београд, 2009, стр. 156.

¹⁶⁰ Dragan Simeunović, *Uloga političkog nasilja u ostvarivanju revolucije*, doktorska disertacija, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1987, str. 495.

¹⁶¹ Hana Arendt, *O nasilju*, Alexandria press, Nova srpska politička misao, Beograd, 2002, str. 45.

¹⁶² Ибид, стр. 54-58.

односа у односу на претходно анализирани појмови, поготово у односу на моћ, јер је „свако смањење моћи отворени позив на насиље”.¹⁶³ Моћ, снага, сила и ауторитет су појмови који се могу посматрати и у позитивном контексту, док је насиље на свим језицима и у свим значењима искључиво негативна појава.

Многа су питања која се у вези моћи могу поставити: од Фукоових питања „зашто проучавати моћ?” и „како се спроводи моћ?”, до питања попут оних да ли се моћ анализира у негативном или позитивном контексту, зашто се велике силе надмећу за моћ, и сл. Чињеница је да се моћ, у традиционалном поимању термина, усложњава, дели, али тешко да је у констатном опадању, тако да без обзира што се моћ у свету након Хладног рата децентрализовала, међународни односи се и даље у значајној мери заснивају управо на односима моћи. Такође, иако је војна моћ постала *ultima ratio*, остала је значајан чинилац у моћи једне државе.¹⁶⁴ Стога, можемо закључити да је моћ еволутивна појава, која је мутирала кроз историју и прилагођавала се развоју људског друштва, мењајући начине испољавања и своје изворе. Она је једна од најпарадоксалнијих феномена савременог друштва, јер истовремено представља суштину опстанка човечанства, али и највећу опасност по цивилизацију, јер „недовољном контролом моћи опстанак људског рода постаје веома неизвесан”.¹⁶⁵

Иако су до данас разматране бројне дефиниције моћи, неспорна је чињеница да се моћ фундаментално мења у 21. веку. У овом веку одвијају се две кључне промене самог концепта моћи: транзиција моћи и расипање моћи. То је много више од смене, кретања моћи. Данас, светски владари имају реално мање моћи него њихови претходници, јер она више није сконцентрисана у традиционалним центрима. Ове појаве наговештавају опадање суверених држава које представљају владајућу институцију на глобалном нивоу још од завршетка Тридесетогодишњег рата, односно Вестфалског мира из 1648. године, када је уведен принцип суверенитета нација – држава и њихове суштинске једнакости. Савремени међународни односи све више зависе од наднационалних организација, међународних

¹⁶³ Ибид, стр. 109.

¹⁶⁴ Dragan R. Simić, *Rasprava o poretku*, Beograd: Zavod za udžbenike, 2012, str. 296.

¹⁶⁵ Radoslav Gaćinović, *Primena sile u međunarodnim odnosima*, Beograd: Srpska politička misao, Institut za političke studije, Vol. 19, No. 3–4, 2007. str. 10.

невладиних организација, транснационалних корпорација, а и сама питања безбедности не свде се више само на војну и политичку, већ све више и на економску, социјеталну, па и еколошку безбедност.

2.4. Политичко насиље и институције

Институције се обично посматрају као систем правила, процедура, веровања и норми које заједно генеришу понашања која су социјално прихваћена. Институције имају важну улогу у креирању социјалних интеракција и понашања индивидуе и политичких колективитета, а и саме су мета напада извршилаца политичког насиља. Исто тако, институције могу да „обликују могућности и капацитете за коришћење насиља”.¹⁶⁶ Још крајем 60-их и почетком 70-их година прошлог века Хантингтон¹⁶⁷ је истицао значај институција приликом објашњавања поремећаја у друштву, када је и установљен институционални принцип у анализи политичког насиља, као специфичног односа у друштву. Описујући теорију политичког пропадања, Хантингтон описује како хаос и неред могу бити последица друштвеног развоја и модернизације, те да се могу развијати много брже од политичке и институционалне модернизације. Овај аутор је направио јасну дихотомију између „реда” и „нереда”, односно друштава у којима доминирају један од ова два феномена: уређена су она друштва у којима је здрав однос између социјалних снага и институција, у супротном, наступа неред и насиље. Анализирајући модернизацију, Хантингтон је истакао да је она „револуционаран, комплексан, системски, глобални, дуготрајан, вишефазни, хомогенизујући, неповратан и прогресивни процес”.¹⁶⁸ Исто тако, Хантингтон истиче да стабилност политичког система зависи од односа између политичке партиципације и политичке институционализације.

Како би довео у везу постојање, односно непостојање институција током конфликта, те њихов утицај на политичко насиље, Посен истиче да рат подразумева

¹⁶⁶ Laia Balcells, *Political Violence: an Institutional Approach*, Routledge Handbook on Political Institutions, Edited by Jennifer Gandhi and Rubén Ruiz, 2015, p. 2.

¹⁶⁷ Видети: Samuel P. Huntington, *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, New Haven, 1968, и Samuel P. Huntington, *The Change to Change: Modernization, Development, and Politics, Comparative Politics*, vol. 3, no. 3, 1971, pp. 283-322.

¹⁶⁸ Samuel P. Huntington, *The Change to Change: Modernization, Development, and Politics, Comparative Politics*, vol. 3, no. 3, 1971, p 288-290.

колапс политичког центра и генерише страх међу етничким групама, које морају предузети активности на плану обезбеђења сопствене сигурности. У Посеновом приступу, насиље је последица одсуства институција које омогућавају решавање проблема међу групама.¹⁶⁹ На сличном трагу је и Белселс¹⁷⁰ која објашњава да локалне институције и политичко вођство имају круцијалну улогу у извршењу различитих облика политичког насиља према цивилима у случајевима оружаних конфликта, односно да је највећа одговорност како при генерисању, тако и на превенцији политичког насиља управо на локалном нивоу. Институције су свакако значајне и у посконфликтном периоду, а анализом процеса деловања институција у послератним условима, њиховим утицајем на изборне процесе и њихов утицај на трајање мира нарочито су се бавили Кемет и Малески.¹⁷¹ Ови аутори закључују да су пропорцијални изборни системи са затвореним листама (где бирач може гласати само за једну изборну листу са гласачког листића) већи гарант стабилности постконфликтних институција чиме се продужавају периоди без сукоба. Тражење адекватне институционалне формуле за одржање мира и стабилности није лак задатак, али ови аутори истичу да на стабилност и дужину мирног периода у таквим ситуацијама додатно утичу и строга партијска дисциплина и већа контрола извршне власти.

Реалисти имају сасвим другачији приступ у анализи деловања институција на појаву политичког насиља. Миршајмер, као структурални реалиста, сматра да институције не могу много на утичу на понашање држава јер су оне ништа друго до дипломатски инструменти у рукама великих сила које оне себично експлоатишу. У случају међународног сукоба, овај аутор истиче да ће институције бити релевантне само у оној мери колико то одговара великим силама, а да ће их у супротном једноставно игнорисати.¹⁷²

¹⁶⁹ Barry Posen, *The Security Dilemma and Ethnic Conflict*, *Survival* vol. 35, no. 1, 1993, pp. 27-47.

¹⁷⁰ Видети: Laia Balcells, *Rivalry and Revenge, The Politics of Violence in Civil War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017.

¹⁷¹ Melani Cammett, Edmund J. Malesky, *Power-Sharing in Post-Conflict Societies: Implications for Peace and Governance*, *Journal of Conflict Resolution*, University of Maryland College, vol. 56, no. 6, 2012, pp. 982-1016.

¹⁷² John Mearsheimer, *Has Violence Declined in World Politics?: A Discussion of Joshua S. Goldstein's Winning the War on War: The Decline of Armed Conflict Worldwide*, *Perspectives on Politics*, vol. 11, no. 2, 2013, pp. 570-573.

Дубљом анализом појма политичког насиља и његовог односа са сродним феноменима закључили смо да су институције и политичко насиље неодвојиви делови исте целине, односно да су политичко насиље и ред две стране исте медаље. Тако се и појавни облици политичког насиља могу класификовати према његовој институционалности, о чему ће бити речи у наредним целинама.

2.5. Узроци, врсте и појавни облици политичког насиља

Евидентно је да су кроз историју приметни различити приступи у изучавању узрока, мотива и појавних облика политичког насиља. Док једни наглашавају политички аспект, попут Шмита¹⁷³ и Клаузевица¹⁷⁴, рационалисти попут Калијера¹⁷⁵, Естебана и Дебраја¹⁷⁶ истичу његове економске детерминанте.

Водећа фигура у студијама политичког насиља дуго је био Тед Роберт Гар. Иако етничко насиље није заузимало централно место у студијама током ранијих фаза његовог истраживања, током 90-их и 2000-их година етнички конфликти били су у примарном фокусу његових истраживања и статистичких анализа спроведених тим приликама.¹⁷⁷ Анализирајући преко 200 ризичних мањина које су биле изложене економској, политичкој и свакој другој дискриминацији, те узимајући у обзир компактност и сконцентрисаност групе, Гар је настојао да установи форме и интензитет групног незадовољства, које се кретало од ненасилних протеста до побуна.

¹⁷³ Видети: Carl Schmitt, *The Concept of the Political*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 2007.

¹⁷⁴ Видети: Carl Von Clausewitz, *On War*, Edited and translated by Michael Howard and Peter Paret, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1989.

¹⁷⁵ Видети: Paul Collier, *Doing Well Out of War: An Economic Perspective*, in: Mats Berdal and David M. Malone (eds.), *Greed and Grievance: Economic Agendas in Civil Wars*, Lynne Rienner Publisher, Boulder & London, 2000, pp. 91-111.

¹⁷⁶ Видети: Joan Esteban, Ray Debraj, *On the Measurement of Polarization*, *Econometrica* 62, 1994, pp. 819-851.

¹⁷⁷ Видети: Ted Robert Gurr, *Why Men Rebel?* Paradigm Publishers, Boulder, Colorado, 2010, Ted Robert Gurr, *Minorities at risk: A Global view of Ethnopolitical Conflicts*, United States Institute of Peace Press, Washington DC, 1993; T.R. Gurr, *Why Minorities Rebel: a global analysis of communal mobilization and conflict since 1945*, *International Political Science Review*, Vol. 14, No. 2, 1993, pp. 161-201; Ted Robert Gurr, *Peoples against States: Ethnopolitical Conflict and the Changing World System*, *International Studies Quarterly* Vol. 38, 1994, pp. 347-378; T.R. Gurr, Barbara Harff, *Ethnic Conflict in World Politics*, Boulder, CO Westview press, 1994; T.R. Gurr, *Peoples Versus States: Minorities at Risk in the New Century*, US Institute of Peace Press, 2000; T.R. Gurr, *Minorities at Risk: Dataset and Codebook*, Center for International Development and Conflict Management, 2002.

Док су код Гара у фокусу биле групе, теоретичари попут Сузане Олзак и Марк Бејсингера бавили су се одређеним догађајима, односно историјским околностима који су утицали на појаву или пораст етничких тензија. Бавећи се анализама расних и етничких конфликта у САД са краја 19. и почетка 20. века, Олгакова настоји да докаже да је слом етничке и расне сегрегације, довео до појачане колективне акције које су укључивале и расно и етничко насиље.¹⁷⁸ Исто тако, Бејсингер анализира историјске околности слома Совјетског Савеза које су по њему довеле до борбе за доминацију између више националистичких група које су искористиле вакуум који је настао након слома централне совјетске власти, а пре потпуног формирања националних инструмената владавине.¹⁷⁹

Политички оријентисане теорије рационалног избора обично наглашавају репресију, неједнакости, дискриминацију, колапс институција или проблеме у расподели информација као узроке унутрашњег сукоба. Рационалисти истичу да је побуна резултат рационалне калкулације и подстицаја с једне стране, те евентуалних материјалних бенефита с друге стране. С тим у вези, Гар сугерише да се агресија настала у таквим ситуацијама заснива на релативној депривацији и фрустрацији, односно да се мобилизација против државе јавља као одговор на ограничења политичког приступа, неједнакости прихода, дискриминације или репресије. Он закључује да се повећава фрустрација која доводи до мобилизације и конфликта уколико одређена група стиче бенефите на рачун других група.¹⁸⁰ Међутим, Гар такође истиче да су страх и фрустрација базични услови за акцију против државе, али да они нису увек једино довољни за креирање ситуације у којој ће немоновно доћи до конфликта. Да би настала таква конфликтна ситуација, у обзир се свакако морају узети и домаће структуре, карактер

¹⁷⁸ Susan Olzak, *The Dynamics of Ethnic Competition and Conflict*, Stanford University Press, 1992.

¹⁷⁹ Mark R. Beissinger, *Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State*, Cambridge University Press, 2002 и Mark R. Beissinger, *Nationalist Violence and the State: Political Authority and Contentious Repertoires in the Former USSR*, *Comparative Politics*, Vol. 30, No. 4, 1998, pp. 401-422.

¹⁸⁰ Ted Robert Gurr, *Peoples against States: Ethnopolitical Conflict and the Changing World System*, *International Studies Quarterly* Vol. 38, 1994, pp. 347-377.

побуњеничких организација, могућности мобилизације и структура подстицаја као значајне детерминанте унутрашњег конфликта.¹⁸¹

Бројни су могући узроци појаве политичког насиља, од немогућности контролисања индивидуалног незадовољства до националних и глобалних економских и политичких криза и поремећених друштвених односа. Свеобухватну класификацију узрочника овог феномена дао је Драган Симеуновић, који је у свом делу „Политичко насиље” навео следеће узроке:

„1. оштра супротстављеност, недовољност остваривања или немогућност стварног изражавања интереса великих социјалних група,

2. недовољна способност афирмативног организовања и спровођења власти,

3. недовољна организованост привредног система,

4. изразите социјалне разлике,

5. распрострањеност и полулегалност друштвено негативних појава,

6. несузбијање, некажњавање и толерисање тих појава,

7. могућност јавног и сталног деловања антисистемских снага,

8. постојање снажних антисистемских организација или институција,

9. стална и снажна политичка, материјална или војна подршка извана противницима система, који се налазе у земљи,

10. разноврсно економско, политичко и војно подривање система извана

11. сукоби политичке елите и интересних група у врховима политичког апарата и

12. неконтролисане, недовољно поуздане или политичком врху недовољно привржене војне снаге и безбедносне структуре”.¹⁸²

¹⁸¹ Видети: T.R. Gurr, *Peoples Versus States: Minorities at Risk in the New Century*, US Institute of Peace Press, 2000.

Када су у питању врсте и типологије политичког насиља, критеријуми класификације такође су бројни. Када се одређује према садржају, политичко насиље може бити физичко (мучење, односно физичко злостављање) и психичко (мучење хемијским средствима или индоктринација пропагандом). Према начину вршења, можемо разликовати директно и индиректно насиље¹⁸³, где се директно врши непосредном применом силе на људско тело од стране индивидуе или колективитета (лишавање слободе, телесне повреде, мучење, убиство), док се индиректно насиље посматра кроз призму структуралног насиља, где вршилац није директно видљив, и које није усмерено само на тело, већ и на психу жртве. Структурално насиље је стога деперсонализовано, индиректно, без конкретних актера, те се може дефинисати као насиље друштва над појединцем (глад, неписменост, широка распрострањеност тешких болести), али и насиље институције над институцијом, те друштва над друштвом.¹⁸⁴

Даље поделе политичког насиља могу се извести кроз разликовање индивидуалног и колективног насиља, затим одбрамбеног и агресивног насиља (револуционарно-реформаторско и контрареволуционарно-конзервативно насиље), масовног и пунктуалног (над појединачним објектима), тренутно насиље (попут тероризма) и дуготрајно. Подела на инструментално (као средство за остваривање конкретног циља) и комуникативно насиље (као симболичко-сигнално) извршено је према функцији коју политичко насиље има, док је према разложности уведена подела на рационално (разложно-спонтано) и ирационално насиље, односно прецизнија подела на свесно и несвесно, те логично и нелогично насиље.¹⁸⁵

Поједине класификације политичког насиља препознају поделе на политичко насиље ниског, средњег и високог интензитета, а за критеријум је узет степен интензивности. Такође, према карактеристикама субјеката политичког насиља, може се извршити подела на државно и недржавно насиље, где државно насиље врше субјекти који

¹⁸² Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 61-62.

¹⁸³ Ibid, str. 70-71.

¹⁸⁴ Ibid, str. 76.

¹⁸⁵ Ibid, str. 76-83.

непосредно учествују у вршењу државне власти, док су носиоци недржавног насиља појединци и групе који не учествују у власти, али исто тако њихово деловање не мора бити примерно усмерено ка држави.¹⁸⁶ Међу бројне остале критеријуме за класификацију политичког насиља можемо уврстити: по субјектима насиља (државно и опозиционо); по објектима насиља (унутардржавно и међудржавно); по средствима (оружано, правно, економско, идеолошко): по циљевима (револуционарно и реакционарно), по резултатима (конструктивно и деструктивно), по територији на којој се врши (унутардржавно и међународно) док по чињеници да ли се у вршењу политичког насиља користи оружје може бити оружано и неоружано (штрајкови, протести и друге грађанске непослушности, саботаже и сл.), затим може бити јавно и прикривено, у зависности од степена латентности; према степену организованости може бити стихијско (спонтано и неогранизовано) и организовано; док се у односу на доминантне социјалне карактеристике и узроке политичког насиља може поделити на социјално-класно, етничко, религиозно, идеолошко, расно, територијално и економско.¹⁸⁷

За наше истраживање нарочито је важна подела политичког насиља на институционализовано и неинституционализовано, где је институционализовано дефинисано као „рационална, законским нормама примерена употреба државне силе” и „испољава се у спровођењу озакоњених норми друштвеног понашања”.¹⁸⁸ Институционализовано насиље обухвата „како правно утемељено спровођење моћи кроз вршење власти помоћу силе, тако и противправно задирање институција у различите области људског битисања посредством разноврсних принудних мера”.¹⁸⁹ Оно се перципира као средство друштвене превенције и контроле и представља легалну примену силе од стране државних и недржавних субјеката, али и основ за задирање институција у приватну сферу. Институционализовано насиље никако не треба изједначавати са структуралним, од којег је знатно ужи и конкретнији појам. Исто тако, код

¹⁸⁶ Светлана Кузина, *Политическое насилие: природа, манифестирование и динамика в глобализирующемся мире*, Ростов-на-Дону, 2010, стр. 48-49; Цитирано према: Реља Жељски, *Политичко насиље на Северном Кавказу од 1994. до 2009. године*, докторска дисертација, Факултет политичких наука, Београд, 2014, стр. 81.

¹⁸⁷ Ибид, стр. 82-86.

¹⁸⁸ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 83.

¹⁸⁹ Симеуновић Драган, *Теорија политике* – ридер, I део, Наука и друштво, Београд, 2002, стр. 155.

институционализованог насиља је много лакше установити конкретне актере (извршиоца и жртву насиља), док је код структуралног насиља знатно теже установити и носиоце и жртве политичког насиља. Примарни субјект институционализованог политичког насиља је држава и њене структуре, попут војске, полиције, правосудног система, политичког вођства и бирократског апарата, али су носиоци ове врсте насиља у једној држави и бројне друге друштвено-политичке структуре, парамилитарне организације, религијске организације, али и „спонтано” организовани појединци и групе чије је деловање на посредан начин дозвољено од стране државе.¹⁹⁰

Поред анализе узрока и врста политичког насиља, од нарочитог је значаја класификовати појавне облике политичког насиља, како би на адекватан начин могли препознати оне облике које могу бити узроковани сепаратистичким настојањима. Основна подела појавних облика политичког насиља је на основне и сложене облике политичког насиља. Под основним облицима политичког насиља подразумева се:

1. претња силом, принуда и притисак,
2. психофизичко злостављање – мучење,
3. политичко убиство и атентат и
4. диверзија,

док су сложени облици политичког насиља, према класификацији коју је установио Симеуновић:

1. насилни протести, побуне, нeredи и немири,
2. тероризам,
3. субверзија,
4. репресија,
5. терор,

¹⁹⁰ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 84-85.

6. герила,
7. устанак,
8. војна интервенција и
9. рат.¹⁹¹

Исто тако, овај аутор је установио могуће појавне облике политичког насиља према његовој институционалности, где је под неинституционализованим политичким насиљем (индивидуалним и колективним) предвидео:

1. претња силом и притисак,
2. психофизичко злостављање – мучење,
3. политичко убиство и атентат,
4. субверзија (посебно нерад),
5. диверзија,
6. насилни нереди и немири,
7. тероризам,
8. герила,
9. оружани устанак и
10. ослободилачки, грађански и револуционарни рат,

а под институционализованим политичким насиљем Симеуновић је предвидео:

1. претња силом и притисак,
2. психофизичко злостављање – мучење,
3. политичко убиство (нарочито масовно) и атентат,

¹⁹¹ Видети: Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 87-174.

4. субверзија (сложени облици, попут међународне економске принуде),
5. диверзија,
6. помагање нереда и немира у туђој средини, али не и директно извођење,
7. тероризам, посебно државни и дириговани тероризам,
8. помагање гериле у туђој средини, али не и директно извођење,
9. помагање устанка у туђој средини, али не и директно извођење,
10. ослободилачки, грађански и револуционарни рат,
11. репресија и репресалија и
12. оружана интервенција.¹⁹²

2.6. Сепаратизам и политичко насиље

За наше истраживање свакако су најзначајније оне врсте политичког насиља које су директне последице сепаратизма, односно политичко насиље узроковано активностима носилаца сепаратистичких идеја и сецесионистичких стратегија, а то су: политичко убиство и атентат, насилни нeredи и немири, диверзија, тероризам, герила, устанак, помагање нереда, немира, гериле и устанка у туђој средини без директног извођења и оружана интервенција – рат.

2.6.1. Политичко убиство и атентат

Политичко убиство и атентат, као специфични облици институционализованог политичког насиља, могу се дефинисати као „идеолошки, односно политички мотивисана потпуна и трајна физичка елиминација стварног, потенцијалног или претпостављеног политичког противника као вид санкције због његовог политичког убеђења или делатности, али и превентивно”.¹⁹³ Оно што је нарочито важно код политичког убиства је

¹⁹² Ibid, str. 86-87.

¹⁹³ Ibid, str. 103.

чињеница да је оно искључиво политички мотивисано, те да је усмерено против оног противника који се налази на супротној страни политичког деловања.

Појам политичког убиства обично се везује за акте појединачног убиства, док је за масовно политичко убиство уобичајено коришћење термина демоцида, кога је у намери да прошири појам геноцида установио Рудолф Рамел¹⁹⁴, или мегацида, који представља „масовно политичко убиство и масовну ликвидацију политичких противника, њихових присталица или сродника, и свих лица одређене политичке, националне, етничке, расне или верске припадности“.¹⁹⁵ Мегацид је карактеристичан пример институционализованог политичког насиља, док индивидуално политичко убиство и атентат може да се испоји и кроз форму неинституционалног насиља, јер субјект који је извршилац политичког убиства и атентата може бити и појединац, односно може да делује и изван државних структура. Такође, мета појединачног политичког убиства може бити и сам појединац који врши политичко насиље, те да кроз штрајк глађу са смртним исходом, или пак политички мотивисаним самоубиством пошаље јасну симболичку поруку драстичног политичког протеста. С друге стране, појединачно политичко убиство може бити и институционализовано, односно може га реализовати сама држава, а као најочитији реакционарни пример ове врсте политичког насиља државе над појединцем наводи се извршење смртне казне, које је кроз историју у бројним државама извођено на најразличитије начине (вешање, тровање, давлeње, стрељање, смрт на електричној столици, убризгавање отрова инјекцијом и др.).

Атентат је акт који за циљ има физичку елиминацију државног званичника или лица које у одређеном друштву има несумњиво значајан политички углед, или је његово деловање у широј друштвеној заједници значајно са идеолошког аспекта. Извршиоци атентата најчешће су идеолошко-политички мотивисани актери, али они могу бити и лица која немају такву инспирацију, попут плаћеника или посебно обучаваних специјалаца који се на чин атентата одлуче из материјалних или других сличних разлога. Разлику између атентата и политичког убиства можемо тражити у чињеници да атентат може бити успешан, али исто тако и неуспешан, што са политичким убиством не може

¹⁹⁴ Видети: Rudolph J. Rummel, *Democide: Nazi Genocide and Mass Murder*, Transaction Publishers, 1992.

¹⁹⁵ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 103-104.

бити случај. Такође, мета атентата је, као што смо рекли, значајна политичка личност, док код политичког убиства жртва не мора бити носилац политичког утицаја. Исто тако, атентат је напад на „живот једне особе или релативно малог броја личности, док политичко убиство може имати и масовне размере“, а исто тако, атентат „подразумева постојање завере, док код политичког убиства, посебно институционализованог, то не мора бити случај“. ¹⁹⁶ Када су у питању средства извршења, атентат се најчешће изводи ватреним оружјем и експлозивним направама, док су средства извршења код политичког убиства знатно разноврснија. ¹⁹⁷ Иако су атентатори убеђени да ће својим политички мотивисаним актом решити разноврсне нагомилане индивидуалне, али пре свега колективне проблеме, значајан је број успешних атентата који нису имали претпостављени ефекат, а у историји су евидентирани као безначајна фуснота. Међутим, бројни су примери атентата који су за директну последицу имали озбиљне националне, регионалне па и глобалне сукобе, тако да се са правом може рећи да су атентати акти политичког насиља који могу да изазову најозбиљније последице чак и на светском нивоу. Уосталом, Мађарска је у данашњим границама и настала као резултат војног пораза у Великом рату који је започет на Балкану, атентатом на Аустроугарског престолонаследника, Надвојводу Франца Фердинанда. Исто тако, албански националисти су још пошетком 20. века користили овај облик политичког насиља незадовољни реформама тадашње османске власти, те су 10. априла 1903. године, албански атентатори у Митровици убили руског конзула Григорија Степановича Шчербина.

2.6.2. Диверзија

Појам диверзија води порекло из латинског језика од речи *diversio*, што у најширем значењу може да се односи на неслагање у мишљењу и размимоилажење, али и промену правца, одвлачење или скретање. У војној терминологији диверзија означава „самосталну војну операцију која се врши одвојено од центра бојишта да би се одвукле непријатељске снаге и одвратила њихова пажња са главног бојишта“ ¹⁹⁸, односно ратна операција која

¹⁹⁶ Ibid, str. 109-110.

¹⁹⁷ Ibid, str. 110.

¹⁹⁸ Владан Јовановић, *Српска војна лексика и терминологија*, Институт за српски језик САНУ, Монографија 25, Београд, 2016, стр. 105.

подразумева уништавање непријатељских објеката у позадини како би се противничке снаге одвукле са главног правца. Диверзија у војној лексици означава све врсте напада који предузимају војни и цивилни субјекти у циљу онеспособљавања или уништења објеката, материјалних средстава и људства, а које за последицу може имати изазивање нестабилности у одређеном политичком систему, његовом привредно-економском потенцијалу и сл. Ипак, овај облик политичког насиља није типичан само за ратне услове, јер се диверзија нашироко користи и у миру, као део стратегије одвлачења пажње од примарног циља, који не мора обавезно да буде војног карактера, али су мете овог облика политичког насиља углавном војне, политичке или пак државне институције како би се ослабио стратешки, војни, политички или економски потенцијал циљане државе.

Како би јасније одредили појам диверзије, неопходно је строго га разликовати од других сличних феномена, пре свих саботаже, која представља „тихо и прикривено деловање од стране појединаца или група у оквиру вршења радних и друштвено-политичких обавеза са циљем изазивања дезорганизације рада и наношења материјалне штете, како конкретној радној организацији тако и ради подривања постојећег привредног и друштвеног поретка у целини. Прикривеност деловања се испољава у настојању да се саботажа представи као последица немара или лошег квалитета материјала, односно уређаја с којима се ради.“¹⁹⁹ Основна разлика ових појмова се огледа у томе да диверзија представља свесну и организовану унапред припремљену активност која за циљ има уништење одређеног објекта или добра од значаја за противничку страну, док је саботажа континуирана делатност која за резултат не мора да има видљиву последицу, већ се ефекти саботаже морају посматрати на дуже стазе, као стратегија која се примарно базира на индивидуалном или групном политичком отпору. С тим у вези, одређена политиколошка литература, пре свих руска, изједначава диверзију са терористичким нападима, па је за одређене облике политичког насиља који у себи садрже карактеристике оба облика у употреби израз диверзионо-терористичке активности.²⁰⁰ У сваком случају, и саботажа и диверзија биле су карактеристичне за одређене европске државе под окупацијом за време

¹⁹⁹ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 111.

²⁰⁰ Реља Жељски, *Политичко насиље на Северном Кавказу од 1994. до 2009. године*, докторска дисертација, Факултет политичких наука, Београд, 2014, стр. 150.

Другог светског рата, усташку емиграцију чије су активности биле усмерене према социјалистичкој Југославији, али и за албанску стратегију на АП КиМ током постојања југословенске федерације, које су биле увод за масовне насилне nerede и немире у јужној српској покрајини.

2.6.3. Насилни nerede, немири и демонстрације

Сваки облик политичког насиља у себи садржи елементе одређеног незадовољства, како на индивидуалном тако и на колективном нивоу, а бројни су узроци који доводе до тога да ненасилни политички протест прерасте у насилни, од економско-социјалних као најчешћих, до најразличитијих политичких узрока услед бројних облика расне, класно-идеолошке, национално-етничке и верске мржње и нетрпељивости. Симеуновић је класификовао и побројао следеће узроке који доводе до прерастања ненасилних у насилне форме протеста:

„- интензивирање идеолошко-политичке делатности,

- промене услова извођења политичког протеста,

- надјачавање страсти и емоција над лимитима разума

- избијање инстинкта за самоодржање у први план и

- смишљено или спонтано усмеравање учесника од стране интерних вођа протеста или неког спољног акционог језгра на насилне, као примереније, методе испољавања протеста.²⁰¹

Основне врсте насилних политичких протеста су демонстрације, nerede, немири и устанак, док се побуна може манифестовати и као вид индивидуалног и колективног политичког протеста, а јасну границу између ових врста протеста често је тешко повући, највише из разлога „прелазних својстава и семантичког преклапања појмова”.²⁰² Оно што је заједничко за све облике насилних политичких nerede је употреба силе, па тако код насилних политичких nerede имамо колективну употребу силе које није организовано на

²⁰¹ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 112.

²⁰² Ibid, str. 117.

довољно високом нивоу, нити има адекватно трајање, док код организованијих и дуготрајнијих форми масовног политичког насиља можемо говорити о немирима, па и устанцима. Немири се од нереда разлику по вишем степену организованости, већем броју учесника, већем територијалном и садржајном обиму, времену трајања, трајности мотива и интереса учесника, јаснијем дефинисању циљева и тежем разрешавању, што имплицира да су нереди ужи појам и углавном саставни део немира.²⁰³ Једна од основних одлика немира је „досезање одређеног нивоа свести његових учесника о некој друштвеној појави, то јест проблему, то јест туђем и сопственом положају друштвене групе којој припадају, а који је претежно настао у политичко-идеолошком деловању”.²⁰⁴

Од нереда и немира неопходно је разликовати демонстрације, које представљају једну од форми испољавања немира. Демонстрације карактерише ”јавност у организованом, планском и циљном масовном изражавању (не)сагласности са одређеним политичким стањем, збивањима и процесима, односно одлукама и решењима, како у датој средини тако и ван ње.”²⁰⁵ С обзиром да је претходни договор и планирање, те солидарност једна од основних обележја демонстрација, оне могу бити изведене како на територији на којој су присутни узроци незадовољства које је довело до демонстрација, тако и на територији која је удаљена од територије која је погођена неправдом против које се демонстранти боре. Услед емотивне повезаности, демонстрације могу бити организоване на локалном, али и на регионалном, па и глобалном нивоу, а да притом буду инспирисане искључиво разлозима солидарности са становништвом које трпи одређену неправду. Поред солидарности као примарног обележја, неопходно је и постојање „акционог језгра које планира, припрема и води демонстрације”²⁰⁶, односно уже групе активиста које ће координирати активности демонстраната, те артикулисати колективно реаговање свих оних који учествују у овом виду протеста.

²⁰³ Драган Симеуновић, *Теорија политике* – ридер, I део, Наука и друштво, Београд, 2002, стр. 158.

²⁰⁴ Марко Парезановић, *Политички преврат-савремени приступ*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2013, стр. 133-134.

²⁰⁵ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 125.

²⁰⁶ Драган Симеуновић, *Теорија политике* – ридер, I део, Наука и друштво, Београд, 2002, стр. 158.

Као вид протеста против власти, политичка побуна представља „вид личне, групне или колективне активности на плану супротстављања официјелном, легалном или признатом, као и наметнутом вођству, односно управљачкој структури услед несагласности с постојећим или планираним стањем и односима коју карактерише већи или мањи степен усклађености акција организованих учесника у правцу остварења циљева који се, према процени вођства, не могу реализовати мирним путем, односно којима се повећавају изгледи за поспешивање реализације кроз организовано извођење насиља”.²⁰⁷ Политичке побуне углавном настају као последица политичких захтева и могу бити усмерене на одређени објекат, али их неретко карактерише неуређеност у деловању и ефектима које производи, али одређени степен хаотичности не значи нужно и неуспех политичке побуне, већ ентропија може напротив да генерише значајно озбиљније ефекте од првобитно замишљених.

Сепаратистичке стратегије често у себи садрже реализацију насилних нереда, демонстрација и политичких побуна, а стање константног немира је карактеристично за све регије које настоје да реализују независност од одређене државе. Ови видови политичког насиља били су карактеристични за подручје Косова и Метохије протеклих готово век и по, са нарочитим интензивирањем у првим деценијама након окончања Другог светског рата и кулминацијом током 90-их година прошлог века, односно повременим манифестовањем у XXI веку. За наше истраживање нарочито је важно поменути немире у Албанији током 1997. године (о чему ће касније бити више речи), када је незадовољна маса на силу заузела бројна војна складишта у земљи и када су немири озбиљно запретили да прерасту у оружану побуну, да би убрзо потом велики проценат отуђеног наоружања завршио у рукама албанских терориста на Косову и Метохији.

Као и сви остали облици политичког насиља, нeredи и немири могу бити повезани са другим облицима насилног политичког понашања. Тако насилне демонстрације могу бити увод и саставни део грађанског рата, али и у непосредној вези са револуцијом или контрареволуцијом, а ових форми политичког насиља није поштеђено ниједно друштво, без обзира на друштвено-економско уређење и облик власти.²⁰⁸ Насилни нeredи, немири и

²⁰⁷ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 126.

²⁰⁸ Ibid, str. 129-130.

демонстрације етаблирали су се као универзални феномени, јер данас готово да не постоји држава у свету која је имуна на ове појаве, како оне неразвијене, са израженим етничким конфликтима и социјалним разликама, тако и оне најразвијеније са високим нивоом развоја економије, демократских институција, али и система безбедности. Исти случај је и са данашњим тероризмом, који је у савременом свету попримио одлике и размере епидемије.

2.6.4. Тероризам

Тероризам је изузетно комплексан и слојевит феномен, који се јасно разликује од основних облика политичког насиља, попут атентата, политичког убиства, диверзије или саботаже, а такође га треба одвојити и од појма терора, који је уз тероризам најсличнији облик коришћења политичког насиља у односу државе и њених грађана. Наиме, терор (од француског *la Terreur* што значи сејање страха) је облик насиља који се појављује у сфери политике и подразумева свако чињење које за циљ има застрашивање или елиминацију оних фактора у друштву који угрожавају или прете да озбиљно поремете или униште одређени политички систем. Терору углавном претходи нестабилна политичко-безбедносна ситуација у држави и углавном се посматра као нелегитимни облик превазилажења кризе путем недемократских механизма успостављених од стране државе. Разликује се неколико врста терора, а најкарактеристичнији су индивидуални, агитациони и масовни терор државног апарата. С тим у вези, мета терора су делови заједнице или целокупно друштво у одређеној држави, који настаје као реакција државе на терор одоздо, и која тада спроводи терор одозго.²⁰⁹ Разликовање терора и тероризма препознаје и Димитријевић, који сматра да је терор спровођење насиља ради очувања или учвршћивања власти, односно кроз насиље институција, док је тероризам врста насиље против неке или нечије власти. Исти аутор дефинише терор као инструмент власти износећи да је у питању „терор одозго”, „процес терора”, „режим терора”, или „државни тероризам”, док се за терор против власти говори да је „индивидуални терор”, „терор одоздо”, „агитациони терор” или, једноставно, „тероризам”.²¹⁰ Симеуновић такође наводи да се као „државни тероризам” могу означити класични терористички акти, али да они морају бити јавно

²⁰⁹ Хатица Бериша, *Основна обележја политичког насиља*, Војно дело, Београд, 2013, стр. 189.

²¹⁰ Војин Димитријевић, *Strahovlada: ogled o ljudskim pravima i državnom teroru*, Pešćanik, Београд, 2016, стр. 106.

реализовани од стране припадника војних полицијских или плаћаничких снага неке државе, те да они морају бити изведени изван њених граница, као специфичан вид примене силе у међународним односима.²¹¹ Терор се од тероризма углавном разликује и по ефектима, односно броју жртава које има као директну последицу, пошто је терор, као оружје тираније и репресије, по обиму и последицама знатно комплекснији и смртоноснији од терористичких аката који су махом појединачни и усмерени на мањи број лица.

Тероризам је веома тешко прецизно одредити, што због изузетне разноликости појавних облика, фреквентности испољавања, експлоатације појма у јавном дискурсу, али и чињенице да се терористичким методама служе активисти са свих страна идеолошког спектра. Тероризам је доктрина, односно метод борбе који у остварењу својих циљева примењује насиље, а појам терора и тероризма уведен је за време јакобинске диктатуре да би означио средство грубог, злочиначког напада. Свеобухватну дефиницију овог феномена дао је Симеуновић, који наводи да је тероризам „сложени облик организовања групног, и ређе индивидуалног или институционалног политичког насиља, обележен не само застрашујућим брахијално-физичким и психолошким, већ и софистицирано-технолошким методама политичке борбе којима се обично у време политичких и економских криза, а ретко и у условима остварене економске и политичке стабилности једног друштва, систематски покушавају остварити „велики циљеви“, на морбидно спектакуларан начин, а непримерено датим условима, пре свега друштвеној ситуацији и историјским могућностима оних који га као политичку стратегију упражњавају”.²¹² Као акти тероризма се, према истом аутору, препознају отмице, уцене, претња силом у овире интензивне психолошко-пропагандне делатности, психофизичко злостављање, атентати, саботаже, диверзије, појединачна и масовна политичка убиства, а за све побројане облике Симеуновић наводи да се ређе примењују над стварним или потенцијалним противницима, а чешће над невиним жртвама.²¹³ Суштина тероризма је стога уношење страха и несигурности у свакодневни живот шире заједнице, од локалног до интернационалног

²¹¹ Драган Симеуновић, *Теорија политике* – ридер, I део, Наука и друштво, Београд, 2002, стр. 159.

²¹² Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 132.

²¹³ Драган Симеуновић, *Теорија политике* – ридер, I део, Наука и друштво, Београд, 2002, стр. 159.

нивоа, а константна бојазан за личну и националну безбедност на ширем плану је примарни циљ како терористима који делују индивидуално, тако и терористичким организацијама које егзистирају на одређеним кризним подручјима и по неколико деценија. Тероризам је данас тема која је у најужем фокусу истраживања како научних радника, тако и међународне безбедносне заједнице, а савремени безбедносни изазови попут масовних миграција и формирања милитантно-исламистичких квази држава, попут тзв. „Исламске државе”, те значајно олакшавање комуникација на глобалном нивоу нас доводи до закључка да ће редуковање терористичких активности бити примарни задатак државних и међународних структура и у деценијама које долазе.

Бројни су примери овог облика политичког насиља који су важни за наше истраживање, и који ће бити посебно анализирани, а као најзначајнији примери државног терора се могу узети „Новосадска рација” или „Јужнобачка рација”, у којој је почетком 1942. године на простору Новог Сада и околине настрадало или нестало око 4.500 Срба, Јевреја и Рома, а која је директно планирана и изведена од стране мађарских окупационих власти. Сличне примере можемо пронаћи и код албанских сепаратиста, који су нарочито за време постојања тзв. „Велике Албаније” током Другог светског рата, али и након доласка мировних снага након међународне интервенције на Косову и Метохији 1999. године често прибегавали државном терору како би учврстили контролу над окупираним територијама. Тако су се парамилитантне трупе Албанаца отворено стављале на располагање немачком Вермахту, када су формиране добровољачке јединице тзв. „вулнетара”, који су били ангажовани на исељавању неалбанског становништва са подручја КиМ и Црне Горе. Слични акти насиља регистровани су и почетком XXI века, а најозбиљнији су реализовани у марту 2004. године, када је у великом делу КиМ извршен погром над неалбанцима, махом Србима, када је убијено 28 лица, скоро хиљаду повређено, на хиљаде расељено, док су бројни споменици културе и православни црквени и сакрални објекти неповратно уништени. Исто тако, извршење терористичких аката била је честа појава код албанских сепаратиста за време постојања југословенске федерације, док су и саме оружане формације Албанаца формиране у региону на преласку из XX у XXI век (попут Ослободилачке Војске Косова – *Ushtria Çlirimtare e Kosovës* – УÇК те Ослободилачке Народне Армије – *Ushtria Çlirimtare Kombëtare* – УÇК) од стране бројних респектабилних медија на међународном

нивоу, државних званичника али и безбедносних структура окарактерисане као терористичке организације.

2.6.5. Герила

Порекло појма можемо тражити у периоду француске окупације Шпаније почетком XIX века, односно шпанског рата за независност када је термин „герила” (*guerrilla* - „мали рат”) коришћен за свеопшти отпор Шпанаца према Наполеоновим окупационим снагама. До данас је герила остала заједнички именитељ за све форме борбених стратегија које за циљ имају привремено и трајно онеспособљавање непријатељске војске и њихових логистичких трупа, а које изводе мобилне и лако наоружане борбене јединице сачињене углавном од локалног становништва. Такође, герила се претходних деценија често везивала за активности бораца за национално ослобођење у регионима који су се налазили у процесима деколонизације, као и оним областима погођеним јаким конфесионалним, националним или политичким раздорима.

Герила се у иностраној политиколошко-безбедносној литератури најпрецизније дефинише као „форма борбено-организованог политичког деловања малих, наоружаних, врло мобилних илегалних група које претендујући на заступање интереса народа и налазећи упориште у њему врше колективну употребу оружане силе као директног насиља против владајућих, завојевача или окупатора”.²¹⁴ Као „герилски рат” може се дефинисати и сваки облик оружане борбе против непријатељске силе коју предузимају како приупадници регуларне војске једне земље који су и даље активни на окупираној територији, тако и војници регрутовани из редова цивилног становништва који одбијају да признају окупациону власт. Као потенцијално моћно средство у рукама сепаратиста, код гериле можемо препознати два основна циља: тактички, који подразумева прерастање гериле у организованији партизански начин ратовања (сложенији облик герилског ратовања карактеристичан по томе што има тенденцију да постане грађански или револуционарни, народноослободилачки рат) и стратешки, који предвиђа ослобађање земље од окупатора или промена друштвено-економског уређења државе.²¹⁵ Ниједан од

²¹⁴ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 150.

²¹⁵ Ibid, str. 151.

прокламованих циљева герилског вођства, који је углавном предвиђен у програмским начелима, не може бити реализован без шире активне или бар пасивне подршке становништва које се на тај начин идентификује са политичким вођством герилског покрета или њеним припадницима. Шира подршка се углавном постиже тиме што се не улази у конфронтације са локалним становништвом, нити се од њих узимају потрепштине без накнаде, а оваквим стратегијама често су се у скоријој прошлости користиле револуционарне организације левичарске идеолошке оријентације.

Стратегија герилског начина вођења борби углавном се везује за фактор изненађења, неконвенционални начин ратовања (избегавање фронталних и дуготрајних сукоба) услед знатно скромнијих војних потенцијала у односу на противника, док је углавном највећа предност герилских бораца добро познавање терена и брза покретљивост услед коришћења углавном лаког наоружања. Према простору на којем делују, начину извођења акција и циљевима који се желе постићи, герила се углавном дели на сеоску, која је ослоњена на масе и на ширу територију, те градску, са знатно ужим пољем деловања која је строго кадровска, и која често служи само као подршка сеоској герили, коју бројни аутори препознају као једину праву герилу.²¹⁶ Обе врсте гериле, са акцентом на деловање гериле у руралним подручјима, практиковали су албански сепаратисти, припадници ОВК на Косову и Метохији те припадници ОНА у Македонији, чије су активности наилазиле на широку подршку локалног албанског становништва а које су касније довеле до тежих, фронталних сукоба са снагама безбедности СР Југославије и Македоније. Међутим, иако су албански сепаратисти своје деловање настојали да поистовете са герилским револуционарима и борцима за национално ослобођење, у питању су углавном били терористички акти усмерени према органима легалне власти у покрајини, али често и према недужном становништву. Такво деловање никако се не поклапа са постулатима герилског ратовања, јер њена „борба мора бити вођена у складу са одговарајућим међународним стандардима релативно хуманог ратовања, што другим речима значи у складу са одговарајућим међународним конвенцијама, односно на начин који је дозвољен међународним прописима”.²¹⁷ Кључни фактор у успеху „гериле” на Косову и Метохији

²¹⁶ Ibid, str. 154-155.

²¹⁷ Dragan Simeunović, *Terorizam*, Pravni fakultet, Beograd, 2009, str. 27.

крајем прошлог века лежи у подршци међународне заједнице и ставу западних војно-политичких алијанси по том питању, те каснијим војним интервенцијама на тлу СР Југославије, али се разлози свакако могу тражити и у вишеслојној подршци коју су албански сепаратисти уживали у свим структурама албанског друштва. Примери успешних герилских ратовања могу се потражити у кубанској револуцији, кинеском грађанском рату у којем су комунистичке снаге Мао Цедунга поразили националисте Куоминтанга, а такође и у рату вођеном након слома царске Русије, када су бољшевици поразили белогардејце.

2.6.6. Устанак

Да би се одређени облик политичког насиља могао класификовати као устанак, морају се испунити следећи критеријуми: висок степен организованости, вођство са стого подељеним улогама и хијерархијом унутар завереничке организације, свест учесника о неопходности реализације оваквог офанзивног начина политичке бобе, односно шире учешће маса него што је то случај код социјалних нереда и немира. Такође, устанак је шири појам и од оружане побуне која се дефинише као „облик превратничког деловања који подразумева тајно припреману оружану акцију коју су организовале групе или покрети ради насилног обарања постојећег уставног поретка.”²¹⁸ Док оружана побуна углавном подразумева ангажовање одређених јединица оружаних снага, устанак подразумева „опште или шире друштвено оружано супротстављање неке веће друштвене групе, обично класе или нације, постојећим сопственим или туђим властима на простору на коме заједно егзистирају”²¹⁹, односно захтева директно укључивање много веће групе која сачињава устаничку масу. Исто тако, због чињенице да се углавном изводи у делу оружаних снага, оружану побуну је веома тешко разликовати од пуча, који се такође дефинише као противуставни акт усмерен на смену власти у држави, а који врше делови извршне власти, углавном војне или друге безбедносне структуре.

Изузетно је важно да у устанку постоји офанзивна компонента, јер је управо офанзива оно што устанку даје његову инструменталност, исказује снагу његових идеја и

²¹⁸ Марко Парезановић, *Политички преврат-савремени приступ*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2013, стр. 161.

²¹⁹ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 159.

револуционише масе тиме проширујући базу устанка.²²⁰ Уколико устанак уђе у дефанзивну фазу, то углавном значи да му се ближи крај, и то углавном безуспешан, што значи да је „дефанзива смрт сваког оружаног устанка”.²²¹ Циљеви сваког оружаног устанка углавном се везују за национално, класно, политичко и свако друго ослобођење. док у зависности од тога које друштвене снаге воде и учествују у устанцима, они се могу поделити на прогресивне и реакционарне.²²²

Инсурекција такође традиционално означава оружану побуну, и то против било које власти. Инсурекција се у односу на конвенционално ратовање манифестује као сукоб нижег интензитета, али бројни примери из историје нам показују да устаници могу постати толико бројчано и оружане респектабилни да преласком на директни војни сукоб могу поразили званичне оружане снаге једне државе (што потврђују примери бољшевика или Талибана у руском и Авганистанском грађанском рату).²²³

Главне карактеристике устанка имао је антифеудално-националистички устанак који је у Пешти подигао Лајош Кошут 1848. године. Поред захтева да се у Угарској укину надлежности империјалне владе из Беча, устаници су у раној фази донели одлуку да сви становници настањени на територији Угарске морају бити Мађари, што је у наредних век и по била основа мађарске великодржавне стратегије. Управо оваква основа устаничких захтева била је и почетак његовог краја, јер је изазвала велики револт немађарских народа у царевини који су у значајној мери помогли аустријско-руској војној коалицији приликом гушења устанка.

2.6.7. Војна интервенција и рат

Многобројни су начини да једна суверена земља интервенише на територији друге, исто тако суверене земље. Поред разноликих форми економских интервенција које су у комбинацијама са другим методама често практиковане кроз историју, разликују се

²²⁰ Ibid, str. 160.

²²¹ Ibid, str. 161.

²²² Ibid.

²²³ Хатица Бериша, *Основна обележја политичког насиља*, Војно дело, Београд, лето 2013, стр. 187.

многобројне политичке, стратешке, дипломатско-медијацијске, те хуманитарне интервенције. Војна интервенција представља најнасилнији и најагресивнији облик интервенције једне државе на територији друге, и представља „сложени облик институционализованог насиља који обухвата различите форме мешања оружане силе једне или више земаља, или неке међународне организације, у унутрашње послове неке друге земље ради остваривања конкретних политичких, економских и војно-стратешких интереса“.²²⁴ Војна интервенција углавном подразумева непосредну употребу оружане силе на територији друге државе, али се под војном интервенцијом у ширем смислу могу означити и оне активности које предвиђају само демонстрацију снаге и претњу силом, без директне употребе војних снага.

Војна интервенција је најзначајније средство у рукама сепаратиста, јер се оно у савременом свету често изводи под плаштом помоћи некој од страна у унутардржавном оружаном сукобу, а за наше истраживање нарочито су значајне оне интервенције које подразумевају помоћ прекограничним сународницима који су у некој врсти конфликта са централном влашћу. Иначе, војне интервенције кроз историју су имале широк спектар узрока, од економских, када су биле коришћене као средство притиска приликом новчаних међудржавних потраживања, до дипломатских, да би се заштитили сопствени грађани или дипломатско-конзуларни представници у иностранству.

Основна разлика између војне интервенције и рата лежи у чињеници да је војна интервенција сукоб нижег интензитета од рата, а данас га велике силе чешће практикују како би коришћењем снага за брзе војне интервенције избегле ширу осуду међународне заједнице и како би своје циљеве реализовале у што краћем року, уз минимум губитака. Војна интервенција је само један од облика интервенисања на територији друге државе (пored економске, политичке, хуманитарне и дипломатске интервенције), док је рат „оружани сукоб између организованих политичких јединки“, односно организовани облик насиља и „израз воље једне од зараћених страна“.²²⁵ Као пример оружане интервенције може се узети бомбардовање Савезне Републике Југославије 1999. године од стране снага

²²⁴ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 166.

²²⁵ Смиља Аврамов, Крећа Миленко, *Међународно јавно право*, Савремена администрација, Београд, 2003, стр. 601-602.

НАТО пакта, уз логистичку и војну помоћ албанске војске. С тим у вези, годину дана пре ове интервенције НАТО алијансе у СРЈ, у Албанији је реализована операција „Здружени збор” у коме су учешће узеле оружане снаге НАТО пакта и регуларне албанске војске.²²⁶ У питању су били војни маневри великог обима који су за циљ имали слање поруке властима у Београду да се Албанија отворено ставила на страну Албанаца на КиМ, односно терориста окупљених у ОВК који су тада били у сукобу са војно-полицијским снагама СР Југославије.

Рат је константа историје цивилизације, а миленијумима уназад на свету је готово стално у току неки оружани сукоб. Рат зато, на жалост, не можемо посматрати као инцидент у историји и као ванредну околност, већ као готово редовно стање у односима између држава као субјеката међународних односа. Стога су небројене дефиниције овог најкомплекснијег облика политичког насиља, како у иностраној, тако и у домаћој политиколошкој литератури. Рат се у најопштијем смислу може посматрати као сваки однос између држава, као основних међународно-правних субјеката, који примарно карактерише употреба војне силе како би се постигла стратешка, политичка и економска предност и која је усмерена на делимично и потпуно уништење војног потенцијала непријатељске државе и заузимање противничке државне територије. Међу највише цитираним дефиницијама издваја се она коју је осмислио немачки генерал и војни теоретичар Карл фон Клаузевиц, а који је за рат навео да је „наставак политике другим средствима”²²⁷, док су на том трагу били и марксисте, који су рат тумачили као „јединство спољне и унутрашње политике”²²⁸, сматрајући да је рат „сложени политички процес”, односно „наставак политике насилним средствима која је започела ненасилним средствима”.²²⁹ Марксистичка доктрина предвиђа више класификација ратова, те су тако Маркс и Енгелс ратове делили на одбрамбене и нападачке, док их је Лењин класификовао на праведне (националноодбрамбени, ослободилачки и револуционарни) и неправедне

²²⁶ Ричард Џ. Кремптон, *Балкан после Другог светског рата*, Clio, Београд, 2003, стр. 371.

²²⁷ Carl Von Clausewitz, *On War*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1976, p. 69.

²²⁸ Vendulka Kubalkova, Albert Cruickshank, *Marxism-Leninism and the Theory of International Relations*, Routledge Taylor & Francis Group, London and New York, 2016, p. 282.

²²⁹ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Београд, 1989, стр. 170.

(империјалистички, освајачки и контрареволуционарни).²³⁰ Важна компонента рата је његова ирационална компонента, односно искривљена морална представа о његовој неопходности, јер „када ступају у рат, непријатељске стране најчешће прибегавају бруталним и, с тачке гледишта општеприхваћених цивилизацијских моралних норми, неприхватљивим средствима и методима, које при томе сматрају потпуно логичним, исправним, па чак и пожељним, само уколико воде ка постизању циљева субјеката насиља”.²³¹

У терминологији послератног међународног права уместо појма „рат”, чешће се користи појам „оружани сукоб”, како би се на тај начин сублимирали бројнији начини коришћења војне силе у међународним односима. Исто тако, појам „рат” се последњих деценија, нарочито након терористичког напада на САД 11. септембра 2001. године од стране терористичке организације Ал Каида, често погрешно и научно неутемељено користи за означавање организоване употребе средстава силе против разних друштвено неприхватљивих феномена, попут „рата против мафије” и „рата против тероризма”, али ипак, тероризам се не може дефинисати као рат „чак и ако му се објави рат”.²³²

Етнички аспект оружаних сукоба, али и коришћење насиља у политичке сврхе тема је која поново заокупља пажњу истраживача последњих деценија, са нарочитим замахом након поменутих терористичких напада из 2001. године. Од тад се интензивно постављало питање оправданости војних интервенција на страниј територији и поново се покренуло разматрање теорије праведног рата, односно етике у ратовању. Главна питања која се с тим у вези поново постављају од стране филозофа и истраживача етничких конфликта и политичког насиља односе се на: 1. *ius ad bellum* (када је дозвољено користити силу у међународним односима), 2. *ius in bello* (који су дозвољени начини вођења ратова) и 3. *ius post bellum* (које су обавезе победника, нарочито у погледу изградње постконфликтног одрживог друштва). Иначе, теорија о праведном рату (*bellum iustum*) развијена је у складу са хришћанском традицијом још у средњем веку у радовима Аурелија Августина, а ова

²³⁰ Ibid, str. 171.

²³¹ Реља Жељски, *Политичко насиље на Северном Кавказу од 1994. до 2009. године*, докторска дисертација, Факултет политичких наука, Београд, 2014, стр. 225.

²³² Драган Симеуновић, *Тероризам*, Правни факултет, Београд, 2009, стр. 32.

доктрина је у наредним вековима додатно разрађена од стране католичких теолога Грацијана, Викторија, Белармина, Суареза и др. Основни критеријуми праведног рата су : „1. рат морају да објаве легитимне власти; 2. узрок рата мора да буде праведан; 3. ратници треба да имају праведан циљ; 4. рат мора да се води одговарајућим средствима; 5. деловање мора да буде покренуто против кривца; 6. невин не треба да пати; 7. рату се мора прибећи као последњем средству; 8. мора да постоји сразмера и 9. морају да постоје разумни изгледи за успех”.²³³ Међутим, побројани критеријуми за „праведни рат”, конструкцију која у савременом свету добија све ширу конотацију, често се заобилазе, тако да војни сукоби, али и међуетничко политичко насиље ни до данас није искорењено и често служи као средство за освајање и учвршћивање власти.

Рат као средство у рукама албанских и мађарских спаратиста и креатора великодржавне политике коришћен је у оба светска рата. У Великом рату, Мађарска се надала да ће брзим сломом Краљевине Србије, која је по свим економским, демографским и војним параметрима била знатно инфериорнија у односу на тада моћну Аустроугарску, остварити значајна територијална проширења на Балкану, далеко изван мађарских етничких граница. Исто тако, млада албанска држава се надала просторној експанзији у овом глобалном сукобу како би кроз дестабилизацију у региону успела да контролише територију настањену Албанцима која се налазила на југу Краљевине Србије. Иако је експанзионистичка стратегија ових држава доживела неуспех у Првом светском рату, сличан сценарио догодио се и током Другог светског рата, када су и Мађарска и Албанија, кроз учешће у рату као савезнице наци-фашистичке коалиције, оствариле значајно територијално проширење, о чему ће детаљно бити речи у наредним поглављима.

²³³ Радомир Милашиновић, Срђан Милашиновић, Ненад Путник, *Теорије конфликта*, Универзитет у Београду-Факултет безбедности, Београд, 2012, стр. 28.

3. Развој сепаратизма и савремени сепаратистички конфликти

3.1. Историја сепаратизма у свету и актуелни конфликти са сепаратистичким потенцијалом

Бројни су примери сецесије кроз историју, а у нашем истраживању фокусираћемо се на оне сепаратистичке активности које су у себи садржале компоненту великодржавне, експанзионистичке политике, односно сепаратизмом који је прелазио границе државе погођене оваквим активностима, те је углавном изазивао међудржавни конфликт мањих или већих размера. Корене овакве врсте сепаратизма можемо тражити у периоду након Француске револуције која је увела и данас актуелни концепт нације. Први талас постреволуционарног сепаратизма наступио је у раном XIX веку (на почетку процеса уједињења Италије и Немачке) и трајао је до завршетка Великог рата. Сепаратизам између два светска рата модификован је под утицајем Вилсонове доктрине о самоопредељењу народа, и у тој форми постојао је до избијања Другог светског рата. Трећи период наступио је у првим декадама по окончању овог глобалног сукоба, у доба слома колонијализма, када су многи постколонијални ратови у Африци и Азији имали сва обележја сепаратистичких сукоба са великодржавним потенцијалом (Сомалија, Кашмир и сл.). Последња фаза појаве сепаратизма наступила је након пада Берлинског зида и траје до данас, са интензивнијим манифестацијама у првим годинама након слома СССР-а и СФРЈ (Молдавија, Нагорно-Карабах, ратови у бившој СФРЈ и сл.).

Први сепаратистичко-експанзионистички покрет настао је у Италији и првенствено је био усмерен на територије које су у другој половини XIX века биле у саставу Хабсбуршке Монархије и Француске. Следбеници овог покрета су настојали да се и претходне активности инспирисане националним заносом поистовете са сепаратистичким настојањима, па се у ширем контексту може говорити о сепаратистичким покретима и током 1848. и 1849. године, када је Европу захватио огромни револуционарно-национални талас. Међутим, прави подстицај италијански великодржавни покрет добио је током 60-их година XIX века, користећи легитимна средства у парламентарном систему Хабсбуршке Монархије, када је и створена бројна италијанска политичка емиграција. Италијанским сепаратистима је на руку ишао и рат Хабсбуршке Монархије с Италијом 1866. године, који

је припремио погодно тло за формирање организације чије би активности у потпуности биле усмерене на национално уједињење у једној држави.

Италијанска националистичка стратегија најпре се манифестовала кроз оснивање организације „Удружење за неослобођену Италију”, коју је 1877. године у Напуљу основао италијански патриота Матео Имбријани, следбеник идеја претходног Гарибалдијевог националног покрета „Ризорђименто” који је имао кључну улогу у формирању идеје италијанског уједињења. Основни циљ организације био је да се уједињеној Италији припоје територије Трентина, Истре, Далмације, града Трста и Тирола, односно територије под тадашњом управом Аустроугарске. Након што је Италија 1882. године приступила Тројном савезу са Аустроугарском и Немачком, „Удружење за неослобођену Италију” је распуштено, а водећу улогу на пољу италијанског националног уједињења преузела је организација *Pro Patria*, која је основана у Тренту 1885. године. Претходно је у Трсту, као новом центру италијанске великодржавне политике основана организација под називом „Удружење Гарибалди” (*Circolo Garibaldi*), али је она егзистирала у строгој илегалности, са подружницама и у Краљевини Италији.²³⁴ Након што су власти у Монархији распуstile и ову организацију 1890. године, већ наредне године главне сепаратистичко-експанзионистичке акције преузела је на себе организација Национална лига (*Lega Nazionale*). Основни правци идеолошко-политичког наступа ових организација реализовани су у оквиру легално формираних привредних удружења (штедионице, производне и потрошачке задруге), културних друштава (просветне фондације, литерарни клубови, певачка друштва, аматерске позоришне трупе), те спортских организација (бицикличка, стрелачка, планинарска и друга друштва).

До приступања Италије Тројном савезу, великодржавни покрети уживали су пуну подршку Италије, да би након 1882. године отворене претензије ка територијама савезнице Аустроугарске службено морали бити прекинути. До замаху експанзионистичко-сепаратистичких активности у већем обиму поново је дошло током Великог рата, нарочито након потписивања Лондонског уговора и уласка Италије у рат 1915. године (тада се преко 2000 добровољаца из аустријског јадранског приморја прикључило италијанским

²³⁴ Слободан Јанковић: *Италијански иредентизам у оквиру ослободилачких покрета у Аустроугарској*, Политеиа, бр. 8, Бања Лука, децембар 2014, стр. 228.

оружаним формацијама²³⁵). По окончању Првог светског рата Италија се проширила дуж Јадранске обале, што је довело до делимичног смањења територијалних претензија, јер је добар део италијанских националиста сматрао да је мисија ослобађања неослобођених територија успешно окончана. Међутим, до нових италијанских акција на овом пољу дошло је током Другог светског рата (присаједињење Далмације и делова Словеније фашистичкој Италији), што је значајно допринело да се о италијанској великодржавној политици данас говори у негативном контексту, те да се искључиво посматра кроз територијалне претензије Мусолинијеве Италије. Територије које су и данас предмет истраживања историчара и етнолога у Италији су регије северног Јадрана, односно некадашњег Аустријског приморја (*Österreichische Küstenland*) и Јулијске Крајине (*Venezia Giulia*), које су након Другог светског рата припале Југославији, а данас се налазе у саставу Републике Словеније и Републике Хрватске.²³⁶

Међуратни сепаратизам и територијална експанзија директно су били инспирисани мировним споразумима закљученим на Париској конференцији мира 1919. године, који су од стране свих поражених снага у Великом рату окарактерисани као неправедни и друштвено-историјско неутемељени. Бројни су историчари и аналитичари који су става да је Други светски рат био директна последица великодржавних претензија европских сила губитница Великог рата. Главни заговорници оваквих идеја биле су европске силе Немачка (нарочито након доласка Хитлера на власт), фашистичка Италија и Мађарска, чија ће сепаратистичко-ревизионистичка стратегија бити посебно разматрана у раду.

Немачка нацистичка сепаратистичка доктрина базирала се на тзв. „животном простору” (*Lebensraum*), појму који је коришћен још у време империјалних претензија царске немачке почетком XX века, а који је разрадио и у пракси касније потпуно применио Адолф Хитлер. Он је у свом делу „Моја борба” (*Mein Kampf*) појам *Lebensraum* користио као оправдање територијалне експанзије иза немачких источних граница, и касније га уздигао на ранг идеолошког принципа нацизма и Трећег рајха. Једна од основних хипотеза

²³⁵ Istarska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, доступно на: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1193> (30.10.2017.).

²³⁶ О савременој италијанској великодржавној политици видети: Vanni D'Alessio, *Ponad Egzodusa i Fojbi; Nova talijanska literatura o "Istočnoj granici"*, *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske*, Vol.6 i 7, 2012, str. 55-75.

у свом хипотеза у *Mein Kampf*-у је да „Спољна политика народне државе треба да обезбеди егзистенцију расе обухваћене државом, на овој планети, тако што између броја и пораста народа с једне стране и величине и добра тла с друге стране ствара здрав, животно способан, природан однос”, односно да „само довољно велик простор на овој земљи гарантује народу слободу битка”.²³⁷ Апелујући на припаднике своје организације, Хитлер је наредио да националсоцијалистички покрет „мора да, без обзира на „традиције” и предрасуде, нађе храбрости да окупи наш народ и његову снагу ради напредовања на оној улици, која из данашње скучености животног простора изводи овај народ ка новом тлу и тиме заувек ослобађа опасности да пропадне на овој земљи или да као ропски народ мора да чини услуге другима”.²³⁸ Хитлер је још на почетку своје политичке каријере сматрао да немачки народ мора проширити свој ограничени животно простор, и то највише на рачун словенских народа на истоку, што је била основа касније погубне политике која је Немачку, али и читав свет, увукла у највећи оружани сукоб у историји.

Завршетак другог глобалног сукоба у двадесетом веку и послератна изградња међународне заједнице засноване на равноправности народа привремено је обуставила сепаратистичко-великодржавне претензије, нарочито на европском континенту. Међутим, слом колонијалних система на другим континентима отворио је ново поглавље у међународним односима, али и дао нов импулс сепаратистичким покретима и настојањима новоформираних држава да заокруже одређене народе у јединствену државно-политичку целину. Главни узрок сепаратистичких сукоба на афричком континенту лежао је у чињеници да су претходних векова европске империјалне силе делиле овај континент руководећи се искључиво сопственим интересима, тако да су границе колонијалних поседа ретко пратиле претходне клановске, племенске и етничке поделе у Африци.

Најзначајнији сецесионистички сукоб тога доба био је сомалијско-кенијско-етиопски конфликт. Након проглашења независности Сомалијске Републике 1960. године, која је обухватала британски Сомалиленд и територију Сомалиленда која је претходно била под италијанским протекторатом, апетити националних политичара значајно су порасли, те се

²³⁷ Radomir Smiljanić, *Majn Kampf Adolfa Hitlera: Prevod, polemički komentari i razmatranja knjige*, Beoknjiga, Beograd, 2011, str. 418.

²³⁸ Ibid, str. 420.

кренуло у пројекат формирања „Велике Сомалије”. Ова држава би објединила све територије које су кроз историју насељавали Сомалци, који су у Источној Африци вековима представљали релативно хомогену етничко-религијску групу, а који су разједињени крајем XIX века, када је рог Африке подељен између Италије, Француске и Велике Британије. Јединствени Сомалиленд је егзистирао за време Другог светског рата, када је био под управом најпре италијанских, а потом и британских окупационих снага, а рестаурација таквог Сомалиленда била је и основна политичка замисао сомалијских националних лидера. Великодржавна стратегија је у новој сомалијској држави чак била уздигнута на ранг уставног начела, с обзиром да је члан 6 став 4 Устава истицао да ће „Сомалијска Република, на законом дозвољен и мирољубив начин, промовисати уједињење сомалијских територија”.²³⁹

С обзиром да би претпостављени политички ентитет под називом „Велика Сомалија” обухватао и делове Етиопије и Кеније, али и територије касније независног Бурундија, ускоро је отпочео сукоб Сомалије и Етиопије, који је са прекидима трајао до 1988. године, када је потписан мировни споразум који у више наврата није поштован. Исто тако, Сомалија је ратовала и са Кенијом која је стекла независност 1963. године, иако су Кенијски лидери уз Британско посредовање првобитно инсистирали на формирању Источноафричке Уније, која би евентуално задовољила и сомалијске експанзионистичке аспирације. Сомалијске власти отворено су подржавале своје сународнике у северној Кенији који су настојали да ову територију одвоје од новоформиране Кеније и припоје матичној Сомалији. Овај конфликт, тзв. „Шифта рат”, трајао је од 1963. до 1967. године на подручју североисточне Кеније, и није донео Сомалији територијална проширења.

Сомалијске великодржавне претензије су одмах препознате као огромна безбедносна претња за читав континент, јер су се бројне афричке државе које су почетком 60-их година стекле независност или су биле у поступку ослобађања од колонијалне власти, прибојавале сличног сценарија у сопственим државама, које махом нису биле формиране у границама које су се поклапале са етничким раздвајањима. Једно од првих питања које је било разматрано на оснивачкој скупштини Организације афричког јединства у Адис Абеби у Етиопији током 1963. године било је управо сомалијски сепаратизам, који је одмах

²³⁹ David E. Kromm, *Irredentism in Africa: The Somali-Kenya Boundary Dispute*, Transactions of the Kansas Academy of Science, Vol. 70, No. 3, Lawrence, 1967, pp. 360-361.

дефинисан као претња за ширу регионалну стабилност.²⁴⁰ Стога је сомалијска великодржавна кампања у старту била осуђена на неуспех, а последице овакве стратегије и даље су више него видљиве у овој земљи која је данас оптерећена политичким сукобима и константно је на ивици грађанског рата.

Кашмирски конфликт је такође везан за период када је окончана британска колонијална управа на индијском потконтиненту, а који је наступио непосредно након окончања Другог светског рата. Стицањем независности од британске круне 1947. године, Индија и Пакистан су одмах отпочели конфликт око контроле над планинском регијом Кашмир која се налази на северу обе земље, и која је првобитно настојала да остане независна. Међутим, након окупације дела Кашмира од стране пакистанске војске, владар Кашмира махараџа Хари Синг је потписао споразум о припајању Индији, која је одмах пружила неопходну војну помоћ овој провинцији. Директан конфликт је потрајао до краја 1948. године, када су се обе стране повукле иза тзв. „линије контроле”. Ипак, наредних деценија ова регија била је стални извор сукоба између две државе које су потом постале и значајне војне силе, тако да експанзионистичко-сепаратистичка настојања обе стране ка потпуној инкорпорацији читаве кашмирске територије прете да постану и конфликт са нуклеарним потенцијалом. Данас територију Кашмира контролишу Индија (45%), Пакистан (35%) и Кина, која врши непосредну власт над 20% ове области²⁴¹, а област представља сталну претњу по регионалну безбедност због учесталих инцидената у којима учествују припадници индијских војних снага и пакистански исламисти. Ситуацију додатно компликује измешана етничка композиција Кашмира (становништво је подељено на оне који исповедају ислам, следбенике хиндуизма и у малом проценту сикизма), у којој свака страна у конфликту под патронатом права на самоопредељење народа и проширења права локалне самоуправе настоји да реализује сопствене националне интересе. Пакистан је ушао у отворени конфликт са Индијом са циљем заштите права кашмирских муслимана сматрајући да је одлука махараџе Хари Синга о припајању Кашмира Индији нелегална. Стога је Пакистан учестало помагао све муслиманске сепаратистичке покрете у Кашмиру,

²⁴⁰ Видети: Mwet P. Munya, *The Organization of African Unity and Its Role in Regional Conflict Resolution and Dispute Settlement: A Critical Evaluation*, Boston College Third World Law Journal, Volume 19, Issue 2, 1999, pp. 537- 592.

²⁴¹ Видети: <https://edition.cnn.com/2013/11/08/world/kashmir-fast-facts/index.html> (11.05.2018.).

сматрајући ову регију за „југуларну (вратну) вену под непријатељским мачем”²⁴², а помоћ сецесионистичким покретима се кретала „од вербалног охрабрења до свеобухватног рата”.²⁴³ Индија, с друге стране, није желела да препусти велики број својих сународника и припадника исте конфесије страниј управи, тако да регија Кашмира и деценијама касније представља примарни безбедносни изазов ове велике земље.

Распад Совјетског Савеза и крај биполарне геополитичке поделе означио је и нов талас сепаратистичких струја на евроазијском континенту, чији је простор СССР заузимао у највећој мери. Имплозија СССР-а и стварање великог броја нових држава на њеном тлу, довело је до опасности од даљих сецесија и формирања нових држава, али и опасности од припајања отцепљених делова другим државама бившег СССР-а, махом Руској Федерацији. Овакав развој ситуације уследио је из разлога што је око 25 милиона етничких Руса након сецесије совјетских република остало да живи изван матице и стога су на разне начине захтевали ближе повезивање са Руском Федерацијом. Кризе су одмах по дисолуцији СССР-а наступиле у Молдавији, Грузији, Таџикистану, Казахстану али и Естонији, у регији града Нарве на граници са Руском Федерацијом, који је претежно настањен Русима.

Сепаратистички конфликт између Јерменије и Азербејџана око Нагорно-Карабаха, планинске регије на Кавказу, почео је још за време постојања совјетске федерације, чији је крај означио и додатну ескалацију сукоба у овој области која је за време СССР-а припадала Азербејџану, а већински је била настањена етничким Јерменима. Излазак Азербејџана из СССР-а 1991. године условио је референдум у Нагорно-Карабаху на којем се велика већина становништва изјаснила за отцепљење од Азербејџана и припајање Јерменији. Тада је на територији Азербејџана формиран ентитет настањен Јерменима под називом Република Арцах или Нагорнокарабашка Република и до данас је под већинском војном и политичком контролом локалног јерменског становништва. Уз посредовање Руске Федерације примирје између зарађених страна потписано је 1994. године, а резултат

²⁴² Steven Kroon, *Enduring Tensions: Explaining Conflict Occurrence between India and Pakistan beyond Deterrence Theory*, Master's Thesis, Faculty of Social and Behavioural Sciences, Leiden University, 2018, p. 9

²⁴³ Stephen Saideman, *At the Heart of the Conflict: Irredentism and Kashmir*, In: *The India Pakistan Conflict: An Enduring Rivalry*, ed. Thazha Paul, Cambridge University Press, New York, 2005, p. 218.

сукоба био је расељавање око 400.000 Јермена и око 700.000 Азера из читаве Јерменије и Азербејџана, али и око 25.000 погинулих у самом Нагорно-Карабаху, док је скоро свих 40.000 Азера присилно исељено из регије захваћене сукобом.²⁴⁴ Обе стране су свој лажни оптимизам базирале на нарастајућем национализму карактеристичном за државе настале након пада Берлинског зида, те настојањима да се заштите припадници сопственог етноса у конфликтном подручју, а данашњу Републику Нагорно-Карабах није признала ниједна земља света, укључујући и саму Јерменију.

Распад СССР-а проузроковао је потенцијални сепаратистички конфликт и на подручју Молдавије, државе која је и данас на мукотрпном путу изградње молдавског националног идентитета међу подељеним становништвом румунске и руске националности. Наиме, након што је молдавски национални парламент 27. августа 1991. године усвојио Декларацију о независности и за службени језик прогласио Румунски те усвојио румунску химну као националну, источна Молдавија у којој живе махом Молдавци и Руси (Транснистрија или Придњестровље – регија источно од реке Дњестар) прогласила је независност, коју до данас није прознала ниједна држава. Убрзо је на овом подручју избио конфликт између Молдавске војске и снага Придњестровља, које су подржале руске оружане формације. Конфликт је убрзо завршен без значајнијих губитака, а молдавске власти до данас нису стекле контролу над подручјем Придњестровља које заузима око 17% територије Молдавије (4.163 km²) са око 520.000 становника. У главном граду Придњестровља Тираспољу егзистира самостална влада, која функционише без икакве контроле у односу на Кишињев, главни град Молдавије. Молдавија је уставним променама ублажила националистичку реторику, тако да је 1994. године промењена химна којом је ван снаге стављена претходна румунска. Овај замрзнути конфликт актуелан је до данашњих дана, а читава Молдавија и даље је предмет великодржавних аспирација како румунских националиста, тако и руских империјалиста. Руска Дума никада није ратификовала споразум потписан са Молдавијом 21. октобра 1994. године, а којим се

²⁴⁴ David Rieff, *Case Study in Ethnic Strife: Nagorno-Karabakh*, Foreign Affairs, Vol. 76, No 2, Council on Foreign Relations, 1997, p. 119-120.

обавезала да повуче своје трупе из Придњестровља. Исто тако, званична Румунија се није одрекла територијалних претензија, или макар ближег повезивања са Молдавским Румунима, с обзиром да је Парламент Републике Румуније 8. маја 2013 године, одлуком свих парламентарних странака усвојио законодавни амандман којим се сви припадници балкано-романских етничких група називају „Румуни посвуда“, без обзира на то како они себе називају.²⁴⁵ Тиме је и Букурешт на посредан начин додатно закомпликовао сложени етничко-геополитички мозаик у Молдавији, која због нерешених територијалних спорова трпи велике политичко-економске последице и последњих деценија спада у ред најзаосталијих европских држава.

У време огромних турбуленција на простору бившег СССР-а, вођен је крвави грађански рат на територији бивше СФРЈ, где је почетком последње деценије прошлог века дошло до енормног пораста сепаратистичко-експанзионистичких претензија. С обзиром да републичке границе које је дефинисао АВНОЈ током и на крају Другог светског рата нису могле да на адекватан начин испрате и етничке поделе у Југославији, излазак Словеније и Хрватске из југословенске федерације означио је и отворени сукоб хрватских и српских националистичких доктрина, те сукоб концепта „Велике Хрватске“ и „Велике Србије“. Етнички конфликти вођени су на територији предратних Социјалистичких Република Хрватске и Босне и Херцеговине, где је независна Републике Хрватска отворено помагала своје сународнике у БиХ на подручју тзв. „Хрватске заједнице (касније Републике) Херцег-Босне“²⁴⁶, док је СР Југославија настојала да заштити интересе Срба у новоформираној Републици Српској Крајини и Републици Српској. Дејтонски мировни споразум донео је и данас важеће границе на простору Републике Хрватске и Босне и Херцеговине, којим су, уз касније споразуме, укинута политички ентитети Херцег-Босне и Републике Српске Крајине, који су интегрисани у Федерацију БиХ, односно Републику Хрватску.

²⁴⁵ доступно на: http://www.rgnpress.ro/rgn_13/categorii/eveniment/9193-zi-istoric-in-parlamentul-romaniei-cu-o-majoritate-zdobitoare-parlamentul-a-aprobat-c-denumirile-de-vlahi-aromani-istroromani-moldoveni-denumesc-pe-cea-de-roman.html (15.05.2018.).

²⁴⁶ *Temeljna odluka o uspostavi i proglašenju Hrvatske Republike Herceg-Bosne*, Grude, 28.8.1993.

Последњи сепаратистичко-експанзионистички конфликт у вези са совјетским наслеђем десио се на територији црноморског полуострва Крим. У питању је територија већински настањена Русима, која је до средине XX века припадала Руској Совјетској Федеративној Социјалистичкој Републици (РСФСР), када је тадашњи вођа СССР-а Никита Хрушчов Крим припојио Совјетској Републици Украјини. Након што је Украјина прогласила независност од СССР-а, Крим је од 1992. до 1995. године егзистирао као самопроглашена Република која није признавала врховну власт Кијева²⁴⁷, а све због тесних етничко-политичко-историјских веза са Русијом. Тек након што је 1995. године национални парламент Украјине Криму признао аутономни статус, сепаратистичке тенденције на полуострву су почеле да јењавају, али не задуго. Током 2014. године, када су проруске снаге на челу украјинске власти изгубиле подршку и држава заузела јасан проевропски курс, широм државе је дошло до великих немира, а ситуација у Украјини је и данас на ивици рата. Најконкретније кораке за пуно зближавање са Руском Федерацијом предузеле су власти на Криму, чији је парламент 11. марта 2014. године усвојио Декларацију о независности Републике Крим, да би 16. марта исте године велика већина становништва на референдуму изгласала да се Крим припоји Руској Федерацији. На основу споразума председника Руске Федерације Владимира Путина и кримских лидера, Република Крим је од 18. марта 2014. године део Руске Федерације, са градом Севастопољ који има федерални статус.²⁴⁸ Ове политичке промене није прихватила украјинска страна, тако да Кијев територију Крима и града Севастопоља и даље сматра делом Украјине. Такође, западне силе на челу са САД нису признале промену суверенитета над Кримом, а припајање овог полуострва Руској Федерацији сматрају нелегалним. С друге стране, од марта 2014. године Руска Федерација је уложила огромна средства у изградњу инфраструктуре на Криму како би полуострво додатно везала за себе, што је уз конфликт проукрајинских и проруских снага који се на истоку Украјине одвија последњих година, извор сталних тензија на релацији Руске Федерације и Украјине, али и Руске Федерације и чланица ЕУ и НАТО.

²⁴⁷ European Commission for Democracy through Law, *Local Self-government, Territorial Integrity, and Protection of Minorities*, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 1996, pp. 142-144.

²⁴⁸ Видети: Jan Matzek, *Annexation of Crimea by the Russian Federation*, Institute for Politics and Society, Prague, 2016.

3.2. Сепаратизми *sui generis*: Курди и Баски

Најзначајније етничке групе са сепаратистичко-великодржавним потенцијалом које немају сопствену државу су Курди и Баски. Поједини аутори истичу да је „група” најпримеренији појам за карактеризацију посматраних етницитета, јер као што је и Нојбергер приметио, „не постоји објективни разлог да се неколико стотина хиљада Баска назове нацијом, а да се десет милиона Ибоа (Игбоса у Нигерији) назива племеном, иако поседују јасно дефинисану територију, језик и културу”.²⁴⁹ У сваком случају, да би се одређена група посматрала као сепаратистичка, њени припадници морају да деле заједничке особености, попут језичког и културног наслеђа, традиције, док политичке па чак и религијске особености не морају да играју кључну улогу (што се види на примеру религијски разједињених Албанаца, где је кланско-племенска припадност крзо историју често била значајнија од религијске истоветности).

Курди су једна од највећих етничких заједница на свету која нема сопствену државу. Курдски народ, који представља део шире иранске етничке заједнице, настањује територију Блиског истока, али је раштркан између пет земаља: Турске, где су настањени на истоку и југоистоку земље, источне и североисточне Сирије, североисточног Ирака, јужног и југозападног Ирана и јужне Јерменије. Због дугодишњих сукоба који се воде у овом региону (претежно у Сирији и Ираку), али и политике насилне асимилације и потирања етничких специфичности, не може се са великом дозом прецизности говорити о броју Курда на овом подручју, али се може рећи да у поменутим државама представљају значајну националну мањину. Иако ниједна од поменутих држава не показује намеру да на било који начин подржи омогућавање курдске аутономије, најинтензивнији конфликт инспиран курдским сепаратизмом претходних деценија водио се на територији Турске, док је данас актуелна курдска борба за независну државу у Сирији.

Курдска национална доктрина базирана је на сепаратизму свих територија поменутих пет земаља настањених претежно курдском мањином, те формирању „Великог Курдистана”, и постоји на овом простору још од завршетка Другог светског рата. Најпре је СССР за време Ј. В. Стаљина посредством марионетских режима на Блиском истоку

²⁴⁹ Ralph Benyamini Neuberger, *National self-determination in postcolonial Africa*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, Colorado, 1986, p. 23.

подржавао курдске експанзионистичке тежње које тада нису наилазиле на симпатије Запада, тако да су прве курдске сепаратистичке организације формиране на јасним марксистичко-комунистичким идеолошким полазиштима. Крајем 70-их година прошлог века формирана је Курдистанска радничка партија (*Parti Karkerani Kurdistan – PKK*) под вођством Абдулах Оцелана. PKK је била револуционарна социјалистичка курдска националистичка организација која се залагала за културна и политичка права Курда у Турској и независни Курдистан, а своје циљеве настојала је да постигне насилним средствима, због чега је од стране многих држава и међународних организација окарактерисана као терористичка организација. Након распада СССР-а Курди из PKK су изгубили главни идеолошки, али и материјални ослонац, а такође су због своје марксистичке оријентације и атеизма изгубили знатнију подршку код курдских традиционалиста. Данас су сепаратистичко-експанзионистичке идеје сачуване углавном у курдској дијаспори, док је доминантна курдска активност последњих деценија била усмерена на регионализам, односно већу политичку аутономију и самоуправу курдских етничких подручја.²⁵⁰

Међутим, ситуација се знатно променила након избијања сиријског конфликта, у коме Курди од почетка играју значајну улогу и где су формирали аутономну регију. Сиријски Курдистан, Западни Курдистан или Рожава је део Сирије у коме је пре сиријског грађанског рата живело око 2 милиона Курда, а након избијања сукоба у овој држави, Курди су једнострано прогласили аутономију Западног Курдистана и формирали сопствене оружане снаге под називом „Народне заштитне јединице”.²⁵¹ Ове милитантне формације су ушле у отворени сукоб са припадницима тзв. „Исламске државе”, а све са циљем очувања сопствене аутономије и будућег уједињења свих Курда у региону. Како би коначно реализовали идеју о сопственој држави, Курди у Сирији су данас спремни да ступе у најразличитије коалиције, без обзира на политичку, верску и идеолошку припадност како би добили подршку за формирање и међународно признање Сиријског Курдистана – „Курдског Пијемонта” око којег би се у будућности окупили сви припадници овог народа у региону, чиме би потенцијално био формиран нови респектабилни

²⁵⁰ Детаљније у: David McDowall, *A Modern History of the Kurds*, I.B.Taurus, London, 2007.

²⁵¹ Видети: <https://www.globalsecurity.org/military/world/para/ypg.htm> (18.05.2018.).

политички субјект на ширем подручју Блиског истока, који би закомпликовао иначе сложену безбедносну ситуацију у региону.

За разлику од курдског сепаратизма, баскијска настојања да на територији више држава формирају сопствени ентитет са елементима државности до сада није изазвао отворене војне сукобе, иако је од средине XX века појачано настојање да Баски макар у Шпанији формирају независну државу. Иначе, Баски су народ који насељавају територију две државе, а највише су сконцентрисани на подручју северне Шпаније, где претходних деценија предузимају конкретне сепаратистичко-терористичке активности, и Југозападне Француске, где националистички баскијски покрети нису нарочито изражени.

Отац баскијског национализма је Сабино Арана, који је крајем 19. века основао прву баскијску националистичку политичку партију – „Баскијску националистичку странку”, на чијим је идеолошким основама касније и настала ЕТА. Арана је промовисао идеју „Еускади” – независне баскијске државе, која би по њему морала бити ултракатоличка и антилиберална²⁵², како би кроз промовисање традиционалне баскијске културе и националних вредности народ могао да сачува свој идентитет и осигура будућност. Међутим, за време Франкове диктатуре у Шпанији Баски су изгубили све привилегије и аутономне институције које су изграђивали деценија пре доласка шпанских националиста на власт, што је био један од главних узрока појаве баскијског тероризма.

Главни носилац сепаратистичко-великодржавне идеје шпанских Баска је терористичка организација ЕТА (*Euskadi Ta Askatasuna* – „Баскијска домовина и слобода”)²⁵³, основана 1959. године са примарним циљем стицања баскијске независности, односно формирања независне државе од територија Шпаније и Француске на којима Баски вековима живе. У периоду од 1960. године до раних 80-их година прошлог века Баскијски сепаратисти су вршили серију терористичких аката на територији Шпаније, што је додатно повећало притисак на баскијску заједницу, а односе између Шпаније и Француске су у том периоду били знатно нарушени јер је Француска неретко пружала уточиште за активисте ЕТА-е који су били прогоњени од стране шпанских власти.

²⁵² Gigi Gokcek, *Ethnic Groups in Conflict, Neighboring Governments, and Interstate War*, Western Political Science Association Annual Conference, Portland, OR, March 23-24, 2012, p. 20.

²⁵³ Видети: <https://www.britannica.com/topic/ETA> (18.05.2018.).

Франсуска је тако на посредан начин исказивала своје негодовање због постојања ауторитарног режима у Шпанији и промовисала индивидуалне, али и националне слободе које су у Шпанији тих декада биле редуковане до крајњих граница.

Крај Франкове диктатуре означио је и делимично отопљавање односа шпанских власти и вођа ЕТА, када су поједини њени чланови амнестирани од стране Шпаније, а Баскима је додељен висок степен самоуправе (сопствена полиција и делимична финансијска самосталност). У 21. веку ЕТА је званично проглашавала трајни прекид сукоба са владом у Мадриду, али је „примирје” прекидано у више наврата. Ипак, ова терористичка организација марксистичке идеолошке оријентације последњих година знатно је пасивизирала своје активности, највише захваљујући чињеници да је од стране међународних институција и бројних држава означена као терористичка организација, те да је због комунистичке идеологије омражена од стране баскијске елите. Без обзира пацификацију идеолошко-политичког активизма ЕТА-е (чији су репрезенти у мају 2018. године донели одлуку о формалном престанку рада организације²⁵⁴), идеја о јединственом политичком ентитету свих Баска и даље је изузетно жива у готово свим слојевима баскијске националне заједнице и у Шпанији и у Француској, која је у обе државе и даље изузетно затворена, клерикализована, национално оријентисана и непријатељски настројена према страним утицајима, а стога и погодна за етнонационалистичку манипулативну стратегију.

²⁵⁴ Ibid.

4. Студија случаја сепаратизма: албански сепаратизам

4.1. Развој албанског сепаратизма

Врло је мало албанских истраживача који на систематски начин обрађују феномен албанског сепаратизма и албанског етноцентрализма. Доминантни став истраживача са албанског говорног подручја је да је албански експанзионизам бенигног карактера, те се у први план истиче хипотеза о непостојању конкретне албанске агресивне спољне политике. Тако аутор Паулин Кола у свом делу „Потрага за великом Албанијом” истиче да идеја за уједињењем свих Албанаца у једну државу никада није заживела међу свим припадницима овог народа који су раштркани у више држава на Балканском полуострву, али и у дијаспори широм света. Кола сматра да Албанци одбијају формирање јединственог политички признатог ентитета због дубоких верских, идеолошких и економских разлика међу припадницима овог народа. Овај аутор истиче да су главни узроци за непостојање јединствене великодржавне албанске стратегије дугогодишњи комунистички режим у Албанији и нестабилни билатерални односи између комунистичке Југославије и Албаније. Он закључује да „формирање Велике Албаније никада није била званична политика Тиране”²⁵⁵, али да, исто тако, не искључује могућност да се национализам са Косова, где се најгласније заступа теза о свеалбанском уједињењу и који је „чвориште националистичког развоја”²⁵⁶, прелије у Албанију, што је у потпуној контрадикторности са тврдњом о непостојању заједничке албанске великодржавне идеје.

Тезу о непостојању заједничке албанске експанзионистичке политике заступа и Елез Биберај, који је још у време пре распада СФРЈ и каснијег косовског конфликта истицао да је Албанија под комунистичком управом „била преокупирана значајним домаћим проблемима и није се бавила националистичким осећањима косовских Албанаца”.²⁵⁷ На сличном трагу је и Илир Калемај, који у свом делу *Извори иредентистичке спољне политике* врши компарацију спољне политике Србије и Албаније и једнострано истиче српску великодржавну политику, док у потпуности негира експанзионистичка настојања

²⁵⁵ Paulin Kola, *The Search for Greater Albania*, Hurst & Company, London, 2003, p. 394.

²⁵⁶ Ибид.

²⁵⁷ Elez Biberaj, *Albania: A Socialist Maverick*, Westview Press, Boulder, Colorado, 1990, p. 112.

Албаније, како кроз историју ове државе, тако и до данашњих дана.²⁵⁸ Калемај сматра да су се у Албанији касно створили национални митови и свест о заједничкој држави јер је Албанија последња стекла независност од Отоманског царства, што је по њему било од пресудног значаја за изостанак албанске великодржавне политике.

У студији о албанском сепаратизму настојаћемо да прикажемо да је свест о заједничком државно-правном ентитету обликовала спољну, али и унутрашњу политику албанског народа у свим државама Балкана где припадници овог народа живе, те да је претпрела незнатне корекције у последњих готово век и по, односно да је у готово неизмењеној форми успела да опстане код великог броја Албанаца без обзира на драматично мењање друштвено-политичких околности на Балкану од Берлинског конгреса 1878. године до данас.

Од краја Другог светског рата спроведена су бројна археолошка, антрополошка и лингвистичка истраживања како би се утврдило право порекло данашњих Албанаца, односно како би се утврдила претпостављена веза између античких Илира и данашњих становника Републике Албаније. Генерално је прихваћена теорија по којој су се извесна племена која су говорила заједничким илирским језиком и делила илирску културу у периоду 7. века пре нове ере настанила на територији данашње Албаније.²⁵⁹ У наредним вековима је народ који је настањивао ово подручје био под доминацијом грчко-романске и касније византијске културе, без изражених етничких и културолошких обележја, нити се географска одредница „Албанија” препознавала током периода антике. Тек се након слома римског царства Илирска племена препознају као „Албанци”, са сопственим лингвистичким обележјима²⁶⁰, док се њихова етничка посебност дефинише тек након доласка Словена на Балкан.

Велики раскол или шизма из 1054. године знатно је утицала и на становништво које је живело у границама данашње Албаније, с обзиром да је тамошње хришћанско

²⁵⁸ Видети: Ilir Kalemaj, *Sources of Irredentism in Foreign Policy: Understanding Kin Policies in the Aftermath Of Communism in Serbia and Albania*, VDM Publishing, 2009.

²⁵⁹ Miranda Vickers, *The Albanians: A Modern History*, I.B. Tauris, London, 2001, introduction, p. 1.

²⁶⁰ Nicholas Hammond, *The Relations of Illyrian Albania with the Greeks and the Romans*, in: Tom Winnifrith (ed.), *Perspectives on Albania*, Palgrave Macmillan, 1992, p. 39.

становништво подељено на католике и православце у складу са утицајима који су долазили са супротне стране Јадрана, односно из Грчке. Није само религијска различитост била главна препрека ближем повезивању албанских племена, већ су и природне баријере и географске карактеристике утицале на поделу Албанаца на две главне етничке подгрупе – Тоске и Геге. Док су Геге настањивале планинске регије северне Албаније и данашњег Косова и Метохије, Тоске су биле сконцентрисане у близини реке Шкумбин која протиче кроз централне делове Албаније. Геге су дуго сачувале племенски начин друштвено-политичког начина организовања, док су Тоске под византијским утицајем формирале насеља и прихватиле развијенији начин привређивања. Услед наведених различитости, прикривени антагонизам између ове две етничке подгрупе остао је приметан до данашњих дана.

Пре доласка Турака на Балкан, територија данашње Албаније углавном се налазила у саставу средњовековних држава које су егзистирале на овом подручју – византијске, српске и бугарске. Успели су албански властелини, односно Илирско племе Арбанона да 1185. године формирају кнежевство звано Арберија са седиштем у данашњој Круји²⁶¹ користећи политичку нестабилност узроковану смрћу византијског цара Манојла I Комнина, али је оно било кратког даха јер су убрзо контролу над овом средњовековном државицом поново преузели великаши из окружења предвођени Венецијом.

Поред територија које се данас налазе у саставу Србије, Црне Горе и Македоније, Албанци су кроз историју насељавали извесне области које данас припадају Републици Грчкој. У питању је област која представља јужни наставак албанских насеобина у Македонији коју Албанци зову „Чамерија”, и који је данашња регија грчког „Западног Епира”. Источна граница „Чамерије” одговара некадашњој османско-грчкој граници с почетка XX века а у овој регији живи заједница од неколико десетина хиљада Албанаца, која је знатно увећана последњих деценија, када се у све крајеве Грчке доселило неколико стотина хиљада њихових сународника. Албанци из ове области себе називају *Çamë* („Чами”), док их службена документа сачињена током Другог светског од стране британских и нацистичких обавештајних служби рата препознају као „Турске Албанце”. С

²⁶¹ Branko Komatina, *Jugoslovensko-albanski odnosi 1979-1983, Beleške i sećanja ambasadora*, Novinsko-izdavačka ustanova Službeni list SRJ Beograd, 1995, str. 3.

друге стране, Грци су ову етничку скупину углавном називали „Грци по крви”, који су за време османске власти исламизовани, а касније албанизовани, док су албанци из ове регије православне вероисповести углавном идентификовани као Грци.²⁶²

Почетак XIV века протекао је у Османским освајањима Балкана, када је и територија данашње Албаније дошла под управу султана, чија ће власт бити призната у овом делу Балкана у наредних пет векова. Кратак период албанског националног буђења десио се за време Ђурађа Кастриотија – Скендербега, албанског националног хероја српског порекла. Скендербег је средином 15.века ујединио албанске великаше који су претходно били отомански вазали у тзв. „Љешку лигу” и пуних 25 година одржавао титулу „Кнеза Албаније”, иако је током службе у турској војсци због заслуга добио титулу Искандер бега, а у том периоду је и исповедао ислам. Албанија је за време Скендербега и даље била врло хетерогена и у етничком и у конфесионалном смислу, а и сама подршка Скендербегу варијала је од регије до регије. Становништво у албанским градовима које је било под венецијанском и отоманском управом углавном га није подржавало, а његови саборци махом су се конфронтирали са локалним становништвом које је било одано Османском царству. С друге стране, Скендербег је имао инострану подршку, јер су га подржавали Папска држава, Венеција и Напуљ, плашећи се османске окупације комплетног Јадрана, те су Скендербегову Лигу снабдевали новцем и војним одредима. Скендербегов отпор османским освајачима трајао је дуго након пада Цариграда, чак и након његове смрти 1468. године, с обзиром да су Турци успели да освоје целокупну територију Албаније тек 1479. године, када се велики број албанских избеглица на челу са Скендебеговим сином настанио на територији Италије. С тим у вези, Албанци су у Италији у знатној мери сачували своје етничке специфичности све до периода буђења албанске националне свести у касном XIX веку.²⁶³ Албанске области су након пада под туђинску власт дуго представљале најзаосталије крајеве османске империје, а некада напредним албанским градовима дуго је требало да се опораве од разарања која су уследила као део турске одмазде.

²⁶²Bernhardt Tönnies, *Albanija- poseban slučaj: „Sopstveni put” Envera Hodže i istorijski izvori njegove ideologije*, Oldenbourg, Minhen, 1980, str. 12.

²⁶³ Miranda Vickers, *The Albanians: A Modern History*, I.B. Tauris, London, 2001, introduction, p. 8-9.

Због недостатка класичне средњовековне албанске државе са историјско-правним континуитетом, албански националисти су средином 19. века почели са албанизацијом Скендербега, настојећи да га прикажу као албанског националног борца који је успешно одолевао Османлијама, те спречавао исламизацију Албаније.²⁶⁴ Двоглави Скендербегов орао данас се налази на националној албанској застави, а мит о овом албанском великашу опстаје до данас, и представљао је централни кохезиони фактор у албанској националној политици последњих век и по. Разлоге за формирање оваквог идеолошког дискурса треба тражити у чињеници да Албанци, за разлику од суседних народа чија историја обилује националним великашима, осим Скендербега нису имали значајнијег средњовековног владара нити династију за коју би везали сопствени национални континуитет, па је тако пренаглашен и утицај Скендербега на албанску историју, коме се придаје много већи историјски значај него што реално заслужује, иако се свакако не може оспорити чињеница да је први ујединио албанске вође и пружао отпор турским освајачима. Скендербегова жртва се у албанској историографији велича као симбол хришћанског, европског отпора освајачима са истока, без обзира на каснији доминантни муслимански елемент у политичком животу Албаније.

Оштар одговор на Скендербегову побуну и дугогодишња репресија од стране Османлија условили су значајну исламизацију која је уследила у деценијама, па и вековима након овог устанка, те је само мањи део становништва на северозападу и југу сачувао своју хришћанску (православну и католичку) веру. Већа идентификација са Османским царством која је уследила као логична последица ове исламизације додатно је допринела да се албански национални идентитет готово потпуно потисне, те да албански народ додатно изгуби везе са својим хришћанским суседима, а са којима су претходно гајили релативно стабилне односе, пре свега због религијске блискости. Исто тако, изостанак свести о заједничкој политичкој судбини или извесној етничкој повезаности код овог народа био је и резултат конфесионално-лингвистичке хетерогености, с обзиром да су Албанци католици писали латиницом, православни Албанци ћирилицом, док су муслимански Албанци користили арапско писмо.

²⁶⁴ Видети: Artemida Kabashi, *The memory of George Castriota Scanderbeg among the Arberesh of Italy: A study on the role of diaspora in the creation of Albanian national identity*, Thesis in History at the Texas Tech University, 2005.

С друге стране, исламизација је помогла да Албанци у Отоманској империји имају преференцијални статус у односу на припаднике оних народа који су релативно успешно избегавали масовну исламизацију (попут Грка, Срба и Бугара), тако да се неретко дешавало да припадници албанског народа буду високо позиционирани у османском државном апарату, чак и на позицијама великих везира (Давуд-паша, Дукађиноглу Ахмед-паша, Ајас Мехмед-паша, Кара Ахмед-паша, Коча Синан-паша и др.). На месту великог везира Отоманског царства, друге најзначајније функције у империји било је 37 етничких Албанаца, од укупно 215 великих везира колико их је укупно било у историји ове државе.²⁶⁵

Због своје лојалности султану, Албанци су награђени и могућношћу насељавања у крајевима који су пре слома средњевоковне српске државе били настањени углавном Срби, а то је простор данашњег Косова и Метохије, који је био центар српске средњевоковне државности, али и духовности. Албанско насељавање ових крајева нарочито је интензивирано након аустријско-турског сукоба крајем 17. века (Велики турски рат, Бечки рат или рат „Свете лиге” који је трајао од 1683. до 1699. године), у коме су Албанци ратовали на страни Османлија, док су Срби у овом сукобу подржали коалицију окупљену у „Светој лиги”. У одређеном периоду сукоба турска војска се повукла до Скопља, да би у противудару поново заузела значајан део изгубљених територија, што је условило да се значајан део српског становништва повуче иза граница Аустрије, остављајући празним велика просторства у данашњој Јужној Србији и Косову и Метохији, која су убрзо заузели Албанци, уз претходно османско одобрење.

Преференцијални статус који су на извешан начин имали Албанци у Османском царству у знатној мери је утицао на закаснило буђење националне свести код овог народа. Албанија је код европских хроничара, путописаца, па и дипломата, вековима имала статус недовољно дефинисане географско-историјске одреднице, а религијска разједињеност је додатно доприносила да се Албанци муслиманске вероисповести колоквијално третирају као Турци, њихови сународници православне вероисповести означавани су као Срби и

²⁶⁵ World Heritage Encyclopedia, *Albanian Grand Viziers*, доступно на: http://www.gutenberg.us/articles/albanian_grand_viziers (20.11.2017.).

Грци, док су Албанци – католици у очима странаца виђени као Латини. Посматрајући из лингвистичког угла, такође је било евидентно да је албански народ био ненавикнут на размишљање о сопственој заједничкој државности, с обзиром да су крајем XIX века албански писци преузели већину термина за државно-правне релевантне појмове из других језика (*gytetar* – грађанин, *kryeqytet* – главни град, *popull* – народ, док је појам *kombe* – нација потекао из пера писца Самија Фрашерија, који је живео у другој половини XIX века²⁶⁶). Тек након што је већина балканских народа успела да стекне какав-такав независни статус од Турске, Албанци су започели пројекат обједињавања свих сународника у један политички ентитет.

4.1.1. Призренска лига и албански устанци од 1878. до 1912. године

Санстефански мировни уговор којим је окончан руско-турски рат Албанији није давао никакав политичко-правни идентитет, јер велике силе (пре свих Русија) тада нису сматрале да албански народ треба да ужива било какав суверенитет. Након Санстефанског споразума 1878. године, албански народ остао је подељен у пет држава – Грчкој, Бугарској, Србији, Црној Гори, те Османском царству чији су се поседи на Балкану драматично смањили. Незадовољство оваквим исходом Санстефанског споразума брзо се проширило у свим слојевим албанског становништва, а протестни акти су упућени руском цару и његовим балканским савезницима, али и турској Високој порти. Због тога су Албанци све наде полагали у Берлински конгрес на коме су очекивали минимум потврду националног идентитета од стране тадашње међународне заједнице. Основни мотив за јаче национално повезивање Албанаца био је страх да ће припадници овог народа, који су до тада готово у потпуности живели у једној држави (Османском царству) доћи у ситуацију да буду „заробљени” у више хришћанских држава на Балкану претходно ослобођених од турске власти.

Након више од 400 година од Скендербегове државе, јуна 1878. године, у Призрену је одржан скуп албанских представника из свих крајева настањених албанским живљем, којом приликом је формирана *Лига за одбрану права албанског народа*, тзв. „Призренска лига” (*Lidhja e Prizrenit*), са примарним циљем заштите албанских националних права, која

²⁶⁶ Bernhardt Tönnies, *Albanija- poseban slučaj: „Sopstveni put” Envera Hodže i istorijski izvori njegove ideologije*, Oldenbourg, Minhen, 1980, str. 38.

се суштински залагала за обједињавање свих Албанаца у један јединствени „Албански вилајет”. Претходно је у Истанбулу 1877. године формиран „Централни комитет за заштиту права албанског народа”, чији су оснивачи Пашко Васа ефендија и браћа Абдул-бег и Сами Фрашери тражили уједињење и аутономију Скадарског, Јањинског, Битољског и Косовског вилајета, те наставу у школама на тој територији на албанском језику.²⁶⁷

И пре формирања „Призренске лиге” предлагане су различите стратегије за формирање јединственог албанског политичког ентитета, да би се на самом скупу у Призрену искристалисала два основна правца – да се додели шира аутономија албанском народу у склопу Отоманске империје или да се одбије покорност султану и поведе се борба за независну, јединствену Албанију. На самој скупштини у Призрену, Абдул Фрашери је у име делегата тзв. Јужне Албаније, који су заступали радикалнију струју, предложио потпуни прекид односа са Портом и основање независне Албаније коју би чинили 4 шалука – кнежевине: 1. Јужна Албанија са Епиром и Јањином; 2. Северна и Средња Албанија са Скадром, Тираном и Елбасаном; 3. Македонија са Дебром, Скопљем, Гостиваром, Прилепом, Велесом, Битољем и Охридом и 4. Косово са местима Пећ, Ђаковица, Призрен, Митровица, Приштина, Гњилане, Прешево, Куманово, Нови Пазар и Сјеница.²⁶⁸ Овај екстремни захтев није прихваћен од стране призренске већине, али је до данас остао значајан као претпостављени простор „велике” или „природне” Албаније за који се залажу албански сепаратисти. Предлог о самоуправи под влашћу султана наишао је на веће одобравање, те је усвојен политички програм који је 17. јуна 1868. године обнародован, а захтеви упућени турском султану и учесницима наступајућег Берлинског конгреса, којим су бар привремено скројене границе на Балкану и којим је окончана „Велика источна криза”.

Заједничка политичка платформа Албанаца, односно „Резолуција Призренске лиге” предвиђала је 16 чланова Резолуције (*Kararname*) која је представљала политички програм, док су се 19 наредних чланова – Инструкција (*Talimat*) односили на организацију власти,

²⁶⁷ Branko Komatina, *Jugoslovensko-albanski odnosi 1979-1983, Beleške i sećanja ambasadora*, Novinsko-izdavačka ustanova Službeni list SRJ Beograd, 1995, str. 4.

²⁶⁸ Јован Хаци Васиљевић, Арбанашка лига: арнаутска конгра; Српски народ у Турском Царству (1878-1882), издање уредништва Ратника, 1909, стр 40.

администрацију и оружане снаге.²⁶⁹ Осмочлана Уредба о организацији војске и распоређивању њених јединица где је то потребно чинила је завршни део овог политичког програма. Тиме је основана јединствена централизована организација политичко-војног карактера, са огранцима у свим крајевима где живе Албанци.

Уводни чланови Резолуције предвиђали су да ће ова политичка организација настојати да се на све начине супротстави свим владама које буду настојале да задиру у албански суверенитет, притом признајући власт султана и Високе порте. С тим у вези, „Призренска лига” је у овој Резолуцији одбила било какав облик сарадње са Бугарском, док је Србији и Црној Гори (у члану 6) сугерисано да се повуку из „илегално окупираних територија”, те да ће у супротном бити силом истерани са спорних територија од стране добровољачког корпуса (*akindjiler*). У члану 7 се истиче да ће Лига подржавати све сународнике на Балкану који подржавају овај политички програм, те да неће изостати „међусобна подршка и разумевање”.²⁷⁰ Исто тако, предвиђене су и строге казне за оне чланове који на било који начин издају идеје и исламску веру за које се Лига залаже, те да ће идеја „Призренске лиге” надживети њене осниваче.

У „Инструкцијама” се предвиђа да ће седиште „Призренске лиге”, које преузима улогу владе свих Албанаца, бити у Призрену, док се осталим вођама који су потписали овај политички програма налаже да се врате у своја места где и требало да успоставе инструменте нове албанске управе и регрутују војнике, уколико се укаже потреба за оружаном успостављањем и очувањем нове власти до одржавања Берлинског конгреса (чланови 3-7). Дезертерство се овом инструкцијом кажњавало смрћу и паљењем кућа, а за блажи облик непослушности предвиђено је изгнанство. За јатаке детертера такође су предвиђене оштре казне (члан 9 и 10). Последњи члан инструкције предвиђа бројност сваке војне јединице и начин командовања, док је Уредба којом се завршава политички програм „Призренске лиге” предвидела да укупан број Албанаца под оружјем треба да достигне број 190.000 војника, подељених у 380 батаљона (члан 8).²⁷¹

²⁶⁹ Видети: http://www.albanianhistory.net/1878_League-of-Prizren/index.html (23.11.2017.).

²⁷⁰ Ibid.

²⁷¹ Ibid.

Резолуцију је 18.06.1878. године потписало укупно 47 делегата који су у Призрен дошли из свих крајева настањених албанским народом. Водеће личности на скупу Албанаца који је претходио Резолуцији биле су истакнути албански политичар и дипломата Абдул Фрашери, војни командант Сулејман Вокши и истакнути албански политичар и каснији председник независне албанске владе, Имер Призрени. У Резолуцији се закључује да „Пошто нисмо и не желимо да будемо Турци, свим силама ћемо се супротставити свакоме који буде настојао да нас претвори у Словене, Аустријанце или Грке. Ми желимо да будемо Албанци”.²⁷² Лига је оваквим ставом заузела строги антисловенски и антигрчки курс, с обзиром да су муслимани у Резолуцији били једини легитимни политички субјект.

Убрзо по усвајању политичког програма формиран су руководећи органи, тако да је у Призрену формиран свеопшти савез који је имао законодавну власт, али и координациону функцију у сарадњи са огранцима, а на његовом челу налазио се Иљаз-паша Дибра. Централни комитет лиге Албанаца, као извршни орган, био је састављен од три комисије: дипломатију је водио Абдул Фрашери, унутрашњи послови поверени су Шабани Хакчију, док је буџет водио Вокши Сулејман.²⁷³

„Призренска лига” је најпре наишла на одобравање од стране османске власти, јер се ова платформа заснивала на аутономији Албанаца у оквиру царства и признавала је пуни султанов суверенитет над свим територијама које су биле предмет албанских аспирација, а које су се налазиле у четири провинције османске империје – Косовском, Скадарском, Манастирском (Битољском) и Јањинском вилајету. Она је од стране османског руководства иницијално подржана као „продужена рука” султана, са јасно израженим исламским карактером, с обзиром да су делегати на скупштини у Призрену већином били муслимани. Међутим, програм „Призренске лиге” додатно је нарушио односе Албанаца са њиховим суседима, поготово након албанског учествовања на страни Османлија у ратовима које је Турска водила против Русије, Србије и Црне Горе у периоду од 1875. до 1878. године. Такође, Лига је грубо занемаривала чињеницу да су Албанци у том периоду били изразито конфесионално хетерогени, са већинским муслиманским становништвом,

²⁷² Ibid.

²⁷³ Stavro Skendi, *The Albanian National Awakening 1878-1912*, Princeton University Press, 1967, p. 37.

али свакако незанемарљивим бројем других вероисповести (према тадашњим проценама од око 2 милиона Албанаца половина су били муслимани, 750 хиљада је било православаца, док је католика било око 250 хиљада²⁷⁴). Када се томе дода податак да су Албанци чинили око 44% становништва у четири османска вилајета²⁷⁵, јасно је да се албанске територијалне претензије нису заснивале на искључиво етничком принципу.

Судећи по дипломатским извештајима везаним за формирање „Призренске лиге”, и поједине велике силе подржавале су албанске националне аспирације, свака у односу на сопствене, себичне националне интересе, који су се углавном огледали у настојањима да се на Балкану не формира јака словенска држава којом би руска царевина појачала своје политичко и идеолошко присуство на полуострву. Чак је и Русија, незадовољна све извеснијом ревизијом Санстефанског уговора, била спремна да подржи формирање снажне Албаније, која би била руски бастион на Балкану, док је Италија била спремна да подржи улазак Косова у нову албанску државу како би на тај начин осујетио дубљи аустроугарски продор на југ.²⁷⁶ С друге стране, Аустроугарска у том периоду није показивала склоности ка позитивном решавању албанског националног питања иако су поједини челници Лиге у овој царевини видели највећег савезника, што ће се драматично променити у условима Првог балканског рата.

Резолуција „Призренске лиге” (*Kararname*) на 18 страна достављена је Бенцамину Дизраелију, премијеру Уједињеног Краљевства који је репрезентовао своју монархију на Берлинском конгресу. На берлински дипломатски скуп, који је представљао самит тада највећих светских сила, организација Албанаца послала је своју делегацију, којој ипак није дозвољено присуство, иако је Абдул Фрашери претходно предузео интензивну дипломатску активност у више европских престоница како би представио политички програм „Призренске лиге”. Такође, одбијен је и предлог тзв „Меморандума о албанском питању” који је Скадарски комитет Албанаца, независно од „Призренске лиге”, упутио на

²⁷⁴ Rizaj, *The Albanian League of Prishtine in the English documents and the begin of break into pieces of the Balkans (1878-1881)*, Khalkedon Books, Istanbul, 1993, p. 190.

²⁷⁵ Ђорђе Борозан, *Велика Албанија: поријекло-идеје-пракса*, Војноисторијски институт Војске Југославије, Београд, 1995, стр. 27.

²⁷⁶ Богумил Храбак, *Први извештаји дипломата великих сила о Призренској лиги*, у Балканика IX, САНУ, Београд, 1978, стр. 288.

Берлински конгрес, где је затражена подршка од британске круне за формирање независне албанске државе која би представљала брану против „словенске инвазије према Јадрану”.²⁷⁷ Берлински конгрес био је ново разочарање за Албанце, с обзиром да су и након овог мировног уговора остали без државности и националног признања. Западни државници на Конгресу, пре свих Ото фон Бизмарк, Албанију су посматрали искључиво као географски појам, те нису сматрали да су албанске тежње ка самосталношћу довољно конкретне и континуиране, као што је то био случај са Србијом и Црном Гором које су тада стекле пуно међународно признање. Албанија је тада сматрана делом турске у територијалном погледу, док су се Албанци доживљавали као Турци у етничком смислу, што је био велики ударац за албански национални покрет.

У првим годинама након Берлинског конгреса често је долазило до пограничних инцидената и отворених конфронтација војске под управом „Призренске лиге” и оружаних формација Грчке и Црне Горе, па и Кнежевине Србије. Под притиском међународне заједнице, пре свих Велике Британије и Аустроугарске, спорне границе су дефинитивно успостављене, што је Лигу ставило у независтан положај у односу на Османлије. Наиме, ова политичка формација Албанаца почела је да представља терет Високој порти због све учесталијих захтева за успостављање пуне албанске аутономије и уједињење свих Албанца у једном вилајету, те опасности од даљег јачања војног потенцијала Лиге, која је могла да угрози интересе султана на овом подручју. С друге стране, Лига је константно изражавала отворено незадовољство резултатима Берлинског конгреса, те изражавала претензије према територијама Црне Горе и Србије настањене становништвом исламске вероисповести. С тим у вези, оружане формације под управом Лиге учестало су вршиле терор над православним становништвом у Црној Гори и на територији Косова и Метохије, што ће додатно нарушити односе које су Србија и Црна и Гора настојале да изграде са Албанцима претходних 30 година и што ће у великој мери утицати на исељавање хришћанског становништва са ових простора.²⁷⁸

²⁷⁷ Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, САНУ, посебна издања, Књига DLXVI, Београд, 1986, стр. 117.

²⁷⁸ Ljiljana Aleksić—Pejković, *Severna Albanija u spoljnopolitičkim planovima Crne Gore i Srbije*, Zbornik radova Stanovništvo slovenskog porijekla u Albaniji, Cetinje 1990.

Током пролећа 1880. године Лига је отворено исказала непослушност османској власти, а њене војне и политичке вође, махом са територије данашњег Косова и Метохије и Македоније, поново су покренули питање пуне албанске независности. Већ у том периоду долази до поларизације у ставовима између Албанаца са ових простора и њихових сународника са територије данашње северне Албаније који су претежно били католици, и код којих није био развијен став о широј албанској политичкој интеграцији, пре свега због утицаја Италије и Аустроугарске. С друге стране Албанци са КиМ и Македоније су већ тада инсистирали на радикалнијем приступу у односу према султану, а различите стратегије о свеалбанском јединству остаће константа кроз наредних 130 година, где ће „Албанци дијаспоре” бити носиоци милитантне етноцентристичке политике, односно решавања албанског питања на екстремнији начин у односу на схватање северноалбанских сународника.

Због радикализације стања у вилајетима настањеним албанским живљем, султан је у марту и априлу 1881. године послао регуларну војску најпре у Призрен и Ђаковицу, која се постепено распоредила на читавој територији под управом „Призренске лиге”. Након што је покрет насилно уништен, највећи број политичких вођа ухапшен је или погубљен, док је неколико хиљада Албанаца интернирано у малоазијски део Османског царства. Најистакнутија личност Лиге Абдул Фрашери је ухапшен и осуђен на смрт, али му је казна преиначена у доживотни затвор. Након три године пуштен је из призренског затвора због нарушеног здравља, и до своје смрти 1892. године остао је политички активан и настојао је да ревитализује идеје за које се залагала његова организација.

Различити су ставови када је у питању наслеђе које оставила „Призренска лига”. Док се с једне стране посматра као израз општеалбанског националног покрета и народног препорода, Лиги се с друге стране оспорава аутентичност због израженог исламско-османског карактера, односно покрета који је инструментализован од стране Аустроугарске, Италије и Велике Британије, и којом је албански народ изманипулисан у циљу вођења свеобухватније балканске политике коју су водиле велике силе.²⁷⁹ Политичка позадина тога времена ни до данас није у потпуности расветљена, а оно што иде у прилог тврдњи да је у питању била „продужена рука султана” је чињеница да је ова организација

²⁷⁹ Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, САНУ, посебна издања, Књига DLXVI, Београд, 1986, стр 115.

првобитно носила турски назив „Комитет правих муслимана” (*Xhemieti Ihtilati Islamie*²⁸⁰), а да је „Призренска лига” назив каснијег датума. Овај назив свакако да одређује и политички правац „Лиге”, а то је да је она као противнике видела хришћанске националне државе, те да је своју будућност на почетку постојања организације ипак видела у панисламској турској мононационалној држави, с обзиром да је првобитно била и против албанског национализма.

Неретко је албанска историографија формирање ове прве значајније политичке организације настојала да кроз романтичарске визије и устаничке заносе прикаже као специфичну албанску буржоаску револуцију, док је, с друге стране, југословенска литература „Призренску лигу” анализирала углавном кроз призму великоалбанских националистичких пројекција са циљем очувања турског присуства на Балкану. Од тог времена се код „Арбанаса” почела јављати национална, али и идеја шта је то Албанија и докле би она требало да се простире.²⁸¹ Оно што је најзначајније у вези са читавим овим пројектом јесте чињеница да се „Призренска лига” у кратком временском периоду свог постојања трансформисала од протурске и происламске политичко-идеолошке формације до политичке организације искључиво албанског карактера, чије идеје и данас баштине албански националисти и посматрају као полазну тачку у дефинитивном конституисању свеалбанске политичке идеје. Лига је била основа, односно централни догађај специфичног периода у албанској историји (од средине XIX века до 1912/1913. године) којег су национални историчари назвали „албански народни препород” (*Rilindja Kombëtare*), а који је у ствари представљао процес изградње националне свести код Албанаца и препознавање потребе да се формира самостална албанска држава у њеним етничким границама. Тако се и Сами Фрашери, један од оснивача каснијег антимонархистичког младотурског покрета, окренуо ставу да албански народ има будућност једино у сопственој држави, напуштајући раније идеје које је заступао у време постојања „Призренске лиге”, а односе се културну аутономију Албанаца унутар либералне панисламске вишенационалне државе.

²⁸⁰ Bernhardt Tönnies, *Albanija- poseban slučaj: „Sopstveni put” Envera Hodže i istorijski izvori njegove ideologije*, Oldenbourg, Minhen, 1980, str. 145.

²⁸¹ Владан Ђорђевић, *Арнаути и велике силе*, АНН Источник, Прњавор, 2004, стр. 132.

На самом крају XIX века (1899. године) Сами Фрашери је сачинио политички трактат „Албанија, шта је била, шта јесте и шта ће постати”²⁸² који је извршио снажан утицај на антиројалистичку албанску интелигенцију, и то све до Другог светског рата и каснијег успостављања комунистичког режима Енвера Хоџе. У првом делу Фрашери је кратко изложио албанску историју са циљем буђења националног поноса, тако да је велики простор посветио скендербеговој епохи. У другом делу он оцртава границе претпостављене Албаније, која заузима тадашња четири османска вилајета (Косовски, Манастирски, Јањински и Скадарски), и износи податак да Албанаца има преко два милиона. У трећем делу Фрашери истиче да се ближи крај турском присуству у Европи и сматра да се Албанци морају издвојити из ове царевине, одричући своје претходне ставове о панисламизму које је заступао током постојања „Призренске лиге”. Међутим, првобитно се залаже за албанску аутономију па тек онда за формирање републике са колективним руководством, плашећи се да независна Албанија у први мах не би била у стању да се адекватно одбрани од агресивних суседа. Овај памфлет се посматрао као „ултимативни идеолошки манифест албанског народног препорода”²⁸³, и то како од стране Фрашеријевих савременика, тако и од стране данашњих историчара и националних активиста.

Војне активности „Призренске лиге” значајно су утицале на односе Албанаца са суседним хришћанским становништвом, који су Албанце мухамеданце видели искључиво као инструмент османске тираније. Поремећени односи између Албанаца и суседних народа наставили су се и након распуштања „Призренске лиге”, пре свега због нарушене етничко-демографске равнотеже и избегличког померања услед нових граница које је на Балкану исцртао Берлински конгрес. Како се насиље над српским становништвом наставило и након слома Лиге, у пределима Старе Србије, Новопазарског санџака и Метохије, уз претходно одобрење и наоружавање из Србије, формиране су добровољачке српске „комитске” чете које су се оружано супротстављале турским оружаним формацијама, које су махом чинили албански војници.

²⁸² Robert Elsie, *Text and documents of Albanian History*, доступно на: http://www.albanianhistory.net/1899_Fraseri/index.html (07.12.2017.).

²⁸³ Dukagjin Gorani, *Orientalist Ethnonationalism: From Irredentism to Independentism: Discourse analysis of the Albanian ethnonationalist narrative about the National Rebirth (1870-1930) and Kosovo Independence (1980-2000)*, Doctoral dissertation, Cardiff University, 2011, p. 152.

Спољнополитичке околности су у том периоду додатно утицале на погоршање албанских односа са својим суседима. Током 1897. године избио је рат између Краљевине Грчке и Османског царства због нерешеног статуса османске провинције Крит на коме је грчка већина тражила уједињење са матицом. У овом сукобу се албанско становништво, махом муслиманске вероисповести, у великом броју ставило на располагање турској војсци, тако да је неколико хиљада Албанаца активно учествовало у насиљу које је у том периоду вршено над хришћанима у Грчкој, али и у осталим османским провинцијама где су живели Албанци. По окончању рата, из којег су Албанци изашли незадовољни исходом јер су очекивали веће привилегије због оданости султану, насиље над хришћанима се наставило, поготово у Косовском вилајету, где је 29. јануара 1899. године основана нова албанска националистичка организација под називом „Пећка лига”.

Ова организација је, као и „Призренска лига”, основана уз подршку Порте, и чиниле су је Албанци Косовског вилајета на челу са Хаџи Зеком, албанским привредником и политичарем који је у последњој деценији 19. века водио интензивну дипломатску активност на плану поновног националног уједињења свих Албанаца, и који је за те активности уживао подршку Истанбула. Политички програм Пећке и Призренске лиге био је скоро у потпуности исти, с том разликом што су се Албанци окупљени у „Пећкој лиги” залагали за формирање јединственог, тзв. „Албанског вилајета” који би остао у саставу Османског царства, а који би укључио Косовски, Јањински, Битољски, Скадарски, али и Солунски вилајет. Након формирања лиге у Пећи, програм организације у 11 тачака достављен у све крајеве царства настањене Албанцима, а у форми меморандума послат је и султану, где се ипак одустало од Солунског вилајета, али се инсистирало на увођењу албанског језика у пословима администрације.²⁸⁴

У марту 1899. године формиран је и „Комитет за одбрану” у Скадру, када су активности „Пећке лиге” проширене и на подручје средње Албаније, да би Хаџи Зека убрзо окупио Албанце сва четири вилајета како би конституисали административну аутономију, односно суспендовали османску власт на подручју настањеном Албанцима. Међутим, ова организација није добила онолику подршку колику је имала „Призренска

²⁸⁴ Ђорђе Борозан, *Велика Албанија: поријекло-идеје-пракса*, Војноисторијски институт Војске Југославије, Београд, 1995, стр. 44.

лига”, пре свега због племенских несугласица и локалних проблема са којима су се сусретали Албанци и њихове вође у другим вилајетима. „Пећка лига” је опстала само годину дана, с обзиром да је брзо изгубила османску подршку, а турска војска је лако угушила ширу албанску побуну крајем маја 1900. године и распустила војне формације под управом лиге.

Иако је трајала релативно кратко, политичко насиље које је под патронатом ове организације вршено над хришћанским становништвом у Косовском вилајету било је огромно. Српске дипломате, пре свих српски конзул у Приштини Светислав Симић, председник Српске краљевске владе др Владан Ђорђевић и посланик Краљевине Србије у Цариграду Стојан Новаковић, су у том периоду улагали енергичне демарше код Порте, којима је систематично указивано на размеру насиља које је српско становништво трпело од стране Албанаца окупљених у „Пећкој лиги”, и током којег је територију Косовског вилајета напустило око 60 000 Срба.²⁸⁵

Гашење „Пећке лиге” није смањило интензитет политичког насиља којима су се Албанци служили у вилајетима које су настањивали, а врхунац напетости достигнут је 10. априла 1903. године, када је у атентату у Митровици убијен руски конзул Григориј Степанович Шчербин. Атентат је уследио у јек албанске побуне због османских реформи које су уследиле под притиском великих сила, а све са циљем поправљања положаја хришћанске мањине у царству. Русија и Аустроугарска су највише инсистирале на реформама, тако да је руски конзулат претходно отворен у Митровици 1902. године, што је касније изазвало гнев Албанаца. Нове реформе Истамбула из октобра 1903. године искључиле су Косовски вилајет из овог пројекта, те је српско и друго неалбанско становништво поново остало без адекватне заштите султана, уздавши се поново само у „комитске чете”, које су штитиле становништво до Балканских ратова.²⁸⁶

У време појачаног албанског незадовољства на Балкану, интензивирана је и активност албанске дијаспоре која се из године у годину све више увећавала у Европи, али

²⁸⁵ Видети: *Преписка о арбанашким насиљима у Старој Србији 1898-1899*, Министарство иностраних дела, Београд, 1899.

²⁸⁶ Михаило Војводић, *Србија и Срби на Косову и Метохији од Берлинског конгреса до Балканских ратова*, Зборник радова Косово и Метохија: Прошлост-садашњост-будућност, САНУ, 2006, стр. 90.

и преко Атлантика. На чело албанског покрета у Италији постављен је син славног војсковође и једног од оснивача модерне Италије Ђузепе Гарибалдија, генерал Риђоти Гарибалди. Он је обављао функцију председника „Албанског савета”, организације основане са циљем анимирања Италијана како би помогли борбу за албанску независност. Исто тако, албанско патриотско удружење основано је и у Софији, где је од 1901.године издаван часопис *Drita* („Светло”), док су се албански националисти у Румунији ујединили у удружење *Bashkimi* („Унија”). Најзначајнија ваневропска албанска дијаспора формирана је у другој половини XIX века у САД. Духовни, али пре свега политички центар ове заједнице и данас се налази у Бостону, где од почетка XX века Албанци издају своје листове (први албански недељни журнал *Komb* – „Народ” издат је 1906. године²⁸⁷).

Како би се супротставила експанзионистичкој политици балканских хришћанских држава, Турска је настојала да пробудењом албанском национализму крајем XIX и почетком XX века да антисловенски акценат, односно да словенске народе представе већим албанским непријатељима од султана. У то време је у албанским крајевима била популарна максима коју су проширили Османлије, а која гласи *Udutekemi Det`ne Zi* („Наша граница је Црно море”)²⁸⁸, што је значило да су словенске националне државе између Јадрана и Црног мора нелегитимне, односно да би требало да су део Османског царства, те да за такве границе треба да се бори сваки лојални становник који признаје врховну власт турског султана, нарочито Албанци који живе у словенском суседству.

Нову димензију у сукобима Албанаца са другим народима у Отоманској империји дала је младотурска револуција 1908. године. У питању је био политички преврат прозападних активиста у Турској различитих идеолошких оријентација којим је донет нови устав, оживљена скупштина претходно суспендована још 1878. године и уведена верска равноправност. Младотурски револуционарни покрет се ослањао на идеале Француске револуције, желећи да мултинационалну Османску империју реформише од апсолутистичке деспотије до либералне правне државе по узору на западне демократије.

²⁸⁷ Miranda Vickers, *The Albanians: A Modern History*, I.B. Tauris, London, 2001, pp. 47-48.

²⁸⁸ Bernhardt Tönnies, *Albanija- poseban slučaj: „Sopstveni put” Envera Hodže i istorijski izvori njegove ideologije*, Oldenbourg, Minhen, 1980, str. 40.

Многи албански интелектуалци били су носиоци овог покрета, пре свих Сами Фрашери, један од највећих албанских просветитеља и националних мислилаца.

Међутим, младотурско настојање ка изједначавању свих вера са намером да се у читавој држави формира заједнички национални идентитет било је само декларативно, уз јасну фаворизацију муслимана, што је довело до нових незадовољстава хришћана и других немуслимана, те до додатне фрагментације царства и слабљења османског утицаја на Балкану (анексија Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске и проглашење независне Бугарске). У оваквим политичким околностима Албанци су се махом определили за стратегију подршке младотурским револуционарима, надајући се да ће уставне реформе дати ширу аутономију у вилајетима где су живели Албанци. С тим у вези, поново је дошло до истицања конкретних захтева за формирањем аутономне Албаније, који је овог пута дошао из јужних крајева од стране оне струје која је још у „Призренској лиги” настојала да националном покрету Албанаца да аутономистички, противосмански курс, док је у том периоду значајну подршку албанском питању дала и све већа албанска дијаспора у САД, Румунији и Бугарској.²⁸⁹

Албанци су почели да испољавају све веће незадовољство због дискутабилне младотурске политике, које је махом било инспирисано неиспуњеним револуционалним обећањима из Истанбула. Ово незадовољство произвело је јединство какво до тада није забележено код Албанаца – на свеалбанском конгресу у Манастиру (Битољу) септембра 1908. године дошло је до формирања заједничког политичког програма који су подржали представници обе главне етничке албанске подгрупе (Тоске и Геге), али и репрезенти свих конфесија присутних у Албанији. На овом конгресу, који је одржан на иницијативу културног друштва *Bashkimi* („Јединство”), том приликом је у политичком програму предложено посланицима османског парламента следеће:

1. Признање Албаније као посебне целине (шира аутономија под влашћу султана) и признање албанског језика,
2. Оснивање школа са албанским наставним језиком

²⁸⁹ Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, САНУ, посебна издања, Књига DLXVI, Београд, 1986, стр.129.

3. Забрана страних новина у Албанији

4. Ограничење пријема чиновништва у Албанији искључиво на Албанце, рођене у Албанији

5. Служење војне обавезе за Албанце искључиво на територији Албаније

6. Од државних пореза убираних на тлу Албаније, да се 20% шаље за Истанбул, а да 80% остаје у Албанији.²⁹⁰

Међутим, младотурци су се оглушили о ове захтеве и слабо су узимали у обзир лојалност својих албанских поданика. Убрзо потом, донет је нови изборни закон који је забрањивао груписање по националном принципу, што је изазвало велики револт код албанског становништва. Већ током 1908. године долази до побуне у Призрену, да би наредне године устанак избио и у околини Ђаковице, али су оба сукоба остала локалног карактера. У косовском вијалету долази до озбиљније побуне и почетком 1910. године, овог пута уз подршку албанске емиграције, којом приликом је као жртва атентата настрадао мутесариф, највиши административни службеник у санџаку. Након што је устанак крваво угушен од стране османске војске, Албански националисти су се окренули Аустроугарској, Италији и Немачкој царевини као потенцијалним савезницима у процесу стицања албанске независности. Аустроугарска је свакако имала користи од оваквих албанских аспирација, с обзиром да је још од Берлинског конгреса показивала претензије ка ширем присуству на Балкану, тако да се албанска борба за независност од Османлија идеално уклапала у такав пројекат.

С обзиром да Аустроугарска није отворено подржавала побуне против султана, Албанци су се ближе повезали са другим потенцијалним савезницима у борби за сопствену независност. Током 1911.године на Крфу је конституисан „Централни албански комитет”, а исте године је избио устанак у данашњој северној Албанији, који су отворено подржале политичке снаге у суседној Краљевини Црној Гори. Овај Комитет је у јуну 1911. године на састанку у Подгорици формулисао програм националне борбе у меморандуму под називом

²⁹⁰ Bernhardt Tönnies, *Albanija- poseban slučaj: „Sopstveni put” Envera Hodže i istorijski izvori njegove ideologije*, Oldenbourg, Minhen, 1980, str. 285-286.

„Црвена књига”, који се састојао од 12 тачака и који је као примарни циљ устаника истакао „потпуно признање постојања албанске нације”.²⁹¹ Меморандум је достављен свим дипломатским мисијама у Црној Гори и представљао је захтев сачињен у име свих Албанаца. Међутим, и овај устанак завршио се неуспешно по албанске националисте, с обзиром да је изостала шира подршка суседних земаља које су се увелико спремале за много озбиљнији конфликт са Османском империјом.

Устанак који је Албанцима донео највеће привилегије у саставу Османске империје избио је у јануару 1912. године и трајао је све до лета исте године. Побуна је најпре избила у косовском вилајету, да би се убрзо проширила и на подручје око градова Крује и Тиране. Устанак је предводио Хасан Приштина, овог пута уз отворену новчану и оружану подршку и Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе, које су у овом устанку виделе могућност за додатно слабљење „болесника на Босфору”. Устаници су убрзо под контролом држали значајан део косовског вилајета, а Османлије су током августа 1912. године пристали на примирје са устаницима, признавши готово све услове које су изнели Албанци, а односили су се на амнестију устаника, отварање албанских школа, употребу албанског језика у службеној комуникацији и сл. Усвајање ових захтева, а нарочито захтева да становништво бира гувернера за сва четири вилајета једном у четири године²⁹², било је нешто најближе што су албански националисти пришли у дотадашњем поступку стварања „Велике Албаније”.

4.1.2. Албанија као независна држава и сепаратизам у међуратном периоду

У условима широке аутономије Албанци су дочекали избијање Првог балканског рата, војног сукоба у коме је Балкански савез (Србија, Бугарска, Грчка и Црна Гора) однео победу над војском Османског царства и приморао Турке да готово у потпуности напусте своје балканске поседе. Током овог војног сукоба ангажовање Албанаца у редовима османске војске било је релативно слабо и без нарочите мотивације. Мобилизација је резултирала лошим одзивом, с обзиром да се уместо очекиваних 60 000 на зборним

²⁹¹ Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, САНУ, посебна издања, Књига DLXVI, Београд, 1986, стр. 130.

²⁹² Bernd Fischer, *Albanian Nationalism and Albanian Independence*, SEEU Review Special Edition, Volume 10, Issue 1, 2014, p. 35.

местима у Косовском вилајету окупило свега око 16 000 Албанаца, без обзира на апеле, па чак и претње турских власти.²⁹³ Овакво расположење у османској војсци попуњеној углавном Албанцима умногоме је допринело да територија Косовског вилајета лако дође под управу Краљевине Србије, чија је војска наставила своје напредовање све до обала Јадранског мора и средње Албаније. Током освајања ових територија Србија је успостављала привремене органе власти на територијама са већинским албанским становништвом, што је код албанских политичара изазвало хитну реакцију, те интензивну дипломатску активност на плану очувања суверенитета у условима дефинитивног одласка Османлија и престанка постојања вилајетског система под управом султана.

С обзиром да од западних сила, пре свих Аустроугарске, и даље нису добили никакве конкретне гаранције које би водиле заштити албанског становништва у оквиру независне државе, поједини албански прваци (Хасан Приштина, Бајрам Цури, Мидхат Фрашери и др.) су сопствену судбину везали за опстанак Османског царства. Стога је у Скопљу 10. октобра 1912. године формиран тзв. „Комитет спаса”, а на овом састанку је закључено да ће се Албанци оружаном одупрети планираној подели територија од стране хришћанских балканских држава, те да своју будућност виде у оквиру вилајета Османског царства. Меморандум са овог скупа предат је дипломатским представницима свих великих сила у Скопљу, а слични захтеви упућени су и са скупова Албанаца одржаних у Дебру и Приштини.²⁹⁴

Водећу улогу у стицању албанске независности одиграо је Исмаил Ћемали, бивши гувернер неколико градова под отоманском влашћу и посланик у обновљеној Османској Скупштини. Након успешно реализоване младотурске иницијативе да се обнови претходно суспендована Скупштина, Ћемали је у османском парламенту био репрезент испред изборне јединице Берат која се налази у Албанији, али и као лидер мултинационалне Умерено либералне партије под називом *Ahrar* („Слобода”), која се залагала за децентрализацију царства и аутономију нетурских народа. Иако је иницијално подржао младотурски покрет, Ћемали је убрзо стао на супротну страну тражећи већа права за

²⁹³ Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, САНУ, посебна издања, Књига DLXVI, Београд, 1986, стр. 134.

²⁹⁴ Ђорђе Борозан, *Велика Албанија: поријекло-идеје-пракса*, Војноисторијски институт Војске Југославије, Београд, 1995, стр. 52.

Албанце унутар Османског царства, што се никако није свидело владајућој турској партији, тако да је свој активизам на плану формирања независне Албаније изместио на запад, а партија „Слобода” убрзо је забрањена. Ћемали се такође залагао и за ближу албанско-грчку сарадњу, али није наишао на разумевање ни код својих сународника ни код Грка, а свакако не код Османлија. По одласку у иностранство, најдуже је боравио у Лондону, али је често посећивао и Аустроугарску, која је тих година преузела улогу најистакнутијег заговорника албанске независности како би, између осталог, спречила излазак Краљевине Србије на Јадран. У складу са својим идеолошким узорима Пашко Васом и Сами Фрашеријем, Ћемали се паралелно са настојањима да се формира независна албанска држава, бавио и изградњом свести код Албанаца као посебном народу, покушавајући да на тај начин отргне Албанце од јаког османског утицаја.²⁹⁵ Ћемали се у завршној фази балканског сукоба налазио у Бечу, где је посредством тамошње штампе интензивно агитовао за независну Албанију, а на Аустроугарском војном броду је крајем новембра 1912. године и дошао у Валону са циљем проглашења независности. Претходно је Ћемали је сазвао Конференцију Албанаца у иностранству, која је убрзо почела са радом у Букурешту, а у више албанских градова (Елбасану, Драчу, Тирани, Каваји и др.) хитно су сазиване скупштине на којима су проглашаване декларације о независности.

Албанија је прогласила независност 28.11.1912. године, када је у скупштини у Валони донета Декларација о независности Албаније, док је први председник тада привремене Владе Албаније, био управо Исмаил Ћемали. Албански политички лидери су искористили повлачење Отоманског царства са Балкана како би формирали националну државу, али су исто тако били свесни да тадашња држава није била способна да уједини све Албанце у једну државу, па чак ни да одржи постојеће територије које су ушле у новоформирану државу, узимајући у обзир значајну експанзију Краљевина Србије и Црне Горе, па и Грчке на рачун претпостављених албанских територија. Са састанка у Валони упућен је телеграм Високој порти и свим великим силама, нарочито Великој Британији, и то следеће садржине:

²⁹⁵ Bernd Fischer, *Albanian Nationalism and Albanian Independence*, SEEU Review Special Edition, Volume 10, Issue 1, 2014, p. 33.

„Народна скупштина, која се састоји од делегата из свих делова Албаније, без обзира на религијске разлике, а који су се данас састали у граду Валона, прогласили су политичку независност Албаније и конституисали привремену Владу којој је поверен задатак одбране права албанског народа, угроженог од стране српских армија, и задатак ослобађања националног тла нападнутог од стране страних снага. Упознајући са овим чињеницама Вашу Екселенцију, имам част да замолим Владу Његовог Британског Величанства да препозна ове промене у политичком животу албанске нације.

Албанци, који су ушли у породицу народа источне Европе, и међу којима се хвале да су најстарији, истрајаваће на једном циљу, а то је да живе у миру са свим балканским државама и да постану елемент равнотеже. Уверени су да ће Влада Његовог Величанства, као и читав цивилизовани свет, дати добронамерну добродошлицу тако што ће их штитити од свих напада на њихово национално постојање и разбијања њихове територије.”²⁹⁶

Велике силе оглушиле су се о све захтеве постављене од стране Владе у Валони, док се Висока порта оштро успротивила самопрокламованој албанској независности. Исто тако, одлуке са скупштине у Валони првобитно није признала ниједна балканска држава.²⁹⁷ Решавање питања албанске независности стога је одложено за крај 1912. године и амбасадорски састанак у Лондону, који се одржавао паралелно са мировним преговорима балканских земаља са Турском, такође у главном граду Британске империје. Исто тако, неусаглашености великих сила око коначне територије и статуса Албаније захтевале су даље договоре, а као највећа тачка спотицања истицала се претензија Краљевине Србије ка изласку на Јадранско море, односно ширење утицаја Русије на Балкану.

Албанија је остварила пуно међународно признање на Међународној конференцији у Лондону, када су амбасадори Италије, Аустроугарске, Русије, Немачке и Француске акредитовани код британске круне, као и представник Велике Британије, донели закључак о формирању Кнежевине Албаније. Централно питање лондонске амбасадорске конференције била је Албанска независност, као и границе новоформиране државе, а логично највише ангажовања по том питању на себе су преузели представници Италије и

²⁹⁶ *The memoirs of Ismail Kemal Bey*, Constable and Company LTD, London, 1920, стр 372-373.

²⁹⁷ Richard C. Hall, *The Balkan Wars, 1912-1913: Prelude to the First World War*, Routledge, 2000.

Аутроугарске. Иако је предлаган велики број решења по питању границе, а која су правдана стратешким, историјским, али и етничким и привредним разлозима, најпре је усвојен заједнички став да се Албанија на северу граничи са Црном Гором, чиме је суспендовано територијално ширење Србије преко Северне Албаније и њен излазак на Јадран. На Међународну конференцију у Лондону достављен је и Меморандум привремене Владе формиране у Валони којом се предлаже да „границе будуће Албаније треба да одговарају максималној варијанти територијалног програма албанског покрета”, чиме се негира албанска одговорност за учешће у рату на страни Османског царства, и чиме је „албанска делегација у Лондону доказала неуморни иредентизам”, те поставила етноцентризам у средиште албанских захтева за независношћу.²⁹⁸

Резултат амбасадорске Конференције, као и Мировне конференције балканских монархија у Лондону која је окончана мировним уговором потписаним 30. маја 1913. године, био је да се Отоманска Порта одриче свих права суверенитета у Албанији, а да се ова држава ставља под патронат великих сила. У складу са тим, Конференција амбасадора у Лондону је 29. јула 1913. године коначно прогласила независност Албаније, а амбасадори су потписали споразум који је, између осталог, садржао следеће:

- Албанија је аутономна, суверена и наследна кнежевина
- брише се свака сизеренска веза са Турском
- Албанија је неутрална под гаранцијом великих сила, и под цивилном је и финансијском контролом шест великих сила, у периоду од десет година
- велике силе ће у року од шест месеци именовати кнеза предевиђеног за шефа државе, док се у међувремену локалне власти и оружане снаге подређују Међународној контролној комисији
- у циљу одржавања реда, страни официри ће комадовати жандармеријом.²⁹⁹

²⁹⁸ Ђорђе Борозан, *Велика Албанија: поријекло-идеје-пракса*, Војноисторијски институт Војске Југославије, Београд, 1995, стр. 55.

²⁹⁹ Bernhardt Tönnies, *Albanija- poseban slučaj: „Sopstveni put” Envera Hodže i istorijski izvori njegove ideologije*, Oldenbourg, Minhen, 1980, str. 317-318.

Такође, Аустроугарска је у знатној мери успела у својој намери, а то је признавање Албанске државе у границама знатно већим од оних које су предлагале балканске државе, победнице у Балканском рату. Аустроугарска се том приликом служила „етнографским аргументом”, а резултат је био негде на средини између захтева Грчке, Србије и Црне Горе и захтева албанске делегације, која је инсистирала на интегралној, „етничкој” Албанији. Србија је, с друге стране успела да сачува одређене територије које је освојила оружаним путем, а као главни аргумент за улазак Косова и Метохије у састав Краљевине, који је изнет у Меморандуму упућеном на конференцији амбасадора 08. јануара 1913. године, наведено је да су „Срби у својој сопственој земљи сведени на мањину не путем легитимног рата, већ искључиво суровостима, дивљаштвом и насиљем”.³⁰⁰ У овом меморандуму се такође истиче да се српска делегација залаже за границе наведене у предлогу, без обзира да ли на спорним територијама Албанци чине већину или не, с обзиром да је српско становништво деценијама и вековима уназад протеривано са својих огњишта од стране албанских агресора, а све уз одобрење султана. Србија је након ове Конференције успела да у свој састав укључи територију Косова и Метохије и данашње западне Македоније, што свакако није прошло без отпора и незадовољства албанских преговарача, представника владе из Валоне и њихових „савезника” на Конференцији, који су инсистирали на максималним албанским границама. Они су сматрали да је само 50% територије на којој живе Албанци ушло у састав независне државе³⁰¹, тако да ће области које нису ушле у састав Албаније 1912. године до данас бити спорне између Албаније и њених суседа, и оптерећиваће билатералне односе ове државе и пре свих, Србије и Македоније.

Под евидентним притиском великих сила, све балканске државе победнице у Балканском рату, у то време оптерећене озбиљним војним сукобима како са Отоманском империјом тако и између себе, нерадо су пристале на одлуке Лондонске конференције која се одужила до лета 1913. године. Иако су све земље у албанском окружењу сматрале да су формирањем ове државе изгубиле део сопствених територија које им по праву припадају,

³⁰⁰ Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, САНУ, посебна издања, Књига DLXVI, Београд, 1986, стр. 137.

³⁰¹ Bernd Fischer, *Albanian Nationalism and Albanian Independence*, SEEU Review Special Edition, Volume 10, Issue 1, 2014, p. 37.

успоставиле су дипломатске односе са Албанијом поштујући њен суверенитет. Цариград је истрајавао на чињеници да Албанија неће моћи да добије пуно међународно признање све док на одговарајући начин не уреди односе са Турском. Стога је Албанска везаност за Османску империју трајала све до 30. маја 1913. године, када је мировним уговором балканских земаља победница у Првом балканском рату и Османског царства султан пребацио све надлежности над Албанијом оним европским државама које су највише и учествовале у њеном стварању.³⁰²

Албанци такође нису били задовољни лондонским уговорима, јер су сматрали да је више од половине територије настањене Албанцима остало изван границе независне Албаније. Незадовољство се није читавало само у етничком, већ и у привредном смислу, с обзиром да су албански политичари плодне равнице и висоравни Косова и Метохије видели као неодвојив сегмент јединствене државе, првенствено због земљишно-рудног потенцијала. Такође, раскинути су и раније успостављене привредне везе, с обзиром да је централна железничка линија Солун – Скопље, која је повезивала исток Балкана са Централном Европом, остала ван граница Албаније.

Током Другог балканског рата који је током јуна и јула 1913. године вођен на територији Македоније, Добруџе и Тракије, Албанци са територије Косова и Метохије, потпомогнути политичким лидерима из Албаније, вршили су нападе на редовне јединице српске војске стациониране на КиМ, али и војску која се још није повукла из северне Албаније. Албанци су се надали да ће слом српске војске у новом рату повољно утицати на позицију Албаније код великих сила, што се показала као погрешна процена, с обзиром на српски тријумф у Другом балканском рату. Међутим, албански напади на српске јединице наставили су се и током јесени 1913. и пролећа 1914. године на територији КиМ и западне Македоније, и то не од стране локалног албанског становништва, већ као резултат савезништва диверзаната из Албаније и њихових помагача из редова пробугарског ВМРО (*Вътрешна македонска револуционна организација*). Ово је био део шире стратегије о албанско-бугарском савезу окренутом против Србије и Грчке, јер је Ђемали у Бугарима видео бољег савезника приликом евентуално нових прекомпоновања балканских граница,

³⁰² Ђорђе Борозан, *Велика Албанија: поријекло-идеје-пракса*, Војноисторијски институт Војске Југославије, Београд, 1995, стр. 54.

које су у наредним годинама свакако уследиле, и то на драматично високом нивоу. Поред Бугарске, свој интерес ка даљој дестабилизацији Србије кроз јачање Албаније имала је и Аустроугарска, која се увелико спремала за инвазију на Краљевину Србију, како би у потпуности реализовала свој план о даљем продору ка Солуну, односно југу Балкана.

Крајем септембра 1913. године, министри у привременој Ђемалијевој влади Бајрам Џури и Хасан Приштина, потпомогнути бугарским комитама, подигли су устанак на територији Косова и Метохије и Македоније, који је наредног месеца угушен од стране српских трупа. Иначе, српска војска је због учесталих инцидената и даље одбијала да се повуче из северне Албаније, што је изазвало велики револт у Бечу и додатно појачало конфликтно расположење у читавој Аустроугарској. Такође, сепаратистички покрет на КиМ предвођен Џуријем, Приштином и Исом Бољетинијем, а под директном контролом Владе у Валони, додатно је појачао своју активност и тиме утицао на обликовање свеукупне албанске спољне политике пред Велики рат.

Релативизујући резултате лондонске амбасадорске конференције, Исмаил Ђемали је на митингу у Валони крајем октобра 1913. године изјавио да „Треба да имамо увек у виду да је Косово било и да ће остати албанско”,³⁰³ што је свакако појачало незадовољство у народу и креирало албански експанзионизам у наредним декадама. Исто тако, агресивна спољна политика владе Исмаила Ђемалија била је и последица покушаја учвршћивања унутрашње власти, с обзиром да ова влада имала привремени карактер, а имала је и јаку опозицију у виду Есад-паше Топтанија, кога је подржавала Србија и Италија, и који је у Драчу формирао сопствену владу.

Додатну дестабилизацију у Албанију су унели и Младотурци, који су у августу 1913. године истакли свог кандидата за политичког лидера Албаније. У питању је био начелник генералштаба војске Османског царства и касније један од последњих Великих везира Османског царства, Изет Паша, кога је такође подржао и Комитет косовских Албанаца који је егзистирао у Истанбулу. Том приликом је настављена пропагандна кампања сједињења Косова и Метохије са Албанијом, када су посредством про-турских албанских

³⁰³ Ибид, стр. 63.

политичких лидера албанском становништву са обе стране границе нуђене знатне пореске олакшице, али и вишегодишње ослобађање од војне службе.³⁰⁴

Без обзира што су и Темалијева и Есад-пашина влада распуштене почетком 1914. године, сепаратизам и експанзионизам били су идеална средства за формирање националне кохезије у првим годинама албанске државности. Након што је по распуштању ових влада Међународна контролна комисија преузела управљање државом, у Албанију је на положај „Принца од Албаније” постављен пруски принц Вилхелм од Вида, а на претходно инсистирање Италије и Аустроугарске. Велике силе су сматрале да је принц као странац био изнад унутарполитичких несугласица, док је његова религијска протестантска опредељеност требала да гарантује и конфесионалну неутралност. Овај немачки племић је по доласку у Албанију током марта 1914. године у своју владу уврстио Хасана Приштину, те је на тај начин могла да се настави албанска експанзионистичка политика, првенствено према Косову и Метохији. Одмах по именовању новог управитеља Албаније, Бајрам Цури и Иса Бољетини су подигли нови устанак на Косову и Метохији са циљем довођења Међународне контролне комисије и на ово подручје, што би по њиховим замислима довело до присаједињења знатног дела КиМ-а Албанији.³⁰⁵

Међутим, Вилхелм од Вида је одбио да се, након што је Аустроугарска објавила рат Србији средином 1914. године, укључи у рат против Србије, поштујући на тај начин закључке Лондонске конференције о албанској неутралности, што је само убрзало његов одлазак и земље и увод у анархију која је наступила у Албанији у годинама Великог рата. Европске силе су тада биле толико заокупљене сопственим проблемима у условима глобалног ратног сукоба, да су у периоду 1914-1918. године показале минимум интересовања за заједнички дипломатски наступ у Албанији.

У складу са знатно промењеним спољнополитичим околностима, Кнежевина Албанија се на почетку рата састојала само из региона око градова Драча и Валоне: северни део је и даље био под формалном контролом Међународне контролне комисије,

³⁰⁴ Bernhardt Tönnies, *Albanija- poseban slučaj: „Sopstveni put” Envera Hodže i istorijski izvori njegove ideologije*, Oldenbourg, Minhen, 1980, str. 323.

³⁰⁵ Ђорђе Борозан, *Велика Албанија: поријекло-идеје-пракса*, Војноисторијски институт Војске Југославије, Београд, 1995, стр. 68.

средњу Албанију су држали Младотурски устаници, исток је држала српска војска, док се на југу осамосталио аутономни Северни Епир са циљем присаједињења Грчкој.³⁰⁶ С обзиром на потпуни политичко-правни колапс младе албанске државе, током рата су се на њеној територији интензивно смењивале окупационе власти Италије, Аустроугарске, Србије и Грчке, свака са својим марионетским политичарима албанске националности, иако се Албанија и даље декларативно држала прокламације о војној неутралности.

Уласком Турске у рат на страни централних сила у новембру 1914. године брзо је распламсан сепаратизам, нарочито у редовима косовских Албанаца. На овакав развој ситуације нарочито је утицао проглас који је Албанцима упутио „Одбор за уједињење ислама” са седиштем у Цариграду у којем се каже: „Муслимани! Дојучерашњи саставни део наше отаџбине – Косово, на коме се налази Свети гроб Султана Мурата, на коме је лепршала застава полумесеца и звезда, на њему се данас вије застава мрског Србина”.³⁰⁷ Јасно је да је Албански сепаратизам овде био само инструмент великотурске панисламске политике како би се ојачао балкански фронт, а Турска се на велика врата вратила на претходно изгубљене територије. С обзиром на успешну турску агитацију, Хасан Приштина је са неколико стотина својих присталица наставио са терором над немуслиманским становништвом који је спровођен у годинама пре избијања Великог рата, што је изазвало реакцију српске војске, која је почетком 2015. године заузела север Албаније и учврстила позиције свога савезника Есад-паше.

Након повлачења српске војске услед Аустроугарске офанзиве у јесен 1915. године, Хасан Приштина се ставио на располагање окупационим властима, те је учествовао у организацији мобилизације Албанаца за попуну жандармерије у Босни и Херцеговини и турског 14. корпуса који се борио у Галицији.³⁰⁸ Великоалбанска политика у овим ратним годинама била је само део шире војне стратегије Аустроугарске, која је убрзо по доласку на ове просторе ушла у проблем са Бугарском, која је такође полагала право на добар део окупираних српских територија, позивајући се на поништени Санстефански мировни уговор. Неслагање окупационих сила око поделе плена у Србији утицало је и на реализацију

³⁰⁶ Miranda Vickers, *The Albanians: A Modern History*, I.B. Tauris, London, 2001, pp. 86-88.

³⁰⁷ Милорад Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, Српска књижевна задруга, Београд, 1973, стр. 387.

³⁰⁸ Андреј Митровић, *Србија у првом светском рату*, Српска књижевна задруга, Београд, 1984, стр. 392-393.

албанских амбиција о ширењу на запад и север, као и чињеница да је Албанији недостајало адекватно политичко вођство које би из политике формалне неутралности извукло највише бенефита на територијалном плану. Напротив, претила је реална опасност да комплетна територија Албаније потпадне под војни протекторат Аустроугарске са потенцијалом да Албанија у потпуности изгуби државно-правни суверенитет. Како би предупредио овакав развој догађаја, Хасан Приштина је крајем новембра 1916. године упутио меморандум Аугусту фон Кралу, цивилном комесару за Албанију којег је поставила Аустроугарска, у којем се предлаже окупљање свих албанских области под аустроугарском заштитом, уз увођење албанског административног апарата како би се сузбиле бугарске претензије на делове настањене Албанцима.³⁰⁹ Аустроугарски комесар негативно је одговорио на овај захтев, тако да током читавог рата није дошло до територијалног проширења Албаније, па макар и у склопу шире војно-политичке стратегије окупационих сила.

У складу са извесном пропашћу Аустроугарске војне кампање на Балкану, Албанци су се окренули новом штићенику, што је овог пута била Италија, чији је генерал у Ђирокастру 3. јуна 1917. године прогласио „уједињење независне Албаније под протекторатом Италије”.³¹⁰ Следствено томе, Хасан Приштина и његови сарадници окренули су се својим италијанским менторима, а Италија ће у наредним деценијама, поготово под фашистичком диктатуром, играти на карту албанског експанзионизма како би реализовали сопствене геостратешке циљеве у Јадранском басену.

Одмах по престанку сукоба дошло је до обнављања албанских патриотских клубова чији је рад потпуно замро у годинама рата. Тако је 7. новембра 1918. године у Скадру основан тајни комитет под називом „Национална одбрана Косова”, којег су углавном чинили емигрантни са КиМ, и који се примарно залагао за уједињење Косова и Метохије и Албаније. Такође, интензивиран је и рад албанских клубова у дијаспори, пре свега у Румунији, Бугарској и Турској, али и у САД, а све са циљем заузимања што боље позиције

³⁰⁹ Ђорђе Борозан, *Велика Албанија: поријекло-идеје-пракса*, Војноисторијски институт Војске Југославије, Београд, 1995, стр. 71-72.

³¹⁰ Ибид, стр. 73.

пред наступајућу међународну мировну конференцију.³¹¹ У новембру 1918. године отпочео је са радом и Комитет народне одбране Косова, који је на трагу „Призренске лиге”, али и претходно основаног „Косовског комитета” такође агитовао за успостављање „етничке Албаније”. У питању је била великоалбанска организација која је окупљала Албанце са обе стране границе, залагала се за агресивнију албанску спољну политику, и борила се за свеопшту албанску националну унификацију.³¹² Комитетом народне одбране Косова руководили су доказани сепаратисти Хасан Приштина и Бајрам Цури, који су одмах преузели и стари назив „Косовски комитет”. Као и том Великог рата, овај комитет се примарно залагао за припајање Косова и Метохије, западне Македоније и делова рашке области албанској држави, а њиме су руководили косовски прваци који су се након Великог рата склонили у Албанију.³¹³

На Париској мировној конференцији Албанију је представљала делегација привремене владе на челу са премијером Турхан Пашом Перметијем, који је ту функцију кратко обављао и 1914. године, за време владавине Вилхелма од Вида. Ова влада је конференцији у Паризу поднела два меморандума (15. и 24. фебруара 1919. године) са захтевом да се коригују границе Албаније у складу са етничким границама Албанаца, те је на тај начин захтевала измену граница установљених лондонском амбасадорском конференцијом из 1913. године.³¹⁴ С обзиром да је Албанија на конференцији имала само право изношења мишљења, главни репрезент њених интереса постала је Италија, која је уз сада већ бившу Аустроугарску показивала највише интересовања за решавање албанског питања, како би у овој држави остварила доминантни утицај. Италија је инсистирала на албанским границама из 1913. године, и тиме се декларативно слагала са настојањима председника САД Вудро Вилсона о праву на самоопредељење народа, иза чега се крила прорачуната калкулација о будућој окупацији ове територије и потпуно стављање

³¹¹ Bernhardt Tönnies, *Albanija- poseban slučaj: „Sopstveni put” Envera Hodže i istorijski izvori njegove ideologije*, Oldenbourg, Minhen, 1980, str. 338.

³¹² Robert C. Austin, *Greater Albania: The Albanian State and the Question of Kosovo, 1912–2001*, in: John Lampe and Mark Mazower, *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*, CEU Press, Budapest and New York, p. 241.

³¹³ Више о томе, видети: Богумил Храбак, *Косовски комитет 1918-1924. године*, Зборник радова Филозофског факултета у Приштини, бр. 32, 2002, стр. 137-163.

³¹⁴ Ibid, str. 340.

Албаније под италијански утицај. Највећег противника на мировној конференцији Италија је имала у Краљевини СХС, са којом су главне спорне тачке били градови Ријека и Скадар.³¹⁵ Поново су коначни статус Албаније велике силе морале да решавају на посебној амбасадорској конференцији у Паризу, те је у новембру 1921. године донета одлука о њеним дефинитивним границама (са Скадром у њеном саставу). Албанија је примљена у Друштво народа 17. децембра 1920. године, а установљивање граница препуштено је Конференцији главних савезничких сила (Енглеске, Француске, Италије, САД и Јапана), који су за ту намену формирале посебну комисију. Тек је 26. јула 1926. године потписан Завршни протокол о разграничењу Међународне комисије у Фиренци, чиме су успостављене коначне границе Албаније.³¹⁶

Незадовољни преговорима Париске мировне конференције, поједини албански политички прваци скупили су се крајем јануара 1920. године у Лушњи код Тиране, када је формиран Комитет за националну одбрану Албаније (Национални комитет) који је као основни задатак имао протеривање иностраних трупа присутних на албанској територији. На овом конгресу је изабарана и нова национална влада са Сулејманом Делвинијем на челу, а у њен састав ушли су и Хасан Приштина и Бајрам Џури, што је аутоматски изазвало револт и непризнавање ове владе од стране Краљевине СХС.³¹⁷ Иза формирања националне владе са сепаратистима са КиМ у њеном саставу јасно је стајала албанска експанзионистичка тежња ка формирању државе у њеним претпостављеним етничким границама, што свакако није било у складу са плановима Краљевине СХС и Грчке, али и Италије која се највише залагала за решавање албанског питања. Одлазак страних војски из Албаније који је убрзо уследио оставио је владу Сулејмана Делвинија без јасне стратегије у погледу постизања пуног међународног легитимитета, са дубоко подељеним политичким вођама, које су у парламенту заступале проиталијанске, пројугословенске и националистичке ставове. Пројугословенској струји задат је јак ударац када је Есад-паша

³¹⁵ Видети: Andrej Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira 1919-1920.*, Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Beograd, 1969, str. 158-169.

³¹⁶ Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, САНУ, посебна издања, Књига DLXVI, Београд, 1986, стр. 144-145.

³¹⁷ Ђорђе Борозан, *Велика Албанија: поријекло-идеје-пракса*, Војноисторијски институт Војске Југославије, Београд, 1995, стр. 84-85.

Топтани убијен средином 1920. године у Паризу, од стране припадника провладиног Националног комитета Авни Руштемија.

У јеку политичке нестабилности у Албанији, Косовски комитет је наставио са својим великоалбанским акцијама. Бајрам Џури (министар војске у влади Сулејмана Делвинија) и Хасан Приштина, који је крајем 1921.године кратко био премијер Албаније, имали су великог утицаја на тзв. „качаке”, албанске герилце који су се противили останку Косова и Метохије у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, а који су током Великог рата били у служби окупационих снага. Качачки и бугарско-македонски комитски покрети тиме су наставили сарадњу успостављену 1913. године, која је 1920. године додатно ојачана сачињавањем тзв. „Тиранског протокола” којег су потписали представници ВМРО-а и Косовског комитета, али и албански представници тзв. „Комитета за ослобођење Чамерије”³¹⁸ (грчког западног Епира). Ревизионистичко-експанзионистички покрет под називом Косовски комитет је својим терористичким активностима усмерених против Краљевине СХС, али и дипломатским ангажовањима његових лидера „био лучоноша албанског иредентизма и екстремног национализма у међуратном и ратном периоду”³¹⁹, иако је формално био распуштен током 1925. године.

Политичка превирања и нестабилност унутар Албаније (формирање тзв. „Мирдитске Републике” на северу Албаније уз подршку Краљевине СХС, промена четири владе за непуне две године), искористио је Ахмет Зогу, који је уз подршку интелектуалаца, али и војних трупа, заузео Тирану у децембру 1921. године. На нов устанак у Албанији чекало се само до марта 1922. године, када су Хасан Приштина и Бајрам Џури, потпомогнути националистима из новоосноване „Напредне партије”, подигли устанак против Зогуа, који је убрзо био угушен. Устанак је додатно био инспирисан политичким успесима Мустафе Кемал-паше Ататурка у Турској, а побуна против Зогуовог режима попримила је панисламски карактер и жељом да етничка Албанија буде интегрални део муслиманске федерације на Балкану. Ови устанички лидери организовали су нову побуну на северу

³¹⁸ Ибид, стр. 92.

³¹⁹ Ибид, стр. 76.

Албаније у јануару 1923. године³²⁰, што је додатно дестабилизovalo Зогуов режим, који се повукао са места премијера 1924. године и склонио се у Краљевину СХС.

Власт је преузео Теофан Стилијан Ноли (познатији као Фан Ноли), харвардски студент и оснивач албанске православне цркве. Фан Ноли је користио свој међународни углед како би указао на потребу ближег повезивања Албанаца из Албаније са сународницима на Косову, а овакву политику је заступао највише из разлога што га је на власт и довео „Косовски комитет”, чији је лидер Хасан Приштина поново ушао у владу. Ова албанска влада успоставила је ближу сарадњу и са Ферхад-бегом Драгом, политичким лидером косовских Албанаца и македонских муслимана окупљених у политичку партију Џемијет (Друштво за очување муслиманских права), која је егзистирала у Краљевини СХС од краја рата до 1924. године, када су установљене везе руководства са фашистичком Италијом, након чега је забрањена.³²¹ Исто тако, Албанска влада је, у сарадњи са италијанским посланством у Београду, финансијски помагала албанско удружење основано на Универзитету у Београду под именом „Беса”, а које се залагало за прикључење КиМ Албанији.³²² Такође, Фан Ноли је успоставио дипломатске односе са СССР-ом, чиме је аутоматски изгубио подршку западних великих сила, које су Нолијеву владу видели као „бољшевичку”. Нолијево повезивање са Совјетима, али и претензије према територији Краљевине СХС су у највећој мери и довеле до његовог пада. Краљевина СХС наставила је са пружањем подршке Ахмет Зогуу, који се у децембру 1924. године вратио у Албанију и обновио свој режим, свргнувши Фан Нолија и прогласивши Републику Албанију.

Истовремено са Зогуовим повратком у Албанију, многобројне банде качака које су се налазиле под контролом Цурија и Приштине, односно „Косовског комитета” разбијене су од стране војске Краљевине СХС, тако да је руководство ове великоалбанске организације уточиште нашло у Италији, где су наставили своје деловање против Зогуа и Краљевине СХС под патронатом фашистичког режима. Турбулентна 1924. година оставила је велике

³²⁰ Bernhardt Tönnies, *Albanija- poseban slučaj: „Sopstveni put” Envera Hodže i istorijski izvori njegove ideologije*, Oldenbourg, Minhen, 1980, str. 359.

³²¹ Robert Elsie, *A Biographical Dictionary of Albanian History*, I.B. Tauris, London, 2012, p. 123.

³²² Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, САНУ, посебна издања, Књига DLXVI, Београд, 1986, стр. 153.

последнице по албанску државу, која је у декадама након ове године склизнула у диктатуру која је под различитим националним вођама била на снази до последње деценије XX века.

У наредним годинама Зогу није водио агресивну политику према прекограничним територијама настањем албанским живљем, а поготово је пасивизирао сваки вид подршке Албанцима на Косову како би сачувао добре односе са Краљевином СХС. С обзиром да је Зогу и пре одласка са власти имао озбиљних несугласица са косовским политичарима и војничким лидерима из претходних ратова који су заступали територијална проширења Албаније, овакву политику је наставио и по обнављању својих државничких функција. Стога је Зогу забранио деловање националистичко-експанзионистичких клубова и организација, док су нове политичке и културне организације могле бити основане само уз одобрење Министарства унутрашњих послова. Такође, распутио је и војску јер није имао поверења у официрски кадар, а основао је Врховну команду оружаних снага како би очистио оружане снаге Албаније од Нолијевих присталица.³²³ Период разоружавања албанских устаника није прошао без озбиљних последица по албанске националисте, с обзиром да је током марта 1925. године у северној Албанији у борби са војском под контролом владе ликвидиран Бајрам Џури, који је претходно одбио да са Хасаном Приштином емигрира у Италију.³²⁴ Иако је дошао на власт уз политичку подршку Краљевине СХС, Зогу се од почетка своје друге владавине више окренуо Италији, која је од почетка 20-их година била под Мусолинијевим фашистичким режимом.

С друге стране, свргнути Фан Ноли је у Бечу 25. марта 1925. године основао „Национално револуционарни комитет” (*Komiteti Nacional-Revolucionar – KONARE*). Рад овог комитета су помогле бројне присталице Фан Нолија у иностранству, али и косовски сепаратисти, те су у мају 1925. године прокламовали програм организације у четири тачке:

1. Спас Албаније од Ахмета Зогуа и његовог феудализма, као и од страних утицаја
2. Претварање Албаније у Републику

³²³ Bernhardt Tönnies, *Albanija- poseban slučaj: „Sopstveni put” Envera Hodže i istorijski izvori njegove ideologije*, Oldenbourg, Minhen, 1980, str. 376.

³²⁴ Ђорђе Борозан, *Велика Албанија: поријекло-идеје-пракса*, Војноисторијски институт Војске Југославије, Београд, 1995, стр. 107.

3. Спровођење аграрне реформе

4. Стварање Албаније у њеним етничким границама.³²⁵

Због приметног совјетског утицаја у идеолошком деловању, сепаратисти са Косова и Метохије убрзо напуштају KONARE и формирају организацију „Комитет ослобођења Косова”, док KONARE постаје „Комитет националног ослобођења” (KCN).³²⁶ Након поделе, један део комунистички настројених присталица Комитета одлази за Москву, где се прикључио Балканском секретаријату Коминтерне за питање националних мањина (КУНЗ), одакле су након завршених обавештајно-диверзантских курсева упућени у Албанију како би организовали деловање комунистичке партије Албаније по инструкцијама Коминтерне. Такође, један део припадника Косовског комитета прикључио се овом комунистичком крилу албанске емиграције, док је Фан Ноли, не проналазећи себе у комунистичкој идеологији, напустио све функције у организацији и одселио се за САД, где се бавио књижевним радом и касније докторирао не тему Скендербеговог отпора Турцима. По одласку из Албаније, никада се више није враћао на албанско тло.³²⁷ Оно што је нарочито значајно у вези деловања сепаратистичко-експанзионистичких организација албанске дијаспоре је чињеница да је великодржавна албанска политика већ тада заједнички именитељ у националистичким идеолошко-политичким деловањима свих Албанаца у иностранству, без обзира на њихову идеолошку пропадност и политичке узоре. Албанска великодржавна политика неуморно је пропагирана у периоду између два светска рата, без обзира да ли су у питању биле организације које су функционисале под фашистичким или комунистичким патронатом.

Косовски комитет, заједно са такође анатемисаном организацијом „Свето јединство”, су након периода илегале у Италији консолидовали своје редове и наставили са радом под руководством Хасана Приштине и Дервиша Митровице, а убрзо су успоставили контакте и са Ферхад-бег Драгом, лидером „Џемијета” који је у Краљевини СХС стављен ван

³²⁵ Bernhardt Tönnies, *Albanija- poseban slučaj: „Sopstveni put” Envera Hodže i istorijski izvori njegove ideologije*, Oldenbourg, Minhen, 1980, str. 379.

³²⁶ Ibid, str. 380.

³²⁷ Robert Clegg Austin, *Founding a Balkan State: Albania's Experiment with Democracy 1920-1925*, University of Toronto Press, 2012, p. 155.

закона.³²⁸ Убрзо су италијанске власти увиделе потенцијал албанске емиграције у циљу ограничавања Зогуове власти, а самим тим и проширивања сопственог утицаја у Албанији. С тим у вези, Италијани нису желели да албанске емигранте користе само за дестабилизацију Албаније, већ и Краљевине СХС, са којом је Италија имала затегнуте односе још од завршетка Великог рата. С друге стране, ни Зогу се није олако одрекао знатног дела демилитаризованих националиста са севера Албаније, тако да је и сам разматрао могућност ревитализације Косовског комитета за сопствене политичке потребе, али без чланова који су били лојални Приштини и Цурију.³²⁹ У склопу стратегије ширег економског, па и војног присуства у Албанији, Италија је предузела конкретне кораке на плану помирења албанске дијаспоре и Зогуове владе, те је на тај начин знатно елиминисала утицај СХС на овом подручју. Позицију СХС у овој земљи додатно је погоршала неуспела побуна на северу Албаније у новембру 1926. године (тзв „дукађинска побуна“) у којој су учествовали и поједини емигранти из Краљевине СХС. Након што је Зогу угушио устанак у Дукађину, Краљевина СХС означена је као фактор нестабилности у Албанији, што је резултирало потписивањем Првог тиранског споразума 27. новембра 1926. године, чиме су формалне везе Албаније и Италије додатно ојачане.³³⁰ Овај пакт о пријатељству и безбедности потписан је на период од 20 година, а предвиђао је италијанску помоћ у оживљавању албанске привреде у знатној мери. Међутим, ова привредна сарадња предвиђала је и долазак значајног броја италијанских радника и војних инструктора, што је у наредној декади створило услове за италијанску окупацију Албаније.³³¹

Користећи ситуацију око потенцијалне болшевичке опасности која је долазила из редова дијаспоре окупљене око Фан Нолија, Зогу је променио устав Албаније којим су проширене надлежности државног врха, а почетком 1925. године Кнежевина Албанија

³²⁸ Ђорђе Борозан, *Велика Албанија: поријекло-идеје-пракса*, Војноисторијски институт Војске Југославије, Београд, 1995, стр. 108.

³²⁹ Ибид, стр. 109-110.

³³⁰ *Italian-Albanian Treaties and Agreements*, доступно на: <https://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Italian-Albanian+Treaties+and+Agreements> (13.12.2017.)

³³¹ Branko Komatina, *Jugoslovensko-albanski odnosi 1979-1983., beleške i sećanja ambasadora*, Službeni list SRJ, Beograd, 1995, str 7.

трансформисала се у Албанску Републику. С обзиром да су 04. јуна 1927. године због дипломатске афере прекинути дипломатски односи са Краљевином СХС, а у циљу учвршћивања спољнополитичких позиција у односу на балканске монархије, Ахмет Зогу је уз Мусолинијево одобрење 01. септембра 1928. године прогласио Албанију за краљевину, а себе за „Краља Албанаца”. Користећи нарушене односе са Краљевином СХС, Зогу је овом титулом и директном сарадњом са фашистичком Италијом јасно најавио право на владавину Албанијом у њеним етничким границама, са централистичком управом под контролом монарха. Проглашење Албаније за краљевину уједно је значило да је албанска влада фактички „преузела политичко заступништво над свим струјама албанског иредентистичког покрета”³³², с обзиром да је 1927. године потписан Други тирански пакт³³³ којим је судбина Албаније директно везана за војну стратегију Мусолинија.

На Другој конференцији балканских земаља која је одржана током октобра 1931. године у Цариграду, албанска делегација је захтевала именовање међународне комисије са циљем надгледања остваривања права албанске националне мањине у Краљевини Југославији, али и права албанске мањине у Чамерији (западном Епиру). Албански политички врх је тиме настојао да интернационализује ово питање, те да на посредан начин преузме улогу политичког заступника Албанаца на КиМ и Чамерији.³³⁴

Албанска дијаспора, углавном под италијанским фашистичким патронатом, је за то време наставила са експанзионистичким активностима примарно усмереним на дестабилизацију Краљевине СХС, али и суседне Грчке. У Риму, Софији и Будимпешти су интензивирани састанци Хасана Приштине, вође хрватских екстремних националиста Анте Павелића и вође македонског ВМРО-а Ивана Ванча Михајлова, који су резултирали потписивањем споразума о сарадњи ових организација. Наиме, у Бугарској је у априлу 1933. године потписан споразум између представника Косовског комитета, македонских сепаратиста и бугарских националиста окупљених у организацију „Македонствујушчи” и

³³² Ђорђе Борозан, *Велика Албанија: поријекло-идеје-пракса*, Војноисторијски институт Војске Југославије, Београд, 1995, стр. 117.

³³³ Видети: *U.S. Library of Congress*, доступно на: <http://countrystudies.us/albania/28.htm> (18.12.2017.).

³³⁴ Ђорђе Борозан, *Велика Албанија: поријекло-идеје-пракса*, Војноисторијски институт Војске Југославије, Београд, 1995, стр. 121.

хрватских „усташа“³³⁵ којим је усвојена координирајућа стратегија у циљу разбијања Краљевине Југославије. Сарадња је настављена и након убиства Хасана Приштине, који је убијен у Солуну у августу 1933. године готово извесно по налогу краља Зогуа³³⁶, а активности које су наредних година уследиле од стране ових организација пореметиле су политичку стабилност на Балкану, што је у значајној мери допринело спровођењу великоалбанске политике која је уследила током Другог светског рата.

Елиминацијом Хасана Приштине, можда и највећег противника Зогуовог режима, омогућено је да политику „етничке“, „велике“ Албаније на себе у потпуности преузме краљ Зогу, односно да начела Косовског комитета несметано инкорпорира у сопствени политички програм. Тако је током 1934. године интензивиран упад албанских диверзаната на подручје Краљевине Југославије, који су помоћ добијали од локалног становништва, симпатизера Ферхад-бег Драге и његовог забрањеног „Демијета“.³³⁷ Овакве активности значајно су удаљиле Београд и Тирану, а Зогу је притиснут унутрашњим економским неприликама био принуђен да се додатно окрене италијанским савезницима чије су спољнополитичке активности (агресија на Етиопију и све веће војно присуство у Албанији) наилазиле на све мање одобравања од стране Друштва народа.

Значајан период у историји албанско-грчких односа био је крај 1934. године, када је дошло до сукоба између ове две земље због нерегулисаног статуса школа за грчке мањине на југу Албаније. Медијатори у овом конфликту биле су југословенске и турске дипломате, а конфликт је пасивизиран почетком 1935. године, када је Друштво народа донело одлуку која је била повољнија за Албанију.³³⁸

Декада владавине Ахмет Зогуа као краља Албаније протекла је у константној борби за утицај између Италије и Краљевине СХС и потом Краљевине Југославије у Албанији, а у овој борби победу је дефинитивно однела Италија. Током 1938. године гроф Галеацо

³³⁵ Ибид, стр. 114.

³³⁶ Miranda Vickers, *The Albanians: A Modern History*, I.B. Tauris, London, 2001, p. 133.

³³⁷ Видети: Ђорђе Борозан, *Велика Албанија: поријекло-идеје-пракса*, Војноисторијски институт Војске Југославије, Београд, 1995, стр. 125-126.

³³⁸ Bernhardt Tönnies, *Albanija- poseban slučaj: „Sopstveni put” Envera Hodže i istorijski izvori njegove ideologije*, Oldenbourg, Minhen, 1980, str. 405.

Тано, тада министар спољних послова у фашистичкој Мусолинијевој влади, предложио је три начина решавања албанског питања: потпуна албанска привредна зависност од Италије путем додатних мера економске политике, подела Албаније између Краљевине СХС, Италије и евентуално Грчке, док је трећи начин, за који се гроф Тано највише залагао, предвиђао формирање персоналне уније Италије и Албаније.³³⁹ Период приснијег повезивања албанског и италијанског политичког врха карактерисале су профашистичке активности унутар Албаније, са јасним увођењем препознативљив обележја фашистичког национализма, попут чврсто хијерархијски устројених омладинских организација, увођење посебних униформи и поздрава, глорификација догађаја из националне историје и јачање култа вође са пратећим идеолошким мистицизмом карактеристичним за фашистички режим. Фашизација Албаније појачала је и експанзионистичке апетите код обичног народа, а све у склопу јачања националне свести под режимом краља Зогуа. С обзиром на евидентни империјализам Италије и њених савезника (италијанска агресија на Етиопију, немачки „аншлус“ Аустрије и окупација Судета у Чехословачкој), Албански политички врх се са правом надао да и њени великодржавни апетити неће остати незадовољени.

Конвенција о исељавању, о чијем су закључењу у складу са одлукама Сталног савета Балканског споразума 1938. године преговарале Краљевина Југославија и Република Турска, предвиђала је пресељавање око 200.000 лица муслиманске вероисповести са територије Косова и Метохије и Македоније у Турску.³⁴⁰ Ови преговори изазвали су велико негодовање Тиране, јер би потенцијални одлазак муслиманског становништва, међу којима је и знатан део Албанаца, у великој мери отежао настојања Албаније да се територијално прошири на области насељене својим сународницима. Без обзира што ова Конвенција није ратификована од стране Краљевине, нити је кренуло њено практично спровођење, Албанија је кренула у озбиљну политичку кампању заштите Албанаца на спорним територијама, сматрајући да је циљ Конвенције елиминација албанске националне мањине у Југославији. У ту сврху, интензивирана је дипломатска активност албанских политичких званичника и црквених великодостојника, док је у Албанији

³³⁹ Ibid, str. 421.

³⁴⁰ Видети: Edvin Pezo, *Komparativna analiza jugoslovensko-turske Konvencije iz 1938. i „Džentlenskog sporazuma“ iz 1953; Pregovori oko iseljavanja muslimana iz Jugoslavije u Tursku*, Tokovi istorije 2/2013, Institut za noviju srpsku istoriju, Beograd, 2013.

организована серија протеста поводом преговора Југославије и Турске. Република Турска је на крају ипак одустала од спровођења акције у складу са Конвенцијом о исељавању, што није спречило албанске званичнике да инсистирају на интернационализацији југословенско-албанског питања, односно интервенцији великих сила по том питању.

Исте године обележена је и десетогодишњица албанске монархије, а националистички занос искоришћен је за обнављање ревизионистичких захтева и територијалних претензија према Југославији и Грчкој. У листу „Штипи” је тим поводом наведено да је „Албанија заувек изгубила један део своје територије насељене Арбанасима” и наглашено је да „слободна Албанија” остаје уточиште избелицама са Косова и Чамерије.³⁴¹ Као знак добре воље, а све у циљу шире великоалбанске стратегије, краљ Зогу је указом амнестирао извешан број дисидената који су тада могли да се врате у отаџбину и наставе са својим националистичким активностима, махом кроз анимирање незадовољне албанске популације на Косову и Метохији.

Насупрот настојањима краља Зогуа да прекомпонује границе на Балкану у корист Албаније, са друге стране Јадрана се увелико реализовао план о анексији читаве Албаније од стране Италије. Албанска привреда је у потпуности била зависна од извоза на италијанско тржиште (92.1% албанског извоза до почетка 1939. године ишло је Италију, док је из ове земље улазило 82.5% сировина у Албанију³⁴²), док је Краљевина Југославија почетком 1939. године и дефинитивно одустала од намере да учествује у подели свог јужног суседа, најпре кроз изјаву Председника владе Стојадиновића, а потом и кроз отворено негодовање кнеза Павла Карађорђевића због Италијанске агресивне политике према Албанији.³⁴³

Дана 25. марта 1939. године италијанска влада је краљу Зогуу изложила готово ултимативне захтеве које би одбио сваки државник и који су значили „буквалну

³⁴¹ Ђорђе Борозан, *Велика Албанија: поријекло-идеје-пракса*, Војноисторијски институт Војске Југославије, Београд, 1995, стр. 136.

³⁴² Miranda Vickers, *The Albanians: A Modern History*, I.B. Tauris, London, 2001, p. 137.

³⁴³ Bernhardt Tönnies, *Albanija- poseban slučaj: „Sopstveni put” Envera Hodže i istorijski izvori njegove ideologije*, Oldenbourg, Minhen, 1980, str. 427.

капитулацију албанског суверенитета”³⁴⁴ (предаја четири најважније луке Италијанима, формирање царинске уније две земље, насељавање италијанских колониста којима би се гарантовала сва грађанска права као и домаћим држављанима и сл.³⁴⁵), а поред Зогуа, са овим предлозима се није сложио ни албански парламент. Одбијање предлога означио је почетак италијанске инвазије на Албанију, која је реализована без готово икаквог отпора, у свега три дана, током који се територија читаве Албаније нашла под контролом италијанских фашиста. Краљ Зогу је уточиште првобитно пронашао у Грчкој, а након Другог светског рата се трајно настанио у Француској, где је живео до своје смрти, 1961. године.³⁴⁶

4.1.3. Остварење пројекта „Велике Албаније” током Другог светског рата

Албанија је као суверена држава престала да постоји након непуних 26 година и то церемонијалном предајом албанске круне италијанском краљу 16. априла 1939. године. Италија је тада стекла значајну стратешку предност пред престојеће сукобе, јер је добила прилику да на Балкану групише своју војску, а кроз подстрекавање албанског сепаратизма тестира владе околних земаља и креира сопствену експанзионистичку политику. Албански експанзионизам усмерен на КиМ и Чамерију добио је додатни замах закључењем немачко-италијанског пакта о војној сарадњи 21. маја 1939. године, када је и политичко вођство Трећег рајха подржало Италију у намерама да се „Албанија претвори у тврђаву која ће неумољиво доминирати Балканом”.³⁴⁷

Само годину дана након италијанске окупације Албаније, започет је оружани сукоб са суседном Грчком. Непосредни повод за рат било је убиство албанског пастира на простору Чамерије, инсценирано са италијанске стране, након чега је уследио Мусолинијев ултиматум Грчкој којим је захтевана италијанско-албанска окупација Западног Епира. Након што је грчка влада одбила ултиматум, италијанске трупе су 28.

³⁴⁴ Miranda Vickers, *The Albanians: A Modern History*, I.B. Tauris, London, 2001, p. 137.

³⁴⁵ Bernhardt Tönnies, *Albanija- poseban slučaj: „Sopstveni put” Envera Hodže i istorijski izvori njegove ideologije*, Oldenbourg, Minhen, 1980, str. 427-429.

³⁴⁶ Видети: <http://www.albanianroyalcourt.al/pages/kingzog> (19.12.2017.).

³⁴⁷ Hugh Gibson, *The Ciano Diaries 1939-1943: The Complete, Unabridged Diaries of Count Galeazzo Ciano, Italian Minister of Foreign Affairs, 1936-1943*, Simon publications, 2001, p. 86.

октобра 1940. године ушле у Грчку, али је уследио јак грчки противудар након којег су заузети албански градови Корча и Ђирокастра.³⁴⁸ У сукобима на грчкој страни учествовао је и Мираш Иванај, бивши министар и дипломата за време Зогуовог режима,³⁴⁹ који се ставио на чело албанских избеглица и политичких емиграната који су се борили у склопу грчких снага против италијанских агресора, али и сопствених сународника. Иако су у овом оружаном сукобу албанске трупе учествовале само као део регуларне италијанске војске, инцидент из октобра 1940. године није у потпуности превазиђен све до 1971. године, када су коначно успостављени дипломатски односи између режима Енвера Хоџе и атинске пуковничке хунте, док је техничко стање рата и *de iure* окончано тек у другој деценији XXI века. Након неуспеле италијанске војне кампање у Северној Грчкој током октобра 1940. године, територијалне претензије Албаније су у потпуности усмерене на север, односно на подручје Краљевине Југославије.

У склопу ове стратегије појачано је деловање албанских сепаратиста на подручју КиМ и Македоније, са циљем уједињења „Косовског” и „Македонског” комитета и заједничких акција комитско-качачких албанских терористичких група. Циљ је био изазивање нестабилности у довољној мери како би италијанске трупе добиле „легитимитет” да оружаном заштитом угрожено албанско становништво на подручју Краљевине. Одвојено од ових групација, Ферхад-бег Драга је окупљао политичке избеглице из Албаније које су се повукле пред италијанском окупацијом како би их придобио за заједнички политички циљ, а то је јединствена Албанија, овог пута под италијанским протекторатом. Албанска емиграција и националистички оријентисани албански активисти углавном су се ставили под италијанску власт коју су перципирали као идеалне савезнике у борбу за тзв. „Велику Албанију”, а у сврху формирања екстремистичке коалиције муслимана и Албанаца у Краљевини Југославији Ферхад-бег Драга је интензивирао рад на поновном формирању забрањене партије „Џемијет”³⁵⁰, која би радила по инструкцијама из Италије и Албаније. Потпуна фашизација Албаније била је

³⁴⁸ Bernhardt Tönnies, *Albanija- poseban slučaj: „Sopstveni put” Envera Hodže i istorijski izvori njegove ideologije*, Oldenbourg, Minhen, 1980, str. 438-439.

³⁴⁹ Ђорђе Борозан, *Велика Албанија: поријекло-идеје-пракса*, Војноисторијски институт Војске Југославије, Београд, 1995, стр. 224.

³⁵⁰ Ибид, стр. 200.

идеална стратегија за превазилажење верских и политичких антагонизама у Албанији који су били присутни претходних декада, па и векова, а чињеница да је Мусолинијева Италија била у стању да реализује великоалбанске претензије само је додатно убрзала овај процес. Такође, појачана индустријализација под фашистичком окупацијом у великом делу земље наишла је на веће симпатије од оних које је уживала Зогуова олигархија.

Како би ојачали позиције колаборационистичке владе Албаније унутар земље, средином 1939. године формирана је Фашистичка партија Албаније (ФПА)³⁵¹, а у циљу даљег протежирања идеје о „Великој Албанији” у Риму је од почетка исте године почео са радом Биро за иредентизам у Риму, који је директно подржавао рад Косовског комитета и сепаратистичке активности Албанаца на КиМ. Биро је водио Анђело Антика, руководилац сектора војнообавештајне службе Италије (СИМ) задуженог за Албанију и координирао је радом Косовског комитета који је у том периоду била главна организација за регрутацију и обуку качачких банди за евентуалну борбу против оружаних снага Краљевине Југославије.³⁵² Фашистичка партија Албаније преузела је водећу улогу у протежирању идеје о „Великој Албанији”, и то у склопу задовољавања италијанских империјалистичких апетита. Главну улогу у популаризовању Италије као ослободиоца и уједињитеља Албанаца имала је албанска фашистичка штампа и публицистика, пре свих листови *Tomori*, *Shkëndija* и *Hulli i Dritës*, док се и албанско католичко свештенство под утицајем Ватикана, ставило у функцију остваривања етничке Албаније под италијанским патронатом.³⁵³

Након слома Краљевине Југославије у априлском рату 1941. године, у чијем су разбијању удела имале и јединице албанске војске под италијанском командом, Албанија је коначно могла да се реално нада остварењу вишедеценијског сна о Албанији у претпостављеним етничким границама. Декретом број 165 краља Виктора Емануела I и уредбом краљевог намесника Јакомонија од 12. августа 1941. године, а све у складу са Мусолинијевом прокламацијом од 29. јуна исте године, настала је „Велика Албанија” у

³⁵¹ Bernd Jürgen Fischer, *Albania at War, 1939–1945*, Purdue University Press, West Lafayette, Indiana, 1999, p. 45.

³⁵² Ђорђе Борозан, *Велика Албанија: поријекло-идеје-пракса*, Војноисторијски институт Војске Југославије, Београд, 1995, стр. 316-317.

³⁵³ Ибид, стр. 293.

највећим границама у својој историји. Ова државна творевина обухватала је Чамерију, до тада област у Грчкој, те југословенске територије Косово и Метохију, западну Македонију и источна подручја Црне Горе.³⁵⁴

Међутим, тачне границе „Велике Албаније” у старту су биле предмет спора италијанских и немачких, али и бугарских окупатора, чије су се трупе налазиле на подручјима КиМ и Македоније. С тим у вези, већ током априла 1941. године у Бечу су се састали шефови дипломатије Немачке и Италије, Рибентроп и Ћано, када су 24.04. потписали Бечки споразум којим су дефинисане линије разграничења ове две државе. Споразум је предвидео да готово читаву територију КиМ припадне Италији, односно њеном протекторату Албанији, док је Немачка задржала право на рудник Трепчу у северном делу Косова.³⁵⁵

С обзиром да су се његови активисти нарочито истакли у априлском рату у Југославији, Косовски комитет је је био један од главних носилаца великоалбанске политике током Другог светског рата. Након промењених политичких околности у пролеће 1941. године, Комитет је седиште из Тиране пребацио у Косовску Митровицу која није ушла у великоалбански протекторат, и уживао је пуну подршку колаборационистичке владе Шефкета Врлација из Тиране, пре свега због наде Албанаца да ће и север КиМ-а ускоро бити припојен Албанији. Руководство комитета поверено је Реџепу Митровици, а његов заменик био је дотадашњи председник Бедри Абди Тачи, познатији као Бедри Пејани, који је водио организацију од смрти Хасана Приштине. Истакнуту улогу у комитету имао је и Џафер Дева, министар у албанској влади, те Ферхад-бег Драга, политички лидер косовских Албанаца и председник муслиманског „Џемијета”.³⁵⁶ Џафер Дева је убрзо потом, и то посредством Бајазита Бољетинија, сина Исе Бољетинија, организовао парамилитантне трупе Албанаца које су се ставиле на располагање немачком Вермахту. У ту сврху, формиране су добровољачке јединице, тзв.

³⁵⁴ Bernhardt Tönnies, *Albanija- poseban slučaj: „Sopstveni put” Envera Hodže i istorijski izvori njegove ideologije*, Oldenbourg, Minhen, 1980, str. 439.

³⁵⁵ Зоран Јањетовић, *Границе немачке окупационе зоне у Србији 1941-1944*, Зборник радова, књига 62–2, Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, Београд, 2012, стр. 105-106.

³⁵⁶ Ђорђе Борозан, *Велика Албанија: поријекло-идеје-пракса*, Војноисторијски институт Војске Југославије, Београд, 1995, стр. 317-318.

„вулнетари”, који су највише били ангажовани на исељавању неалбанског становништва са подручја КиМ и Црне Горе.

Примарни циљ Косовског комитета је био припајање спорних територија „Великој Албанији” (Север Косова, делови Рашке области и делови Македоније), тако да је назив „Косовски комитет” постао неадекватан. Стога је током августа 1941. године Косовски комитет трансформисан у „Албански народни савез”³⁵⁷, чији је назив био знатно прикладнији новонасталим политичким околностима, али и даљим албанским територијалним аспирацијама. Ова организација наставила је своје деловање из Косовске Митровице са готово идентичним програмским начелима као и Косовски комитет, а за председника организације изабран је Али Драга, син Ферхад-бега Драге³⁵⁸, али је убрзо постало евидентно да су дубоке поделе унутар организације, настале примарно као последица различитих италијанских и немачких утицаја, представљале велику препреку ка реализацији основних циљева Савеза. Поделе унутар организације резултирале су одстрањивањем из чланства Џафера Деве и Бајазита Бољетинија, али и губитком пуне подршке од стране албанске марионетске владе, коју је сада водио Мустафа Круја.

И поред неусаглашености унутар водеће великоалбанске организације, политичко насиље (протеривање, интернација, присилни рад, мучење, уништавање и оштећење приватне имовине, одузимање земље и стоке, уништавање, скрнављење и оштећење манастира, цркава, културно-историјских споменика и гробаља³⁵⁹) континуирано је вршено на окупираним територијама, а све под контролом Косовског комитета, а потом и Албанског народног савеза. Према одређеним проценама, од маја 1941. до априла 1944. године исељено је преко 40.000 лица из италијанске окупационе зоне.³⁶⁰

Без обзира на национално одушевљење услед значајног територијалног проширења, изестан број албанских револуционара формирао је фронтовске организације супротне

³⁵⁷ Ибид, стр.321.

³⁵⁸ Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, САНУ, посебна издања, Књига DLXVI, Београд, 1986, стр. 158.

³⁵⁹ Ненад Антонијевић, *Албански злочини над Србима на Косову и Метохији у Другом светском рату-Документа*, Музеј жртава геноцида, Београд 2009, стр 9.

³⁶⁰ Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, САНУ, посебна издања, Књига DLXVI, Београд, 1986, стр. 161.

идеолошке оријентације, па су тако почетком Другог светског рата формиране комунистичке и националистичке антифашистичке организације. Комунистичка партија Албаније основана је 8. новембра 1941. године коју је од оснивања предводио Енвер Хоџа, а анализом програмских тачака јасно је да је ова политичка опција ограничила своје активности на албанско државно подручје, без претензија на све територије настањене Албанцима.³⁶¹ Оваква програмска оријентација формирана је углавном због великог идеолошког утицаја комунистичких колега из Југославије, који су од почетка помагали деловање КП Албаније и који су претежирали Хоџу као свог кандидата. С друге стране, током новембра 1942. године формирана је организација *Balli Kombëtar* („Народна одбрана” или приближније „Народни фронт”). Припадници ове организације, тзв „Балисти”, заузимали су се за Албанију у њеним етничким границама, али пошто су били противници Зогуовог режима, залагали су се за републичко државно уређење.³⁶²

Без обзира на отворену подршку КП Југославије, поједини албански комунисти залагали су се за очување „етничке Албаније”, те су тако подржавали наци-фашистичку окупацију Југославије и Грчке са надом да ће у састав Албаније ући КиМ и Чамерија.³⁶³ На основу оваквих ставова, на конференцији у Муки почетком августа 1943. године формиран је заједнички одбор албанских комуниста и балиста, те је од припадника КП Албаније и активиста *Balli Kombëtar* формиран тзв. „Одбор националног спаса” који је требало да руководи антифашистичком борбом на територији проширене, „етничке Албаније”.³⁶⁴ Без обзира што је од стране КПА убрзо сазвана нова конференција која је осудила сарадњу са националистима, евидентно је да се идеја албанског сепаратизма и експанзионизма баштинила у готово свим албанским организацијама тога времена, без обзира на идеолошко-политичку припадност.

³⁶¹ *History of the Party of Labour of Albania*, The Institute of Marxist-Leninist studies at the Central Committee of the Party of labour of Albania, Tirana, 1982, p. 69-70.

³⁶² Bernhard Tönnies, *Albanija- poseban slučaj: „Sopstveni put” Envera Hodže i istorijski izvori njegove ideologije*, Oldenbourg, Minhen, 1980, str. 467-468.

³⁶³ Владимир Дедијер, *Југословенско-албански односи 1939-1948*, Борба, Београд, 1949, стр. 52.

³⁶⁴ Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, САНУ, посебна издања, Књига DLXVI, Београд, 1986, стр. 185.

Поред наведених организација, трећу главну антифашистичку струју у Албанији представљао је про-британски ројалистички покрет „Легалитет” који је основан 1941. године. Абаз Купи је био идејни творац овог покрета који се залагао за повратак краља Зогуа на престо, а због својих заслуга у борби против комуниста и антимонархистичких националиста одликован је од стране албанског монарха у егзилу.³⁶⁵ Покрет се најбоље котирао на северу земље, код традиционалиста у редовима племенских вођа, али је бројчано био најслабија снага у односу на остале албанске антифашистичке организације. Након што је Албанија пред крај рата потпала под идеолошку сферу СССР-а, Британци су прекинули да помажу покрет, што је и значило полетак краја „Легалитета”. Многи припадници овог покрета су погубљени по окончању рата као државни непријатељи, док је Купи наставио свој активизам кроз више националистичко-сепаратистичких организација основаних од стране албанске дијаспоре након Другог светског рата.

Након што је 8. септембра 1943. године капитулирао италијански фашистички режим, немачке реокупационе трупе брзо су преузеле најважније стратешке тачке у Албанији, чиме је настављено и одржавање „Велике Албаније”, али под протекторатом Трећег рајха. Мит о етничкој и територијалној Албанији сачувао је свој континуитет, овог пута под новим, нацистичким патронатом. Као специјални изасланик Трећег рајха, у Албанију је послат Херман Нојбахер како би стабилизовао политичке прилике у земљи. Нојбахер је био човек од поверења немачког политичког врха и одличан познавалац прилика на Балкану, на којем је провео читав рат. Убрзо по доласку у Албанију, Нојбахер је учествовао у формирању албанског Извршног комитета који је служио као прелазно владино тело, а под своју контролу ставио је и организацију *Balli Kombëtar*, те виђеније племенске вође са севера Албаније. Немачка управа је тиме у знатној мери утицала на додатно раслојавање албанског антифашистичког покрета, који је и иначе био нехомоген, под различитим идеолошким утицајима комуниста, зогиста, али и националиста – балиста.

Исто тако, под Нојбахеровим инструкцијама формиран је својеврсни „политички штаб” од руководиоца Албанског народног савеза, у који су ушли Џафер Дева, Реџеп Митровица, Бедри Пејани, Вехби Фрашери, Али Драга, Бајазит Бољетини и Ибрахим

³⁶⁵ Видети: <http://www.albanianroyalcourt.al/pages/royal%20decorations> (25.12.2017.).

Љутва.³⁶⁶ Нојбахер је на тај начин успео да поново уједини албанске националисте и сепаратисте, а тиме су нацисти наставили политику „Велике Албаније” креиране под италијанским протекторатом. Такође, без обзира на декларативну неутралност Албаније, било је јасно да ће се албанске политичке вође окупљени у Нојбахеровом штабу без поговора ставити на располагање Вермахту уколико на тлу Албаније дође до конфронтације са савезничким трупама, односно са партизанским оружаним формацијама.

Након што су суспендоване сви закони донети за време периода италијанске доминације, новоформирана Народна скупштина Албаније је у новембру 1943. године изгласала прву пронемачку владу са Рецепом Митровицом као премијером, који је уједно био и лидер „Друге призренске лиге”. Митровица је у свом експозеу навео да ће примарни задатак владе бити формирање регуларних војних снага које би браниле етничке границе Албаније³⁶⁷, чиме је настављена експанзионистичка политика коју је званична Албанија водила и претходних година. Ова влада је руководила земљом до јуна 1944. године, а наследила ју је влада која је опстала до повлачења немачких трупа са тла Албаније.

Balli Kombëtar се беспоговорно ставио у службу Вермахта примарно због настојања да се елиминишу партизани Енвера Хоџе, а како би се елиминисао све већи утицај комуниста у Албанији, нацисти су у Призрену крајем 1943. године формирали тзв. „Другу призренску лигу” која је идеју „Велике Албаније” спроводила под строгим контролом немачке обавештајне службе Абвера.³⁶⁸ Ову албанску националистичку организацију је нацистичка немачка желела да искористи не толико у функцији великоалбанске политике, колико у циљу очувања немачког присуства на подручју КиМ. „Друга призренска лига” је у потпуности наставила политику своје претходнице (ширење албанских граница у циљу остварења државе у свом максималном обиму), а идејни вођа ове организације био је Џафер Дева, иако је формални председник Лиге био Бедри Пејани. Исто тако, ова организација служила је нацистима као средство безболне промене окупационих власти, и

³⁶⁶ Ђорђе Борозан, *Велика Албанија: поријекло-идеје-пракса*, Војноисторијски институт Војске Југославије, Београд, 1995, стр. 345.

³⁶⁷ Ђорђе Борозан, *Велика Албанија: поријекло-идеје-пракса*, Војноисторијски институт Војске Југославије, Београд, 1995, стр. 351.

³⁶⁸ Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, САНУ, посебна издања, Књига DLXVI, Београд, 1986, стр. 159.

као идеално оружје у борби против антифашистичких снага које су у земљи нагло јачале са војним успесима Црвене армије.

Друга призренска лига је по инструкцијама Абвера пред крај 1943. године формирала тзв. „Косовски пук” од око 1.000 припадника са Бајазитом Бољетинијем као лидером³⁶⁹, који је наставио са етничким чишћењем простора КиМ од становништва српске националности. Такође, почетком 1944. године, од око 12.000 албанских војника под немачком командом формирана је 21. СС дивизија „Скендербег“ која је у немачким униформама вршила низ ратних злочина над српским и црногорским становништвом настањеним махом на подручју КиМ-а.³⁷⁰ „Друга призренска лига“ имала је примарно муслимански екстремистички карактер, а њени верски и политички лидери (Џафер Дева, Вехби Фрашери, Бајазит Бољетини, незванични јерусалимски муфтија за време Другог светског рата Мухамед Амин ел Хусеини и др.) у великој мери су утицали на привлачење великог броја албанских екстремиста да се укључе у „џихад” против хришћанских „неверника” у склопу СС дивизије „Скендербег“.³⁷¹

Током августа 1944. године прве совјетске јединице ушле су на територију Албаније, а постојање совјетске војне мисије на челу са К. П. Ивановим значило је и фактичко признавање Албаније од стране совјетског руководства. У октобру исте године Антифашистички народноослободилачки комитет формирао је „Демократску владу Албаније”, са Енвером Хоџом као њеним председником.³⁷² Ова влада је имала друге приоритете у односу на претходне квислиншке, а очување „етничке Албаније” свакако није било у фокусу Енвера Хоџе, пре свега због одржавања блиских веза са југословенским комунистима. Убрзо су поништене и све одлуке које су албански комунисти током рата склопили са националистима, пре свих са организацијом *Balli Kombëtar*, чији су припадници и даље држали територију северне Албаније, где је албанско становништво

³⁶⁹ Ђорђе Борозан, *Велика Албанија: поријекло-идеје-пракса*, Војноисторијски институт Војске Југославије, Београд, 1995, стр. 355.

³⁷⁰ Видети: Pavle Dželetović Ivanov, *21. SS Divizija-Skenderbeg*, Nova knjiga, Beograd, 1987.

³⁷¹ Небојша Пантелић, *Генеза албанског екстемизма и тероризма на Косову и Метохији*, Политичка ревија, Београд, бр.01/2008, стр. 108.

³⁷² Bernhardt Tönnies, *Albanija- poseban slučaj: „Sopstveni put” Envera Hodže i istorijski izvori njegove ideologije*, Oldenbourg, Minhen, 1980, str. 484-485.

током 1944. и 1945. године и даље веровало у очување националне државе у проширеним границама. Међутим, отпор националиста на северу Албаније и Косову и Метохији је сломљен током 1945. године, највише захваљујући помоћи Титових партизана, односно јединица НОВЈ које су деловале на ослобођеним југословенским територијама. У јеку најжешћих борби са албанским герилцима, на територији КиМ је било ангажовано преко 30.000 припадника НОВЈ.³⁷³ Међутим, спорадични отпор на КиМ-у је настављен до пролећа 1947. године, током којег је разбијено неколико десетина албанских одметничких група монархиста, националиста и балиста које су деловале на идеолошким темељима Косовског комитета и Друге призренске лиге.

Након одласка окупационих снага крајем 1944. године, односи између Албаније и Грчке били су на ивици ратног сукоба. Панхленистички покрет Наполеона Зевраса, који је био један од лидера националистичке антифашистичке струје у Грчкој, настојао је да припоји северни Епир (Јужну Албанију) Грчкој, позивајући се на ратне злочине који су према грчком становништву чинили италијанско-албански агресори током сукоба из 1940. године. Подршку у овим активностима пружао је и део грчког свештенства предвођен епископом Пантелејмоном Кокошијем из Ђирокастра и др Кондилијем из Корче, а јединице монархистичког генерала Наполеона Зевраса су учесталим злостављањима албанског становништва у знатној мери утицали да се део албанског становништва одсели из Чамерије у Албанију.³⁷⁴ Након што је грчки грађански рат ушао у своју финалну, трећу фазу 1946. године, припајање северног Епира није било од приоритетног значаја, и остао је у границама комунистичке Албаније.

Одлазак Вермахта са тла Албаније изазвао је колапс албанских националистичких организација које су деловале првобитно под Косовским комитетом, а потом и под „Другом призренском лигом”. Лидери ових организација предвођени Џафер Девом прешли су у Беч заједно са Херманом Нојбахером, одакле су многи раштркани по читавом европском континенту. Настављајући свој идеолошки активизам, Џафер Дева је 1946. године основао организацију „Косовари” која је наставила програмску оријентацију

³⁷³ Miranda Vickers, *The Albanians: A Modern History*, I.B. Tauris, London, 2001, p. 161.

³⁷⁴ Ђорђе Борозан, *Велика Албанија: поријекло-идеје-пракса*, Војноисторијски институт Војске Југославије, Београд, 1995, стр. 523-524.

Косовског комитета. Седиште је било у Риму, а најближи сарадник му је био бивши албански премијер Реџеп Митровица.³⁷⁵

И за послератни албански комунистички режим појам „Велике Албаније” није био стран, а дугогодишњи албански комунистички лидер Енвер Хоџа се од почетака КП Албаније није отворено дистанцирао од такве идеје. Наиме, у једним од својих мемоара, Хоџа се осврће на преговоре са југословенским комунистима и дебатовану о праву на самоопредељење у првим годинама рата, где истиче да „Ако се сваком народу, као целини, дозволи да слободно одлучује о својој будућности, тим пре ће то бити дозвољено делу једног народа, насилно припојеном туђем телу. Када говорим овако, имам у виду не ствар десетак или стотинак села једне националне мањине, него ствар толико широких крајева који чине половину целине домовине, ствар не пет стотина или пет хиљада припадника једне националне мањине, него ствар становништва које по броју није било мање од осталог дела албанског народа”.³⁷⁶ Исто тако, када је у питању употреба појма „Велика Албанија”, Хоџа је том приликом истакао да „Није могло нити се може говорити о „великој” или „малој” Албанији. Постојала је и постоји само једна Албанија која, независно од манипулација реакције свих времена, дакле, независно од тога да ли је она исечена, искомадана, погођена, ипак остаје једна, као нација, и као земља настањена људима исте крви, истог језика, исте културе, исте историје, исте психичке и националне оформљености у целини, Албанцима... ми нисмо ни за „велику”, нити за „малу” него само за Албанију која као земља и нација представља једну и само једну целину”.³⁷⁷

Питање Косова и Метохије од старта је била тачка раздора у односима југословенских и албанских комуниста, а Енвер Хоџа је од конституисања КПА инстистирао на посебном регулисању статуса КиМ-а у оквирима партијско-политичке сарадње КПЈ и КПА.³⁷⁸ Исто тако, на Другој конференцији националног ослобођења у

³⁷⁵ Ибид, стр. 359.

³⁷⁶ Enver Hodža, *Titoisti; Istorijски zapisi*, Institut za marksističko-lenjinističke studije CK KPA, Izdavačka kuća „8 Nentori”, Tirana, 1982, str. 86.

³⁷⁷ Ibid, str. 90-91.

³⁷⁸ Ђорђе Борозан, *Велика Албанија: поријекло-идеје-пракса*, Војноисторијски институт Војске Југославије, Београд, 1995, стр. 413.

време капитулације Италије, септембра 1943. године, усвојена је стратегија по којој ће се албански комунисти борити заједно са грчким и југословенским антифашистима против Италије и Немачке на подручју КиМ и Чамерије, а да ће се након ослобођења на овим територијама применити принцип самоопредељења.³⁷⁹ Можда и најважнији закључак који је у великој мери определио стратегију коју су комунисти албанске националности из Албаније, али и са КиМ, креирали према новој југословенској социјалистичкој федерацији донет је на Конференцији народноослободилачког одбора (НОО) у Бујану у северној Албанији крајем 1943. и почетком 1944. године. Наиме, главни резултат ове конференције косовских Албанаца комуниста био је доношење Резолуције која је уобличио политичке циљеве НОО, а односили су се на припајање КиМ Албанији по окончању сукоба и ослобађању од нацистичке окупације. У закључку Резолуције се наводи:

„Косово и Дукађин (Метохија) је крај који је насељен највећим делом албанским народом, а који као и увек, тако и данас, жели да се уједини са Албанијом. Према томе, осећамо за дужност указати прави пут којим треба да пође албански народ да би остварио своје тежње. Једини пут да се Албанци Косова и Дукађина (Метохије) уједине са Албанијом јесте заједничка борба са осталим народима Југославије против крвожедних нацистичких окупатора и његових слугу. Јер је то једини пут да се извојује слобода, када ће сви народи па и Албанци бити у могућности да се изјасне о својој судбини са правом на самоопредељење до отцепљења. Гаранција за ово јесте НОВЈ, као и НОВА са којом је уско повезана. Поред њих, то ће бити загарантовано од стране наших великих савезника: Совјетског Савеза, Велике Британије и Америке (Атлантска повеља, Московска и Техеранска конференција)”.³⁸⁰ Повељу су потписали командант НОВ Косова Фадиљ Хоџа, председник НОО за КиМ Мехмед Хоџа, секретар Комитета КПЈ за КиМ Павле Јовићевић и још укупно 48 делегата махом албанске националности. Јасна је оријентација ове Резолуције, а то је да је у промењеним војно-политичким околностима на Балкану услед повлачења нацистичке Немачке руководство КПА настојало да територију КиМ припоји Албанији, позивајући се на етнички принцип и право на самоопредељење народа, грубо

³⁷⁹ *History of the Party of Labour of Albania*, The Institute of Marxist-Leninist studies at the Central Committee of the Party of labour of Albania, Tirana, 1982, p. 128-129.

³⁸⁰ Robert Elsie, *The Resolution of Bujan 1944*, доступно на: http://www.albanianhistory.net/1944_Resolution-of-Bujan/index.html (26.12.2017.).

занемарујући чињеницу да је велики број неалбанског становништва систематски иселјаван и елиминисан током ратних година, чиме је демографска слика овог краја знатно трансформисана. По окончању Другог светског рата, идеја о припајању КиМ Албанији није реализована, а подручје КиМ-а је, као саставни део СР Србије, ушло у Демократску Федеративну Југославију, док су албанској заједници у новој југословенској заједници гарантована сва мањинска права, односно признат јој је специфичан статус „народности”, који би по ширини политичких права највише одговарао статусу националне мањине.

Поред чињенице да се мали број расељених лица неалбанске националности вратио на подручје КиМ-а након рата, нове комунистичке власти ДФЈ су биле релативно благонаклоне према лицима албанске националности која су учествовала у борбама на страни италијанских и немачких окупационих снага, и дозвољавале су овој категорији учлањене у КП Србије³⁸¹ и друге погодности с тим у вези. Овакав потез нове управе био је и донекле очекиван, јер је ишао у правцу смиривања међунационалних тензија на подручју Косова и Метохије, али је дугорочно посматрано допринео да се код знатног дела албанске популације у довољној мери не сузбије сепаратистички потенцијал који је у наредним деценијама готово неконтролисано бујао.

Блиска привредно-политичка сарадња успостављена између Албаније и Југославије у првим послератним годинама није наишла на одобравање код знатног дела Албанаца, који су као погрешну сматрали тактику ослањања не на велику, већ на осредњу силу какву је тада представљала Југославија.³⁸² У циљу додатног повезивања албанских и југословенских комуниста, 1. јула 1946. године закључен је Уговор о пријатељству и сарадњи између ФНРЈ и Албаније³⁸³, што је представљало увод у додатно зближавање ове две државе са потенцијалом да прерасту у ширу балканску федерацију, са Албанијом као федералном јединицом комунистичке Југославије. Почетком 1948. године ужурбано се радило на овом уједињењу, а главни заговорник ове идеје у Албанији био је Кочи Дзодзе,

³⁸¹ Ђорђе Борозан, *Велика Албанија: поријекло-идеје-пракса*, Војноисторијски институт Војске Југославије, Београд, 1995, стр. 521-522.

³⁸² Ричард Ц. Кремптон, *Балкан после Другог светског рата*, Слио, Београд, 2003, стр. 76.

³⁸³ Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, САНУ, посебна издања, Књига DLXVI, Београд, 1986, стр. 187.

секретар КПА и министар унутрашњих послова.³⁸⁴ Иако је првобитно изгледало да је политика умереног албанског национализма под комунистичком управом Енвера Хоџе у мањини, те да идеја „Велике Албаније” одлази у историју након што се ова држава утопи у југословенску федерацију, Резолуција Информбироа је у последњи моменат окренула Албанију од југословенске идеје, а у наредним годинама се ова земља издиференцирала као један од највећих противника Титовог режима и његовог схватања комунизма. Уговор о пријатељству и сарадњи између ФНРЈ и Албаније је раскинут 1948, године једностраним актом Албаније, након чега је заузет стого „непријатељски, агресивни и иредентистички курс од стране НР Албаније према Југославији”.³⁸⁵ Њени политички лидери надали су се да ће и Албанија профитирати након слома југословенског комунизма, првенствено у територијалном смислу. Тако је Енвер Хоџа у својим мемоарима навео да је приликом сусрета са Стаљином у новембру 1949. године предочио проблеме са којима се сусреће албанска мањина у Југославији истичући да су Албанци у Југославији изложени прогону од стране режима који је агресивно хтео да припоји Албанију новој балканској федерацији под југословенском доминацијом. Хоџа је том приликом изнео: „*ми никада нећемо престати да подржавамо нашу браћу исте крви која живе у Југославији и увек ћемо подићи глас против терора и политике истребљења коју Тито – Ранковић клика спроводи над њима*”.³⁸⁶ Карактеристика тадашњег албанског експанзионизма огледала се у томе што је „великоалбански национализам добио примесе марксизма – лењинизма”³⁸⁷, односно одвијан је под плаштом левичарске идеологије, нарочито у фази када се Албанија идеолошко и политички окренула НР Кини током 60-их година прошлог века.

Иако је у наредним годинама након Стаљинове смрти дошло до својеврсне „дестаљинизације” у СССР-у, те отопљавања односа између Југославије и читавог Источног блока, Албанија се у периоду највећег комунистичког идеолошког сукоба након Резолуције ИБ-а искристалисала као један од главних противника југословенског режима, без обзира што су током Другог светског рата најближе сарађивали управо са

³⁸⁴ Ричард Џ. Кремптон, *Балкан после Другог светског рата*, Сlio, Београд, 2003, стр. 66.

³⁸⁵ Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, САНУ, посебна издања, Књига DLXVI, Београд, 1986, стр. 188.

³⁸⁶ Enver Hoxha, *With Stalin, Memoirs*, The Institute of Marxist-Leninist studies at the Central Committee of the Party of Labour of Albania Tirana, 1979, p. 140-141.

³⁸⁷ Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, САНУ, посебна издања, Књига DLXVI, Београд, 1986, стр. 197.

југословенским комунистима. Следећи политику својих савезника, Албанија је за време Хрушчова нормализовала односе са својим северним суседом, али свакако не у оној мери у којој се то очекивало за дојучерашње најближе савезнике. Главна замерка коју је Хоџа упућивао на рачун југословенског руководства је чињеница да је послератна Југославија настојала да поништи албанску државност и инкорпорира је у сопствену федерацију, где би албански комунистички лидер свакако изгубио на утицају.

4.1.4. Послератне албанске сепаратистичке организације у емиграцији и њихове везе са албанским националистима у Албанији и дијаспори

Без обзира на велике идеолошке разлике, албански националисти су се у првим послератним годинама у иностранству брзо повезали. Превазилажење идеолошко-политичких нетрпељивости реализовано је и кроз делатности више иностраних служби безбедности, који су у незадовољним албанским дисидентима видели идеално средство у борби против совјетског империјализма. Стога је у риму 1949. године од бивших оштро супротстављених припадника покрета *Legaliteti* и *Balli Kombëtar* основан Национални комитет „Слободна Албанија”, којем је председавао лидер *Balli Kombëtar* и дугогодишњи националистички првак Мидхат Фрашери, а истакнуто место у организацији заузимао је и ројалиста Абаз Купи, лидер „Легалитета”.³⁸⁸ Организација се селила најпре у Париз, а потом и Њујорк, егзистирала је до 1992. године, а током читавог постојања била је изразито антикомунистички оријентисана, са јасним националистичким идеолошким полазиштима из периода Другог светског рата и отвореним противљењем због чињенице да је територија Албаније „подељена” и под управом суседних земаља.³⁸⁹

„Трећа призренска лига” је основана у САД 1946. године од стране Албанских националиста, и то на идентичним идеолошким начелима као и претходне две, а то је стварање „Велике Албаније” у претпостављеним етничким границама.³⁹⁰ Ова организација

³⁸⁸ *Attitude of the United States Toward the Regime in Albania*, Foreign relations of the United States, Eastern Europe; the Soviet Union: Albania, Foreign relations, Volume V, 1949, p. 318.

³⁸⁹ Owen Pearson, *Albania in the Twentieth Century, A History: Volume III: Albania as Dictatorship and Democracy; From Isolation to the Kosovo War 1946-1998*, I.B. Tauris, London, 2006, p. 466.

³⁹⁰ *Serbia Foreign Policy and National Security*, Yearbook Volume 1, *Strategic Information and Developments*, International business Publications, Washington DC, 2014, p. 41.

је појачала своје активности након совјетско-југословенске конфронтације 1948. године, али без значајнијег међународног успеха, иако је било покушаја да се њени припадници, обучени диверзанти, убаце на територију Југославије са циљем дестабилизације ове младе комунистичке државе. Руководство „Трећом призренском лигом” средином 60-их година прошлог века, а уз посредовање Централне обавештајне агенције (ЦИА), преузео је Џафер Дева, главни идеолог и претходне „Лиге” основане под нацистичком управом и предводио је организацију до своје смрти 1978. године. Дева је био један од бројних ратних злочинаца које је ЦИА ставила у своју службу након Другог светског рата³⁹¹, тако да је евидентно да су креатори америчке спољне политике већ у првим послератним годинама користили албански сепаратизам за остваривање сопствених интереса у региону Балкана.

Исто тако, у Југославији у првим деценијама након рата долази до формирања више националистичких албанских организација које као основна програмска начела истичу заштиту права Албанаца у југословенској федерацији. Нарочит подстрек за албанско противљење југословенској политици, поред Резолуције Информбироа и осуде југословенске политике од стране читавог комунистичког света, био је Споразум између Југославије и Турске из 1953. године. У питању је било обнављање сличног споразума (Конвенција о исељавању) који су поменуте земље пропустиле да ратификују 1938. године, којим је турска страна предлагала да се поново размотри питање исељења „појединих припадника турске националне мањине, држављанина ФНРЈ, у циљу спајања са члановима њихове уже породице исељених из Југославије у Турску“.³⁹² Без обзира што су овим мерама били обухваћени само лица муслиманске вероисповести турског порекла, и што су захтеви за исељавање Албанаца са КиМ-а и Македоније одбијани од стране турских надлежних органа³⁹³, незадовољство албанског становништва стално је расло, што је условило и појаву организованог отпора југословенским властима, и то кроз деловање организација које су углавном функционисале на програмским начелима КП Албаније.

³⁹¹ Richard Breitman, Norman J.W. Goda, Timothy Naftali, Robert Wolfe, *U.S. Intelligence and the Nazis*, Cambridge University Press, New York, 2005, p. 374.

³⁹² Edvin Pezo, *Komparativna analiza jugoslovensko-turske Konvencije iz 1938. i „Džentlenskog sporazuma“ iz 1953; Pregovori oko iseljavanja muslimana iz Jugoslavije u Tursku*, Tokovi istorije 2/2013, Institut za noviju srpsku istoriju, Beograd, 2013, str. 116.

³⁹³ Ibid, str. 119.

Албанска националистичко-сепаратистичко оријентисана дијаспора наставила је са својим деловањем, а антијугословенски карактер политике у Тирани тих година поклапао се и са њиховом политичком платформом. Тако је крајем јуна 1958. године у Аустрији одржан Конгрес Удружења Косовара који је донео закључке да је на Косову и Метохији након Другог светског рата ликвидирано 50.000 Албанаца под изговором сарадње са окупатором, а да су бројна имања у власништву Албанаца запосели Срби и Црногорци. Такође, указано је и на тежак положај Албанаца у југословенској федерацији, те је наведено да је наводно минимум 400.000 Албанаца убијено или протерано у Турску, односно да су приморани да се декларишу као Турци, Македонци или Католици (Италијани).³⁹⁴

Након другог сукоба на релацији Београд – Москва почетком 1958. године Албанија је поново постала најгласнији експонент совјетске политике и највећи противник југословенског комунистичког руководства. Тако је од априла 1958. до јануара 1959. године у албанској штампи објављено 520 антијугословенских текстова и карикатура у којима је посебно критикована денационализујућа политика коју је Београд спроводио према Албанцима у тадашњој Аутономној Косовско-Метохијској Области (АКМО).³⁹⁵ Оваквом државном политиком албански политички врх је додатно утицао на пораст ионако великог незадовољства код Албанаца у Југославији, који су у том периоду почели да се организују на националном принципу, и то у склопу сепаратистичких политичко-идеолошких групација које су за циљ имале дестабилизацију и слом југословенске федерације како би се крајеви настањени Албанцима припојили матици.

Почетком 60-их година прошлог века на територији Југославије дошло је до формирања респектабилних организација са јасним сепаратистичко-експанзионистичким стратегијама. „Револуционарни покрет за уједињење Албанаца” основан је 1961. године, а лидер ове организације био је Адем Демаћи, албански националиста марксистичко-лењинистичке оријентације који је због свог антијугословенског активизма у периоду

³⁹⁴ Миомир Гаталовић, *Југословенска државна политика на Косову и Метохији 1958-1974*, докторска дисертација, Филозофски Факултет, Универзитет у Београду, Београд, 2014, стр. 213.

³⁹⁵ Ибид, стр. 230.

од 1958. до 1961. године већ служио затворску казну. У првом члану Манифеста који су сачинили Адем Демаћи и Метуш Краснићи са најближим сарадницима, наводи се:

„Први и коначни циљ нашег покрета је да се осигура право на самоопредељење и сецесију за оне области већински настањене албанским народом које су још увек под администрацијом Југославије. Другим речима, први и једини циљ нашег покрета је ослобођење албанских крајева који су анексирани од стране Југославије и уједињење тих крајева са матицом Албанијом”.³⁹⁶ У истом члану наводи се и да ће своје циљеве организација настојати да постигне „мирним путем”, али и „оружаном борбом и народним устанком”³⁹⁷, чиме су се у уводном делу свог политичког програма декларисали као терористичка организација која ће користити политичко насиље у сврху реализације основног циља, а то је стварање „Велике Албаније”. Организација је бројала око 300 чланова, а разбијена је од стране југословенских безбедносних служби током 1964. године, када је Демаћи послат на нову дугогодишњу затворску казну, и већ увелико стекао култни статус међу албанским националистима који ће му деценијама касније доделити неформалну титулу „Косовског Нелсона Манделе”. Иако је ова сепаратистичко-терористичка групација разбијена, формирано је чврсто националистичко језгро тврдокорних албанских националиста који ће у наредним годинама кроз више организација сличне идеолошке оријентације у знатној мери утицати на дестабилизацију југословенске федерације. Исто тако, етатистичко-стаљинистички концепт социјализма заснован на тзв. „изворним принципима” марксизма и лењинизма био је заједнички именитељ „Револуционарног покрета за уједињење Албанаца” и Партије рада Албаније, што је последица Демаћијеве подршке политици коју је у Албанији спроводио Енвер Хоџа.

С тим у вези, раних 60-их година Албанско политичко руководство заузело је јасну стратегију решавања албанског питања у Југославији, делимично подстакнуто и чињеницом да су косовске сепаратистичке организације илегалним путевима директно тражиле помоћ од НР Албаније. Приоритетни задатак албанске дипломатије тих година био је организовање албанских комунистичких организација на КиМ, али и у дијаспори,

³⁹⁶ Статут „Револуционарног покрета за уједињење Албанаца”, доступно на: <http://www.lrbsh.org/2017/03/11/statuti-dhe-programi-i-lrbsh-se/> (29.12.2017.).

³⁹⁷ Ibid.

тако да је министарство спољних послова НР Албаније за ту намену формирало посебан Директорат који је пратио развој ситуације на КиМ, али и однос централних власти у СФРЈ према „Косовском питању”.³⁹⁸ Овај директорат је периодично припремао информативне билтене који су достављани Централном комитету Албанске партије рада, док је ЦК АПР имао посебан „Косово сектор”, који је, између осталог, имао следеће задатке:

1. Праћење политичко-економске ситуације, али и анализа стања у домену образовања и културе на Косову и другим територијама СФРЈ настањене Албанцима;

2. Праћење активности и контаката косовских политичких и економских миграната, као и активности револуционарних и патриотских албанских организација на истом подручју;

3. Сарадња са другим секторима ЦК АПР, као и МИП НР Албаније како би унапредио активности на овом пољу.³⁹⁹

Исто тако, и албанска дијаспора је интензивирала своје активности, и то не само на европском континенту. Средином 1965. године у Њујорку је одржан састанак албанских лидера у дијаспори различитих идеолошких убеђења, и то у организацији Националног комитета „Слободна Албанија” позната и под називом „Албанска влада у емиграцији”, а све са циљем формирања фронта који би се залагао за формирање „Велике Албаније” под управом монарха. Током исте године у Торонту је основана организација „Слободно Косово” под руководством браће Враница која се залагала за отцепљење Аутономне области КиМ и стварање самосталног политичког ентитета под називом „Етничко Косово”.⁴⁰⁰

³⁹⁸ Ethem Ceku, *Kosovo during the tense relations between Albania and Yugoslavia in sixties and seventies of the Twentieth Century*, International Relations Quarterly, Vol. 5, No. 2, Oxford University Press, 2014, p. 6.

³⁹⁹ Ibid, pp. 6-7.

⁴⁰⁰ Миомир Гаталовић, *Југословенска државна политика на Косову и Метохији 1958-1974*, докторска дисертација, Филозофски Факултет, Универзитет у Београду, Београд, 2014, стр. 250.

4.1.5. Демонстрације у СФРЈ 1968. године и њене последице

Узимајући у обзир претходну декаду, шездесете године прошлог века су обележиле релативно уравнотежени односи на релацији Албанија – Југославија, што је била последица великих политичких промена на регионалном, али и глобалном нивоу, као и драматичном заокрету у Албанској спољној политици када се Енвер Хоџа разишао са Москвом и новог ментора пронашао у Пекингу. Међутим, посебан импулс албанском националном питању на простору Југославије дао је Четврти пленум ЦК СКЈ 1966. године, када је осуђена унитаристичка политика Службе државне безбедности и њеног руководиоца Александра Ранковића и након чега су уследиле озбиљне промене на плану друштвено-политичког преуређења у Југославији. Сматрајући да су највише пропатили под југословенским режимом, Албанци на КиМ али и другим крајевима Југославије поново су почели да испољавају националистичко расположење у значајном обиму, које је кулминирало великим демонстрацијама на Косову и Метохији 1968. године, чему су у великој мери допринеле албанске илегалне сепаратистичке организације. У овом случају, иако је албанско политичко руководство исказало симпатије према народном незадовољству на КиМ, Енвер Хоџа није отворено подржао косовске протесте сматрајући да ће политички успех косовских Албанаца угрозити његове позиције, тако да је у својим мемоарима навео да „Косовске патриоте и револуционари морају пазити на Титове ревизионисте који ће можда играти на карту креирања Косовско-албанске републике уместо аутономне регије како би намамили шовинисте међу косовским албанцима да се боре против Народне Републике Албаније. Албанска република контролисана од стране Титовог режима била би стетиште албанских фашиста и ратних злочинаца из читаве Европе и САД”.⁴⁰¹ Исто тако, Хоџа је негирао чињеницу да НР Албанија има било какве везе са протестима на КиМ, те навео да „Титоисти то знају, али им одговара да клеветају”.⁴⁰² Овакви Хоџини ставови не умањују чињеницу да се руководство НР Албаније залагало за даљу дестабилизацију Југославије како би у перспективи реализовало евентуалне територијалне бенефите, већ само указују да се Хоџа прибојавао да ће нове

⁴⁰¹ Видети: Ethem Ceku, *Kosovo and Diplomacy since World War II: Yugoslavia, Albania and the Path to Kosovan Independence*, I. B. Tauris, London, 2016.

⁴⁰² Ethem Ceku, *Kosova during 1960-1970 and Albania's position*, Thesis Kosova, no. 2, University of Pristina, 2009, p. 29.

политичке снаге на КиМ побрати велике симпатије и у Албанији, те тиме довести у питање његову апсолутистичку власт. Стога је подршка протестима из НР Албаније ишла строго по идеолошкој линији, без видљиве помоћи од стране политичког врха.

Језгро демонстраната на КиМ 1968. године чинили су албански студенти из Приштине, којима се се убрзо придружили и албански националисти из Македоније са захтевом да се делови јужне југословенске републике припоје Косову и Метохији, односно да се формира етничко-политичка целина Албанаца у Југославији. Демонстрације су кулминирале 27. новембра 1968. године, када се у Албанији обележава национални празник, односно годишњица албанске независности. На централном скупу у Приштини тог дана су истицане националистичко-сецесионистички слогани попут „Хоћемо републику”, „Живела Република Косово”, „Доле буржоазија”, „Трепча ради, Србија користи”, „Живео Адем Демаћи”, „Доле ревизионизам”, „Ми смо Албанци, а не Југословени”, „Ми смо деца Скендербега, војска Енвер Хоџе”, „Републику милом или силом”⁴⁰³, тако да се те активности могу посматрати као прва масовно организована манифестација албанског национализма након 1945. године.

Главни захтеви демонстраната односили су се на проширење косовске аутономије, оснивање универзитета у Приштини, али и право на истицање албанске заставе заједно са југословенском.⁴⁰⁴ Исто тако, слоган „Косово – Република” први пут је обнародован током ових протеста и представљаће основну политичку крилатицу албанских националиста у наредним декадама. Протести су резултирали значајним проширењем права Албанаца у Југословенској федерацији: Универзитет у Приштини основан је 1969. године чиме је издвојен из матичног београдског, одобрено је да се настава одвија и на албанском језику у основним и средњим школама, Албанцима је дозвољено да истичу своје националне симболе (албанско црвено-црну заставу са двоглавим орлом), а укинут је и назив „Шиптари” који је коришћен како у Албанији тако и у њеном окружењу, и уводи се јединствени назив „Албанци”. Крајем 1968. године донети су уставни амандмани којим је Метохија избачена из назива, те је име покрајине промењено у Социјалистичка Аутономна

⁴⁰³ Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, САНУ, посебна издања, Књига DLXVI, Београд, 1986, стр. 205.

⁴⁰⁴ Gorana Grgić, *Ethnic Conflict in Asymmetric Federations; Comparative Experience of the Former Soviet and Yugoslav Regions*, Routledge, Taylor & Francis Group, New York, 2017, p. 148.

Покрајина Косово. Такође, Косово је добило предност над Босном, Црном Гором и Македонијом када је у питању расподела средстава из савезног буџета.⁴⁰⁵ Косово је 1969. године добило сопствени Врховни суд, а Устав СФРЈ из 1974. године је Косову готово у потпуности признао статус републике унутар југословенске федерације, с обзиром да је покрајини признат статус конститутивног елемента федерације иако се и даље фактички налазила у саставу Србије.

Демонстрације на КиМ из 1968. године показале су да су албанске сепаратистичке организације способне да анимирају критичан број Албанаца, те да произведу довољно јако национално незадовољство које превазилази границе покрајине и југословенских република, али и показале да је великоалбанска заоставштина и даље врло утицајна на просторима који нису ушли у састав Албаније. Можда и најзначајнија последица протеста из 1968. година била је дефинитивно формирање политичке платформе албанских националиста који су у наредним декадама под плаштом институционалног деловања, али у пракси искључиво кроз деловање илегалних терористичких организација, недвосмислено деловали на плану формирања Косовске Републике која би се након стицања независности припојила Албанији.

У наредној деценији дошло је до бујања албанских сепаратистичко-терористичких организација које су углавном имале заједнички политичку платформу, али су се разликовале у крајњим циљевима и донекле у идеолошким полазиштима. Док су се једни залагали за формирање тзв. „Републике Косово” („Марксистичко-лењинистичка организација Косова”⁴⁰⁶ – *Organizata Marksiste – Leniniste e Kosovës*), други су инсистирали на припајању етнички што чистијих албанских области Албанији („Марксистичко-лењинистичка комунистичка партија Албанаца у Југославији”⁴⁰⁷ – *Partia Komuniste Marksiste-Leniniste e shqiptarëve në Jugosllavi*), док је трећа струја инсистирала на уједињењу свих југословенских области настањених Албанцима у јединствену „Албанску републику”, која би се у перспективи припојила матици. С друге стране, албански сепаратисти су углавном усвојили јединствену стратегију у свом идеолошко-политичком

⁴⁰⁵ Ричард Ц. Кремптон, *Балкан после Другог светског рата*, Clio, Београд, 2003, стр. 185.

⁴⁰⁶ Spasoje Đaković, *Sukobi na Kosovu*, Narodna Knjiga, Beograd, 1984, str. 309-311.

⁴⁰⁷ Ibid, str. 309.

деловању, а која се састојала из неколико фаза. Прва фаза предвиђала је буђење националне свести углавном кроз стварање атмосфере националне обесправљености и немогућности суживота са другим народима у СФРЈ, примарно са Србима и Црногорцима и кроз глорификацију друштвено-политичког система у Народној Социјалистичкој Републици (НСР) Албанији. Албански националисти су на овом пољу били порпилично успешни током 70-их година, јер су кроз углавном легалне пропагандне активности (просветно-културна сарадња са НСР Албанијом) мобилисали велики број лица албанске националности, махом средњошколаца и студената. Након уводне фазе политичко-идеолошке доктринације уследила би фаза која је предвиђала јавно испољавање националног незадовољства са крајњим циљем подизања оружаног устанка, коју је било веома тешко реализовати због непостојања заједничког „фронта” иза којег би стали све најреспектабилније националистичко-сепаратистичке албанске организације које су у том периоду деловале у Југославији, Албанији, али и иностранству.

Албански екстремизам и сепаратизам тешко је могао бити контролисан током 70-их година прошлог века, делом захваљујући и чињеници да су главни експоненти албанског националног незадовољства заузели значајне позиције у друштвено-политичким, научним, културним и образовним институцијама на Косову. Исто тако, у овом периоду долази до значајне размене између студената из Албаније и Косова, док је значајан број професора из Албаније гостовао на Универзитету у Приштини. Преко 200 предавача са Универзитета у Тирани и 29 истраживача са других институција предавали су на Универзитету у Приштини у периоду од 1972. до 1977. године, углавном на пољу изучавања албанске историје и језика, док је значајан број аутора из Албаније публикован у Приштини.⁴⁰⁸ Албански језик је 1971. године изједначен са језицима осталих народа у СФРЈ, односно добио је статус званичног језика земље. Према статистичким подацима добијених приликом пописа становништва у СФР Југославији 1971. године, Албанаца је у овој држави било око 1,7 милиона, и тада су представљали трећу нацију по бројности у

⁴⁰⁸ Besnik Pula, *Contested Sovereignty and State Disintegration: the Rise of the Albanian Secessionist Movement in Kosova*, A Thesis submitted to the Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences of Georgetown University in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in Russian and East European Studies, Washington, DC, 2001, p. 26.

федерацији.⁴⁰⁹ Наредне године у Тирани је одржан скуп на коме су присуствовали представници Албанаца са Косова, када је донет закључак да се стандардизује албански језик како у Албанији, тако и на Косову, и то на бази Тоске дијалекта.⁴¹⁰ Овај „Конгрес уједињења албанског језика” представљао је значајну националну унификацију албанског народа, бар када је језик у питању, и дао је значајан подстрек за додатно приближавање Албанаца са обе стране границе.

У складу са овим тенденцијама, и број илегалних терористичких група нагло је растао, као и број лица Албанске националности која су осуђена за дела политичког насиља у вези са сепаратистичко-експанзионистичким активностима. Ескалацији албанског национализма нарочито је допринела стогодишњица оснивања „Призренске лиге” 1978. године, која је била дозвољена од стране републичких али и федералних власти. У склопу обележавања ове годишњице обновљена је Џамија и Медреса у Призрену и читав комплекс око ње, који је претворен у „Меморијални комплекс Призренске лиге”, с обзиром да се на том месту одржала скупштина „Призренске лиге” век раније. Такође, у Приштини је уприличен и научни скуп међународног карактера⁴¹¹ са циљем промоције циљева ове албанске националистичке организације, а серија манифестација трајала је недељу дана у јуну 1978. године. Стогодишњица „Призренске лиге” и у Албанији је обележена на највишем државном нивоу. Председник Одбора за прославу годишњице био је Рамиз Алија, у то време високи функционер Партије рада Албаније, а касније и наследник Енвера Хоџе. У свом реферату на свечаној академији 10. јуна 1978. године у Тирани Алија је, након осуде политике СФРЈ и њеног руководства, упутио поздраве „свим патриотама Албанцима ма где се налазили, браћи на Косову, у Македонији и Црној Гори, јер су они нераздвојиви део албанске нације и део историје кроз векове”.⁴¹²

⁴⁰⁹ Bernhardt Tönnies, *Albanija- poseban slučaj: „Sopstveni put” Envera Hodže i istorijski izvori njegove ideologije*, Oldenbourg, Minhen, 1980, str. 8.

⁴¹⁰ Robert C. Austin, *Greater Albania: The Albanian State and the Question of Kosovo, 1912-2001*, in John R. Lampe and Mark Mazower (eds.), *Ideologies and national identities: the case of twentieth-century Southeastern Europe*, Central European University Press, 2004, p. 239.

⁴¹¹ Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, САНУ, посебна издања, Књига DLXVI, Београд, 1986, стр. 200.

⁴¹² Ramiz Alia, *The Albanian League of Prizren-A Brilliant Page of our History Written in Blood*, speech on the centenary of The Albanian League of Prizren, Tirana, June 10, 1978, The 8 Nentori Publishing House, Tirana, 1978, p. 4.

Истицањем у први план патње албанског народа под Титовим режимом, потиснути су други проблеми са којима се сусретало неалбанско становништво на Косову. Наиме, према Извештају заједничке комисије Републичког и Савезног извршног већа која је 1982. године сачињен за потребе информисања Савезне скупштине СФРЈ, али и Републичке скупштине Србије види се да је „у питању дугорочна, смишљена, добро организована и стална непријатељска активност великоалбанског национализма и иредентизма, те да се узроци исељавања своде на политичке околности у којима српском народу на Косову већ деценијама није више било опстанка”.⁴¹³ Статистички извештаји су тих година недвосмислено указивали на велики одлазак српског становништва са Косова – 1961. године 23,5 % становништва било је српске националности, док је тај број 1981. године пао на само 13,2 %.⁴¹⁴ Са 26 живорођених беба на 1.000 становника годишње, наталитет Албанаца је у овом периоду био највиши у Европи, док је преко 50% популације био старости испод 20 година.⁴¹⁵ Када се узме дужи временски период, бројке су још више на страни Албанаца: 1948. године на Косову и Метохији било је укупно 129 961 Срба и Црногораца, што је представљало 27,47 % становништва у Покрајини, да би се 1991. године тај број попео на 214 555 што је представљало 11,09% укупне популације Косова. С друге стране, Албанаца је 1948. године било 498 242 или 68,5%, а 1991. године тај број је нарастао на 1 596 072 или 81,6% (у питању је како природни прираштај, тако и досељавање Албанаца из НР Албаније на простор Косова)⁴¹⁶. С тим у вези, у Извештају заједничке комисије Републичког и Савезног извршног већа из 1982. године се таксативно наводе врсте притисака и облици политичког насиља којима је неалбанско, претежно српско становништво било изложено у послератним деценијама, а које је спровођено од стране лица албанске националности. То су:

⁴¹³ Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, САНУ, посебна издања, Књига DLXVI, Београд, 1986, стр. 202.

⁴¹⁴ Ричард Џ. Кремптон, *Балкан после Другог светског рата*, Clío, Београд, 2003, стр. 210.

⁴¹⁵ Besnik Pula, *Contested Sovereignty and State Disintegration: the Rise of the Albanian Secessionist Movement in Kosova*, A Thesis submitted to the Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences of Georgetown University in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in Russian and East European Studies, Washington, DC, 2001, p. 28.

⁴¹⁶ Агоп Гарабедјан, *Албански сецесионизам деведесетих година XX века*, Зборник радова *Косово и Метохија; Прошлост-садашњост-будућност*, САНУ, Београд, 2006, стр. 131.

- заузеће земље; причињавање материјалне штете или уништавање усева; сеча шуме, засада воћа и винограда; убијање стоке; паљење имовине; тровање и загађивање бунара; спречавање коришћења воде за наводњавање; експропријације земљишта итд.;

- претње, малтретирања, вређања, напади (посебно на жене и децу), силовања, смишљено изазивање свађа, туче, убиства, крвна освета и сл.;

- скрнављење гробља и споменика и ометање свечаности и верских обреда;

- стварање атмосфере изолованости и несигурности, разни облици психолошких притисака, стварање психозе исељавања, бојкот на разне начине итд.;

- причињавање тешкоћа у остваривању свакодневних животних потреба (коришћење продавница, пијаца, превоза и слично);

- тешкоће у остваривању права грађана пред надлежним органима (дуго чекање, отезање поступка, неизвршавање пресуда и решења, итд.);

-недостатак заштите од стране надлежних органа (правосудни органи, органи унутрашњих послова и други органи управе, инспекције итд.);

-одсуство благовремене и одговарајуће друштвено-политичке и друштвене активности на сузбијању појаве притисака, деловање непријатеља и решавању спорова и сукоба;

- дискриминација у остваривању права (издавање дозвола за изградњу кућа; непоштовање равноправности језика; непоштовање права из радног односа и сл.);

- притисци за продају имовине и ненормални услови продаје (продаја имовине унапред одређеном лицу албанске народности; продаја по неповољној цени; делимично плаћање продате имовине; одуговлачење са извршавањем преноса имовине), експропријација имовине без адекватне накнаде итд.⁴¹⁷

Економски показатељи у првим послератним декадама свакако нису доприносили даљем смиривању међунационалних тензија у покрајини: раст БДП-а у овој покрајини био је на 50% испод просека на федералном нивоу; док је 1947. године друштвени производ на Косову био на 49.3 југословенског просека, у 1978. године пао је на испод 30%; удео

⁴¹⁷ Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, САНУ, посебна издања, Књига DLXVI, Београд, 1986, стр. 202-203.

Косова у свим југословенским инвестицијама пао је са 4% у периоду од 1966. до 1970. године на 3.6% у периоду од 1971. до 1975. године, те на 3% у периоду од 1976. до 1978. године; покрајина је учествовала са само 2.2% у укупном југословенском извозу у том периоду, да би Исмет Гусија, директор покрајинског института за социјална планирања у октобру 1979. године изјавио да је ниво друштвеног производа на Косову на око 60% испод планираног.⁴¹⁸ Општа привредна заосталост покрајине резултирала је немогућношћу покрајинских институција и привреде да инкорпорира на десетине хиљада дипломаца са Универзитета у Приштини, који су врло брзо формирали критичну масу неопходну за испољавање народног незадовољства у великом обиму.

Албанска дијаспора је крајем 70-их и почетком 80-их година XX века нарочито интензивирала своје експанзионистичке активности, а центри деловања налазили су се у земљама Западне Европе (првенствено Западна Немачка), САД, Турској и Аустралији. Лидери тадашње албанске дијаспоре у СР Немачкој били су Гервала Јусуф, који је водио активну сепаратистичку пропаганду на територији Косова, да би се након бекства у СР Немачку повезао са братом Гервала и Зека Кадријем са којима је наставио своју великоалбанску делатност. Браћа Јусуф и Бардош Гервала, те Зека Кадри су у кратком временском року основали и били лидери неколико сепаратистичких организација са албанским националним префиксом, попут „Црвеног народног фронта”, „Покрета за национално ослобођење Косова”, „Марксисти – лењинисти Косова” и сл. Заједничко за све ове организације била је идеолошка платформа која се заснивала на албанском национализму и сепаратизму и марксистичко-стаљинистичком концепту социјализма који је пропагирала Албанска партија рада, тако да су све оне заједно убрзо прерасле у „Покрет за албанску социјалистичку републику у Југославији – ПАСРЈ” са Браћом Гервала и Зека Кадријем као њеним лидерима. Базу својих чланова и сипматизера ПАСРЈ је налазио углавном у Албанцима који су напустили СФРЈ, како из разлога потраге за бољим послом, тако и из страха од политичког прогона. У већини случајева радило се о млађим лицима, док су руководство махом чинили интелектуалци школовани на Приштинском

⁴¹⁸ Besnik Pula, *Contested Sovereignty and State Disintegration: the Rise of the Albanian Secessionist Movement in Kosova*, A Thesis submitted to the Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences of Georgetown University in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in Russian and East European Studies, Washington, DC, 2001, p. 29-30.

универзитету. Гласило организације носило је назив „Глас Косова” и штампано је једном месечно у Швајцарској.⁴¹⁹

4.1.6. Масовни протести на Косову 1981. године и распад СФРЈ

Проблематични односи југословенских Албанаца са државним руководством током 70-их година прошлог века, те општа привредна стагнација и назадовање били су само увод у велике немире који су погодили Косово, и који су представљали „најгору побуну у Југославији од 1944. године”⁴²⁰, али и прво јавно исказивање народног незадовољства након смрти дугогодишњег југословенског политичког лидера Јосипа Броза Тита. Дана 11. марта 1981. године у Приштини су студенти албанске националности покренули прве демонстрације које су у први план истакле боље услове студентског стандарда и сл, и представљале су само увод у много озбиљније испољавање незадовољства 26. марта, 1. и 2. априла исте године, када су у косовском главном граду, али и другим местима широм покрајине истакнути конкретни захтеви да Косово добије статус републике, а да Албанци стекну статус конститутивног народа у СФРЈ. Основни аргумент за промену статуса покрајине био је да су Албанци у Југославији знатно бројнији од Црногораца и Македонаца, којима је у југословенској федерацији признат статус конститутивног народа, док су Албанци имали статус „народности”. С друге стране, занемарена је чињеница да остали народи у СФРЈ нису имали матичну земљу у окружењу као што је то био случај са Албанцима у Југославији.

Након што су протести измакли контроли покрајинских снага безбедности, у смиривање сукоба укључиле су се јединице ЈНА и проглашено је ванредно стање у покрајини. Овај сукоб, који је од стране политичког руководства СФРЈ означен као „контрареволуција”, резултирао је политичким насиљем над неалбанцима у покрајини (највећи инцидент био је пожар у Пећкој патријаршији у ноћи између 15. и 16 марта 1981. године), али је војна интервенција довела и до погибије неколико десетина млађих лица албанске националности. Побуна на Косову је, као и 1968. године покренута од стране албанских ђака и студената, и била је праћена готово идентичним политичким пароллама

⁴¹⁹ Michael Biggins, Janet Crayne (eds.) *Publishing in Yugoslavia's Successor States*, The Hawort Information Press, Binghampton, 2000, p. 166.

⁴²⁰ Ричард Ц. Кремpton, *Балкан после Другог светског рата*, Clіo, Београд, 2003, стр. 210.

које су носили демонстранти, попут „Косово Косоварима”, „Живео Адем Демаћи” „Косово Република” и „Хоћемо Републику“, „Косово је наше“, “Живело братство албанског народа“, „Албанци смо а не Југословени“, „Уједињење свих албанских крајева“.⁴²¹ Војна интервенција у покрајини окончана је крајем априла 1981. године, уведена је принудна управа у свим институцијама које је савезна власт означила као генератор кризе на Косову (Универзитет у Приштини, Институт за албанологију, Институт за историју Косова и др.), а велики број Албанаца је наредних година кривично гоњен због антиуставног деловања. Албанци на Косову нису постигли жељене резултате овим демонстрацијама, а период који је уследио је од стране албанских интелектуалаца и националистичких активиста означен као декада „апартхејда и сегрегације”.⁴²² Демонстрације из 1981.године продубиле су антагонизме између Албанаца и Срба и, заједно са „Маспок”-ом („Хрватским прољећем”) из 1971. године, представљале су увод у каснију дезинтеграцију југословенске федерације. С тим у вези, руководство НР Албаније изразило је велику забринутост за судбину својих сународника на Косову. Дневне новине *Zeri i Popullit*, које су у то време представљале гласило Партије рада Албаније, у чланку који је анализирао стање на Косову, објавиле су 8. априла 1981. године да се „Лондонски и Версајски мировни споразуми који су установили границе између Албаније и Југославије не могу више наметати на штету Албанског народа”.⁴²³ Крајем маја исте године активирана је експлозивна направа на тераси Амбасаде СФРЈ у Тирани⁴²⁴, што је значајно дестабилизovalo крхке односе две земље.

Политичко-идеолошка диференцијација у покрајини била је праћена откривањем преко 50 илегалних националистичко-сепаратистичких група који су бројали преко 700 припадника албанске националности, распоређених махом у три највеће организације: „Покрет за албанску социјалистичку републику у Југославији-ПАСРЈ”, „Марксиста – лењинисти Косова” (која је основана нешто касније, 1984. године) и „Група марксиста –

⁴²¹ Предраг Илић, *О континуитету сецесионистичког деловања албанских националиста на Косову и Метохији (1945–1999)*, Зборник радова *Косово и Метохија; Прошлост-садашњост-будућност*, САНУ, Београд, 2006, стр. 172.

⁴²² Paul Hockenos, *Homeland Calling: Exile Patriotism & the Balkan Wars*, Cornell University Press, Ithaca&London, 2003, p. 183.

⁴²³ Miranda Vickers, *The Albanians: A Modern History*, I.B. Tauris, London, 2001, p. 206.

⁴²⁴ Paulin Kola, *The Myth of Greater Albania*, New York University Press, New York, 2003, p. 164.

лењиниста Косова”.⁴²⁵ С тим у вези, политичко руководство ПАСРЈ-а, браћа Гервала и Кадри Зека, погубљени су у близини Штутгарта у СР Немачкој почетком 1982. године, за чега је касније албанско политичко руководство оптужило југословенску тајну службу.⁴²⁶ Исто тако, службе безбедности СФРЈ су као одговорне за избијање нереда на КиМ-у означиле и „Револуционарни покрет за уједињење Албанаца”, чији се лидер Адем Демаћи од 1975. године налазио у затвору. Оно што је евидентно је чињеница да су све организације које су преузеле одговорност за протесте на КиМ 1981. године били на истој идеолошкој линији са Партијом рада Албаније, чији је лидер Енвер Хоџа успео да за неколико година надживи свог југословенског саборца, али и касније великог идеолошко-политичког противника, Јосипа Броза Тита.

Након губитка руководства, ПАСРЈ сели своје активности из Штутгарта у Женеу, а руковођење организацијом преузима Џафер Шатри. Средином 1985. године, илегална организација „Марксисти – лењинисти Косова” са лидером Морина Џабиром, углавном је преузела примат над организацијом ПАСРЈ, и то како на простору СФРЈ, тако и у иностранству. Идејно-политичка платформа организације „Марксисти – лењинисти Косова” заснована је на тзв. изворним и правим принципима марксизма – лењинизма, као што је то случај код политичке платформе Албанске партије рада. Основни циљ организације је формирање републике Косово у оквиру СФРЈ, којој би припали и други крајеви настањени албанском народношћу у нашој земљи, док је завршна фаза предвиђала припајање тих делова НР Албанији. Организација „Марксисти – лењинисти Косова” је истицала да се проблем Косова и албанске народности у СФРЈ може решити само оружаним путем, тако да је у својој организационој структури имала и „сектор за војна питања”, задужен за наоружање чланова, организацију склоништа, обуку припадника и припремање диверзантско-терористичких акција. Гласило организације под називом „Октобар” штампано је у Швајцарској и илегално је дистрибуирано на Косову, али и у

⁴²⁵ Besnik Pula, *Contested Sovereignty and State Disintegration: the Rise of the Albanian Secessionist Movement in Kosova*, A Thesis submitted to the Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences of Georgetown University in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in Russian and East European Studies, Washington, DC, 2001, p. 40-41.

⁴²⁶ Miranda Vickers, *Between Serb and Albanian: A History of Kosovo*, Columbia University Press, New York, 1998, pp. 203-205.

иностранишћу.⁴²⁷ Марксистичко-лењинистичка доктрина је била прави спецификум на Косову, и суштински је представљала ништа друго до потпуну идентификацију са режимом у Албанији на челу са Партијом рада Албаније и њеним лидером Енвером Хоџом.⁴²⁸

Средином фебруара 1982. године у Турској је формирана нова организација под називом „Народни покрет Косова” (*Lëvizja Popullore e Kosovës – LPK*), кога су основали Хидајет Хисени, Мехмет Хајризи и Незир Миртај. У свом програму „Народни покрет Косова” као основни циљ наводи националну интеграцију кроз самоопредељење, односно:

- Формирање независне државе Косово
- Стварање државне заједнице, односно уније Албаније и Косова
- Признање права на самоопредељење Албанцима који живе у „својим земљама” у Македонији, Источном Косову и Црној Гори.⁴²⁹

Организација је наставила да делује у СР немачкој под називом Народни покрет за Републику Косово (*Levizja popullore për Republikën e Kosovës – LPRK*), када су се организацији прикључила још 4 покрета: Национални ослободилачки покрет Косова и осталих области насељених Албанцима у Југославији, Марксистичко-лењинистичка организација Косова, Комунистичка марксистичко-лењинистичка партија Албанаца у Југославији и Црвени народни фронт.⁴³⁰

Народни покрет за Републику Косово био је идеолошко, али и организационо близак и „Покрету за албанску социјалистичку републику у Југославији – ПАСРЈ”, тако да је долазило до флукуације чланства на нивоу ових група, које су се и уједињавале на појединим територијама. „Народни покрет Косова” ће се у наредним годимана спајати са другим илегалним организацијама и одиграће кључну улогу у формирању тзв.

⁴²⁷ <http://www.enver-hoxha.net/pdf/shqip/1981/dosjakobra.pdf>, str. 35 (17.01.2018.).

⁴²⁸ Howard Clark, *Civil resistance in Kosovo*, Pluto Press, London, 2000, p. 233.

⁴²⁹ *Статут „Народног покрета Косова”*, доступно на: <http://www.lpk-kosova.com/dokumente.html> (14.01.2018).

⁴³⁰ Горан Бецић, *Сепаратизам-упориште албанског екстремизма*, Војно дело, Министарство одбране Републике Србије, година LXIII, Београд, 2012, стр. 151.

„Ослободилачке војске Косова (*Ushtria Çlirimtare e Kosovës – UÇK*)” средином 90-их година XX века, која је и настала од „Националног фронта за ослобођење Косова”, радикално десног крила „Народног покрета Косова” који се издвојио из матичне организације током 1993. године.⁴³¹

С друге стране, 1989. године основан је Демократски савез Косова – ДСК (*Lidhja Demokratike e Kosovës – LDK*) са Ибрахимом Руговом као његовим лидером. Ругова је био писац и председник Друштва књижевника Косова, а савез који је водио замишљен је као западноевропска демократска политичка организација. Наиме, Ругова је заступао политику ненасилног отпора као начин да се велике силе више укључе у решавање „Албанског питања” и био је сушта супротност дотадашњим националистичким албанским организацијама. Током 80-их година прошлог века Демократски савез Косова стекао је најширу подршку Албанаца на КиМ, и пред прве послератне вишестраначке изборе у Југославији уживао је значајну предност у односу на „Удружење за југословенску демократску иницијативу – УЈДИ” које су 1989. године основали Шкељзен Маљићи и Ветон Сурои (УЈДИ су чинили интелектуалци из читаве СФРЈ и залагали су се за јединствену социјалистичку Југославију). У преамбули свог програма оснивачи ДСК наглашавају да је у питању партија која се залаже за Косово као независни државни субјективитет, те се наводи да је независно Косово политичка визија председника партије Ибрахима Ругове, али и „национална платформа Албанаца и свих добронамерних грађана Косова”.⁴³² Евидентно је да је и ДСК била политичка партија десног центра која се залагала за националну монолитност у превазилажењу привредно-политичке кризе која је деценијама притискала територије СФРЈ настањене Албанцима, с том разликом што није инсистирала на оружаном сукобу као једином начину остварења својих циљева, што је углавном био случај код осталих организација с албанским националним префиксом.

Популарност ДСК пропраћена је и подршком великог броја албанских политичких затвореника. Тако је најпознатији албански политички затвореник Адем Демаћи, након

⁴³¹ Tim Judah, *The Kosovo Liberation Army, Perceptions*, Ankara, September-November 2000, p. 66.

⁴³² *Programi Politik i Lidhjes Demokratike të Kosovës, Për perspektivën evropiane*, Priština, 2012, Preambula, p. 4-5, доступно на <http://politike.al/wp-content/uploads/2016/03/Programi-Politik-i-LDK-2012-Kosove.pdf> (26.01.2018.).

што је 1990. године пуштен са издржавања вишегодишње казне, реализовао контакт са Руговом и подржао његову политичку платформу, док је значајан број бивших политичких затвореника постављен на висока места у овој политичкој организацији.⁴³³ Исто тако, у овом периоду значајан број чланова КПЈ албанске националности прешао је у редове ДСК.

Међутим, Демаћи је са Ветон Суроијем убрзо основао сопствену политичку организацију под називом „Парламентарна партија Косова” (*Partia Parlamentare e Kosovës*) – ППК, где је Сурои изабран за првог председника. Ова партија је усвојила значајно радикалнију политичку платформу у односу на ДСК, иако је лидер Сурои негирао умешаности у наоружавање албанске популације на КиМ.⁴³⁴ Након неколико година, Сурои се повукао са чела странке и основао је новински недељник *Koha*, који је 1997. године прерастао у независни дневник *Koha Ditore* („Дневно време”) и убрзо постао симбол албанске борбе за независно Косово. ППК ће у наредним годинама дати велики број терориста који су се на страни албанских националистичких организација борили против снага безбедности СР Југославије и Републике Србије. С тим у вези, данашња политичка стратегија ППК директно баштини тековине терористичких активности крајем XX века на КиМ, чији су чланови у политичком програму из 2000. године означени као „наследници политичких структура ОВК и реализатори циљева (ОВК) у миру”.⁴³⁵

Исте године када је основан ДСК, у Вашингтону у САД је формирана Албанско-америчка грађанска лига (*Albanian American Civic League*), и то од стране Џозефа Диогвардија, који је до почетка 1989. године био члан Представничког дома САД из Њујорка. У наредним годинама ова лоби организација издејствовала је низ посета америчких политичких званичника Косову и Метохији, а активна је и данас кроз утицај на креирање спољне политике САД по питању решавања коначног статуса Косова, а све у

⁴³³ Besnik Pula, *Contested Sovereignty and State Disintegration: the Rise of the Albanian Secessionist Movement in Kosova*, A Thesis submitted to the Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences of Georgetown University in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in Russian and East European Studies, Washington, DC, 2001, p. 77.

⁴³⁴ Janusz Bugajski, *Political Parties in Central Europe; A Guide to Politics in the Post-Communist Era*, M.E. Sharpe, New York, 2002, p. 473.

⁴³⁵ *Programi i Partise Demokratike te Kosoves*, увод, Priština, 21.05.2000, видети на: <http://politike.al/wp-content/uploads/2016/03/Programi-Politik-i-PDK-2000-Kosove.pdf> (26.01.2018).

складу са „бригама преко 750.000 америчких Албанаца и седам милиона Албанаца који живи на Балкану”.⁴³⁶

У годинама када је дошло до наглог узлета националистичких политичких партија широм југословенске федерације и када је постало јасно да је оваква федеративна форма Југославије неодржива, дошло је и до формирања првих милитантних илегалних група косовских Албанаца, који се нису мирили са губитком аутономних права и залагали су се за радикализацију односа у српско-албанским односима као фази ка коначном решавању статуса покрајине. Током 1989. године формирана је прва милитантна формација под називом „Група Лаб” (*Çeta e Llapit*), али она није имала унапред усвојену јасну стратегију и сталан карактер, тако да није изазвала већу пажњу надлежних служби безбедности. Припадници ове групе били су блиски политици LPK, а наредних година чланство се углавном утопило у друге милитантне организације са албанским националним префиксом.⁴³⁷

Крај 80-их и почетак 90-их година прошлог века обележиле су велике тензије између Срба и Албанаца на Косову, праћене великим националистичким манифестацијама којима се желело указати на угроженост обе стране у овом политичком прегруписавању. Почетком 1989. године, након серије штрајкова косовских Албанаца, у покрајини је уведено ванредно стање од стране Председништва СФРЈ. Плашећи се потпуног губитка политичког суверенитета и идентитета, 114 посланика Скупштине САП Косова је 2. јула 1990. године донело Уставну декларацију („Уставна декларација о Косову као равноправној и самосталној заједници у СФРЈ“ познатија као „Декларација о независности Косова“⁴³⁸) којом је Косово проглашено Републиком, односно равноправним субјектом југословенске федерације. Како би се спречила даља ескалација насиља у покрајини које би додатно дестабилизovalo југословенску федерацију на издисају, 5. јула 1990. године распуштена је Скупштина САП Косова и Извршно веће покрајине, док је новим Уставом

⁴³⁶ Видети: <http://www.aacl.com/about> (03.02.2018.).

⁴³⁷ Armend R Bekaj, *The KLA (Kosovo Liberation Army) and the Kosovo War; From Intra-State Conflict to Independent Country*, Berghof Conflict Research, Berlin, 2010, p. 12.

⁴³⁸ Предраг Илић, *О континуитету сецесионистичког деловања албанских националиста на Косову и Метохији (1945–1999)*, Зборник радова *Косово и Метохија; Прошлост-садашњост-будућност*, САНУ, Београд, 2006, стр. 174.

Републике Србије од 28.09.1990. године Косову враћен претходни назив „Аутономна покрајина Косово и Метохија”.⁴³⁹ Не желећи да се помире са губитком аутономије, 111 посланика Скупштине САП Косова, махом албанске националности, међу којима је мали број био Турака и муслимана, 13. септембра 1990. године састали су се у Качанику на КиМ и предвођени Ибрахимом Руговом прогласили „Устав Републике Косово”.⁴⁴⁰

У наредним годинама на Косову и Метохији заживео је паралелни систем институција, нарочито у домену школског система, којег су Албанци на КиМ видели како главно упориште у борби против српске доминације у Покрајини. С обзиром да је појединим професорима албанске националности био забрањен приступ на Универзитет у Приштини, настава се реализовала у импровизованим образовним просторијама адаптираним у приватним кућама, складиштима, али и џамијама⁴⁴¹, а сличан случај је био и са образовањем на нижем нивоу, где су албански предавачи предавали по сопственом наставном програму, а полазници ових школа били су млада лица погодна за идеолошку индоктринацију са циљем даљег систематског бојкота свих републичких институција на КиМ.

Током 1991. године на КиМ је одржан нелегални референдум⁴⁴² након којег непризнате институције у покрајини проглашавају Косово за републику, бирају нелегалну „владу Косова“ и проглашавају Ибрахима Ругову за „председника Косова“. Међутим, међународно признање је добијено само од Албаније, што није омело водеће политичке партије косовских Албанаца предвођене Демократским савезом Косова да истрају у својим намерама да не признају правни поредак у Србији и Југославији.⁴⁴³ Поштујући принцип

⁴³⁹ *Устав Републике Србије*, Народна скупштина Републике Србије, Београд, 1990, члан 6, доступно на: <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-iz-1990.pdf> (16.01.2018.).

⁴⁴⁰ Ричард Ц. Кремптон, *Балкан после Другог светског рата*, Clio, Београд, 2003, стр. 329.

⁴⁴¹ Howard Clark, *Civil resistance in Kosovo*, Pluto Press, London, 2000, p. 97.

⁴⁴² Септембра 1991. године одржан је нелегални референдум о независности на који је изашло 87% становништва КиМ албанске националности, од чега се 99% изјаснило за излазак из југословенске федерације, односно за раскид свих веза са Србијом. Видети: Armend R Bekaj, *The KLA (Kosovo Liberation Army) and the Kosovo War; From Intra-State Conflict to Independent Country*, Berghof Conflict Research, Berlin, 2010, p. 13.

⁴⁴³ Агоп Гарабедјан, *Албански сецесионизам деведесетих година XX века*, Зборник радова *Косово и Метохија; Прошлост-садашњост-будућност*, САНУ, Београд, 2006, стр. 134-135.

ненасилног отпора, Ругова је одбијао да се укључи у југословенски грађански рат које је беснео у првој половини 90-их година прошлог века, за шта је имао релативну подршку у народу.⁴⁴⁴ Међутим, окончање рата у Хрватској и Босни и Херцеговини поново је узбуркао страсти на КиМ, тако да је све већи број заговорника оружаног сукоба са Србијом довео у питање Руговину стратегију.

У складу са потпуно другачијим приступом у решавању косовског питања, за шта се залагао добар део албанске дијаспоре, у Швајцарској је током 1993. године формиран Фонд „Отаџбина зове“, а према тврдњама дугогодишњег лидера ЛПК Емруша Ћемаљија, служио је за „финансирање рата за ослобођење подјармљених албанских територија“⁴⁴⁵. Такође, према сведочењу Руштем Мустафе – Ремија, једног од команданата ОВК, 3% зарада великог дела албанске дијаспоре током 90-их година прошлог века одлазило је на финансирање косовских паралелних институција.⁴⁴⁶

У време појачаних сепаратистичких активности на Косову и Метохији, дошло је до затезања односа и на релацији Тирана – Атина. Током 1993. године албанске власти су прогнале из земље грчког православног свештеника под оптужбом да је настојао да хеленизује Албанце у јужном делу земље, а током јуна исте године дошло је до сукоба Грка и албанске полиције у регији Ћирокастра на југу Албаније. Власти у Атини су на појачане међунационалне тензије одговориле протеривањем неколико хиљада Албанаца који су нелегално боравили у Грчкој и стопирали су кредит који је Европска унија обећала Албанији за ублажавање трговинског дефицита, што је од стране тадашњег председника Сали Берише окарактерисано као подривање албанске економије.⁴⁴⁷ Након хапшења групе Грка који су били оптужени за убиство албанских војника стационираних у близини границе, Грчка је протерала додатних 70 000 Албанаца, повукла амбасадора из Тиране и на

⁴⁴⁴ Током ратова у бившој Југославији око 5.000 етничких Албанаца борило се на страни муслиманских и хрватских снага (Global Security-Kosovo Liberation Army, видети: <https://www.globalsecurity.org/military/world/para/kla.htm> (23.01.2018.))

⁴⁴⁵ Armend R Bekaj, *The KLA (Kosovo Liberation Army) and the Kosovo War; From Intra-State Conflict to Independent Country*, Berghof Conflict Research, Berlin, 2010, p. 19.

⁴⁴⁶ Ibid, p. 19.

⁴⁴⁷ Ричард Џ. Кремптон, *Балкан после Другог светског рата*, Сlio, Београд, 2003, стр. 410.

крају затворила границе према Албанији.⁴⁴⁸ Криза у односима две државе потрајала је до марта 1996. године, када је уз немачко посредовање склопљен Споразум о пријатељству, кооперацији, добросуседским односима и унапређењу безбедности⁴⁴⁹ који је регулисао положаје албанских и грчких националних заједница у државама потписницама.

Национални покрет за ослобођење Косова (*Lëvizja Kombëtare për Çlirimin e Kosovës – LKÇK*) формиран је 1993. године, а његови лидери (Авни Клинаку, Бахри Фазлиу) су посебан значај давали адекватном информисању и политичкој мобилизацији, као неопходној фази пре оружаног устанка. У ту сврху, организација је у периоду од 1993. до 1999. године тајно штампала и дистрибуирала часопис *Çlirimi* (Ослобођење)⁴⁵⁰, да би се највећи део активиста утопио у касније формирану „Ослободилачку војску Косова” са ескалацијом сукоба у јужној српској покрајини. Фазлиу је настрадао у борбама са југословенским снагама безбедности и данас постхумно носи титулу „хероја Косова”, док је Клинаку од 2007. године лидер националистичког „Покрета за уједињење” (*Lëvizja për Bashkim*), који се залаже за јединствену државу Косова и Албаније.

Без обзира на све учесталије оружане нападе на српске снаге безбедности које су у великом броју пристизале на КиМ, Ругова није одустајао од своје стратегије мирног отпора којим би сензибилизовао западне лидере, а која је била примарно политичко деловање све до 1997. године. Октобра те године је Савез студената Универзитета у Приштини, користећи студентско незадовољство широм Републике, организовао масовне мирне протесте са циљем да се косовски студенти албанске националности врате у школске и универзитетске просторије, док је дугорочни циљ протеста био стицање косовске независности.⁴⁵¹

⁴⁴⁸ Ибид.

⁴⁴⁹ *Greece, Albania to sign friendship pact*, доступно на: <https://www.upi.com/Archives/1996/03/20/Greece-Albania-to-sign-friendship-pact/5294827298000/> (15.02.2018.).

⁴⁵⁰ Armend R. Bekaj, *The KLA (Kosovo Liberation Army) and the Kosovo War; From Intra-State Conflict to Independent Country*, Berghof Conflict Research, Berlin, 2010, p. 17.

⁴⁵¹ У интервјуу који је за *Aim Junior Pristina* дао Мухамед Маврај, један од лидера студентских протеста на КиМ октобра 1997. године, наведено је: „Са дугорочне тачке гледишта 1. октобар је само кап воде у мору, у смислу постављених циљева Албанаца, јер нас чека дуг пут до независности.” Видети: <http://www.aimpress.ch/dyn/pubs/archive/data/199710/71023-011-pubs-pri.htm> (18.01.2018.).

Претходно је током 1995. године Форум албанских интелектуалаца са Косова издао Меморандум који је потписао академик Реџеп Ћосја, а кога је подржао извештај број албанских интелектуалаца и личности из јавно-политичког живота КиМ. Меморандум форума албанских интелектуалаца са Косова упућен је европским владама и у њему се предлаже уједињење територије КиМ и Републике Албаније, где Ћосја, који евидентно није био на истој политичкој линији са Руговом, истиче да је косовски проблем „питање једног неоправдано подељеног народа”.⁴⁵² У Меморандуму се захтева много већи „животни простор” за припаднике албанског народа на Балкану и нигде се не помиње појам „Велика Албанија”, већ се наводи: „Око седам милиона Албанаца данас се на Балкану простире на 55-60.000 км², а суверени су на свега 28.565 км². А 7,5 милиона Срба простире се на више од 100.000 км², 500.000 Црногораца на 13.713 км²; 1,3 милиона Македонаца на 25.713 км² и 9,5 милиона Грка на 130.000 км²”.⁴⁵³ Иначе, Ћосја је до данас остао непоколебљиви заговорник интеграције свих крајева које на Балканском полуострву насељавају Албанци у јединствену државу.

Паралелно са кризом на КиМ, и Република Албанија се током 90-их година прошлог века суочавала са великим изазовима. Посткомунистичке реформе у овој земљи су се базирале на проблематичним економским аранжманима, иако је држава настојала да се убрзано модернизује и интегрише у друштво стабилних европских земаља.⁴⁵⁴ Будући да се суочавала са озбиљним привредно-политичким транзиционим изазовима на унутрашњем плану, Албанија није смела да ризикује са озбиљнијим укључивањем у решавање косовског питања током прве половине ове декаде. Стратегија директног немешања и поред јаких националистичких излива јавности и солидарности према косовским сународницима била је изнуђено политичко решење узроковано мањком албанских финансијских и војних капацитета, а након релативне економско-политичке консолидације након колапса који је држава доживела почетком 1997. године, Албанија се у потпуности

⁴⁵² Momčilo Petrović, *Pitao sam Albance šta žele, a oni su rekli: republiku ako može*, Samizdat B92, Beograd, 1996, str. 113.

⁴⁵³ Nikos Avanites, *Slobodni i nesmetani radovi na projektu velike albanske države*, доступно на: <http://www.intermagazin.rs/slobodni-i-nesmetani-radovi-na-projektu-velike-albanske-drzave/> (18.01.2018.).

⁴⁵⁴ У фебруару 1994. године Албанија је постаја чланица партнерства за мир Атланског пакта, док је у Савет Европе примљена 1995. године; Видети: Ричард Ц. Кремптон, *Балкан после Другог светског рата*, Clío, Београд, 2003, стр. 409.

ставила на располагање савезницима са Запада, на челу са САД, које су се најозбиљније укључили у решавање „Косовског питања”.

4.2. Савремени албански сепаратизам и његове последице

4.2.1. ОВК и конфликт на Косову и Метохији

Оружани отпор на КиМ је током 90-их година прошлог века било веома тешко спречити, нарочито након што је 1993. године у Македонији основана „Ослободилачка војска Косова – ОВК (*Ushtria Çlirimtare e Kosovës – UÇK*)”, чије су се методе деловања, начин финансирања и идеолошко-политичка платформа у потпуности разликовале од Руговине политике. Оснивач и лидер организације до своје смрти био је Адем Јашари, који је још 1992. године створио терористичку групу „Дреница” састављену од албанских националиста са КиМ, али и припадника албанске дијаспоре. Јашари је већ почетком 90-их година илегално боравио у Албанији, где је похађао диверзантске курсеве, када је и стекао чин мајора албанске војске. Група „Дреница” је почела са извођењем оружаних акција током 1992. и 1993. године, да би у јесен 1994. године прерасла у „Ослободилачку војску Косова – ОВК”, са Демаћијем као њеним вођом. Ова оружана формација је у раној фази деловања реализовала координиране терористичке активности са групама ОВК широм КиМ, а које су предводили Захир Пајазити, Луан Харадинај, Ардијан Краснићи и др.⁴⁵⁵ Већина истакнутих припадника ОВК, која је у почетку била класичан герилски покрет, били су бивши припадници војно-полицијских структура СР Југославије, Албаније, али и иностраних безбедносних снага. Тренинг кампови ове организације били су формиран на више локација у Албанији – у месту Љабинот близу Тиране, те местима Тропоја, Кукс и Бајрам Цури код албанско-југословенске границе. Ови кампови су у знатној мери финансирани од стране Сали Берише, који је у периоду од 1992. до 1997. године обављао функцију председника Албаније, да би се након смене интензивно бавио трговином оружјем, те је директно помагао ОВК у великом обиму.⁴⁵⁶ Такође, значајан део активности

⁴⁵⁵ Историјат „Ослободилачке војске Косова”, опширније на: <http://www.shiluck.org/ushtria-clirimtare-e-kosoves-3/> (18.01.2018.).

⁴⁵⁶ Видети: <https://www.globalsecurity.org/military/world/para/kla.htm> (23.01.2018.).

ОВК финансиран је од криминалних активности албанске дијаспоре у земљама Западне Европе, првенствено од шверца наркотика, протитуције и сл.⁴⁵⁷

Стратегија ОВК састојала се из два дела: политичке стратегије и војне стратегије. Политичка стратегија, коју је елаборирала Политичка дирекција ОВК односила се на подизање свести и мобилизацију албанског народа на Косову у циљу „оружане борбе против српске окупације као јединог пута до слободе”⁴⁵⁸, док се у исто време радило на анимирању међународног фактора за што боље заузимање будућих преговарачких позиција. Други део стратегије односио се на герилски начин ратовања који су војни руководиоци ОВК настојали да прошире на територији читаве покрајине.

ОВК је настојала да своју оружану борбу легитимизује позивајући се на непризнати устав Косова из 1990. године, који у члану 77 прописује да је одбрана земље неповредиво и неотуђиво право, обавеза и велика дужност сваког грађанина”.⁴⁵⁹ Организација у својим конститутивним документима наводи да ће „спроводити акте ослобођења у правичном духу, да неће нападати социо-културне споменике, цивиле као ни објекте од значаја за живот људи”.⁴⁶⁰ С тим у вези, наводи се да ће мете напада бити:

1. Војно-полицијски апарат, укључујући и њихову телекомуникациону опрему;
2. Специјалне полицијске снаге, волонтери, парамилитарни персонал као и борци са иностраних ратишта (Хрватске и БиХ);
3. Албанци за које, на основу непобитних доказа, буде утврђено да су издајници, односно да раде за непријатељске снаге,

⁴⁵⁷ Ричард Ц. Кремптон, *Балкан после Другог светског рата*, Слио, Београд, 2003, стр. 370.

⁴⁵⁸ Историјат „Ослободилачке војске Косова”, опширније на: <http://www.shiluck.org/ushtria-clirimtare-e-kosoves-3/> (18.01.2018.).

⁴⁵⁹ Armend R Bekaj, *The KLA (Kosovo Liberation Army) and the Kosovo War; From Intra-State Conflict to Independent Country*, Berghof Conflict Research, Berlin, 2010, p. 17.

⁴⁶⁰ Ibid, p. 17.

уз напомену да извођење акција неће бити дозвољено на јавним местима, односно местима где животи цивила могу бити угрожени.⁴⁶¹

Герилско ратовање састојало се из четири фазе: у првој фази су створене мале герилске групе, у другој фази су групе проширене са новим борцима и командним кадром, у трећој фази су формиране јединице које су организовали професионални официри који су дошли на Косово из иностранства, махом са ратишта из Хрватске и Босне и Херцеговине, али и из јединица ЈНА, као и добровољци из Албаније, док је у завршној, четвртој фази, ОВК у потпуности оформљена, униформисана и наоружана, са касарнама и центрима за обуку унутар и изван КиМ.⁴⁶²

Прво званично појављивање ОВК било је 28. новембра 1997. године (државни празник албанске заставе који се празнује у Албанији), и то на сахрани албанског учитеља Халита Геџија у Дреници, који је погинуо у борбама са припадницима МУП-а Републике Србије. На овој сахрани, појавили су се истакнути припадници ОВК Реџеп Селими, Мује Краснићи и Даут Харадинај у униформама ове терористичке организације, што је био почетак отвореног сукоба са припадницима безбедносних снага Р Србије у читавој покрајини.

Догађај од изузетно велике важности за даљи развој политичког насиља на КиМ представљао је колапс албанске економије, односно пирамидалних шема на којима су се базирале транзиционе економске структуре у Албанији током 1997. године. Након што је влада премијера Башким Фина поднела оставку, а председник Сали Бериша изгубио подршку у народу, током марта 1997. године дошло је до протеста широких размера у земљи, који су довели до смрти око 2.000 људи.⁴⁶³ Неуспели период транзиције из комунизма у демократију доводио је до криза у Албанији у неколико наврата, а 1997. година била је кулминација неуспелих реформи и увод у потпуну анархију широм земље, коју су између осталих, искористили и трговци оружјем. Наиме, припадници безбедносних структура земље су током масовних протеста отказали послушност држави, а велика

⁴⁶¹ Ibid, p. 17.

⁴⁶² Ibid, такође видети и на: <http://www.shiluck.org/ushtria-clirimtare-e-kosoves-3/> (18.01.2018.).

⁴⁶³ Islam Jusufi, *Albania's Transformation since 1997: Successes and Failures*, Croatian International Relations Review-CIRR, XXIII (77), 2017, p. 81.

количина наоружања остављена је без надзора, тако да су касарне и складишта оружја убрзо опљачкана, а највећи део оружја завршио је у рукама демонстраната али и криминалаца. Како би спречили избијање грађанског рата, међународне снаге под командом УН и ЕУ су интервенисале у Албанији, након чега је стабилизована безбедносна ситуација у земљи. Међутим, огромна количина наоружања из албанских касарни илегално је завршила на подручју Косова и Метохије, што је био најбитнији услов да Албанци у покрајини отпочну оружану побуну.

Наредне године конфликт на КиМ је ескалирао, а у фебруару и марту 1998. године највећи сукоби водили су се у региону Дренице, где је вођа ОВК Адем Јашари погинуо у борбама са припадницима српске полиције. Јашари данас на Косову има статус националног хероја, аеродром у Приштини носи његово име, центар Приштине је место где стоји његов споменик, док је у Тирани постављена спомен плоча у част Јашаријеве терористичке борбе на КиМ. Јашаријева смрт додатно је утицала на интензивирање сукоба ОВК са јединицама српске полиције. У јуну 1998. године амерички изасланик и заменик државног секретара САД Ричард Холбрук реализовао је састанак са лидерима ОВК у Јунику код Дечана на КиМ, што је била потврда подршке коју је ова терористичка организација уживала на западу. До 1997. године ОВК је препознавана као терористичка организација на међународном нивоу, с обзиром да их је ЦИА ставила на списак терористичких организација, да би након овог састанка Холбрук легитимизовао организацију и означио лидера ОВК Хашима Тачија „Змију” као косовског албанског лидера.⁴⁶⁴ Примарни терористички карактер ОВК додељен је и од стране Савета безбедности Организације уједињених нација на заседању 31.03.1998. године, када су у Резолуцији 1160 осуђени „акти тероризма Ослободилачке војске Косова”.⁴⁶⁵ Као најаву све извеснијег сукоба на КиМ, портпарол ОВК и бивши активиста Руговиног ДСК, Јакуп Краснићи је дао интервју за угледни немачки магазин „Шпигл” (*Der Spiegel*) објашњавајући том приликом суштину борбе ОВК. У интервјуу који је објављен 06. јула

⁴⁶⁴ Агоп Гарабедјан, *Албански сецесионизам деведесетих година XX века*, Зборник радова *Косово и Метохија; Прошлост-садашњост-будућност*, САНУ, Београд, 2006, стр. 137.

⁴⁶⁵ *Resolution 1160*, Adopted by the Security Council at its 3868th meeting, on 31 March 1998, United Nations, 1998, доступно на: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/090/23/PDF/N9809023.pdf?OpenElement> (22.01.2018.).

1998. године под насловом „Реалност је рат”, Краснићи је истакао да ОБК улази у отворени оружани сукоб са снагама безбедности СР Југославије, те да ОБК „жели више од независности”, односно да је „циљ уједињење свих Албанаца на Балкану”.⁴⁶⁶

Милитаризација албанских сепаратиста добила је на додатном замаху у августу 1998. године, када су основане „Оружане снаге Републике Косово” (*Forcat e Armatosura të Republikës së Kosovës – FARK*). Ову терористичку организацију основао је Бујар Букоши, који је током последње деценије прошлог века обављао функцију премијера „косовске владе” у егзилу, док је војни командант био Ахмет Краснићи, који је трупамa првобитно руководио из Тиране. Организација је у почетку бројала неколико стотина припадника и служила је као противтежа ОБК, с обзиром да је Букоши био један од најближих политичких сарадника Ибрахима Ругове.⁴⁶⁷ Одмах по формирању FARK-а био је евидентан антагонизам између ове милитантне групе и ОБК, која је у том периоду била знатно агресивнија, организованија и бројнија терористичко-герилска формација. С обзиром да су лидери FARK-а инсистирали на више институционалном приступу у превазилажењу нетрпељивости на КиМ, убрзо су изгубили значајнију подршку међу терористима под оружјем али и албанским цивилима, док је лидер FARK-а Букоши након обуставе конфликта на КиМ заједно са лидерима ОБК заузео значајно место у косовској администрацији.

НАТО алијанса је наставила са интензивним припремама на укључивању у „косовски конфликт” те је током маја 1998. године објавила план за размештање трупа дуж албанско-југословенске границе према Косову, док је у августу је под руководством Организације Северноатлантског споразума у Албанији организована операција „Здружени збор”.⁴⁶⁸ Ова велика војна вежба имала је за циљ озбиљно упозорење власти у Београду, а „Здружени збор” је био и јасна порука да се Албанија најдиректније ставила у функцију помоћи Албанцима на КиМ.

⁴⁶⁶ „Wir wollen mehr als die Unabhängigkeit. Unser Ziel ist die Vereinigung aller Albaner auf dem Balkan“. In: Der Spiegel, „Die Realität ist der Krieg“, No 28, 06.07.1998. Доступно на: <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-7933995.html> (29.01.2018.).

⁴⁶⁷ Henry H. Perritt, *Kosovo Liberation Army: The Inside Story of an Insurgency*, University of Illinois Press, 2008, p. 86.

⁴⁶⁸ Ричард Џ. Кремптон, *Балкан после Другог светског рата*, Clio, Београд, 2003, стр. 371.

Паралелно са војном подршком, у Албанији се у исто време одвијао процес озбиљне идеолошко-политичке помоћи пројекту стварања „Велике Албаније”. Академија наука Албаније је 20. октобра 1998. године у Тирани донела „Платформу за решење албанског националног питања” којом се недвосмислено апеловало на уједињење свих области које су на Балкану насељене Албанцима. У преамбули Платформе наведено је да су „Албанци тренутно подељени између пет држава на Балканском полуострву, од којих само половина живи у границама своје националне државе”⁴⁶⁹, а да је Платформа резултат интелектуалних напора како Академије наука Албаније, тако и свих албанских интелектуалаца који се баве албанским националним питањем, и то не само из Албаније, већ и са простора Косова и Македоније. У даљем тексту Платформе изражава се незадовољство резултатима мировних споразума кроз историју (Версајски из 1920. и Париски из 1946.), који су онемогућавали албанско етничко-политичко јединство. Иако се у документу не помиње појам „Велика Албанија”, на неколико места се позива на „великоалбанску ренесансу”, односно на „уједињење свих етничких албанских земаља у јединствену националну државу”.⁴⁷⁰ У Платформи се такође често помиње израз „историјско Косово” као јединствени простор свих територија ван Албаније настањен Албанцима. Према овом документу, у „историјско Косово” улази простор дањашњег Косова и Метохије, затим општине Бујановац, Прешево и Медвеђа на југу Србије, делови Македоније са градовима Скопље, Тетово, Гостивар, Кичево, Куманово, Дебар и Струга и делови Црне Горе око Плава, Гусиња и Рожаје. Главни град ове претпостављене територије је Скопље, а ова Платформа као јединствени и неодвојиви део албанског националног простора предвидела је и делове северне Грчке коју Албанци зову „Чамерија”. У закључку Платформе се наводи да Академија наука Албаније *„тражи комбиновано посредовање демократских албанских снага и утицајних међународних фактора у циљу признавања Републике Косово као конститутивног елемента Савезне Републике Југославије, да Албанци у Македонији буду третирани као грађани изједначени са Македонцима, односно да им буде гарантован статус конститутивног народа, да се*

⁴⁶⁹ Платформа за решење албанског националног питања, Преамбула, Тирана, 20. октобра 1998. године, доступно на: <http://www.forumishqiptar.com/threads/12058-Platform-For-The-Resolution-Of-The-Albanian-National-Question> (30.01.2018.).

⁴⁷⁰ Ibid.

Албанцима у Црној Гори помогне у формирању аутономне покрајине, а да се Албанцима у Грчкој омогући право да у државним школама уче на матерњем језику".⁴⁷¹ „Платформа за решење албанског националног питања” Академије наука Албаније представљала је дотадашњу најконкретнију активност албанске државе на плану формирања „Велике Албаније” која је дошла у моменту појачане међународне тензије по питању решавања кризе на КиМ, и у ситуацији у којој је Република Албанија била у знатно повољнијем међународном положају у односу на своје северне суседе. Платформа је донета у изузетно деликатном политичком моменту за Албанију, с обзиром да је само дан касније, 21.10.1998. године албански парламент изгласао нови устав чиме је делимично окончана дубока економско-политичка криза која је трајала читаву декаду након пада албанског комунистичког режима. С тим у вези, у Преамбули Устава се наводи да се исти доноси „у складу са вековном тежњом албанског народа за националним идентитетом и јединством”⁴⁷², којим је претходно донета Платформа дефинитивно добила на значају.

Током 1999. године, на конференцији у Рамбујеу у Француској, делегација ОВК (предвођена припадником главног штаба Хашим Тачијем, портпаролом Јакупом Краснићијем, чланом политичког директората Рам Бујом, те члановима главног штаба Азем Сујом и Џавит Халитијем) такође је била заступљена у преговорима, чиме им је у потпуности признат политички легитимитет. Поред делегације ОВК, албанске интересе су поред Ибрахима Ругове заступали и Албанци са КиМ чије су активности махом биле усмерене на пропагирање великоалбанске политике и који су углавном подржавали активизам ОВК, попут др Реџепа Ћосје, Хидајета Хисенија (један од организатора протеста из 1981. године), Ветон Суроија (оснивач и уредник дневника „Коха Диторе”), Бљерим Шалџе (уредника недељника „Зери”) и Бајрама Косумија, тадашњег председника „Парламентарне партије Косова” (који је на месту председника наследио претходног лидера странке Адема Демаћија, који се налазио на њеном челу од 1996. до 1998. године).⁴⁷³

⁴⁷¹ Ibid.

⁴⁷² *Albanian Constitution*, Approved by the Albanian Parliament on 21 October 1998, Preamble, p. 2. Доступно на: <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/al/al057en.pdf> (30.01.2018.).

⁴⁷³ „*Ko su pregovarači*”, *Vreme* br. 434, 13. februar 1999, Опширније на: http://www.vreme.co.rs/arhiva_html/434/3.html (22.01.2018.).

Неуспели преговори у Рамбујеу, који су трајали од 06. до 23.02.1999. године, били су увод у НАТО агресију на СР Југославију, која је током 1999. године трајала 78 дана. У жеку борби на КиМ, у мају 1999. године, структура ОВК се састојала од: Генералног штаба и 7 оперативних подручја, а бројала је између 40.000 до 50.000 хиљада бораца. На челу политичког руководства налазио се Хашим Тачи, док војни штаб предводили главни командант ОВК Азем Сила, те Јакуп Краснићи, Реџеп Селими, Кадри Весели, Рам Буја и др. Такође, међу политичким руководиоцима ОВК налазио се Адем Демаћи⁴⁷⁴, дугогодишњи албански националистички лидер и заговорник великоалбанске политике.

Према подацима УНХЦР-а, Албанија је током бомбардовања СР Југославије, у време када су нарочито интензивирани сукоби у јужној српској покрајини, примила скоро 450.000 избеглица⁴⁷⁵, те је наставила да пружа пуну подршку операцијама НАТО-а које су реализоване широм СРЈ, али и у пограничној зони према албанско-југословенској граници. С тим у вези, током овог сукоба догодило се неколико инцидената дуж границе, а 13. априла 1999. године су јединице Војске Југославије, борећи се против снага ОВК, ушле на територију Албаније, а ова интервенција није проузроковала значајније штете на обе стране, нити је резултирала даљом ескалацијом сукоба у тој области.

НАТО агресија на СР Југославију потпомогнута борцима ОВК резултирала је потписивањем војно-техничког споразума у Куманову који су одобрили Народна скупштина Србије и Влада СР Југославије 3. јуна 1999. године. Споразум је предвиђао „размештање на Косову, под покровитељством Уједињених нација, ефикасног међународног цивилног и безбедносног присуства”, док су Државни органи Савезне Републике Југославије и Републике Србије пристали да међународне безбедносне снаге (*Kosovo Force – KFOR*) буду распоређене тако „да неометано функционишу у оквиру Косова и да буду овлашћене да предузимају све неопходне акције у циљу успостављања и одржавања безбедног окружења за све грађане Косова”.⁴⁷⁶ Убрзо је донета и Резолуција

⁴⁷⁴ Историјат „Ослободилачке војске Косова”, опширније на: <http://www.shiluck.org/ushtria-clirimtare-e-kosoves-3/> (18.01.2018.).

⁴⁷⁵ Видети: <https://reliefweb.int/report/albania/unhcr-kosovo-crisis-update-14-june-1999> (29.01.2018.).

⁴⁷⁶ Војно-технички споразум између Међународних безбедносних снага ("КФОР") и влада Савезне Републике Југославије и Републике Србије, опширније на: <http://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/?id=19947> (22.01.2018.)

Савета безбедности УН број 1244 којом су успостављени механизми за постконфликтно регулисање статуса КиМ, а уједно су снаге безбедности Републике Србије биле у обавези да напусте простор јужне српске покрајине. Као директна последица ових активности, у другој половини 1999. године дошло је до огромног пораста насиља над неалбанским становништвом на подручју КиМ, и поред тамошњег присуства војне (KFOR) и цивилне мисије (Привремена административна мисија Уједињених нација на Косову – *United Nations Interim Administration Mission in Kosovo – UNMIK*). Наиме, у периоду од почетка јуна до средине новембра 1999. године убијено је 1.120 лица, рањено је 1.179, отето је 1.075 лица, док је око 250.000 лица напустило територију КиМ.⁴⁷⁷

4.2.2. Сукоби на југу Републике Србије и у Македонији

Одлазак српске војске и полиције, али и великог броја становништва са подручја КиМ није означио и крај албанско-српског сукоба инспирисаног сепаратистичким тежњама сублимираних у пројекту „Велике Албаније”. Већ крајем 1999. године формирана је тзв. „Ослободилачка војска Прешева, Медвеђе и Бујановца – ОВПМБ (*Ushtria Çlirimtare e Preshevës, Medvegjës dhe Bujanovcit – UÇPMB*)” која је за главни циљ поставила отцепљење тзв. „Прешевске долине” или „Источног Косова”, како овај део Јужне Србије зову Албанци, односно подручја општина Прешево, Медвеђа и Бујановац и њихово припајање Косову под међународним протекторатом.⁴⁷⁸ Ова терористичка организација је у потпуности преузела начин организовања и финансирања од ОВК, као и њене симболе, униформу, делове персонала и што је најважније, политичку платформу. Наиме, ОВПМБ се залагала за отцепљење ових општина од Србије и њихово припајање Косову, са надом да ће „Прешевска долина” заједно са Косовом постати део „Велике Албаније”.⁴⁷⁹ Значајан проценат руководећег кадра, али и редовних припадника ове организације долазило је из редова ОВК, која је крајем 1999. године наводно расформирана у складу са предузетим

⁴⁷⁷ Милан Мијалковски, Петар Дамјанов, *Тероризам албанских екстремиста*, Новинско-информативни центар Војска, Београд, 2002, стр. 162.

⁴⁷⁸ Vera Stojarová, *Albanian national armies – terrorists, guerrillas or national liberation movements?*, Institute for Comparative Political Research, Faculty of Social Studies, Masaryk University, Brno, The paper has been elaborated in the framework of the Ministry of education, youth and physical education research project „Political Parties and the Interest Representation in the Contemporary European Democracies“, 2006, p. 8.

⁴⁷⁹ Michael J. Boyle, *Violence After War: Explaining Instability in Post-Conflict States*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, p. 195.

обавезама из Кумановског споразума. Исто тако, ОВПМБ је успоставила блиске везе са „Ослободилачком националном армијом – ОНА” (*Ushtria Çlirimtare Kombëtare – UÇK*), која је у приближно исто време кад и ОВПМБ формирана у Македонији са циљем даље фрагментације балканских држава како би се створила етничка Албанија. ОВПМБ је искористила ситуацију у којој се СР Југославија према Кумановском споразуму обавезала да ће демилитаризовати зону између КиМ и остатка државе (тзв. „Копнена зона безбедности”), где су приступ имале само лако наоружане полицијске снаге јачине до 10 припадника, те је релативно несметано могла да врши терористичке акције и злоставља становништво свих националности које им није пружало подршку. Лидер ове терористичке организације био је бивши истакнути припадник ОВК Шефкет Муслију из Кончуља у близини Бујановца, а организацијом је руководио из главног штаба лоцираног у селу Добросин, такође недалеко од Бујановца.

Током 2000. године, припадници ОВПМБ вршили су константно политичко насиље у овом делу Србије, који је окарактерисан као „преостали џеп у етничкој рекомпозицији бивше Југославије”.⁴⁸⁰ Албански терористи окупљени у ОВПМБ учествовали су у бројним убиствима, мучењима, рањавањима, отмицама и уништавању имовине, често потпомогнути од стране косовских Албанаца који нису положили оружје у складу са Кумановским споразумом. Поред лица српске националности, мета терориста били су и Албанци који су од стране припадника ОВПМБ окарактерисани као „лојални” Републици Србији, па је тако у атентату убијен Земаил Мустафи, потпредседник општине Бујановац и локални функционер Социјалистичке партије Србије.

Након политичких промена од 05. октобра 2000. године нова власт у Републици Србији настојала је да сукоб на југу земље реши дипломатским путем, уз посредовање међународних институција, пре свих оних чији је војно-дипломатски персонал већ био укључен у пасивизацију стања на КиМ. И албанска страна у сукобу је током 2001. године знатно ублажила реторику и одрекла се сецесионистичких тежњи, а политички савет, на челу са дугогодишњим политичким репрезентом локалних Албанаца Јонузом Муслиуом, понудио је тзв. „Албанску платформу” која је упућена српској страни, али и НАТО

⁴⁸⁰ *The Terrorism and Ethnic Conflicts: The Experience of the Western Balkans*, Forum for Ethnic Relation, Beograd, Issue 3, Year 2, 2003, p. 28.

алијанси. У овом документу, иза којег је стала и ОВПМБ, предложено је да се на југу Србије који је настањен Албанцима размести међународна посматрачка мисија која би надгледала поштовање људских права, да се ОВПМБ разоружа под надзором међународних снага, те да се у Прешеву, Медвеђи и Бујановцу омогући право на истицање албанских симбола током дана од нарочитог значаја за албанску заједницу.⁴⁸¹ Српска страна је у начелу прихватила ове предлоге, што је био увод у смиривање тензија на Југу Србије, које су претиле да прерасту у сукоб сличан оном на КиМ.

За то време у Републици Албанији, чији званичници до тада нису пружали отворену подршку Албанцима на југу Србије, директно је предложена платформа о „мирној унији Албаније са Косовом”. У документу који је током априла 2001. године презентован јавности, Арбен Имами, председник конзервативне Демократске странке Албаније и тадашњи министар правде у Влади Републике Албаније, предложио је план о уједињењу Албаније и Косова у четири фазе: политичка и институционална унија, заједничка економска реформа, царинска и монетарна унија, те заједничка дипломатска активност на плану убеђивања међународне заједнице да је оваква државна заједница неопходна.⁴⁸² Иако се албанска влада званично дистанцирала од предлога који је изнео њен члан, није сменила свог министра због пропагирања циљева који нису у складу са званичном политиком владе. Ова проблематична политичка платформа је од стране владајуће коалиције, али и шире јавности у Албанији, схваћена као део политичке кампање пред наступајуће парламентарне изборе у земљи.

Исте године, у Албанији је објављена књига под називом „*Велика Албанија – између фикције и стварности*” аутора Паскал Мила, који је у то време обављао функцију шефа албанске дипломатије, а потом и министра за европске интеграције.⁴⁸³ Настојећи да оповргне националистичке тврдње о неопходности „Велике Албаније” аутор је истакао да

⁴⁸¹ Vera Stojarová, *Albanian national armies – terrorists, guerrillas or national liberation movements?*, Institute for Comparative Political Research, Faculty of Social Studies, Masaryk University, Brno, The paper has been elaborated in the framework of the Ministry of education, youth and physical education research project „Political Parties and the Interest Representation in the Contemporary European Democracies“, 2006, p. 9.

⁴⁸² Arian Leka, *The Fantasy of "Greater Albania" in Albanian Politics*, AIM Tirana, April 23, 2001, Доступно на: <http://www.aimpress.ch/dyn/trae/archive/data/200105/10502-001-trae-tir.htm> (29.01.2018).

⁴⁸³ Robert Elsie, *Historical Dictionary of Albania*, The Scarecrow Press, Lanham, 2010, p. 302-303.

је будућност Албанаца у заједничкој, паневропској заједници народа, а не у изолованом, јединственом националном политичком ентитету. Паскал Мило није инстистирао на промени граница које би објединиле све Албанце, већ на успостављању стања у коме би границе постале ирелевантне.⁴⁸⁴ С обзиром да је Република Албанија била директно укључена у прекомпозицију геополитичке ситуације на Балкану, али без изношења директних предлога о евентуалном уједињењу са сународницима у окружењу, ова књига је била први јасан предлог о „уједињењу” Албанаца, али путем европских интеграција, а не кроз оружани конфликт. Ова проевропска флоскула биће често експлоатисана у каснијим изјавама Албанских званичника, углавном као основна стратегија албанског уједињења, уз изношење опасних алтернатива у случају проблематичног уласка у породицу европских народа.⁴⁸⁵

Сукоб у тзв. „Прешевској долини” је трајао до 1. јуна 2001. године, када су српске снаге безбедности извршиле операцију „Повратак“ и успоставиле контролу над копненом зоном безбедности, те запоселе објекте и контролне пунктове који данас обављају функцију административних прелаза. Акцији је претходио споразум КФОР-а и надлежних институција Републике Србије којим је предвиђено ослобађање од кривичне одговорности свих припадника ОВПМБ који су положили оружје, што је учинио и вођа ове тероритичке

⁴⁸⁴ Tim Judah, *Greater Albania?*, *New York Review of Books* V, XLVIII, No. 8, 2001, доступно на: <http://www.nybooks.com/articles/2001/05/17/greater-albania/> (01.02.2018.).

⁴⁸⁵ Тако је премијер Републике Албаније Еди Рама, са којим су се касније сагласили председник тзв. „Републике Косово” Хашим Тачи и председник Националног савета Албанаца у Републици Србији Јонуз Муслиу, почетком априла 2017. године у интервју за Бриселски „Политико” изјавио да „ако перспектива за чланство Западног Балкана у ЕУ настави да бледи, не може да се искључи уједињење Албаније и Косова”, те истакао да „то није његова жеља, али да је могућа опција у случају затворених врата ЕУ” (видети: http://kossev.info/strana/arhiva/izjave_o_ujedinjenju_albanija_i_kosova_ragovali_americki_ambasadori_i_msp_rusije/11719 и <http://mondo.rs/a1000850/Info/Srbija/Edi-Rama-osuda-izjave-o-ujedinjenju-Kosova-i-Albanije.html>; 01.02.2018.). Ово није била прва и једина изјава албанског премијера на ту тему, с обзиром да је о албанско-косовском уједињењу говорио и током 2015. године у изјави за телевизијску станицу *Sky News Arabia*, када је изјавио да је „уједињење за нас нешто неизбежно и неупитно и догодиће се на путу ка Европи, како ја сматрам”, док је у заједничком интервјуу са тадашњим замеником премијера и министром спољних послова Косова Хашимом Тачијем, за приштинску телевизију *Klan Kosova*, изјавио да ће се Албанија и Косово „ујединити на класичан начин уколико Европска унија не буде отворила путеве за интеграцију Косова.” (<http://balkans.aljazeera.net/vijesti/rama-ponovno-o-ujedinjenju-albanije-i-kosova>, 01.02.2018.). И бивши председник и премијер Албаније Сали Бериша често је манипулисао изјавама о албанском уједињењу, а све у складу са актуелном политичком климом у Албанији и са намером јачања унутрашњих политичких позиција. Већ током 90-их година прошлог века залагао се за „духовну реунификацију” албанског народа (Miranda Vickers, James Pettifer, *Albania: From Anarchy to a Balkan Identity*, Hurst & Company, London, p. 154), да би конкретни предлози о ближем политичком повезивању Албаније са сународницима у окружењу у годинама које су уследиле постали неизоставан део његове реторике.

организације Шефкет Муслиу крајем маја 2001. године. Међутим, убрзо након демилитаризације ОВПМБ, која је као и разоружавање ОВК била више симболичког карактера, у другој половини исте године формирана је нова албанска терористичка организација под називом „Албанска национална армија“ – АНА (*Armata Kombëtare Shqiptare – AKSh*), у чији састав је одмах укључен велики број припадника ОВПМБ, док је извешан део терориста из расформиране организације на југу Србије прешао и у редове „Ослободилачке националне армије – ОНА (*Ushtria Çlirimtare Kombëtare – UÇK*)” у Македонији.⁴⁸⁶

С тим у вези, важно је напоменути да је, поред „Косовског питања”, и „Македонско питање” била тачка спотицања на Балкану још од друге половине XIX века, те је на посредан начин утицало и на судбину Османског царства на Балкану, али и на судбину каснијих државних творевина у овом региону. Још почетком прошлог века су Атина, Софија, Београд, али и Висока порта, свака из својих политичких, економских, али и демографских и идеолошких полазишта, полагале право на територију која од античких времена носи назив „Македонија”⁴⁸⁷, и која је тек одлуком АВНОЈ-а 1943. године конституисана као јединствен политичко-прави ентитет. Међутим, у деценијама пре Другог светског рата ова област без природних граница није се могла прецизирати ни географски, ни етнички, а свакако не административно. На овом подручју претходних векова живели су Срби, Бугари, Турци, Албанци, Јевреји, Грци и многе мање етничке заједнице, често без административне спецификације. Већина данашње Македоније припадао је Манастирском (Битољском) вилајету у Османском царству и претежно је био настањен албанским становништвом, а потпуна конфузија и хаос настали су по окончању Првог балканског рата, када су Краљевина Србија и Бугарска оствариле територијалне експанзије у Македонији, што је и изазвало каснији сукоб ових држава.

Интеграција данашње територије Македоније у Краљевину СХС није смирило етничко-политичку ситуацију у овој области, већ је додатно подстакла македонске

⁴⁸⁶ Shaul Shay, *Islamic Terror and the Balkans*, Transaction Publishers, New Brunswick, 2009, p. 91.

⁴⁸⁷ Име ове државе спорно је од стицања независности 1991. године до данас, а ми ћемо у раду користити назив „Македонија” као најприближнију географско-политичку одредницу за ову бившу југословенску републику.

националисте окупљене у Унутрашњу македонску револуционарну организацију (ВМРО) на борбу за „ослобођење”, односно уједињење читаве Македоније (вардарске, пиринске и егејске), а активности револуционара из ВМРО (убиство Краља Александра Карађорђевића) посредно су утицале и на распад Краљевине Југославије. Послератна Македонија остала је конститутивни део друге Југославије, да би распадом СФРЈ и ова бивша југословенска република стекла независност.

Последњих век и по, а поготово од момента стицања македонске независности, Албанци чине убедљиво најбројнију националну мањину у овој земљи, а албанске политичке партије још од прве половине 90-их година прошлог века интензивно су инсистирале на проширењу права за албанску мањину, нарочито у домену едукације, политичке репрезентације, заступљености албанске мањине у јавној администрацији, поготово у безбедносним структурама. Албанска мањина је одбила да учествује на попису становништва спроведеном у Македонији 1994. године, да би крајем исте године албанско-македонски односи додатно нарушени након што су албански политички репрезенти настојали да уведу наставу на албанском језику на Универзитету у граду Тетову, где Албанци чине већину, а македонске власти су као одговор срушиле зграду намењену за седиште Универзитета.⁴⁸⁸

Константа напетост по овом питању резултирала је отвореним оружаним конфликтом током 2001. године, у коме су учествовале албанска милитантна група Ослободилачка национална армија (ОНА) и македонске безбедносне снаге. Прокламовани циљеви терориста окупљених у ОНА били су дискутабилни; најпре су су залагали за борбу против „Словенско-македонских угњетача”, али и за „Велико Косово”, односно „Велику Албанију”, да би касније променили реторику, залажући се за „борбу за људска права Албанаца у Македонији и за уставне реформе”.⁴⁸⁹ Најистакнутији лидери ове организације били су бивши истакнути припадници ОВК Али Ахмети и Фазли Велиу.

Албанско-македонски сукоб је започет 12.02.2001. године у месту Танушевци у близини српско-македонске границе према Косову и Метохији (док поједини аутори

⁴⁸⁸ Ричард Ц. Кремптон, *Балкан после Другог светског рата*, Clio, Београд, 2003, стр. 404.

⁴⁸⁹ Zidas Daskalovski, *The Macedonian Conflict of 2001: Between Successful Diplomacy, Rhetoric and Terror*, Centre for Post-Communist Studies, St. Francis Xavier University, 2004, p. 1.

наводе да је почетак сукоба био напад припадника ОНА на полицијску станицу у Теарцу 22.01.2001. године⁴⁹⁰), а убрзо су се проширили према Тетову, где је био епицентар сукоба током читавог трајања конфликта. Велики број припадника македонских снага безбедности укључио се у смиривање ситуације у северозападном делу земље након што су терористи из ОНА-е 28.04.2001. године убили осморицу припадника македонске војске, након чега су добили помоћ од новоформираног Косовског заштитног корпуса (*Trupat Mbrojtëse të Kosovës – ТМК*) и бивших припадника ОВК, али и ОВПМБ. Сукоби су се тада делимично изместили у регион око Куманова, а снаге ОНА су тада бројале 2-3.000 припадника подењених у 5 бригада.⁴⁹¹

У јеку сукоба ОНА са македонским снагама безбедности, у мају 2001. године, потписана је „Призренска декларација”, којом је уз посредовање специјалног изасланика ОЕБС-а за Македонију Роберта Фроулика успостављена сарадња ОНА са албанским политичким партијама активним у Македонији. Споразум о сарадњи потписан је на тајном састанку, и то од стране Арбен Џаферија испред Демократске партије Албанаца – ДПА (*Partia Demokratike Shqiptare – PDSh*), Имер Имерија испред Партије за демократски просперитет (*Partia për prosperitet demokratik*), те Али Ахметија испред ОНА.⁴⁹² Споразум се односио на даље мировне и реформске процесе, те изградњу мира у Македонији, а потписан је у Призрену, граду од изузетне симболичке важности за саму идеју „ВеликеАлбаније”. ОЕБС се убрзо оградио од оваквих Фроуикових активности, а репрезенти ове организације изјавили су да је Фроуик самоницијативно посредовао у састанцима на којима су присуствовали припадници ОНА, чији преговарачки легитимитет ОЕБС није желео да призна.⁴⁹³ Такође, македонски званичници, односно премијер Македоније Љубчо Георгијевски је „Призренску декларацију” окарактерисао као

⁴⁹⁰ Vasiliki P. Neofotistos, *The Risk of War: Everyday Sociality in the Republic of Macedonia*, University of Pennsylvania Press, 2012, p. 37.

⁴⁹¹ Vera Stojarová, *Albanian national armies – terrorists, guerrillas or national liberation movements?*, Institute for Comparative Political Research, Faculty of Social Studies, Masaryk University, Brno, The paper has been elaborated in the framework of the Ministry of education, youth and physical education research project „Political Parties and the Interest Representation in the Contemporary European Democracies“, 2006, p. 11.

⁴⁹² International Crisis Group, *Macedonia: The Last Chance for Peace*, ICG Balkans Report No 113, Skopje/Brussels, 20 June 2001, p. 10.

⁴⁹³ Marc Weller, Barbara Metzger (eds.), *Settling Self-Determination Disputes: Complex Power-sharing in Theory and Practice*, Martinus Nijhoff Publishers, Boston, 2008, p. 277.

„албанску објаву рата Македонцима”⁴⁹⁴, што је директно утицало да Фроувик буде искључен из даљег решавања македонског конфликта.

Сукоб у Македонији потрајао је све до краја јула, када су у Охриду почели мировни преговори, који су резултирали потписивањем Охридског споразума. Убрзо по потписивању овог споразума, НАТО је у Македонији покренуо акцију „Неопходна жетва” (*Essential Harvest – Task Force Harvest*)⁴⁹⁵, у којој је 3.500 војника ове војне алијансе у периоду од 27. августа до 26. септембра 2001. године учествовало у акцијама разоружавања албанских милитантних група и уништавања наоружања које су поседовали албански терористи, како би спречили да овај етнички сукоб не прерасте у грађански рат.

Охридски споразум потписан је 13.08.2001. године од стране албанских и македонских политичких лидера, али и представника међународне заједнице, а њиме је македонска Влада гарантовала значајна проширења права албанској мањини у овој земљи. Македонски суверенитет овим споразумом није доведен у питање, али је, између осталог, албански језик постао службени језик у Македонији, а споразумом је предвиђено и ослобођење од кривичног гоњења за све припаднике ОНА⁴⁹⁶, те доношење неколико закона како би се права Албанаца додатно унапредила (Закон о употреби језика, Закон за веће запошљавање у администрацији, Закон о полицији и др.), односно успостављена је агенда за конститутивне и легислативне реформе у држави. У складу са Охридским споразумом, 27.09.2001. године распуштена је ОНА и разоружани су њени припадници, али је убрзо у Македонији формирана нова милитантна група под називом „Албанска национална армија – АНА” (*Armata Kombëtare Shqiptare – AKSh*). Припадници ове терористичке организације себе сматрају наследницима ОВК, ОВПМБ и ОНА, а као главни циљ су истакли основну тезу великоалбанаца, а то је уједињење свих албанских

⁴⁹⁴ Vera Stojarová, *Albanian national armies – terrorists, guerrillas or national liberation movements?*, Institute for Comparative Political Research, Faculty of Social Studies, Masaryk University, Brno, The paper has been elaborated in the framework of the Ministry of education, youth and physical education research project „Political Parties and the Interest Representation in the Contemporary European Democracies“, 2006, p. 11.

⁴⁹⁵ Доступно на: <https://www.nato.int/fyrom/tfh/home.htm> (02.11.2017.).

⁴⁹⁶ Опширије о томе: *Ohrid Framework Agreement, Concluded at Ohrid, Macedonia, Signed at Skopje, Macedonia on 13. August 2001*, доступно на: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/the_former_yugoslav_republic_of_macedonia/framework_agreement_ohrid_130801_en.pdf (29.01.2018.).

области насељених Албанцима у једну државу (Албанија, КиМ, Југ Србије, делови Црне Горе, Западна Македонија и Чамерија у Грчкој). У складу са том стратегијом, војска АНА је подељена у неколико дивизија – дивизија „Адем Јашари” на КиМ, дивизија „Скендербег” у Западној Македонији, дивизија „Малезија” у Црној Гори и дивизија „Чамерија” задужена за Северну Грчку.⁴⁹⁷ Без обзира на истицање милитарне структуре широм Балкана кроз тзв. „дивизије”, АНА није имала чврсту организациону структуру, нити класично вођство, већ је настала као реакција на Охридски споразум, којем се припадници ове организације оштро противе. Према појединим ауторима, један од лидера АНА био је вођа криминалног клана у Македонији Бољу Дилавер, док је Валдет Валдари (познат и под именом Гафур Адили) истицан као лидер политичког крила АНА под називом „Национални ослободилачки фронт Албанаца”.⁴⁹⁸ Према другим изворима, као лидер АНА се наводи Лирим Јакупи, један од бивших лидера ОВПМБ.⁴⁹⁹

„Албанска национална армија” је у наредном периоду вршила низ аката политичког насиља, махом у Македонији али и на КиМ, да би њени припадници 15. марта 2005. године покушали атентат на Ибрахима Ругову, што је знатно утицало на пад популарности организације која је потом означена као примарно криминална, а не национално-ослободилачка.⁵⁰⁰ Припадници АНА су потом, као и руководство ОВК неколико година раније, променили начин свог деловања, те су из терористичко-милитантне фазе прешли у легално-институционалну фазу. Наиме, одређен број припадника АНА постао је део Косовског заштитног корпуса (КЗК) који је на КиМ формиран на основу Резолуција

⁴⁹⁷ Vera Stojarová, *Albanian national armies – terrorists, guerrillas or national liberation movements?*, Institute for Comparative Political Research, Faculty of Social Studies, Masaryk University, Brno, The paper has been elaborated in the framework of the Ministry of education, youth and physical education research project „Political Parties and the Interest Representation in the Contemporary European Democracies“, 2006, p.13-14.

⁴⁹⁸ Vera Stojarova, *The Far Right in the Balkans*, Manchester University Press, Manchester, 2013, p. 147; Uwe Backes, Patrick Moreau (eds.), *The Extreme Right in Europe: Current Trends and Perspectives*, Vandenhoeck&Ruprecht, Gottingen, 2011, p. 269.

⁴⁹⁹ Military Periscope, *Albanian National Army*, видети на: http://apps.militaryperiscope.com/Terrorism/ShowGroup.aspx?group_id=469 (29.01.2018.).

⁵⁰⁰ Vera Stojarová, *Albanian national armies – terrorists, guerrillas or national liberation movements?*, Institute for Comparative Political Research, Faculty of Social Studies, Masaryk University, Brno, The paper has been elaborated in the framework of the Ministry of education, youth and physical education research project „Political Parties and the Interest Representation in the Contemporary European Democracies“, 2006, p. 14-15.

Савета безбедности УН број 1244 и Уредбе УН број 1999/8⁵⁰¹, а касније и Косовске полицијске службе. Данашње косовске снаге безбедности представљају легалну базу албанских терориста који су, користећи институционалне механизме међународне заједнице, на законит начин прешли из сфере терористичког деловања у легитимне безбедносно-политичке токове.

У првој половини прве деценије XXI века на подручју КиМ и Македоније појавило се више албанских националистичких организација које су се залагале за формирање „Велике Албаније”, али су од стране међународних посматрачких мисија присутних у региону углавном окарактерисане као недовољно организоване криминалне групе. Тако је 2002. године у Македонији основана монархистичка „Армија Републике Илириде” која се залагала за уједињење Западне Македоније са Албанијом, или за унију са Косовом, док се 2005. године на КиМ појавила „Армија за независно Косово” са циљем вршења притиска на косовски парламент да у што хитнијем року прогласи независност.⁵⁰² Активизам ових организација био је махом минорног карактера без значајнијих терористичких активности са сепаратистичким потенцијалом, и углавном су служиле интересима албанских криминалних структура које су се бориле за превласт на илегалном тржишту наркотика, оружја и сл.

С друге стране, ситуација на Косову и Метохији након доласка међународних војно-посматрачких снага била је далеко од стабилне. Иако су у првих неколико година након потписивања Кумановског споразума спроведени локални и парламентарни избори на КиМ, цивилна администрација УНМИК-а је у том периоду била сведок бројних видова политичко-етничког насиља, скоро искључиво спровођеног над неалбанцима. Кулминација овог насиља десила се у периоду од 17. до 19. марта 2004. године, када је у великом делу КиМ извршен погром над неалбанцима, махом Србима, и поред присуства великог броја припадника УНМИК-а и КФОР-а у покрајини. У овом етничком чишћењу реализоване су бројне нелегитимне активности, које су од стране бројних респектабилних

⁵⁰¹ *United Nations Regulation No 1999/8 On the Establishment of the Kosovo Protection Corps*, 20 September 1999, доступно на: http://www.unmikonline.org/regulations/1999/re99_08.pdf (31.01.2018.).

⁵⁰² Uwe Backes, Patrick Moreau (eds.), *The Extreme Right in Europe: Current Trends and Perspectives*, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 2011, p. 269.

светских медија окарактерисане као акти политичког насиља. Наиме, убијено је 28 лица, скоро хиљаду је повређено (укључујући и припаднике КФОР-а), уништено је неколико десетина споменика културе и православних цркава са богатим уметничким збиркама и подацима о локалном православном становништву, скоро хиљаду кућа је спаљено и уништено, док је око 4.000 становника КиМ, углавном Срба, прогнано из својих кућа.⁵⁰³ Координираним нападима на припаднике мањина, Србе повратнике, њихову имовину и православне верске и културно-историјске споменике на КиМ, руководили су бивши припадници ОВК, а ова серија политичког насиља у покрајини незнатно је осуђена како од стране косовских званичника, тако и од стране међународних снага стационираних на КиМ. Стога је након „Косовске кристалне ноћи” дефинитивно постало јасно да је мултикултурализам, поштовање грађанских и мањинских права, односно мирна коегзистенција под патронатом међународне заједнице на КиМ неодржив концепт. Мартовски погром је био једна од завршних фаза стварања етнички чистог Косова и увод у нелегалну самопроглашену независност покрајине која је убрзо уследила.

4.2.3. Албанска великодржавна политика у 21. веку: косовски сепаратизам као део решења коначног статуса албанске нације на Балкану

Дана 17. фебруара 2008. године Скупштина Косова је изгласала Декларацију о независности Косова и тиме на незаконит начин одвојила јужну српску покрајину од своје матице. Водећи се, бар декларативно, принципима „недискриминације и једнаке заштите по закону” Скупштина је прогласила да је „Косово независна и суверена држава” која ће у потпуности сарађивати са међународним посматрачима стационираним на сопственој територији притом поштујући „суверенитет и територијални интегритет свих својих суседа”.⁵⁰⁴ С тим у вези, у Уставу тзв. „Републике Косово” од 15. јуна исте године се наводи да „Република Косово нема никакве територијалне захтеве према било којој

⁵⁰³ *March Pogrom in Kosovo and Metohija. March 17–19, 2004 with a survey of destroyed and endangered Christian cultural heritage*, Belgrade: Ministry of Culture of the Republic of Serbia-Museum in Priština (displaced), 2004, p. 8.

⁵⁰⁴ Декларација о независности Косова, Скупштина Косова, Приштина, 17.02.2008., доступно на: http://www.assembly-kosova.org/common/docs/Dek_Pav_s.pdf (31.01.2018.).

држави или делу државе, нити ће тражити уједињење са било којом државом или делом државе”.⁵⁰⁵

Нелегалним проглашењем косовске независности нису се задовољили апетити албанских националиста са обе стране границе, а организације које се залажу за националну унификацију Албанаца додатно су ушле у зону политичког репрезентовања. Током 2005. године основан је покрет „Самоопредељење” (*Lëvizja VETËVENDOSJE!*) на чијем је челу од оснивања Албин Курти, један од главних организатора студентских демонстрација на КиМ 1997. године и каснији близак сарадник Адема Демаћија приликом његовог политичког ангажовања у ОБК. Покрет је за свој назив узео слоган који су албански демонстранти користили још током протеста 1968. године, а свој политички програм базирају на праву на самоопредељење, односно престанку страног мешања у унутрашње политичке прилике на Косову. Како би постигли своје политичке циљеве, покрет је претходних година организовао низ демонстрација, јавних наступа и кампања за подизање политичке свести, а у свом раду је потпомогнут од стране ветерана ОБК, који „Самоопредељење” виде као средство за остваривање права за која сматрају да им припадају по основу учешћа у оружаним сукобима у покрајини.⁵⁰⁶

„Самоопредељење” се залаже за укидање етничког идентитета и формирање јединственог грађанског културно-политичког идентитета који неће дозволити промену под страним утицајима. Након самопроглашене косовске независности, „Самоопредељење” је објавило манифест своје организације, у коме је наведено да се партија залаже за „конститутивну дефиницију Косова као државе Албанаца и свих грађана Косова” негирајући мањинама право на сопствену националну, верску и културну особеност, а инсистира се и на „враћању свих албанских националних симбола у држави Косово”.⁵⁰⁷ Као једна од најважнијих стратегија покрета, у члану 33. овог манифеста се наводи да „као и право на унутрашње самоопредељење, Косово треба да располаже и

⁵⁰⁵ Ustav Republike Kosovo, čl. 1, st. 3, доступно на: <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/Ustav1%20Republike%20Kosovo%20Srpski%20.pdf> (31.01.2018.).

⁵⁰⁶ Gëzim Visoka, *International Governance and Local Resistance in Kosovo: the Thin Line between Ethical, Emancipatory and Exclusionary Politics*, Irish Studies in International Affairs, Vol. 22, 2011, p. 101.

⁵⁰⁷ *Political Program of Lëvizja VETËVENDOSJE!* The manifesto principles and priorities of Lëvizja VETËVENDOSJE!: 100 points joined together by the changes necessary for Kosova, article 5.

правом на спољашње самоопредељење. То укључује право Републике Косово да се уједини са Републиком Албанијом путем паралелног референдума и мирног договора”.⁵⁰⁸

Покрет је наредних година стекао знатан број присталица на Косову, а неколико партија, попут „Партије новог духа” и „Социјалистичке партије Косова” припојиле су се „Самоопредељењу” током 2011. и 2013. године. Исто тако, „Народни покрет Косова” (*Lëvizja Popullore e Kosovës*), организација која се од оснивања почетком 80-их година залагала за принцип самоопредељења како би се формирала „Велика Албанија”, спојила се са „Самоопредељењем” средином 2013. године и своје чланство утопила у овај покрет.⁵⁰⁹ Покрет данас представља другу по снази политичку опцију у косовском парламенту, са укупно 32 од 120 посланичких места.⁵¹⁰ Иако се представљају као грађанска опција преко потребна постконфликтном Косову, Покрет „Самоопредељење” инсистира на албанској етничкој, културној и политичкој доминацији на овом простору и тиме додатно доприноси стварању и одржавању ситуацију константне етничке напетости, што је карактеристика КиМ-а последњих век и по.

Организација сличног карактера „Покрет за уједињење” (*Lëvizja për Bashkim*) формирана је 2008. године, а лидер ове националистичке формације која инсистира на унији Косова и Албаније је Авни Клинаку, један од лидера поменутог „Националног покрет за ослобођење Косова”, основаног још 1993. године. Иако „Покрет за уједињење” окупља знатно мањи број присталица него покрет „Самоопредељење”, ове две организације су због идеолошке блискости претходних година наступали у коалицији на парламентарним изборима.

Поред екстремно националистичких организација које албански етноцентрализам истичу као примарно идеолошко полазиште, значајан део албанаца одобрава тезу о јединственом албанском етничком простору. Истраживање које је током 2010. године спроведено од стране организације Gallup Balkan Monitor, односно Европског фонда за Балкан, а које је обухватило значајан број лица албанске националности на Балкану, показало је да око 63% Албанаца који живе у Републици Албанији подржава идеју

⁵⁰⁸ Ibid, article 33.

⁵⁰⁹ Видети: <http://www.kosovalive360.com/lpk-joins-forces-with-levizje-vetevendosje.html> (31.01.2018.).

⁵¹⁰ Видети: <http://www.electionguide.org/elections/id/3034/> (31.01.2018.).

јединствене албанске државе, 53% Албанаца из Македоније заступа такав став, док се 81% Албанаца на Косову позитивно изјаснило по овом питању. Узимајући у обзир податке из претходних година, евидентно је да стратегија албанског свенационалног уједињења стално добија нове присталице, с обзиром да је идеју о формирању „Велике Албаније” у 2008. години подржало 68% Албанаца у Албанији, 54% Албанаца на Косову и 44% Албанаца у Македонији.⁵¹¹

У складу са својим претходним експанзионистичким настојањима, група интелектуалаца предвођена политикологом Кочом Данајем крајем 2010. године је у Тирани формирала политичку партију под називом „Природна Албанија” (*Shqiperia Natyrale*). Иначе, Данај је у периоду од 2000. до 2002. године је обављао улогу политичког саветника у кабинетима премијера Илир Мета (садашњег председника Републике Албаније) и Пандели Мајка, и дуго година је близак албанском политичком врху. Програм ове политичко-идеолошке групације, која се за тзв. „Природну Албанију” не залаже искључиво кроз оружану борбу, већ кроз дијалог и медијацију⁵¹², јасан је показатељ да идеја „Велике Албаније” нема упориште искључиво у етно-националистичким центрима у албанској дијаспори, у Македонији и на Косову, већ да су носиоци исте идеје такође и у Тирани, и то одлично политички позиционирани. Исто тако, важно је напоменути да су оснивачкој скупштини ове политичке партије присуствовали и представници Албанаца из Србије, председник општине Прешево Рагми Мустафа, потпредседник исте општине Орхан Реџеџи и председник СО Бујановац Јонуз Муслију који су изразили наду да ће се листа „Природне Албаније” наћи и на локалним изборима и у три јужне српске општине настањене Албанцима⁵¹³, што је јасан показатељ да је „Природна Албанија” једнако опасан политичко-идеолошки концепт као и „Велика Албанија”, те да има упориште и у албанском окружењу.

⁵¹¹ 2010 Summary of Findings, Gallup Balkan Monitor, Insights and Perceptions: Voices of the Balkans, p. 47.

⁵¹² Видети: <https://www.nationalia.info/new/9840/the-natural-albania-a-further-attempt-to-put-merger-with-kosovo-in-the-political-agenda>, <https://www.balkanicaucaso.org/aree/Albania/Ideologie-l-Albania-naturale-134125> и <http://shqiprianatyrale.yolasite.com/> (31.01.2018.).

⁵¹³ Видети: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/788112/lista-neprirodne-albanije.html> (01.02.2018.).

С тим у вези, након деескалације насиља на југу Републике Србије, значајан део лица албанске националности, али и албанских политичких репрезентата, остао је при ставу да се општине у овом делу Србије које су већински настањене албанским становништвом на одређени начин морају ближе везати за своје сународнике на Косову и Албанији. Свој оптимизам у вези статуса овог стратешки изузетно важног дела Србије, Албанци из Прешева, Медвеђе и Бујановца везивали су за преговоре Београда и Приштине, надајући се реципроцитету, односно истом степену аутономије коју би претпостављена „Заједница српских општина” на северу КиМ имала у односу на тзв. „Косово”. Осим поменутих политичких лидера Албанаца са југа Србије који су отворено подржали концепт „Природне Албаније”, поједини екстремисти са овог подручја последњих година су радикализовали своје активности и поново дестабилизовали безбедносну ситуацију на овом подручју. Тако је албанска терористичка организација под називом „Слобода кретања” преузела одговорност за један од терористичких напада изведених на овом подручју у 2012. години⁵¹⁴, а нарочиту пажњу српских снага безбедности изазвало је постављање споменика погинулим припадницима ОВПБМ у центру Прешева крајем исте године. Наиме, позивајући се на амнестију коју су терористи из ОВПМБ добили од Владе Савезне Републике Југославије 2002. године, локалне власти су у више места на простору југа Србије настањене Албанцима подизале споменике погинулим терористима, уз адекватна национална обележја и обавештења на албанском језику, који су углавном служили као зборна места за албанске националисте приликом обележавања албанског државног празника „Дана националне заставе”. Спорни споменик уклоњен је током јануара 2013. године, што је изазавало јаке међунационалне тензије, али без отварања нових конфликта на том простору.

Слична ситуација на ивици сукоба наставила се и у Македонији, где у годинама које су уследиле након потписивања Охридског споразума ниједна од страна у конфликту није у потпуности била задовољна постигнутим – док је македонска страна сматрала да је споразум дао превелика овлашћења само једној националној мањини, Албанци у Македонији су истицали како споразум има мањкавости, те да до краја није имплементиран, што и даље резултира непоштовањем права албанске мањине у

⁵¹⁴ Марина Мрвић, *Угрожавање безбедности Републике Србије тероризмом у савременим условима*, докторска дисертација, Факултет безбедности Универзитет у Београду, 2016, стр. 226.

потпуности. Иако је Охридски споразум позитивно утицао на укључење албанске заједнице у македонско друштво, издиференцирале су се одређене негативности које је овај споразум донео. Албанске политичке партије су захваљујући изборним реформама које су уследиле након Охридског споразума често биле кључни фактор у политичкој стабилизацији, али и дестабилизацији Македоније, што је тренд који је присутан до данас.

С друге стране, побољшана су права албанске заједнице, али су исто тако занемарени интереси других мањина у Македонији, те је све више оних који Македонију посматрају као државу са потенцијалом да постане бинационална или федерална држава. Такође, евидентан је недостатак међуетничке комуникације, а то је проблем који споразум није успео да елиминише, или да бар знатно умањи, иако је управо етничка комуникација постављена као један од главних циљева споразума. Споразум евидентно није решио дуготрајне нетрпељивости између Македонаца и Албанаца, већ се чини да је проблем само делимично одложен, с обзиром да су конфликти између албанских националиста и македонских снага безбедности постали део македонске свакодневице.

Тако су током новембра 2007. године припадници специјалних јединица македонског МУП-а у реону Шар-планине покренули акцију „Планинска бура” са циљем елиминисања припадника тзв. „Албанске националне армије” (*Armata Kombëtare Shqiptare – AKSh*). Том приликом је у околини Тетова ухапшено неколико десетина терориста, а заплена је и велика количина наоружања.⁵¹⁵ Почетком 2012. године група Албанаца оскрнавља је једну православну цркву у селу Лабуниште, док је у другој подметнула пожар, а све то као одговор на маске које су исмевале Куран и ношене су на карневалу у месту Вевчани код Струге.⁵¹⁶ Исте године крајем фебруара, дошло је до избијања великих протеста у западној Македонији и касније у Скопљу, након што је македонски полицајац ван дужности усмртио два лица албанске националности у Гостивару. Већи сукоби су избегнути након што је полицајац убрзо ухапшен и наредне године осуђен на казну доживотног затвора.⁵¹⁷

⁵¹⁵ Видети: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=11&dd=07&nav_id=271201 (01.11.2017.).

⁵¹⁶ Видети: <http://www.novosti.rs/вести/планета.480.html:364726-Македонија-После-паљења-цркве-говор-мржње-и-на-Фецебоок-у> (02.11.2017.).

⁵¹⁷ Видети: <http://www.blic.rs/вести/svet/makedonija-dozivotni-zatvor-za-policajca-zbog-ubistva-dva-albanca/k5jxbxj> (02.11.2017.).

Иако је 17.03.2012. године у Скопљу одржан скуп под називом „Марш на мир” како би се смириле напетости, 12.04.2012. године у близини места Смиловци код Скопља убијено је петоро младића из места Радишане. Убрзо потом, дошло је до великог незадовољства широм Македоније, а само захваљујући правовременој интервенцији полицијских снага избегнуте су велике одмазде према албанском становништву. За убиства код места Смиловци су 2014. године шесторици лица албанске националности изречене су казне доживотног затвора, што је такође изазвало велики револт албанске мањине, како приликом хапшења осумњичених за тероризам, тако и приликом изрицања пресуда.⁵¹⁸ Демонстрације су најпре организоване преко друштвених мрежа, да би се убрзо преселиле на улицу. Демонстранти су тражили ослобађање ухапшених у акцији "Монструм", а притом су узвикивали пароле „Алах је један, Алах је велики”, „Велика Албанија”, „УЧК” и сл. Поред албанских националних обележја, демонстранти су носили и зелене и црне заставе радикалних исламских организација.⁵¹⁹ Почетком марта 2013. године у Скопљу је дошло до великих демонстрација којом приликом је повређено више десетина грађана и припадника полицијских снага Македоније, а основ за демонстрације била је одлука да се за министра одбране Македоније именује Талат Џафери, бивши истакнути члан ОНА током сукоба из 2001. године.⁵²⁰

Највећи конфликт у Македонији након Охридског споразума догодио се током априла и маја 2015. године. Најпре је 21. априла од стране 40-ак албанских терориста обучених у униформе ОНА извршен напад на македонску караулу према КиМ у месту Гошинце, којом приликом су разоружани македонски граничари. Терористи су били пореклом из Гњилана са КиМ и изашли су са захтевом да „желе своју државу” и да не желе „охридске договоре”, представљајући се као „припадници ОНА”.⁵²¹ Нападаци су под неразјашњеним околностима убрзо напустили караулу, а овај сукоб, који је био увод у

⁵¹⁸ Видети: <http://www.time.mk/c/b3051ed040/slucaj-monstrum-sest-obvineti-so-dozivoten-zatvor-edn-osloboden.html> (02.11.2017.).

⁵¹⁹ Видети: <http://www.telegraf.rs/vesti/1562051-svi-pricaju-o-ohridskom-sporazumu-kao-uzroku-rata-u-makedoniji-evo-sta-sve-pise-u-njemu-video> (02.11.2017.).

⁵²⁰ Видети: <http://www.balkaninsight.com/en/article/протестите-против-талат-џафери-се-претворија-во-насилство> (02.11.2017.).

⁵²¹ Видети: <http://www.info-ks.net/vijesti/regija/54355/grupa-iz-gnjilana-odgovorna-za-napad-na-karaulu-u-gosince> (03.02.2018.).

много озбиљнији кумановски конфликт, није као последицу имао људске жртве. С тим у вези, дана 9. и 10. маја 2015. године, на периферији етнички мешовитог града Куманова на северу земље, дошло је до озбиљног оружаног сукоба између македонских снага безбедности и неколико десетина наоружаних Албанаца, од којих је већина неколико дана раније илегално ушла у Македонију са подручја КиМ. У дводневним сукобима настрадало је преко 20 лица (према подацима које је изнела македонска влада убијено је 14 терориста и 8 припадника полицијских снага, док је 37 полицајаца повређено⁵²²), што је додатно продубило озбиљну политичку кризу у земљи.

Крајем маја 2015. године, удружење ветерана ОВК је у Приштини организовало комеморацију осморици терориста погинулих у кумановским сукобима, а уз највеће почести су сахрањени на „гробљу хероја” у Приштини. На комеморативном скупу и каснијој сахрани присуствовали су униформисани припадници расформиране и забрањене ОВК, али и највиши политички и верски званичници тзв. Косова, међу којима је био имам џамије у Приштини Шефхет Краснићи, који је подстрекивао радикални исламски екстремизам на Косову, али и представници владајућег Демократског савеза Косова, те посланици Самоопредељења и Алијанске за будућност Косова. Непосредно пре сахране огласили су се и представници „Ослободилачке народне армије – ОНА” који су изнели да су припадници „кумановске групе” убијени у борби са „Славо-Македонцима”, те да „своју борбу неће обуставити док се у свим албанским земљама не буде вијорила национална застава”.⁵²³

Албански терористи су настојали да искористе нестабилну политичку ситуацију у Македонији како би кренули у нови оружани обрачун са македонским властима чиме би издејствовали повољнији политички положај Албанаца у земљи, а чињеница да су језгро терориста чинили Албанци са КиМ, бивши припадници ОВК, додатно потврђује тезу да је позадина сукоба била даља дестабилизација земље из које би македонски Албанци извукли додатне политичке бенефите. Исто тако, сахрана терориста уз највише почести у Приштини је показатељ да је тзв. Косово савремени „Пијемонт” албанског национализма и

⁵²² Видети: <https://www.reuters.com/article/us-macedonia-police/gun-battle-in-ethnic-albanian-region-deepens-macedonian-crisis-idUSKBN0NU06X20150510> (03.02.2018.).

⁵²³ Видети: <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1296512#Sahrana> (03.02.2018.).

сепаратизма, а самим тим и потенцијални генератор политичког насиља у читавом региону.

Међутим, ни република Албанија не заостаје много у својим великодржавним настојањима, а албански политички званичници последњих година на посредан, али и непосредан начин подржавају паналбански етничко-територијални концепт. Тако је крајем 2012. године свечано обележена стогодишњица албанске независности у Тирани, али је слична манифестација мањег обима одржана у Приштини, Скопљу и Тетову, док је празник „Дан албанске заставе” (28.11.) свечано обележен и у Прешеву, где нису радиле школе и где су истицани албански национални симболи.⁵²⁴ Убрзо потом, тадашњи албански премијер Сали Бериша изјавио је да је неопходно доделити албанско држављанство свим Албанцима, где год да они живе, док је у припремама прославе стогодишњице албанске независности сачинио писмо које је послато националном музеју у Тирани, и у којем се наводи да се односи на „Албанију свих албанских земаља, од Превезе до Прешева, од Скопља до Подгорице”.⁵²⁵ Ова изјава узроковала је да се на каснијој прослави у Тирани не појаве представници Грчке и Македоније, чије су територије поменуте у изјави.

Карта „Велике Албаније“ се 2011. године нашла на насловној страни уџбеника географије за четврти разред средње школе у Албанији, коју су сачинили аутори Перикљи Тирази, Димитер Дока и Аслан Пушка. На овој мапи је Република Албанија приказана у својим међународно признатим границама, од којих су графичким приказом одвојене територије претпостављане „Велике Албаније”, са територијама у данашњој Црној Гори, Србији (Косово и Метохија и југ Србије), Македонији и Грчкој.⁵²⁶ У спорном уџбенику се наводи да су ове територије биле „део геополитичке компактне целине Албаније“ до 1912. године када су војнички освојене од стране суседних народа. Такође, наводи се и да је Берлински конгрес из 1878. године „историјска неправда за албански народ”.⁵²⁷ Ово није

⁵²⁴ Видети: <https://www.pri.org/stories/2012-11-29/albania-celebrates-100-years-independence-photos> (03.02.2018.).

⁵²⁵ Видети: <https://www.reuters.com/article/us-albania-indpendence/albania-marks-independence-with-giant-cake-and-quarrels-idUSBRE8AR1F420121128> (03.02.2018.).

⁵²⁶ Видети: <http://www.pcnen.com/portal/wp-content/uploads/2013/03/velika-Albanija.jpg> (03.02.2018.).

⁵²⁷ Видети: <http://24sata.info/vijesti/regija/68533-diplomatski-skandal-albanija-otcijepila-jug-srbije.html> (03.02.2018.).

изоливан случај у покушају прекрајања историје и међународно признатих граница кроз албански образовни систем. Током постојања паралелних институција на КиМ током 90-их година прошлог века уџбеници географије и историје обилovali су ненаучним тврдњама о узроцима албанског националног партикуларизма, за чега су углавном оптуживане Југославија и велике силе, које су након глобалних војних сукоб штитиле сопствене интересе на штету албанског народа, док је „Велика Албанија” креирана под патронатом фашистичке Италије представљана као остварење вишевековних албанских националних аспирација и тежњи за животом у јединственој националној заједници.⁵²⁸

„Црвено црна алијанса” (*Aleanca Kuq e Zi*) је радикално десничарски покрет који је 2012. године прерастао у политичку партију. Од оснивања до 2017. године на челу ове партије налазио се Крешник Спахију, који је до политичког ангажмана у овој алијанси био члан Врховног суда Републике Албаније и Високог савета правосуђа у овој земљи. Ова ксенофобична, ултранационалистичка партија се залаже за додељивање држављанства свим етничким Албанцима где год да живе, са коначним циљем уједињења свих Албанаца у једној држави.⁵²⁹ Није заступљена у албанском парламенту, али је искористила општи тренд пораста радикалне деснице на читавом континенту да се позиционира у политичком животу Републике Албаније.

Почетком 2014.године одржана је прва од неколико заједничких седница влада републике Албаније и тзв. Косова, којом су председавали албански премијер Еди Рама (коме је од именовања на функцију политички саветник за регион приштински публициста и аналитичар Шкељзен Маљићи) и тадашњи косовски председник владе Хашим Тачи. Заједничка седница је одржана је у Призрену на Косову, у истој просторији где је заседала историјска скупштина „Призренске лиге”, што је послало јасну симболичку поруку о паналбанском националном јединству којем стреме у скорој будућности. На седници је Хашим Тачи изјавио да „и грађани Косова и Албаније, и они у Тетову, Прешеву, Улцињу и у дијаспори нестрпљиво су очекивали овај заједнички састанак. Није случајно и да је једна

⁵²⁸ Denisa Kostovicova, *Kosovo: The Politics of Identity and Space*, Routledge Taylor&Francis Group, London 2005, p.144.

⁵²⁹ Видети: <https://www.reuters.com/article/us-albania-election-nationalism/albanian-leaders-fan-flames-of-nationalism-unnerving-west-idUSBRE93F0WJ20130416> (01.02.2018.).

од главних данашњих одлука формирање Фонда за Албанце у Прешеву, Медвеђи и Бујановцу”⁵³⁰, док су током седнице активисти покрета Самоопредељење истакли транспарент „Само етничка Албанија – један народ једна држава”.⁵³¹

Септембра исте године, у центру Скопља испред споменика Скендербегу церемонијално је проглашена тзв. „Република Илирида”. Акт којим је проглашена ова „Република” прочитао је њен самопрокламовани председник Невзат Халили, бивши посланик у македонском Собрању и дугогодишњи политички репрезент македонских Албанаца, те оснивач прве албанске партије партије у Македонији након увођена вишестраначја – Партије демократског прогреса.⁵³² Халили је сличан захтев поднео још 1992. године, а на скупу из 2014. године поновио је захтев да Република Македонија и република Илирида буду две конститутивне јединице македонске федерације, по узору на швајцарске кантоне или српско-црногорску државну заједницу. Један од руководилаца претпостављене „Републике Илириде” Идриз Синани је потом изјавио да описани пројекат може бити спроведен мирним путем, али да уколико Македонци желе рат, „могу да изаберу шта желе”.⁵³³

„Покрет за уједињену Албанију” (*Lëvizja për Shqipëri të Bashkuar*) основан је у јулу 2016. године, када је усвојен програм покрета који седиште има у Тирани, а за председника је изабран Тахир Велиу. Програм организације базиран је на класичном албанском великодржавном концепту, а за разлику од сличних организација које делују на КиМ и Македонији, интензивно се залаже за уједињење са матицом и грчких територија које су кроз историју били настањени Албанцима. Наиме, „Покрет за уједињену Албанију” инсистира на повратку Албанаца у Чамерију, повратак њихове имовине уз адекватну компензацију од Грчке за претходно коришћење, уз признавање геноцида над чамеријским

⁵³⁰ Видети: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/1492981/zajednicka-sednica-vlada-kosova-i-albanije.html> (03.02.2018.).

⁵³¹ Ibid.

⁵³² Dimitar Bechev, *Historical Dictionary of the Republic of Macedonia*, The Scarecrow Press, Lanham, 2009, p. 93, Sabrina P. Ramet, *Whose Democracy?: Nationalism, Religion, and the Doctrine of Collective Rights in Post-1989 Eastern Europe*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc, Lanham, 1997, p. 79.

⁵³³ Видети: <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:510846-Makedonija-Proglasena-albanska-republika-Ilirida> (05.02.2018.).

Албанцима од стране грчке државе и увођење албанског као званичног језика. „Покрет за уједињену Албанију” предлаже специјалан статус за Чамерију који би потрајао до коначног решавања статуса ове области, односно референдума о уједињењу Чамерије са Албанијом у разумном року.⁵³⁴ Иако су истакнути активисти овог покрета у више наврата процесуирани од стране правосудних органа Албаније због изазивања националне, расне и верске мржње и нетрпељивости, организацији је дозвољен несметан рад од стране надлежних судских инстанци у Тирани, чиме је на посредан начин легализован инкриминисани наступ активиста ове организације који нису ограничени само на територију Републике Албаније.

Коначно, документ о заједничкој коалицији након избора у Македонији, тзв. „Тиранска платформа” потписан је 07. јануара 2017. године од стране албанских политичких формација које делују у Македонији: Демократске уније за интеграцију, Покрета „Беса” и Алијансе за Албанце. Текст „Тиранске платформе”, између осталог садржи и предлоге за потпуно спровођење одреби о поштовању Албанаца као конститутивног народа у Македонији, подизање албанског језика на ранг званичног у читавој држави, доношење Резолуције којом би македонски парламент осудио „геноцид над албанским народом у Македонији од 1912. до 1956. године”, те постизање једнаке заступљености албанаца у службама безбедности и јавној управи.⁵³⁵ Састанак на коме је договорен заједнички постизборни наступ кроз јединствену политичку агенду македонских Албанаца, одржан је у Тирани под покровитељством албанског премијера Еди Раме, чиме је Република Албанија послала јасну поруку да ће у потпуности бити укључена у унапређивање права Албанаца у Македонији чији су захтеви за најширом аутономијом последњих година све конкретнији.

⁵³⁴ Tahir Veliu, President of the Movement for United Albania, *Political Declaration of the Movement for United Albania in regards to the unjust treatment of autochthonous Albanians and the continued state terror by Greece*, 25.01.2017, доступно на: <https://shqiperiaebashkuar.al/2017/01/greek-state-terrorism-must-stop-and-greece-must-adhere-to-its-international-obligations/> (31.01.2018.).

⁵³⁵ Видети: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/2718172/tiranska-platforma-sta-traze-albanci-iz-makedonije.html> (05.02.2018.).

5. Студија случаја сепаратизма: мађарски сепаратизам

5.1. Историјат мађарског експанзионизма и формирање мађарског етнонационализма

5.1.1. Од досељавања Мађара у Панонију до средине 19. века

Седам мађарских племена се у Панонску низију доселило крајем IX века, у периоду 895-896. године под вођством принца Арпада, који је био војни лидер (*Gyula*) и Курсана, духовног вође (*Kende*). Народ који је дошао на територију Централне Европе и који се у том периоду борио за територије са махом словенским староседеоцима био је мешавина угро-финских и турско-татарских кланова, о чему сведоче и називи тадашњих мађарских племена: Међер и Њек (називи угро-финског порекла), те Јене, Кеси, Кирт-Ђармат, Тарјан и Кер (имена турско-татарског порекла).⁵³⁶ Према тврдњама мађарских историчара, укупан број Мађара који је заузео центар Паноније износио је око 400 до 500 хиљада, док поједина истраживања⁵³⁷ показују да тај број није био већи од 100.000, а спомиње се и број од око 60.000 са 20.000 коњаника.⁵³⁸ Још од периода доласка у нову постојбину Мађари су били у значајној мањини у односу на околне народе, али су добром организацијом успели да покрију огромна просторства и успоставе власт на територији која је знатно превазилазила тадашње мађарске популационе потенцијале.

Стефан I је добио краљевску титулу из Рима 1000. или 1001. године, чиме је на себе преузео мисионарску улогу ширења католичанства међу словенским православним народима. У вековима који су уследили, Стефан I Угарски, или Сентиштван (*Szent István*) постао је симбол мађарске државности и националног поноса, а по њему се и данас све земље на које Мађари полажу претпостављено право називају „земље круне Светог Иштвана”. То су територије готово комплетног Карпатског басена са деловима данашње Словачке, Хрватске, Аустрије, Србије, Румуније и Украјине.

Изградња мађарске феудалне државе по европском узору почела је крајем XII и почетком XIII века, а карактерисала ју је изражена мултиетничност у којој су феудални

⁵³⁶ Miklós Molnár, *A Concise History of Hungary*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, p. 12-13.

⁵³⁷ Victor Spinei, *The Great Migrations in the East and South-East Europe from the Ninth to the Thirteenth Century*, Istros Publishing House, Cluj-Napoca, 2003, p. 55.

⁵³⁸ Miklós Molnár, *A Concise History of Hungary*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, p. 16.

слој углавном сачињавали Мађари. Продор Турака на Балканско полуострво и дубље на европски континент (Подунавље) знатно је изменио мађарску државу тога доба. Након пораза у мохачкој бици 1526. године у којој је страдао угарски краљ Лајош II, власт у краљевини подељена је између Хабзбурга (који од тада носе титулу Краља Угарске) на северу и западу земље и Турака који су освојили јужне крајеве краљевине. Неколико деценија након ове битке постојало је и „Источно мађарско краљевство” (приближно данашња Трансилванија у Румунији), које је признавало власт турског султана.

Повратак значајног дела територија десио се након Бечког, или Великог турског рата (1683 – 1699. године) након којег је велики део Подунавља ослобођен од турске власти и враћен Краљевини Угарској, овог пута под хабзбуршком управом. Након повратка на некадашње територије угарске краљевине, отпочео је процес денационализације и мађаризације ових области у којој су мађарско племство и римокатоличка црква настојали да знатан део словенских народа грчког обреда преведе у католичанство, латински језик је постепено замењен мађарским у административним пословима, док је Угарски сабор инсистирао на партикуларизацији државе кроз жупанијску управу како би се ослабило национално јединство немађарских народа у краљевини.⁵³⁹ Такође, вршено је и пресељавање становништва из пасивних крајева краљевине у градове централне Мађарске након чега је вршена интензивна хунгаризација са увођењем мађарског језика као културне потпоре овом пројекту, што није прошло без значајног отпора код Словака, Румуна, Срба и других народа погођених оваквом политиком. Без обзира на јаке националне покрете немађарских народа, Мађари су на територији Угарске били одлучни у намери да промене националну структуру у своју корист, јер је, на пример 1787. године 2 милиона и 322 хиљаде становника било мађарске националне припадности, док је 5 милиона и 681 хиљада становника краљевине припадало другим националностима.⁵⁴⁰

Карло VI је за време своје владавине одобрио формирање Угарског краљевског намесничког већа, које је представљало владу угарске краљевине у саставу Хабзбуршке Монархије. Формиран је од стране Угарског сабора 1723. године, а 1779. године, након

⁵³⁹ Rustem Vambery, *Hungary: To Be or Not to Be*, Frederick Ungar, New York, 1946, p. 50.

⁵⁴⁰ Димитрије Кириловић, *Помађаривање у бившој Угарској*, Српска манастирска штампарија, Сремски Карловци, 1935, стр. 11.

укидања Хрватског краљевског већа, његово деловање је проширено и на територију Хрватске. Улога већа је било спровођење закона донетих у сабору, али и одлука донетих од стране владара у Бечу. На његовом челу се налазио палатин као краљев намесник, а седиште је било у Пожуну (до 1790. године) и Будиму (до укидања 1848. године).⁵⁴¹ Угарско краљевско намесничко веће било је владајући орган са широком аутономијом на територији угарске краљевине, са ингеренцијама у свим јавним пословима, изузев судства, финансија и организације војске, и био је одлична основа за развој мађарске државности и пуне аутономије под окриљем Хабзбурга. Након смрти Марије Терезије, њен наследник Јозеф II је централизовао власт у читавој царевини, а као апсолутистички владар одбио је да прихвати титулу мађарског краља. Међутим, под јаким утицајем просветитељства 1781. године прогласио је Патент о толеранцији којим су гарантоване верске слободе за протестанте, православне хришћане и Јевреје у царевини.⁵⁴² Уместо латинског, увео је немачки као службени језик, а од мађарског краљевства, Хрватске и Велике кнежевине Трансилваније за његове владавине формирана је јединствена област под називом „Земље круне Светог Стефана”. Хрватски сабор је 1790. године пренео комплетну власт на Мађарско намесничко веће, надајући се да ће ова одлука бити привременог карактера и да ће прелазак из персоналне у реалну унију са Мађарском заштити Хрватску од Османлија и Млетачке Републике, са перспективом да се све хрватске земље ускоро уједине у јединствену националну хрватску државу, независну и од мађарског и од аустријског утицаја. Међутим, овај политички маневар показао се значајно неповољним по хрватску аутономију, јер је Мађарска преко сопствених асимилационих механизма у наредним деценијама интензивно радила на мађаризацији Хрватске, настојећи да у овој области кроз спровођење закона и формирање органа државне управе у потпуности наметне и мађарски језик и мађарску културу као инструменте политичке доминације.

Мађарски национализам у касном XVIII и раном XIX веку показује одређене особености у односу на остале европске националне покрете, али је његова главна карактеристика као и код осталих европских народа – тежња да се реализује територијална

⁵⁴¹ Nacionalni arhivski informacijski sustav, Hrvatski državni arhiv, Zagreb. Доступно на: http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_8015 (13.02.2018.).

⁵⁴² Младена Прелић, *(Н)и овде (н)и тамо: Етнички идентитет Срба у Мађарској на крају XX века*, САНУ, Етнографски институт, Посебна издања, књига 64, Београд, 2008.

и лингвистичка хомогеност, односно да се спроведе политички програм који предвиђа постојање јединственог језика и националне државе. По узору на француску револуцију, и Мађарска је у складу са сопственом аутономијом настојала да усвоји политику лингвистичког ексклузивитета у држави, друштву и економији, те да језик доминантне групе (мађарски језик) успостави као доминантан.⁵⁴³ С тим у вези, код мађарског племства је регистрован значајан отпор ка покушају Јозефа II да током 80-их година 18. века уведе немачки језик као једини званични у Империји. Ова класа се плашила губљења привилегија које би донело централизовано управљање, док се нижа класа плашила могућности губљења пореских привилегија и пооштрене обавезе у вези са војном службом. Током 40-их година 19. века, Мађарско племство, које је бројало око 136 хиљада људи, држало је контролу над политичким правима, али и над поседима на којима је живело 11 милиона људи. Ово племство било је највећи заговорник тзв. „Мађаризације”, плашећи се „сопствене историјске маргинализације”.⁵⁴⁴ Угарска тога доба била је конгломерат народа у којем су Мађари чинили мањину, али ону владајућу, што је у првим деценијама XIX века акумулирало претећу количину националног незадовољства од стране немађарске већине. У исто време, слабо растућа писменост (до 1869. године писмено је било око трећина популације) и раст малобројне, али енергичне, мађарске либералне интелигенције стимулисали су пораст мађарског национализма суштински другачијег од оног који је заступало мађарско племство. Овај популистички национализам, оличен у лику Лајоша Кошута доживео је свој врхунац у мађарској револуцији 1848. године.

Побуна коју је Кошут започео у Пешти 15. марта 1848. године имала је обележја антифеудалних устанака који су избијали широм континента, па и у Бечу, али је због свог примарно националног карактера била специфична у односу на остала револуционарна превирања. Стога се револуционарни режим који је тада успостављен није решио само империјалне владе из Беча, већ је уједно укинуо кметство и пореске привилегије тадашњег племства, али и добио пуну аутономију од хабзбуршког двора, оличену у сопственој влади

⁵⁴³ Urs Altermatt, *Language and Nation: Is Switzerland a Model for Europe?*, in: *Nation and National Ideology: Past, Present and Prospects*, New Europe College, Bucharest April 6-7 2001, p. 327.

⁵⁴⁴ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso Books, London 2006, p. 102.

коју именује мађарски сабор са широким овлашћењима. Револуционарна управа донела је одлуку да сви грађани мађарског говорног подручја треба да бити Мађари, односно да сваки Мађар мора говорити мађарски. Кошут је сматрао да остале националне мањине у Угарској заслужују иста права као и мађарска већина, али да због мањка „историјских особености” нису у ситуацији да формирају сопствену нацију. На истом, само знатно радикалнијем трагу је и револуционарни песник Шандор Петефи (1823 – 1849), који је једном приликом мањине дефинисао као „чир на лицу отаџбине”.⁵⁴⁵ Овакви ставови мађарских националиста умногоме су одредили даљи ток револуције, с обзиром да су навукли гнев немађарских народа у Угарској. Срби у Угарској су на Мајској скупштини формирали аутономну Српску Војводину, док су Хрвати на челу са Баном Јосипом Јелачићем ушли у отворени војни сукоб са угарском војском. Након консолидације власти у Бечу и гушења револуције од стране царских трупа, крајем октобра 1848. године, започета је војна кампања у Угарској када су хабзбуршку војску помогле и руске царске трупе. Мађарска револуција је угушена током августа 1849. године, а Кошут је успео да избегне из Угарске и да на територији САД, а потом и Истанбулу и Торину, доживи дубоку старост.

Након окончања „грађанског рата”, како је окарактерисан од стране Беча, заведен је строг државни апсолутизам који је у име цара спроводио министар унутрашњих послова Александар Бах. Забрањено је политичко груписање било које врсте, цензура је била изузетно строга, а Мађарска је готово у потпуности изгубила политичку аутономију, чиме су поништене све тековине револуције. Аустрија је, да би казнила мађарске националисте и њихов неуспели сецесионизам, нарушила територијални интегритет Угарске тако што је формирала „Провизорно управно устројство за Угарску” која је подељена на пет округа са војном управом који су били директно подређени Бечу, и у којима је службени језик био немачки. Исто тако, формирана је аутономна област у Трансилванији, али и Војводство Србија и Тамишки Банат, чије је оснивање превиђено Уставом од 4. марта 1849. године. Ова посебна управна област царевине била је директно подређена Бечу, службени језик у овој области такође је био немачки, а према попису становништва из 1850/51. године у Војводству Србији и Тамишком Банату живео је укупно 1.426.221 становник, где су

⁵⁴⁵ Paul Ignatus, *Hungary (Nations of the Modern World)*, Praeger, Westport, 1972, p. 59.

Мађари били тек четврти народ по бројности (у овој области по истом попису живело је 397.459 Румуна, 335.080 Немаца, 321.110 Срба, 221.845 Мађара, док је знатно мање било Буњеваца, Шокаца, Словака, Чеха, Бугара, Јевреја, Рома, Русина, Грка и Цинцара).⁵⁴⁶ Војводство Србија и Тамишки Банат укинута су 27. децембра 1860. године, након чега је ова територија готово у потпуности присаједињена Угарској (осим Румског и Илочног среза који је припојен Хрватској), чиме је Беч настојао да умири угарско национално незадовољство и бар на одређено време задовољи велокомађарске апетите враћајући територију претходно административно оздвојену од мађарске контроле. Када је у питању демографска слика у Трансилванији, у овој аутономној области која је вековима предмет мађарских великодржавних аспирација, 1850. године живело је преко 2 милиона становника, од чега су 59% били Румуни, 26% Мађари и око 10% Немци, а у овој области забележен је значајан пад мађарске популације, која је 1790. године чинила 30,4% становништва.⁵⁴⁷ Према подацима наредног пописа из 1869. године у Ердељу, мађарском називу за Трансилванију, живело је 59% Румуна, број Мађара пао је на 24.9%, а број Немаца порастао на 11.9%.⁵⁴⁸

Бахов апсолутистички режим у Бечу је комбиновао политичку репресију са имплементацијом више врста социјалних и економских реформи, а које је захтевала још револуционарна управа из 1848. године (укидање феудалних односа и пореских привилегија за племиће). Без ових привилегија, старо мађарско племство није било конкурентно у економској трци са великим немачким и јеврејским земљопоседницима, што је стварало критичну незадовољну масу којом се могло политички манипулисати. С друге стране, у мађарским интелектуалним и политичким круговима опстало је јединствено уверење о постојању монолитне мађарске политичке нације, те уверење о супрематији Мађара у односу на друге народе у Угарској. Овакви ставови, који су били јединствени за све партије политичког спектра, од крајње леве до радикалне деснице, базирали су се на две идеје: идеји интегритета свих земаља круне св. Стефана, са

⁵⁴⁶ Љубомирка Кркљуш, *Историја држава и права српског народа*, Правни Факултет Нови Сад, 2008, стр. 251.

⁵⁴⁷ Видети: Петер Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, *Историја Мађара*, Clio, Београд, 2002.

⁵⁴⁸ Árpád Varga, *Hungarians in Transylvania between 1870 and 1995*, p. 44, доступно на: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erdang.pdf> (14.02.2018.).

Мађарима као једином владајућом нацијом и идеји да Мађарска има важну цивилизаторску и политичку улогу у овом делу Европе, те да на основу тога Угарска може бити гарант само грађанских, а не и националних слобода.⁵⁴⁹

5.1.2. Мађаризација у Угарској од Аустроугарске нагодбе до краја Великог рата

Историјске околности су значајно ишле на руку незадовољном мађарском племству, али и мађарским националистима. Током 1859. године аустријске трупе су поражене од француско-италијанске коалиције, што је појачало наде о националној унификацији међу патриотама широм Европе. Октобарска диплома из 1860. године (донео је цар Франц Јозеф и њеним доношењем су почеле уставне реформе у царству) и Фебруарски патент од наредне године (којим је цар обзнанио нови устав) били су назнака слободнијег политичког живота на територији читаве Хабзбуршке монархије. Након пораза од пруске војске, администрација у Бечу је била принуђена да Аустроугарском нагодбом из 1867. године уведе институцију Дуалне монархије, односно политички савез две равноправне државе Аустрије и Угарске чија је управа устројена по жупанијском принципу, са релативно умањеном количином заједничких послова и одговорности (заједнички монарх, финансије заједничких послова, дипломатија и војска, али без заједничког парламента).

Наредне године парламент краљевине Угарске и Хрватски Сабор (као репрезент Далмације, Хрватске и Славоније) усвојили су Законски чланак о нагодби (у Хрватској је то био Законски чланак I:1868, док је Угарској изгласан Законски чланак 1868:XXX) којим су регулисани заједнички односи ових Краљевина.⁵⁵⁰ Према овом споразуму Хрватској је гарантована широка аутономија у државној управи, судству, просветним и верским питањима, док је самосталност изостала на пољу финансија, привреде, спољних послова и војске. Нагодба је прописала да Угарска и Хрватска чине „једну те исту државну заједницу” (члан 1.) „за све под круном св. Стјепана стојеће краљевине на заједничком

⁵⁴⁹ Љубомирка Кркљуш, *Историја држава и права српског народа*, Правни Факултет Нови Сад, 2008, стр. 255.

⁵⁵⁰ *Hrvatsko-ugarska nagodba 1868*, видети на: <https://marinknezovic.files.wordpress.com/2016/08/nagodba2.pdf> (20.02.2018.).

сабору ових краљевинах” (члан 2.) „нераздруживе државне заједнице” (члан 3.)⁵⁵¹, те да се заједнички послови решавају путем централних органа власти – заједничког парламента, владе и владара. У питању је дакле била и персонална и реална унија Угарске и Хрватске која је почивала на истим основама као и савез Аустрије и Угарске.

Према Аустроугарској нагодби, граница између Аустрије и Угарске унутар царства била је река Лајта. Западни део монархије под аустријском управом називао се Цислајтанија, а означавао се скраћено „k. u. k.“ (*kaiserlich und königlich*, при чему се *königlich* односио на чешку краљевску традицију), док се источни део царства под угарском владавином назвао Транслајтанија и означавао се скраћеном ознаком „m. kir.“ (*magyar kiràlyi*) или „kgl. ung.“ (*königlich ungarisch*). И у аустријском и у угарском делу монархије постојала су поједина подручја (Хрватска, Галиција) која су уживала посебан статус са специфичним структурама управе.⁵⁵² Пун назив Аустроугарске монархије био је „Краљевства и Земље представљене у Царском савету и Земље свете угарске круне Светог Стефана”, а у будућност преуређене државе велике наде су полагали сви народи Угарске, претходно подржавајући Мађаре у политичкој борби против бечког централизма и апсолутизма сматрајући да ће на тај начин и њихова политичка права бити проширена и адекватно поштована.

Угарска је искористила нагодбу (Законски чланак XII 1867.) којом јој је гарантована самосталност у законодавној и извршној власти како би у наредним деценијама спроводила интензивну мађаризацију, односно стварање јединствене мађарске нације кроз потирање националних особности осталих народа у држави и фаворизацију мађарске нације на свим нивоима. Такође, споразум Будимпеште и Беча укинуо је специјалне статусе Трансилваније и Војне крајине који су постали интегрални делови царевине, те је омогућио рестаурацију Сентиштванске Мађарске у значајном обиму. Земље круне Светог Стефана (*Szent István Koronájának Országai*), како су и званично називане територије под контролом Угарске у склопу Аустроугарске монархије, обухватале су данашњу Мађарску (тзв. „Ужу Угарску”), Хрватску са Славонијом (Далмација је потпала под аустријску

⁵⁵¹ Ibid.

⁵⁵² László Heka, *Analiza Austro-ugarske i hrvatsko-ugarske nagodbe (u povodu 150. obljetnice Austro-ugarske nagodbe)*, Zbornik Pravnog Fakulteta Sveučilišta u Rijeci, v. 38, br. 2, 1991, str. 863.

надлежност) и градом Ријеком, територију данашње Војводине, Ердељ (Трансилванија) у данашњој Румунији, данашње Словачке (јужна Словачка са Братиславом), Транскарпатију или Закарпатје у данашњој Украјини, док је над Босном и Херцеговином формиран кондоминијум са Аустријом (након што је одлуком Берлинског конгреса 1878. године Османско царство Аустроугарској препустило управљање Босном и Херцеговином на период од 30 година). Под Угарском управом су након нагодбе са Аустријом и Хрватском биле укупно 64 Жупаније у које су највећим делом ушле и територије претходно укинуте Војне Крајине, а ове жупаније се данас, територијално посматрано, у знатној мери налазе у државама које чине комплетно мађарско суседство.

Након ступања нагодбе на снагу, Мађарска добија слободу у уређењу унутрашњих послова, тако да је већ 1868. године на снагу ступио Закон о националностима (Закон о народностима или Законски чланак XLIV). Припрему и нацрт закона сачинио је тадашњи угарски министар просвете барон Јожеф Етвеш, који је и претходних деценија био присутан у политичком животу, а још за време револуције из 1848. године подржао Кошутову стратегију. Етвеш је у више наврата био члан угарског сабора и владе, да би од 1867. до 1871. године био министар вера и образовања, а од 1866. године и председник Мађарске академије наука.⁵⁵³ Према Етвешевој замисли „мађарског политичког народа”, на територији Угарске може да живи само један народ – мађарски, а овај концепт је грубо занемарио етничко-политичке и културно-религијске особености свих осталих народа који су на овим просторима вековима живели. Мађарски националистички политички лидери су применом Закона о народностима настојали да превазиђу конфликт између јединства државе и мултинационалних различитости у њој тако што су настојали да „трансформишу заједничку отаџбину у мађарску националну државу”.⁵⁵⁴ Стога се у преамбули овога Закона наводи да сви грађани Мађарске, без обзира на њихову националност, чине „јединствен, недељив мађарски народ”.⁵⁵⁵ Закон о националностима из 1868. године је

⁵⁵³ Горан Васин, *Национално-политичка борба Срба у Угарској 1848-1884*, Истраживања бр. 21, Нови Сад 2010, стр. 326.

⁵⁵⁴ Peter F. Sugar (ed.), *A History of Hungary*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1990, p. 255.

⁵⁵⁵ *The Law of Nationalities (Act XLIV of the year 1868.)*, видети: <http://www.oocities.org/gogastransylvania/Seton-Watson/Appendice03.htm> (19.02.2018.).

директно настојао да се његовом применом уобличи уверење о постојању јединствене и недељиве мађарске нације, јер није препознавао постојање различитих националности, а немађарским народима није гарантовао колективна национална права нити формирање аутономних политичких институција заснованих на етничким особеностима. Националне разлике су поштоване у смислу употребе различитих језика у црквама и црквеном богослужењу и основном образовању, док исти принцип није поштован на вишим нивоима образовања и у комуникацији са државном администрацијом, где је у употреби био искључиво мађарски језик. Мађаризација се у првим годинама након Аустроугарске нагодбе зато најдиректније и спроводила на лингвистичком плану, где је мађарски језик постао језик администрације и интелектуалаца, а припадници свих народа Угарске су били принуђени да високо образовање стичу управо на овом језику. Исто тако, хунгаризована су лична имена, али и називи насељених места и других географских одредница како би се створила лажна слика о континуираном мађарском присуству у одређеним крајевима Угарске, нарочито онима на периферији краљевине које је углавном било насељено словенским становништвом. Оваква стратегија нарочито је погодила словачко и русинско становништво које се масовно спуштало са Карпата у плодне низије централне Мађарске, где је у градовима доминирало мађарско племство, а потом и богата класа индустријалаца.

Изборни закон из 1874. године додатно је фаворизовао Мађаре у Угарској, који су и даље чинили мањину (испод 50% у време Аустроугарске нагодбе), а због чињенице да је само око 6% укупног броја становништва имало право гласа, и то углавном Мађара у урбаним подручјима краљевине, осигурана је мађарска доминација у парламенту. Несразмера у политичком репрезентовању није била изузетак у односу на остале јавне службе, тако да су грађани Угарске мађарске националности имали доминантну већину и у извршним, административним, привредним, судским и образовним сферама друштва. Статистички подаци тога времена показују нам размере мађаризације, односно мађарске културно-политичко-лингвистичке хегемоније: проценат Мађара у 1850. години у Угарској био је 41,6%; на попису шездесет година касније, 1910. године установљено је да је на територији Краљевине Угарске живело 18 милиона становника, од чега је 54,5% говорило мађарски језик, 16,1% румунски, 10,7% словачки, а 10,4% становника Краљевине говорило је немачки као први језик. Процењује се да је између 1880. и 1910. године 2,5 – 3 милиона становника Краљевине Угарске немађарске националности асимиловано, бар када се

посматра културолошки и лингвистички аспект.⁵⁵⁶ Резултати овакве политике нарочито су видљиви на примеру главног града Мађарске (Будима и Пеште), у којем је крајем 18. века живело око 50.000 становника, од чега је само једна петина била мађарске националности. Средином 19. века 56% становника Будима и Пеште (који су уједињени под једну администрацију након Аустроугарске нагодбе) је наводило немачки као матерњи језик, док се број Мађара попео на једну трећину, да би пред Први светски рат Мађари чинили 86% процената од око 900.000 становника Будимпеште.⁵⁵⁷

Мађарски „званични” национализам несметано је пропагиран за време режима грофа Калмана Тисе (1875 – 1890 године). Тиса је као лидер Либералне партије у великој мери повратио привилегије које је мађарско племство имало пре револуције, и које је сада било без било какве контроле од стране Беча. Повратак „званичног” национализма одвијао се путем сужавања права гласа, намештањем изборних резултата и политичким насиљем у руралним крајевима које су спроводили парамилитарне јединице „пандура”, које су углавном чинили бивши чиновници којима је држава пронашла нову намену. Власт је у овом периоду почивала на мађарском средњем племству, којима је, након губљења племићких привилегија, Тисин режим омогућио масовно ангажовање у високој администрацији, министарствима, централним органима власти и војсци. Оваква политика није наилазила на осуду Беча, с обзиром да је угарски премијер из доба нагодбе Ђула Андраши дуо период након 1867. године обављао функцију министра спољних послова монархије, а његове су се делатности и ставови у највећој мери поклапали са интересима мађарске владајуће класе.

У складу са политиком денационализације и паралелним успостављањем мађарске хегемоније, 1873. године у Пешти је основано друштво под називом „Мађарски савез” (*Magyar Szövetség*), са циљем даље мађаризације становништва свих немађарских националности које живе у Угарској.⁵⁵⁸ Такође, 1881. године у Будимпешти је основано

⁵⁵⁶ Urs Altermatt, *Language and Nation: Is Switzerland a Model for Europe?*, in: *Nation and National Ideology: Past, Present and Prospects*, New Europe College, Bucharest April 6-7 2001, p. 328.

⁵⁵⁷ Ibid, p. 329.

⁵⁵⁸ Дејан Микавица, *Српско питање на Угарском сабору 1690-1918*, Филозофски факултет Нови Сад, 2001, стр. 164.

„Централно друштво за мађаризацију имена” (*Központi Névmagyarosító Társaság*). У питању је била организација приватног карактера на челу са дугогодишњим високим званичником у органима угарске управе Симоном Телкешом, а основана је са циљем да олакша процедуре за ону категорију лица која је желела да мађаризује своје презимена. Друштво је на основу интензивних пропагандних активности успело да издејствује одлуку мађарског парламента којом је снижена такса за промену презимена, да би током 1881. и 1882. године регистрована 1261 и 1065 промена презимена. У наредним годинама број промењених презимена у она са мађарским карактером кретао се око 800 промена годишње.⁵⁵⁹

Поред националистичких удружења осниваних у престоници, тих година су оснивана друштва за агресивну асимилацију и у оним крајевима Угарске где је становништво мађарске националности било у значајној мањини. Током 1886. године у Нитри је основано „Мађарско педагошко друштво горње Мађарске” или „Горњоугарско културно друштво” (*Felvidéki/Felsőmagyarországi Magyar Közművelődési Egyesület – FEMKE*) које је спроводило агресивну асимилацију, тачније мађаризацију у крајевима већински насељеним становништвом словачке националности. Деловање друштва било је базирано на активности у вези отварања библиотека са књигама на мађарском језику, реализацију едукативних курсева за децу на мађарском и низ других културних активности осмишљених са циљем асимилације Словака, којима је још 1875. године укинута „Матица словенска”, институција која је највише радила на словачкој националној кохезији. Друштво је у свом раду подржавано од стране локалних националистичких мађарских политичких функционера, али и од католичког свештенства, а деловање „Мађарског педагошког друштва горње Мађарске” је током свог постојања утицало на то да се проценат словачког становништва у области Нитре смањи за око 6 %, где је значајан број Словака почео да користи мађарски језик.⁵⁶⁰ У склопу исте стратегије, у Клужу је 1899. године основано „Ердељско мађарско културно друштво” (*Erdélyrészi Magyar*

⁵⁵⁹ Видети: <http://www.kislexikon.hu/nevmagyarositas.html> (21.02.2018.); Видети: Simon Telkes, *How to Become a Hungarian: The Artificial Reproduction of a People*, Edizioni Europa, 1977.

⁵⁶⁰ Alexander Maxwell, *Choosing Slovakia: Slavic Hungary, the Czechoslovak Language and Accidental Nationalism*. I.B. Tauris, 2009, p. 151; Stanislav Kirschbaum, *Upper Hungarian Educational Association*. in: *The A to Z of Slovakia*. The Scarecrow Press. pp. 300–301.

Közművelődési Egyesület – EMKE) са основним циљем ширења мађарског лингвистичко-културног утицаја међу већинским румунско-немачким становништвом. За 20 година постојања, друштво ЕМКЕ је утицало на значајан пораст становника ове регије који су знали мађарски језик – са 35.91% на 40.79%, док се проценат лица која су се изјашњавала као Мађари у том периоду попео за 2.70%.⁵⁶¹ За мађаризацију становништва јужних крајева Угарске било је задужено „Културно прекодунавско друштво” (*Dunántúli Közművelődési Egyesület – DKE*) које је претежно деловало на територији данашње Хрватске, док је за мађаризацију војвођанских Срба било задужено „Културно друштво за Јужну Угарску” (*Delmagyarországi Közművelődési Egyesület – DMKE*) са седиштем у Сегедину.⁵⁶²

Очигледне ефекте насилне асимилације (мађаризације) можемо сагледати и кроз школску политику угарске владе, која се показала као најмоћније оружје у процесу успостављања јединствене мађарске културе и националне свести. Законским чланком број 38 донетим од стране угарског парламента 1868. године установљено је да у Угарској могу постојати четири врсте народних школа: вероисповедне, приватне, општинске (комуналне) и државне⁵⁶³, с тим да су вероисповедне школе, уколико нису испуњавале строге државне прописе, лако могле постати општинске, тј. не би биле под контролом припадника одређене националности, већ под директном управом државе. Током 1879. године донет је 18. законски чланак, тзв. „Трефоров школски закон”, назван по тадашњем министру просвете Августу Трефору, а који је предвиђао увођење мађарског језика у основне школе и обавезу за све учитеље да у року од пет година науче мађарски језик.⁵⁶⁴ С обзиром да је угарска власт проценила да се процес усвајања мађарског као обавезног, и у перспективи доминантног језика у држави, не одвија пројектованом брзином (по попису из 1900. године 83.2% немађарског становништва у Угарској није знало мађарски језик⁵⁶⁵),

⁵⁶¹ Димитрије Кириловић, *Помађаривање у бившој Угарској*, Српска манастирска штампарија, Сремски Карловци, 1935, стр. 111.

⁵⁶² Ибид, стр. 112.

⁵⁶³ Ибид, стр. 21-23 и стр. 39.

⁵⁶⁴ Јован Пејин, *Великомађарски каприци*, Екопрес, Зрењанин, 2007, стр. 37.

⁵⁶⁵ Димитрије Кириловић, *Помађаривање у бившој Угарској*, Српска манастирска штампарија, Сремски Карловци, 1935, стр. 54.

усвојен је Закон о недржавним народним школама („Апоњијев школски закон”, по тадашњем министру за верска и просветна питања у Угарској). Овај законски чланак број 27 из 1907. године је предвиђао да „Свака школа и сваки учитељ, без обзира на карактер школе и на то да ли ужива државну помоћ или не, дужни су да развијају и учвршћују у децјој души приврженост мађарској отаџбини и свест о припадању мађарском народу. То становиште мора добити израз у целокупној настави”.⁵⁶⁶ Поводом доношења овог Закона, званично гласило Министарства образовања „Наставнички часопис” (*Néptanítók Lapja*) је у броју 26 из 1907. године истакло да је циљ Апоњијевог закона „поред темељнијег учења мађарског језика, на миран начин помађаривање у културном и друштвеном погледу”.⁵⁶⁷ Доношење закона изазвало је велико незадовољство код осталих народа у Угарској, који су сматрали да ће његовом применом изгубити и последњу националну особеност и свој идентитет утопити у великомађарско схватање Угарске као државе јединственог, мађарског народа.

У јеку политичке кризе која је потресала Угарску у последњој деценији 19. века (након смене Калмана Тисе у наредних десет година промењена су четири премијера), а која је у највећој мери била узрокована политиком мађаризације и захтевима за социјално-аграрним реформама, у читавој Угарској је обележена хиљадугодишњица постојања Мађарске. Током 1896. године отворене су бројне установе од националног значаја за Мађаре, а на централној манифестацији у Будимпешти уприличена је поворка у којој су немађарски народи приказани у подређеном, готово потчињеном положају у односу на Мађаре, што је изазвало велики гнев не само у Угарској, већ и у Мађарском суседству. С обзиром да је грб Краљевине Србије приказан у поворци као обележје војвођанских Срба, избио је дипломатски скандал између Србије и Мађарске и нарушио односе Београда и Будимпеште, а такође и покренуо серију демонстрација немађарских народа широм Угарске.⁵⁶⁸ Империјалистички карактер мађарске миленијумске прославе имао је за циљ да легитимизује мађарску великодржавну политику и оправда стратегију мађаризације као неопходну фазу у креирању националног јединства у Угарској, а прослава је углавном

⁵⁶⁶ Ибид, стр. 60.

⁵⁶⁷ Ибид, стр. 90.

⁵⁶⁸ Јован Пејин, *Великомађарски каприц*, Екопрес, Зрењанин, 2007, стр. 30-32.

протекла без учешћа осталих народа у краљевини управо због искључивих мађарских обележја читавог пројекта, те чињенице да се инсистирало на тријумфалном доласку Мађара у Панонију када су, по мађарском историографском тумачењу, покорени остали народи.

Поред образовног система и културних институција, у стратегији мађаризације су нарочито учешћа узеле и установе хуманог карактера. Законом о државној заштити деце рођене у незаконитом браку донетом 1901. године предвиђено је одузимање деце од мајки које су исту родила ван брака и предавање деце у државна уточишта (сиротишта). Исти закон је предвиђао да ова деца након навршених седам година буду предата у занатлијске и земљорадничке старатељске породице, које су искључиво морале бити мађарске националности. За 15 година примене овог закона под државну заштиту је дошло око 400.000 деце, међу којима је био значајан број малолетника немађарског порекла.⁵⁶⁹

Овакав наступ мађарских националистичких политичких лидера додатно је допринео да се развије незадовољство у многонационалној и етнички врло измешаној држави као што је била Угарска. Истакнути мађарски хроничар тога доба Оскар Јаши је упоредио вишедеценијску мађаризацију са сличним државним политикама спровођеним у царској Русији на уштрб Пољака, Финаца и Украјинаца, политиком Пруске према Пољацима и Данцима и политиком феудалне Енглеске према Ирцима.⁵⁷⁰ С тим у вези, Андерсон закључује да је у случају мађаризације, као и у случају осталих агресивних политика према националним мањинама које су биле присутне у свету у деветнаестом и почетком 20. века, прикривен дисбаланс „између националистичке и династичке реалности”.⁵⁷¹ Мађари су политику агресивне асимилације преузели од Аустрије, која је сличну централистичко-германизаторску стратегију примењивала крајем 18. века и за време Баховог апсолутизма. Аустријска асимилациона стратегија је оба пута окончана

⁵⁶⁹ Димитрије Кириловић, *Помађаривање у бившој Угарској*, Српска манастирска штампарија, Сремски Карловци, 1935, стр. 113.

⁵⁷⁰ Oszkar Jaszi, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, Chicago, University of Chicago Press, 1929, p. 328.

⁵⁷¹ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso Books, London 2006, p. 110.

неуспешно, иако за циљ није имала националну унификацију као што је то био случај у Угарској након нагодбе, већ државно јединство зарад лакшег функционисања царевине.

Насилна асимилација у Угарској је достигла свој врхунац у првој деценији XX века. Према попису становништва из 1900. године, за 8,5 милиона становника Угарске (51,4%) мађарски је био матерњи језик (наспрам 8,1 милиона немађара који су чинили 48,6% популације). На наредном попису из 1910. године био је евидентан изузетно велики пораст лица којима је матерњи језик мађарски у односу на остале народе (9.944.628 Мађара који су чинили 54.5% становништва наспрам 8.319.905 и 45.5% немађара), што су мађарски националисти, али и они писци умереније оријентације (попут Јашија) приписали мађарском „јачем наталитету и природном асимилационом способношћу”.⁵⁷² Исто тако, до Првог светског рата у мађарском парламенту (који је бројао 413 посланика уз придружене посланике из Хрватске) није било ниједног представника радничке класе и сељака беземљаша, док је само 8 посланика долазило из редова румунске и словачке националне мањине.⁵⁷³ Када се узме у обзир мултиетничност Угарске, где су се немађарске националности осећале све мање безбедне, није чудно што је 1906. године, када је Беч послао царску војску да распусти мађарски парламент⁵⁷⁴, у читавој Угарској није организован ниједан значајан протест, нити испољен било какав други вид народног незадовољства поводом ове акције. Екстремна национална диспропорција у парламенту Угарске била је неприхватљива од стране свих немађарских народа у краљевини, док је институционализовано политичко насиље оличено у све агресивнијој асимилационој политици била константна претња по безбедност државе коју су у првој деценији 20. века потресали озбиљни социјални немири. У условима ограниченог права гласа и привидне либералне демократије (за време владе Иштвана Тисе 1913. године ограничена је слобода медија, удруживања и јавног окупљања) Угарска је дочекала избијање Великог рата 1914. године.

⁵⁷² Димитрије Кириловић, *Помађаривање у бившој Угарској*, Српска манастирска штампарија, Сремски Карловци, 1935, стр. 11-12.

⁵⁷³ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso Books, London 2006, p. 105-106.

⁵⁷⁴ Парламент је суспендован од стране царског ауторитета као резултат неуспелих протеста мађарских радника и војног кадра који су захтевали реформе на свим нивоима царевине.

Након убиства аустројског надвојводе Франца Фердинанда у Сарајеву, за шта је оптужена Краљевина Србија, Аустроугарска је средином 1914. године објавила рат Србији, чиме је у конфликт увучен готово читав европски континент. У Угарској је избијање рата дочекано са нескривеним задовољством, нарочито од стране Мађара, који су сматрали да ће сукоб трајати кратко и да ће резултирати сломом нејаке Краљевине Србије, из чега ће Угарска извући територијалне бенефите. Уводне године сукоба и продирање царске војске дубље на Балкан довело је до размимоилажења у ставовима по питању будућности освојених територија на југу. И аустројска и угарска страна биле су за анексију, с тим што су се мађарски званичници на челу са премијером Тисом прибојавали прилива великог броја становника српске националности у краљевину чиме би се нарушио тешко стечени етнички баланс у држави и доминација мађарског становништва у њој.

Међутим, и поред променљивих успеха Централних сила у наредних неколико година, Аустроугарска монархија је већ 1917. године била на ивици колапса, а Угарска је трпела велике губитке, како на војном тако и на привредном плану. Растуће незадовољство у земљи искористили су социјалдемократе и радикални левичари који су подстакнути револуционарним превирањима у царској Русији истицали захтеве за прекидом сукоба и темељним друштвено-политичким реформама.⁵⁷⁵ Тисина влада опстајала је до пред крај рата, када је након смрти Франц Јозефа 1916. године на трон дошао Карло I Аустројски, који је одгађао крунисање „Круном Светог Иштвана”, чиме би се заклео на верност угарском уставу и морао да гарантује територијалну целовитост Угарске. Тиса се противио оваквој политици новог цара, након чега је смењен и на његово место је постављен Мориц Естерхази, а убрзо потом и мађаризовани Немац Шандор Векерле, који је владао уз Тисину подршку.⁵⁷⁶ Векерлеов кабинет је поднео оставку крајем октобра 1918. године, након чега су у Угарској избили револуционарни нeredи у којима је страдао и бивши премијер Иштван Тиса.⁵⁷⁷

Све извеснији слом монархије означио је и прекид државно-правно-политичких веза немађарских народа са Аустроугарском, који су на националној основи тражили

⁵⁷⁵ Péter Hanák (ur.), *Povijest Mađarske*, Barbat, Zagreb, 1995, str. 205.

⁵⁷⁶ Alan John Percivale Taylor, *Habsburška monarhija 1809-1918*, Znanje, Zagreb, 1990, str. 300.

⁵⁷⁷ László Kontler, *Povijest Mađarske: Tisuću godina u Srednjoj Europi*, Srednja Europa, Zagreb, str. 335.

формирање сопствених националних држава или су захтевали припајање матицама, иако су централне власти предлагале федерализацију монархије. И револуција у Мађарској је резултирала отцепљењем Мађарске од Аустрије (16.11.1918. године), да би већ 21.03.1919. године на власт дошла комунистичка партија под вођством Беле Куна када је проглашена Мађарска Совјетска Република. Мађарски социјалисти су у складу са сопственим идеолошким опредељењем признавали право народима на самоопредељење, нису се залагали за реастаурацију земаља круне Светог Иштвана, већ су настојали да прекину било какав континуитет са политиком предратне Угарске.⁵⁷⁸ И ова државна творевина била је кратког даха, с обзиром да је у августу 1919. године румунска војска присилила револуционарну владу на оставку, тако да је Мађарска Совјетска Република трајала само 133 дана.⁵⁷⁹ Како би спречио даља револуционарна превирања, власт у Будимпешти преузео је адмирал Аустроугарске морнарице Миклош Хорти, који је на челу националне војске проглашен за регента.

5.1.3. Тријанонски мировни споразум и међуратни мађарски сепаратизам

Крај Великог рата означио је и престанак постојања мултинационалне Угарске и рођена је Мађарска. Самим тим окончана је и скоро двовековна мађаризација немађарских народа на територији Угарске, који су сломом Аустроугарске монархије у мањој или већој мери реализовали сопствене националне интересе. Силе победнице у Великом рату обавезале су поражене државе у сукобу на уступање територија и плаћање ратних одштета, чиме је Мађарска била нарочито погођена. Окончањем Мађарске Совјетске Републике, Мађарска је на мировну конференцију послала делегацију широког политичког спектра са Пал Телекијем, Иштваном Бетленом и Албертом Апоњијем, који је захтевао да се о границама Мађарске одлучује на народном плебисциту, што је одмах одбијено од стране победничких сила.⁵⁸⁰ Коначни текст споразума усаглашен је током маја 1920. године, а мађарска страна је након дугих и мучних унутрашњих преговора одлучила да прихвати понуђене услове. За потписнике су одређени министар здравља Агоштон Бенард и

⁵⁷⁸ Andrej Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira 1919-1920.*, Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Beograd, 1969, str. 177.

⁵⁷⁹ Péter Hanák (ur.), *Povijest Mađarske*, Barbat, Zagreb, 1995, str. 215-218.

⁵⁸⁰ Margaret MacMillan, *Paris 1919: Six Months that Changed the World*, Random House, New York, 2001, p. 269.

мађарски амбасадор у Француској Алфред Драше, који су одмах након стављања потписа изразили жељу да напусте јавни живот.⁵⁸¹ Оно што су каснији мађарски историчари и политичари истицали као нарочито важно је чињеница да се мађарска делегација знатно касније укључила у мировне преговоре, у периоду када су силе победнице већ увелико формирале свој негативни став према мађарском питању, што је било један од примарних узрока мађарске неуспеле дипломатске кампање.

Мировни споразум закључен 04. јуна 1920. године у палати Тријанон у Версају у Француској регулисао је односе између победничких сила у Првом светском рату – Антанте и Мађарске која је у том рату поражена као део Аустроугарске монархије. Овим уговором, који је био један од резултата Париске мировне конференције, дефинисан је међународни статус нове државе Мађарске, као и њене границе према свим суседним земљама. Подела Мађарске 1920. године у мировном споразуму закљученом у Тријанону представљала је значајну националну трауму за све Мађаре, с обзиром да је територија предратне Угарске знатно редукована у корист новоформираних држава: Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (Војводина, Хрватска, Босна и Херцеговина и др.), Аустрије (Бургенланд), Чехословачке (Горња Мађарска, тзв. *Felvidék*, односно читава јужна Словачка), проширене Румуније (Ердел, односно Трансилванија) и Италије (град Ријека)⁵⁸², али и као никада до тад у хиљадугодишњој историји мађарске државе разјединио значајан део мађарског етноса. Иако је Тријанонски споразум настојао да, колико је то било могуће, испоштује принцип етничке заступљености, Мађарска је овим уговором изгубила највише од свих поражених страна у сукобу, односно две трећине своје предратне територије (са 282 876 км² на 92 963 км²) и око једну трећину становника који су се изјашњавали као припадници мађарског народа (око 3,2 милиона становника), што је окарактерисано као „највећа катастрофа која је задесила Мађарску од Мохачке битке 1526. године”.⁵⁸³ Прецизније, предратна Угарска је имала око 21 милион становника, а Тријанон је одвојио 13.356.000 становника или 63,6% популације која је сада настањивала

⁵⁸¹ Јован Пејин, *Великомађарски каприц*, Екопрес, Зрењанин, 2007, стр. 49.

⁵⁸² Тријанонски мировни споразум, доступно на: https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Trianon (23.02.2018.).

⁵⁸³ *The Treaty of Trianon: A Hungarian Tragedy*, The American Hungarian Federation, Cleveland, доступно на: http://www.americanhungarianfederation.org/news_trianon.htm (26.02.2018.).

новоформиране државе. Исто тако, од 20.886.487 становника Угарске по попису из 1910. године, у Мађарској је остало 7.615.117 становника, Румунија је добила 5.257.467 становника, Чехословачка 3.517.568, Краљевина СХС 4.131.248, а Аустрија 291.579 становника. Када су у питању становници Угарске који су говорили мађарски језик (којих је по истом попису било 10.050.575), 1.704.851 је припало Румунији, 1.063.020 Чехословачкој, 545.735 Краљевини СХС, док је 26.183 становника завршило у Аустрији. Мађарској је било дозвољено држање 25.000 припадника сталне војске наспрам 542.000 војника у новоформираним државама које су наследили Аустроугарску.⁵⁸⁴

С обзиром да се етничка припадност и државна територија више никако нису поклапале, међуратна политика у Мађарској углавном се и сводила на суштинску ревизију Тријанонског споразума и поврат изгубљених територија под „Круну Светог Стефана (Иштвана)”. Без обзира на политичку оријентацију, готово сви водећи политичари у годинама по ступању Тријанонског споразума на снагу карактерисали су га изразито неповољним за мађарски народ, тако да „ниједна мађарска влада не би преживела без тражења правде за Мађарску”.⁵⁸⁵ Тријанон је у том периоду био суштина јединства подељене нације која је добрим делом остала заробљена у више држава различитог друштвено-политичког уређења, а ревизија овог споразума посматрала се као једини вид националног спаса, те спречавања дискриминације, асимилације и губљења националног идентитета у новим државама. Стога су и Мађари који су остали ван граница матичне државе новонастало стање третирали као тренутно и пролазно, сматрајући да ће се неправда учињена Тријаноном брзо исправити. Зато је убрзо по ступању на снагу овог споразума настала и главна мађарска ревизионистичка крилатица *nem, nem, soha* („не, не, никад”) као симбол одбијања да се прихвати нова геополитичка реалност.

Већина мађарске литературе која се бави Тријаноном истиче економску руинираност државе услед поделе која је уследила након овог споразума. Без обзира што је Тријанон Мађарску учинио знатно зависнијом од својих суседа у првим годинама по ступању на

⁵⁸⁴ Dezso Bartha, *Trianon And The Predestination Of Hungarian Politics: A Historiography Of Hungarian Revisionism, 1918-1944*, Masters Thesis, University of Central Florida, 2006, p. 15.

⁵⁸⁵ Eva S. Balogh, *Hungarian Foreign Policy 1919-1945*, in *The Hungarians: A Divided Nation*, ed. Stephen Borsody, Slavica Publishers, 1988, p. 55.

снагу, примарни ревизионистички мотиви у Мађарској нису били економски, већ су се базирали на повратку националног поноса изгубљеног распадом Аустроугарске империје. Наиме, регије попут Трансилваније и Закарпатска област, према којима су Мађари гајили великодржавне претензије, у првим деценијама по окончању Великог рата биле су далеко од развијених и повратак под окриље матице изазвао би додатне економске дисбалансе у Мађарској, али се без обзира на све „империјално ускрснуће чинило као решење за све мађарске проблеме, и то не само за бројне друштвено-економске”.⁵⁸⁶ С обзиром да је међуратни ревизионизам био присутан у скоро свим слојевима становништва различитог степена богатства, партијске и идеолошке оријентације, повратак изгубљених територија био је примарни кохезивни фактор и креатор националног консензуса.

Нове границе одвојиле су индустријски центар Мађарске од њених сировина, приморавши тако државу да буде спољнотрговински оријентисана. С обзиром да је већина индустријске производње била сконцентрисана у околини Будимпеште, Мађарска је успела да сачува 51 % индустријске популације, 56% читаве индустрије, 82 % тешке индустрије и 70% банака. С друге стране, изгубила је 84% шума, 43 % обрадивих ораница, али и 83% резерве руде гвожђа⁵⁸⁷, тако да држава више није могла ни да приближно задовољава сопствене потребе, а што је била у ситуацији у времену пре избијања Првог светског рата. Ипак, Тријанон је у економском аспект у чак и помогао Мађарској, која је морала да убрзано реформише и модернизује сопствену привреду и ограничено тржиште, тако да економски мотиви нису били примарни у ревизионизму ове државе између два рата.

И поред извесних позитивних ефеката прекомпозиције мађарске државне границе након завршетка Првог светског рата, ревизионизам под утицајем „Тријанонског

⁵⁸⁶ Julianna Christa Elisabeth Fuzesi, *Explaining irredentism: the case of Hungary and its transborder minorities in Romania and Slovakia*, PhD thesis, London School of Economics and Political Science, London, 2006, p. 103.

⁵⁸⁷ више о томе: Stephen R. Burant, *Hungary-a country study*, Federal Research Division, Library of Congress, Washington D.C, 1990. Према другим наводима, Мађарска је остала без 61.4% обрадивог земљишта, 88% шума, 62.1% пруга, 64,5% путева, 83.1 % производње гвожђа, 55,7 % индустријских постројења, 67% финансијских компанија и 100% производње злата, сребра, бакра и соли. Видети: *Treaty of Trianon-the dismemberment of Hungary*, Hungarian info Resource and Info Media, доступно на: <http://www.hunsor.se/trianon/treatyoftrianon1920.htm> (26.02.2018.).

синдрома”⁵⁸⁸ доминирао је међуратном Мађарском. Мађарски политичари и историографи готово једногласно су осуђивали пристрасност и субјективност победничких сила у рату којима је пораженим снагама у рату нанета историјска неправда, у чему се штета на рачун Мађарске истицала као најупечатљивија. У таквим условима стасавале су нове мађарске генерације оптерећене конфликтним наслеђем, а јасни експанзионистичко-ревизионистички ставови који су прожимали све нивое друштва креирали су позорницу за нове, још крвавије сукобе у наредним деценијама. У послератним годинама готово сваки респектабилнији мађарски историчар имао је сопствену публикацију о Тријанону, док су историјски уџбеници мађарске ђаке подучавали да је Тријанон неприродно кршење интегритета старе угарске краљевине и „привремени феномен који би требало да нестане као зла ноћна мора”.⁵⁸⁹ Исто тако, у свим школама међуратне Мађарске било је уобичејено да настава почиње рецитовањем тзв. *Hiszekegy* („Националне вере”) која је гласила:

„Верујем у једног Бога,

Верујем у једну земљу,

Верујем у свету и вечну истину,

Верујем у ускрснуће Мађарске!

Амин.”⁵⁹⁰

Због таквог погубног схватања у вези актуелних граница, мађарски националисти и сепаратисти су били спремни да подрже све оне који су могли, макар и привидно, да одржавају у животу илузију о рестаурацији „земаља круне Светог Иштвана”, што је и довело до каснијег мађарског савеза са нацистичком Немачком и новог конфликта погубног за мађарски народ. С тим у вези, у првим годинама по окончању рата Мађарска је одмах приступила активној пропагандној кампањи како би ревидирала одредбе Тријанона.

⁵⁸⁸ Dezso Bartha, *Trianon And The Predestination Of Hungarian Politics: A Historiography Of Hungarian Revisionism, 1918-1944*, Masters Thesis, University of Central Florida, 2006, p. 176.

⁵⁸⁹ Steven B. Vardy, *The Impact of Trianon upon Hungary and the Hungarian Mind: the Nature of Interwar Hungarian Irredentism*, *Hungarian Studies Review* 10, no. 1, 1983, p. 38.

⁵⁹⁰ Stephen Sisa, *The Spirit of Hungary: A Panorama of Hungarian History and Culture*, Rákóczi Foundation, Cleveland, 1983, p. 234.

Тако је Гроф Алберт Апоњи током 1923. године одржао серију предавања у САД где је истицао неправду коју је мађарском народу донео мировни споразум из Тријанона, да би убрзо потом у Будимпешти боравила делегација америчких новинара који су се у своју земљу вратили са поруком мађарског руководства да САД буду арбитри у евентуалној ревизији овог мировног уговора.⁵⁹¹ Поред јаког упоришта у САД, мађарски националисти су сличну стратегију применили и када је у питању утицај на јавно мњење у Великој Британији. У овој земљи главни заговорник ревизије граница у корист Мађарске био је медијски магнат Харолд Ротермир (право име Сидни Хармсворт), који је 1927. године у чланку „Мађарско место под сунцем” објављеном у новинама *Daily Mail* истакао да у Европи неће бити мира док се не изврши ревизија Тријанона.⁵⁹² Ротермир је овом чланку такође апеловао на вишевековно пријатељство Велике Британије и Француске са својим мађарским савезницима, који свакако треба да имају примат у односу на новоформиране државе на Балкану и у Централној Европи.

Ротермирова медијска кампања дала је снажан подстицај мађарском међуратном ревизионизму, али и изазвала додатно затезање односа Мађарске и њених суседа. У таквим околностима, 27. јула 1927. године репрезенти неколико патриотских организација формирали су у Будимпешти „Мађарску ревизионистичку лигу” (*Magyar Revíziós Liga*), са циљем придобијања подршке за своја великодржавна настојања на међународном нивоу, док су за председника изабрали познатог писца Ференца Херцеге.⁵⁹³ Крајем исте године у Њујорку је основана и „Лига за ревизију”, мађарска националистичка организација која је имала јако упориште у америчким политичким круговима и тесно је сарађивала са „Мађарском ревизионистичком лигом” у Будимпешти.⁵⁹⁴ Оснивање ових екстремистичко-ревизионистичких организација у земљи и иностранству представљало је само увод у масовну појаву сличних културно-политичких формација које су током 30-их година били редовна појава у мађарском јавном животу.

⁵⁹¹ Olimpiu Matichescu, *The logic of history against the Vienna Diktat*, Editura Academiei Republicii Socialiste Romania, Bucuresti, 1988, pp. 41.

⁵⁹² Јован Пејин, *Великомађарски каприци*, Екопрес, Зрењанин, 2007, стр. 57.

⁵⁹³ Matthew Caples, *Et in Hungária Ego: Trianon, Revisionism and the Journal Magyar Szemle (1927-1944)*, Hungarian Studies 19(1), 2005, p. 64.

⁵⁹⁴ Јован Пејин, *Великомађарски каприци*, Екопрес, Зрењанин, 2007, стр. 57.

Широм земље подизани су меморијални комплекси са циљем подизања мађарске националне свести и немирењем са суровом истином коју је донео Тријанон. Бројна спомен-обележја, од којих су нека била крајње патетична па и бизарна⁵⁹⁵, углавном су представљала Мађарску као рањену младу девојку, или је пак мапа „историјске Мађарске” приказивана на распећу са круном од трња, док је немали број радова алудирао на „мађарско ускрснуће”. Најамбициознији међуратни великодржавни пројекат овог типа реализован је на Тргу слободе у Будимпешти, где су почетком 1921. године подигнута четири споменика која су репрезентовала стране света (односно чињеницу да су Мађарској одузете територије на северу, југу, истоку и западу), док је 1928. године на централном делу подигнуто постоље са мађарском заставом висине 20 метара у чијем се постољу симболично налазило земљиште из свих земаља „круне Светог Иштвана”.⁵⁹⁶

Поред играња на карту националног сентимента, званична Мађарска је велике наде полагала и у наднационалне инструменте Друштва народа, чији је члан постала 1922. године. Наиме, мађарски ревизионисти су своју шансу видели у члану 19. Споразума којима је основано ово наднационално тело, а који каже да: „Скупштина (Друштва народа) може с времена на време, на предлог чланова Друштва, предложити поновно разматрање уговора који су постали неприменљиви, али и разматрање међународних услова чији континуитет може угрозити мир света”.⁵⁹⁷ Тумачећи овај члан на знатно екстензивнији начин, мађарски националисти су настојали да искористе успостављене механизме Друштва народа како би без испаљеног метка реализовали своја настојања да обнове државу у предратним границама.

Уз дипломатска настојања да се исправи тријанонска неправда, формирана је и јасна унутрашња стратегија на плану културно-националног препорода којим је координирао гроф Куно Клебелсберг, министар културе и образовања у Бетленовој влади. По узору на националну монолитност италијанског фашизма, Клебелсберг је током 20-их година

⁵⁹⁵ Видети: Zeidler Miklós, *A Magyar Irredenta Kultusz a Két Világháború Között (Мађарска међуратна иредентистичка култура)*, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002, pp. 97-136.

⁵⁹⁶ Matthew Caples, *Et in Hungária Ego: Trianon, Revisionism and the Journal Magyar Szemle (1927-1944)*, *Hungarian Studies* 19(1), 2005, p. 57.

⁵⁹⁷ The Covenant of the League of Nations (Art. 1 to 26), Доступно на: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv13/ch10subch1> (08.03.2018.).

прошлог века спроводио низ пројеката са циљем реформе мађарског образовног система који је требало да доведе до изласка земље из својеврсне културне изолације у коју је упала по окончању рата. У склопу ове амбициозне стратегије, отварање су школе у руралним крајевима, Универзитети у Клужу и Братислави су пресељени у Печуј и Сегедин у Мађарској, консолидовани су национални архиви и Мађарска академија наука, а реформисан је и средњошколски систем, те је уведена тзв. „реалка” (*reálgimnázium*), са ширим спектром стицања практичних знања из језика и природних наука. Такође, успостављена је и мрежа мађарских културних институција, тзв *Collegia Hungaricae* у више европских престоница (Берлин, Беч, Рим, Париз), а формирани су и фондови за стипендирање школовања талентованих мађарских студената у иностранству.⁵⁹⁸ Ова стратегија је од стране Клебелсберга прозвана „нео-национализам” и служила је као припрема за „брисање Тријанона”⁵⁹⁹, односно за стварање ситуације у којој би мађарска нација била културно доминантна у односу на своје суседе, а самим тим у бољој стратешкој позицији када се у будућности поново буде мењала мапа Европе. Ова дугорочна стратегија само је додатни показатељ да су мађарски међуратни националисти примарно деловали на институционалном нивоу, кроз међународне постконфликтне механизме и кроз културно-образовно-политичке институције, сматрајући да је оружани конфликт само *ultima ratio* у борби за коначни циљ, а то је рестаурација историјске Мађарске у свом пуном обиму.

У складу са интензивном сепаратистичко-експанзионистичком политиком понашали су се и истакнути мађарски политичари тога доба, попут Пал Телекија, који је у више наврата био председник мађарске владе између два рата. Телеки се сматра архитеком мађарске великодржавне политике, с обзиром да је за потребе мировних преговора који су претходили Тријанонском споразуму сачинио тзв. „црвену мапу” која је детаљно приказивала етничку структуру на простору Мађарске пре Првог светског рата. Такође, успео је да интегрише мађарску жељу за уједињењем свих Мађара у једну државу са економским и етнографским разлозима. Телеки је у свом делу „Еволуција Мађарске и

⁵⁹⁸ Matthew Caples, *Et in Hungária Ego: Trianon, Revisionism and the Journal Magyar Szemle (1927-1944)*, *Hungarian Studies* 19(1), 2005, p. 62.

⁵⁹⁹ Ибид.

њено место у европској историји” објављеном почетком 20-их година XX века у САД приказао детаљну мапу „Природне Мађарске”, у коју су улазиле регије у којима Мађари никад нису били у већини, па чак никад нису ни живели. По њему, делови „Природне Мађарске” су: 1. *Alföld*, или велика пешчана низија (данашња централна Мађарска), 2. *Dunántúl* или *Transdanubia* (данашња Западна Мађарска и простор према Бечу), 3. *Kis Alföld*, или мала пешчана низија (Североисточна Мађарска и делови Словачке), 4. Северозападни планински крајеви (са деловима данашње јужне Словачке), 5. Североисточни планински крајеви (са деловима данашње Словачке, Украјине и Румуније), 6. Источни и јужни Карпати (данашње Украјинске и Румунске територије), 7. *Bihar* планине (у данашњој источној Мађарској и делом у Румунији), 8. *Mezőség* или Трансилванијски басен (у данашњој Румунији) и 9. Динариди (који се протежу кроз западни део Балкана, данашњу Словенију, Хрватску, Босну и Херцеговину, Црну Гору, Србију и Албанију).⁶⁰⁰ Телеки је у свом делу изнео тезу да је чином крунисања Светог Иштвана дефинитивно створена мађарска нација, те да света Иштванова круна „не представља само драгоцен накит и инсигнију краљевског достојанства, већ је израсла у симбол не само краља у његове моћи, него и симбол моћи читаве нације”.⁶⁰¹ Еугеничко-расистички приступ у дефинисању примата мађарске нације над својим суседима који је Телеки изнео у овој студији (иначе, Телеки је дуго година био и председник еугеничког друштва у Мађарској⁶⁰²) разрађен је у годинама мађарске сарадње са нацистичком Немачком. Иако се Телеки, који је од 1939. до 1941. године обављао премијерску дужност противио мађарском укључењу у глобални сукоб, због чега је и извршио самоубиство, његове раније изношене великомађарске тезе су у знатној мери утицале да се током ратних година систематски у континуитету врши политичко насиље над немађарским становништвом широм земље, поготово на територијама које су поново ушле у проширену Мађарску.

⁶⁰⁰ Count Paul Teleki, *The Evolution of Hungary and its Place in European History*, The Macmillan Company, New York, 1923, p. 11.

⁶⁰¹ Ibid, p. 72.

⁶⁰² Marius Turda, Paul J. Weindling (eds.), *Blood and Homeland: Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe 1900-1940*, Central European University Press, Budapest, 2007, p. 203.

Као и већина међуратних мађарских премијера, гроф Иштван Бетлен је на сличним основама као и Телеки креирао „активну спољну политику” Мађарске. Бетлен је био део мађарске делегације на Париској мировној конференцији, а потом је био премијер Мађарске пуних десет година (од 1921. до 1931. године). Такође, налазио се на челу националистичке мађарске Партије јединства (*Egységes Párt*) која је основана у години Бетленовог доласка на власт. Партија јединства је 1932. године променила назив у Партију националног јединства (*Nemzeti Egység Pártja*), да би 1939. године поново променила назив, овог пута у Партију мађарског живота (*Magyar Élet Pártja*). Ова политичка формација доминирала је мађарском међуратном политичком сценом, а након доласка нациста на власт усвојила је политику, хијерархију и симболику наци-фашистичких режима у Европи, те је и сама формирала милицијске одреде са циљем очувања „националног јединства”, односно јавног реда и мира.⁶⁰³ У свом делу „Тријанонски споразум и европски мир” које представља збирку укупно четири предавања које је реализовао током 1933. године, Бетлен је навео да Мађари никако нису угњетавали мањине у заједничкој држави, те да је због дугогодишњих заслуга у одбрани од турске инвазије Мађарска заслужила специјални третман на мировној конференцији којом је окончан Велики рат. Такође, навео је да се хиљадугодишње угарско краљевство никада није протезало изван својих природних граница, те да мађарска нација никада не сме да заборави чињеницу да су земље круне Светог Иштвана „законито наследство”. Исто тако, аутор наводи да су мађарски освајачи својим начином живота током векова просто „призвали” остале народе, пре свих Словене, у заједничку угарску државу, којима су Мађари усадили сопствени доминантни културни образац и начин живота и политичког организовања.⁶⁰⁴

Под Бетленовим патронатом је 1927. године основан часопис „Мађарска ревија” (*Magyar Szemle*) који је излазио до 1944. године, и који је окупљао мађарске конзервативне мислиоце тога тоба. Главни уредник био је Ђула Зекфи, а часопис је публикован са примарним циљем научног оправдања ревизије Тријанона како би се заштитило мађарско становништво изван граница матице. С обзиром да је Бетлен често објављивао радове у

⁶⁰³ Philip Morgan, *Fascism in Europe, 1919-1945*, Routledge, London, 2003, pp. 76-77.

⁶⁰⁴ Count Stephen Bethlen, *The treaty of Trianon and European Peace*, Longmans, Green and Co, London, 1934, pp. 101-102.

овом часопису, „Мађарска ревија” је у научној и широј јавности брзо стекла статус „државног” гласила као дела националне пропагандне машинерије. С тим у вези, једна од најважнијих идеја обновљених у радовима објављеним у овој ревији била је „држава – империја Светог Иштвана”. Ова идеја није била страни концепт у Мађарској, али ју је на велика врата вратио Иван Отлик, члан делегације на париским мировним преговорима и лице од утицаја у мађарском политичком врху. Отлик је популаризовао овај концепт и дао му идеолошки садржај сматрајући да „Нова Мађарска” не сме да буде ограничена само на оне територије настањене Мађарима, јер су Мађари предодређени да воде остале нације са којима су коегзистирали у региону.⁶⁰⁵ Стога би проблеми са којима се сусрећу мали народи у Карпатском басену били превазиђени једино рестаурацијом историјске Мађарске, државе у којој су, по Отлику, читав миленијум исти народи живели у равнотежи. „Нова Мађарска” или „Нова Хунгарија” (Отлик је свесно користио латински назив *Hungaria*, како би се појам разликовао од територијално умањене Мађарске)⁶⁰⁶ је замишљена као скуп аутономних јединица чија би независност у односу на централну власт зависила од степена друштвено-економског развитака. Овај хибридни политички систем би пратио обновљени патриотизам на нивоу читаве државе, тзв. „нео-патриотизам”⁶⁰⁷ по узору на теоријски Клебелсбергов концепт „нео-национализма”, а који би представљао неопходну идеолошку потпору пројекту рестаурације Мађарске у њеним историјским границама. Под јасним Отликовим утицајем, и мађарски ултранационалиста Ференц Салаши писао је о „Хунгаризму” као основи националистичке идеологије. Салаши је изједначио „Хунгаризам” и *Pax Hungarica* (теоријски концепт који је такође увео Отлик), сматрајући га за систем веровања који морају да усвоје све нације које пребивају у Панонији. С тим у вези, Салаши је предложио формирање „Уједињених земаља Хунгарије” које би обухватале шест административних

⁶⁰⁵ Matthew Caples, *Et in Hungária Ego: Trianon, Revisionism and the Journal Magyar Szemle (1927-1944)*, *Hungarian Studies* 19(1), 2005, p. 75.

⁶⁰⁶ Видети текст: „*Ка Новој Мађарској*”, László Ottlik, *Új Hungária felé*, *Magyar Szemle*, Budapest, September 1928.

⁶⁰⁷ *Ibid*, p. 76.

јединица: Мађарску (као највећу јединицу и седиште федерације), Словачку, Рутенију, Трансилванију, Хрватску и Западне граничне земље.⁶⁰⁸

У међуратном периоду искристалисале су се две примарне концепције мађарске великодржавне политике – етничка, која је инсистирала на повратку територија настањених лицима мађарске националности и интегрална, која се базирала на обнављању државе која би објединила све земље „круне Светог Иштвана”, и која је махом пропагирана у „Мађарској ревији”. Иако је прва стратегија била реалнија јер се базирала на тада доминантном принципу самоопредељења народа, етнички мађарски сепаратизам и експанзионизам био је тешко остварив, јер се мађарски народ налазио расут широм територија које су одузете Тријаноном. Стога је и варијанта интегралног сепаратизма и великодржавне политике била прихватљивија за значајан део мађарских ревизиониста, а слична концепција актуелна је и данас.

Бетлена је наследио Ђула Карољи који је обављао премијерску функцију само нешто преко годину дана, а њега је наследио Ђула Гембеш, декларисани антисемита и мађарски националиста, изузетно близак регенту Миклошу Хортију. Одмах по доласку на власт, Гембеш је Мађарску додатно зближио са Италијом и Немачком сматрајући да ће ове две земље бити искрена подршка мађарској агресивној спољној политици и ревизионистичким настојањима која су постајала све конкретнија како је суверенитет европских земаља релативизован услед јачања тоталитарних режима широм континента. Амбициозне планове у вези територијалне експанзије Мађарске није реализовао Гембеш, који је преминуо 1936. године, али су спроведене у време његових наследника у годинама током Другог светског рата.

Да сепаратистичко-експанзионистичке активности међуратне Мађарске нису биле под утицајем економских бенефита види се и на примеру мађарског одбијања да ступи у царинску унију са Аустријом и Чехословачком након економске кризе из 1929. године, пре свега се плашећи да ће на тај начин бити угрожена мађарска великодржавна настојања. Етно-национална комплетност је била примарни мотив мађарског међуратног сепаратизма, којег су тешко могле да поремете и конкретне економске тешкоће са којим се сусретало

⁶⁰⁸ Matthew Caples, *Et in Hungária Ego: Trianon, Revisionism and the Journal Magyar Szemle (1927-1944)*, *Hungarian Studies* 19(1), 2005, p. 82-83.

послератно мађарско транзиционо друштво. Међутим, наслеђе Тријанона које је доминирало како спољном тако и унутрашњом политиком, одвело је Мађарску у друштво тоталитарних европских режима, са новим погубним последицама које је експанзионистичка политика поново донела мађарском друштву.

Како би добили подршку за своје сепаратистичко-ревизионистичке активности и у окружењу, односно међу својим сународницима који су након Тријанона остали са друге стране границе, под патронатом државног врха основано је низ националистичких организација са јединим циљем припремања терена за повратак „на старо”, односно уједињење свих земаља „круне Светог Иштвана”, што се током 30-их година прошлог века чинило врло извесним. Тако су под заштитом самог Телекија, али и угледних мађарских политичара, историчара и просветно-културних радника, основане организације: „Одбор за одбрану нације”, „Савез организација за одбрану нације”, „Ревизионистички савез”, „Светски савез Мађара”, „Удружење Ердељаца”, „Одрпана гарда (*Rongyos garda*)”, „Турански ловци”, „Организација 10”, „Опште удружење мађарских стрелаца”, „Витешки ред”, „Савез последњих бораца”, и др.⁶⁰⁹ Тридесете године прошлог века и период Другог светског рата стога са правом носи обележје „најконтроверзнијег периода у мађарској историји”.⁶¹⁰

5.1.4. Бечке арбитраже и рестаурација „Велике Мађарске” током Другог светског рата

Тријумф мађарског ревизионизма, као дела националне великодржавне стратегије догодио се крајем треће декаде двадесетог века. Националистичке мађарске владе у том периоду настојале су да по сваку цену одрже добре односе са Италијом и Немачком, која је у другој половини 30-их година 20. века кренула у реализацију својих империјалистичких замисли на европском континенту, али и шире. Почетком марта 1938. године Немачка је анектирала Аустрију, да би у септембру исте године потписан Минхенски споразум којим је започето распарчавање Чехословачке и којим су Велика Британија и Француска Централну и Југоисточну Европу препустиле на милост и немилост Немачкој и Италији.

⁶⁰⁹ Јован Пејин, *Великомађарски каприци*, Екопрес, Зрењанин, 2007, стр. 54-55.

⁶¹⁰ Dezso Bartha, *Trianon And The Predestination Of Hungarian Politics: A Historiography Of Hungarian Revisionism, 1918-1944*, Masters Thesis, University of Central Florida, 2006, p. 121.

Губитак суверенитета знатног дела територија које су чиниле Аустроугарско царство, односно крај „Мале Антанте”, нарочито је погодовао мађарској националистичкој клими, која је настојала да додатно уздрма ауторитет владе у Прагу како би коначно започела процес рестаурације Мађарске у њеним историјским границама.

Спровођење у пракси Минхенског споразума условило је и неопходност започињања даљих преговора са циљем решавања проблема у вези остваривања права мађарске мањине у Чехословачкој. Неуспели преговори две стране реализовани су почетком октобра 1938. године у граду Коморан (Комарно) на југу данашње Словачке, а у старту су били осуђени на пропаст јер је мађарска страна од старта инсистирала на повратку некадашњих територија, искључујући могућност било каквих преговора. Због немогућности договора преговарачких страна, велике силе су морале биле укључене у арбитражу која је резултирала низом уговора донетим у Бечу. Овим међудржавним споразумима, који носе заједнички назив „Бечке арбитраже”, Мађарска је реализовала значајна територијална проширења.

Прва бечка арбитража проглашена је и потписана у замку Белведере од стране шефова дипломатије Чехословачке и Мађарске (Франтишек Чвалковски и Калман Кања), али и министра спољних послова Италије и Немачке Галеаца Ћана и Јоахима фон Рибентропа 2. новембра 1938. године и била је резултат италијанско-немачке арбитраже у чехословачком-мађарском територијалном спору. Њоме је Чехословачка уступила територије данашње јужне Словачке и карпатске Украјине, укупно 11.927 km² са 1.060.000 становника.⁶¹¹ Јужна Словачка окупирана је од стране мађарских армијских трупа већ у периоду од 5. до 10. новембра исте године, где је заведена строга диктатура, укунуте су прословачке политичке партије и сва чехословачка национална удружења, а значајан број становништва исељен је из својих домова. У марту 1939. године мађарска војска ушла је на подручје „Карпатске Рутеније” или Закарпатја⁶¹², те је том приликом Мађарска формирала

⁶¹¹ Reports of International Arbitral Awards, *Arbitral award establishing the Czechoslovak-Hungarian boundary*, Decision of 2 November 1938, United Nations, Volume XXVIII, 2007, pp. 401-406.

⁶¹² Matthew Caples, *Et in Hungária Ego: Trianon, Revisionism and the Journal Magyar Szemle (1927-1944)*, Hungarian Studies 19(1), 2005, p. 89.

заједничку границу са Пољском, која је убрзо, избијањем Другог светског рата у септембру исте године, практично нестала са политичке мапе.

С обзиром да је Совјетски Савез показивао нескривене аспирације ка даљем продирању на Балкан окупацијом румунских територија Бесарабије и Северне Буковине почетком лета 1940. године, Немачка је настојала да јачањем својих савезника у централној Европи на посредан начин спречи даљу совјетску експанзију. Тако је под поновним немачко-италијанским патронатом одржана нова конференција у Бечу, те је 30. августа 1940. године верификована тзв. „Друга бечка арбитража”. Потписници и ове арбитраже били су министри спољних послова Италије и Немачке (Ћано и Рибентроп), али и Мађарске и Румуније (гроф Иштван Чаки и Михаил Маноилеску), а она се односила на предају румунских територија Мађарској, као и на услове око стицања мађарског држављанства за становнике на територијама обухваћеним арбитражом, како румунске тако и мађарске националности.⁶¹³ Резултат Друге бечке арбитраже био је припајање дотадашње румунске северне Трансилваније Мађарској, односно 43.492 km² са око 2.400.000 становника, али оваквим исходом нису били задовољне обе стране у спору. Наиме, Мађарска је захтевала повратак читавог Ердеља под мађарску контролу, док је Румунија негодовала због даљег комадања сопствених територија. Стога су се Мађарска и Румунија током 1940. године интензивно бавиле што бољим позиционирањем у односу на нацистичку Немачку и њене савезнице.

Бенефити које су донеле Бечке арбитраже значиле су и дефинитивно стављање Мађарске на страну Сила Осовине у новом глобалном сукобу који је недвосмислено претио да промени светску политичку сцену. Без обзира што су поједини мађарски историчари⁶¹⁴, па и сам Хорти⁶¹⁵, тврдили да пронацистичко расположење у мађарском народу није било толико значајно, односно да је приближавање нацистима било више сплет специфичних историјских околности, евидентно је да је делимична рестаурација

⁶¹³ Reports of International Arbitral Awards, *Award relating to the Territory ceded by Romania to Hungary*, Decision of 30 August 1940, United Nations, Volume XXVIII, 2007, pp. 407-412.

⁶¹⁴ Видети: Gabor Baross, *Hungary and Hitler*, Danubian Press, Astor, Florida, 1970, и Stephen Sisa, *The Spirit of Hungary: A Panorama of Hungarian History and Culture*, Rákóczi Foundation, Cleveland, 1983.

⁶¹⁵ Видети: Admiral Nicholas Horthy, *Memoirs* (Annotated by Andrew L. Simon), Simon Publications, Safety Harbor, 2000.

некадашње мађарске у годинама на преласку из треће у четврту деценију 20. века утицала на национално усхићење оваквим развојем догађаја и да је сарадња са Силама Осовине формирала јаку базу присталица погубне политике коју су у том периоду пропагирали фашисти и национал-социјалисти. Резултат овакве политике био је мађарско приступање Тројном пакту 20. новембра 1940. године, чиме је Мађарска и формално определила страну у Другом светском рату. Претходно је Хорти именовао дугогодишњег истакнутог научно-политичког репрезента мађарске ревизионистичке стратегије грофа Пала Телекија за премијера, што је представљало логичну последицу мађарске међуратне великодржавне политике.

Иако је Мађарска и даље била формално неутрална у све већем сукобу који је потресао континент, у читавој држави реализоване су опсежне и убрзане припреме за рат. Како би заштитила своје јужне границе и учврстила савезништво са својим балканским суседом, Мађарска је у Београду 12. децембра 1940. године потписала Споразум о пријатељству са Краљевином Југославијом, једином чланицом бивше „Мале Антанте” која је у том тренутку и даље чувала границе успостављене након Великог рата. Споразум је предвиђао превазилажење разлика и ближе повезивање две земље на плану политике, привреде и културе, а у њему је изражена нада да ће успоставити „сталан мир и вечно пријатељство између Краљевине Југославије и Краљевине Мађарске”⁶¹⁶. Међутим, „вечно пријатељство” ових држава није трајало ни четири месеца, с обзиром да је Мађарска узела активно учешће у нападу на Краљевину Југославију почетком априла 1941. године, а потом и у њеној окупацији и подели. Ипак, Хорти је у данима непосредно пре напада на Југославију изгубио главног унутрашњег политичког савезника, с обзиром да је премијер Пал Телеки, резигниран због драматичног заокрета у мађарској спољној политици извршио самоубиство. Иако је Телеки био један од носилаца мађарске међуратне експанзионистичке политике, у свом опроштајном писму намењеном Регенту Хортију изразио је дубоко жаљење због чињенице да се Мађарска „из кукавичлука” ставила „на

⁶¹⁶ Lajco Klajn, *The Past in Present Times: The Yugoslav Saga*, University Press of America, Maryland, 2007, p. 104.

страну хуља”, те да ће услед таквих потеза „постати лешинари” и „најпрљавија нација”.⁶¹⁷ Самоубиство првог човека владе није пореметило мађарске ратне планове, јер је Хорти убрзо именовано пронемачког политичара Ласло Бардошија за новог премијера, а Мађарска је до средине априла 1941. године окупирали југословенске територије Бачку, Барању и Прекомурје. У војној заповести издатој „хонведима”, мађарским регуларним војним јединицама, Хорти је мотивисао своје трупе наредбом „Напред на хиљадугодишње границе!”.⁶¹⁸ Мађарска је уласком у Југославију у великој мери повратила предратне угарске територије, а план о рестаурацији „земаља круне Светог Иштвана” био је на прагу пуне реализације.

Заузимање територија у априлском рату било је праћено вршењем политичког насиља у великом обиму. Мађарски хонведи, уз подршку тзв. „Немзетера” („националних стражара”), локалних Мађара који су се ставили у службу окупационих снага, вршили су покоље над немађарским становништвом које су углавном чинили српски ветерани Великог рата и њихови потомци настањени на овим територијама, нарочито на подручју Бачке. Окупатори су се понашали окрутније него приликом мађарског заузимања северне Трансилваније 1940. године, тако да је око 100.000 становника окупираних југословенских територија било малтретирано и опљачкано, док је око 2.300 до 3.500 Срба убијено том приликом.⁶¹⁹ Оправдање за улазак у рат премијер Мађарске Бардоши нашао је у чињеници да је проглашењем Независне Државе Хрватске 10.04.1941. године и формално престала да постоји Краљевина Југославија, па су самим тим престали да важе и закључени међународни споразуми Мађарске са овом, сада већ бившом државом. Исто тако, премијер је сматрао као обавезу и дужност да се након југословенског краха заштите припадници мађарског народа у тзв. „Делвидеку” (Јужним крајевима), те да се уједно реализује мирно разграничење са НДХ. Априлски рат у Југославији донео је Мађарској нова територијална и популациона повећања – укупно 11.601 km² са око милион и по становника (од тога 301.000 Мађара, 243.000 Срба, 220.000 Хрвата, 80.000 Словенаца, 40.000 Словака, 15.000

⁶¹⁷ Macas Unger, Oto Szabolcs, *Magyarország története. Rövid áttekintés*, Gondolat, Budapest, 1965, према преводу: Mačas Unger, Oto Sabolč, *Istorija Mađarske*, str. 212, доступно на: <http://www.forumlber.rs/pdf/books/Unger-Sabolc%20ISTORIJA%20MADJARSKE.pdf> (23.03.2018.).

⁶¹⁸ Aleksandar Kasaš, *Mađari u Vojvodini 1941-1946*, Filozofski fakultet u Novom Sadu, 1996, str. 28.

⁶¹⁹ Јован Пејин, *Великомађарски каприц*, Екопрес, Зрењанин, 2007, стр. 63.

Русина и исто толико Јевреја).⁶²⁰ Сва територијалана проширења, од Бечких арбитража до априлског рата у Краљевини Југославији, увећала су Мађарску са 93.073 km² на 171,753 km², док је популација у земљи нарасла са 9,319,992 на 14,683,323 становника. У проширеној држави тек нешто више од половине припојеног становништва (50,4% од 5,363,331 становника) било је мађарске националности.⁶²¹

Убрзо по освајању југословенских територија, Мађарска је на окупираним подручјима увела и строгу националну мађарску доминацију у војним, управним и свим другим битним сферама живота, да би на тај начин што хитније потиснула чињеницу да су Бачка, Барања и Прекомурје више од две деценије били саставни део Југославије. Стање пре Великог рата брзо је враћено у ове крајеве, када су носиоци свих респектабилнијих друштвено-политичких функција углавном били лица мађарске националности, а протеривање српских колониста из Бачке и Барање у првим месецима окупације многе је подсетило на интензивну мађаризацију спровођену у другој половини XIX века и у раном XX веку. Паралелно са насилним исељавањем Срба, на ове просторе насељени су „Секелји”, односно Мађари из Буковине (данашње регије у Румунији и Украјини) чији су преци скоро век и по живели ван матице, а Мађарска власт је на тај начин желела да се код ове категорије мађарског становништва додатно изгради национални осећај и веза са отаџбином.

С тим у вези, окупација југословенских територија је у Мађарској углавном тумачена као ослобођење мађарских сународника који су након Тријанона неправедно остали са друге стране границе. Такође, ова мађарска војна кампања представљана је као неопходна, како би се спречило евентуално уједињење територија у Трансилванији, Бачкој, Барањи и Банату на којима је живео велики број припадника немачког народа, тзв. „Подунавских Шваба”, у јединствен државно-политички ентитет, а који би се потом припојио Трећем рајху. Због тога су Немци на територијама које су након априлског рата припале Мађарској, мађарску војску углавном карактерисали као окупациону, а тензије између припадника ова два народа биле су евидентне до краја Другог светског рата. Исто тако,

⁶²⁰ Aleksandar Kasaš, *Mađari u Vojvodini 1941-1946*, Filozofski fakultet u Novom Sadu, 1996, str. 27-30.

⁶²¹ Matthew Caples, *Et in Hungária Ego: Trianon, Revisionism and the Journal Magyar Szemle (1927-1944)*, Hungarian Studies 19(1), 2005, p. 89.

напетост је повећавала и стална пропагандна активност која је координирана у Будимпешти, а односила се на евентуално припајање Баната Мађарској, што је додатно изазивало револт код немачких староседелаца. Мађарско-немачки односи на окупираним територијама делимично су поправљени након што је Мађарска активно подржала војну кампању Вермахта у СССР-у средином 1941. године, сматрајући да ће на тај начин сачувати успостављену ревизију граница која је у том периоду ишла у корист Мађарске, а на штету других савезница нацистичке Немачке, пре свих Словачке и Румуније. Мађарска је подршку Трећем рајху углавном исказивала кроз привредне олакшице и директну робну помоћ а мање кроз уступање војног персонала, што се убрзо осетило у националној привреди Мађарске која је, слично као и током Великог рата, тешко излазила на крај са све већим захтевима међународне ратне машинерије.

Војна управа над окупираним јужним територијама трајала је свега неколико месеци, јер је пројекат успостављања грађанске управе, па самим тим и инкорпорирања „Делвидека” у државно-правни систем Мађарске, реализован већ током августа 1941. године. У ту сврху донет је законски предлог о уједињењу јужних крајева са матицом, чиме је мађарски парламент проширен са 26 посланика из „Делвидека”, док је Горњи дом добио четири нова члана, репрезента ових територија. Измењен је и Закон о држављанству, а нове одредбе су предвиђале пријем у држављанство свим држављанима Краљевине Југославије који су на дан 26. јула 1921. године били мађарски држављани.⁶²² Враћен је и жупанијски систем у административно-управно уређење на припојеним територијама, готово идентичан оном који је на овим просторима егзистирао до завршетка Великог рата. Исто тако, предратни мађарски називи многих места враћени су већ током прве године окупације, док су многе улице, градски тргови и сл. убрзо понели називе нових мађарских националних хероја како би се елиминисали готово сви трагови постојања немађарских народа у Јужној Словачкој, Трансилванији, Војводини и другим окупираним територијама.

Престанак војне управе и пасивизација немађарског становништва на окупираним територијама значио је и нагли пораст строго националних мађарских културно-просветних, али и политичких удружења и идеолошко-политичких групација. Тако је

⁶²² Aleksandar Kasaš, *Mađari u Vojvodini 1941-1946*, Filozofski fakultet u Novom Sadu, 1996, str. 73-74.

„Мађарски културни савез”, најреспектабилнија организација југословенских Мађара променила назив у „Културни савез Мађара у Јужној Мађарској” и убрзо је број чланова нарастао на 300.000. Примарни циљ ове организације био је повезивање свих Мађара настањених у „јужним крајевима” на културно-економском нивоу у сврху подизања националне свести, а председник организације био је новосадски привредник Ђула Крамер⁶²³, који је уједно на регентов предлог постао члан Горњег дома мађарског парламента.

И остале мађарске националистичке организације и политичке групације повећале су своје чланство са сународницима из окупираних крајева, попут „Јуначког (витешког реда)”, католичких мушких и женских организација, а такође су основане и бројне друге политичке партије строго националистичке оријентације: „Партија мађарског живота”, „Мађарска националсоцијалистичка партија”, „Партија стреластих крстова”, „Партија народне воље” и бројне друге.⁶²⁴

Најкомплекснији акт политичког насиља који су мађарске окупационе власти извршиле у циљу даљег нарушавања етничке равнотеже на освојеним територијама био је тзв. „Новосадска рација” или „Рација у јужној Бачкој”, у којој је током неколико дана јануара 1942. године на простору Новог Сада и више околних места настрадало или нестало око 4.500 Срба, Јевреја и Рома.⁶²⁵ Према појединим ауторима, етничко чишћење на крајњем југу тадашње Мађарске планирано је од стране окупационих власти знатно пре саме реализације, а непосредни повод за ову акцију било је откривање партизанског покрета отпора у шајкашком региону на југу Бачке.⁶²⁶ Погром на југу Бачке са почетка 1942. године подржан је у високим политичким круговима Мађарске, која је са пронемачким Бардошијем на премијерском месту све више личила на Трећи рајх, са нескривеним антисемитизмом, радикалним национализмом и расизмом као основним

⁶²³ Јован Пејин, *Великомађарски каприци*, Екопрес, Зрењанин, 2007, стр. 88-89.

⁶²⁴ Ибид, стр. 89.

⁶²⁵ Према аутору Александру Вељићу, рација у Новом Саду и околини однела је 12.763 живота. Видети: Aleksandar Veljic, *Genocide Revealed: New Light on the Massacre of Serbs and Jews Under Hungarian Occupation*, Something or Other Publishing LLC, Madison, USA, 2012.

⁶²⁶ Звонимир Голубовић, *Рација у јужној Бачкој 1942.*, Историјски музеј Војводине, Нови Сад, 1992, стр. 43.

обележјима унутрашње политике. Сходно таквој политици, хиљаде Румуна исељено је из мађарског Ердеља, а спровођењем антијеврејских закона око 100.000 припадника овог народа остало је без средстава за егзистенцију услед губитка посла и грађанских права, док је између 30 и 40.000 Јевреја који нису имали мађарско држављанство пребачено на територију СССР под немачком окупацијом где су потом убијени.⁶²⁷

Територијална експанзија и национална еуфорија наступила услед враћања на знатан део граница сентитшванске Мађарске трајала је релативно кратко, јер је неуспех немачке армије на источном фронту проузроковао строжије војне захтеве Трећег рајха према мађарским савезницима, који су током 1942. године морали да повећају војну помоћ у знатној мери. Бардошија је у пролеће исте године сменио Миклош Калаи, што је значило и значајан заокрет у мађарској ратној стратегији, с обзиром да је нови премијер био далеко умеренији од свог германофилског претходника. Нова влада је настојала да балансира између Сила Осовине, чије су ратне подухвате и даље помагали, и савезничких сила с друге стране, са којима су потајно преговарали о условима евентуалне предаје. Оваква политичка комбинаторика није имала перспективу и нарочито је сметала нацистима, тако да је постало очигледно да ће мађарски неумерени територијални апетити поново произвести трагичне последице по мађарски народ у годинама које следе, односно да ће се Мађарска као и у претходном рату наћи на страни поражених сила.

Повлачење Вермахта са совјетског фронта директно је утицало на потпуни крах мађарске армије чији су војници у највећој мери служили као одступница при немачком регруписању и повлачењу током 1943. године. Промена ратне среће значила је и заокрет у спољној политици, где је било све више заговорника потпуног окретања Мађарске ка западним силама, чији је успех у рату био све извеснији и чије су трупе у Мађарској чекане са нестрпљењем, највише из страха како од немачке, тако и совјетске одмазде. Након што је Техеранска конференција донела одлуку да Мађарску ослобађа Црвена армија, Хорти и Калаи су као осведочени антикомунисти настојали да по сваку цену склопе сепаратни мир са савезницима, али без успеха. У марту 1944. године Немачка је без

⁶²⁷ Macas Unger, Oto Szabolcs, *Magyarország története. Rövid áttekintés*, Gondolat, Budapest, 1965, према преводу: Мацаш Унгер, Ото Саболч, *Istoriја Mađarske*, стр. 216, доступно на: <http://www.forumlber.rs/pdf/books/Unger-Sabolc%20ISTORIJA%20MADJARSKE.pdf> (23.03.2018.).

отпора окупирали Мађарску, а Хорти је остао на челу ове, сада већ марионетске нацистичке државне творевине, и даље задржавајући титулу регента. Немачка окупациона управа поштрила је репресију према Јеврејима, али и противницима режима, пре свих према комунистима и антифашистима, док је мађарска квислиншка влада за свега неколико месеци променила два премијера (Деме Стојаи и Геза Лакатош).

С обзиром да су се совјетске трупе крајем 1944. године налазиле на границама Мађарске, Немци су приморали Хортија да преда власт истакнутом мађарском нацисти Ференцу Салашију, лидеру „Партије стреластих крстова” (*Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom*, тзв. „Њилаши”). Салаши је у периоду од октобра 1944. до марта 1945. године носио титулу „Лидера нације”, односно обављао је и Хортијеву функцију шефа државе и премијера, а овај период обележила је апсолутна страховлада пронемачких снага широм Мађарске и партиципација у самоубилачком „тоталном рату” који је Трећи рајх настојао да води у завршној фази сукоба. У том периоду интензивирани су и преговори са Савезницима, те је постигнут споразум о примирју који је одредио послератну судбину Мађарске, а који су 20. јануара 1945. године у Москви потписале СССР, Уједињено Краљевство и САД с једне, те делегација Мађарске с друге стране, коју је предводио Јанош Ђенђеши, шеф дипломатије у привременој Влади Мађарске коју није признавао тадашњи „Њилашки” режим у Будимпешти. Споразум из Москве је налагао укључивање Мађарске у сукоб на страни Савезника, забрану свих фашистичких и нацистичких политичко-идеолошких формација, али и плаћање репарација државама са којима је Мађарска током рата била у непосредном сукобу и чије је територије окупирали, као и враћање Мађарске у територијалне оквири из 31.12.1937. године. Како би одредбе Споразума о примирју биле поштоване, предвиђено је и формирање посебне савезничке комисије која би из Будимпеште надгледала имплементацију свих одредби уговора када Мађарска буде ослобођена од нацистичке окупације.⁶²⁸ Совјетске трупе су са три стране продрле у Мађарску крајем 1944. и почетком 1945. године, а почетком априла 1945. године читава територија предратне Мађарске ослобођена је од нациста. Мађарска сепаратистичко-

⁶²⁸ The Avalon Project, Documents in Law, History and Diplomacy, Agreement (with annex and protocol) Concerning an Armistice Between the Union of Soviet Socialist Republics, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, and the United States of America on one hand and Hungary on the Other, Moscow January 20, 1945, доступно на: <http://avalon.law.yale.edu/wwii/hungary.asp> (28.03.2018.).

експанзионистичка политика је ступањем на снагу московског Споразума о примирју доживела потпуни неуспех, а дефинитиван крај сна о сентитшванској Мађарској догодио се у Паризу дана 10.02.1947. године, када су Мировним споразумом Савезника и Мађарске поништене Бечке арбитраже и каснија Мађарска ратна територијална експанзија, и када су у потпуности враћене тријанонске границе ове државе.⁶²⁹ Претходно се од стране делегације САД и Велике Британије могао чути предлог о делимичној промени граница у Средњој Европи као и о могућности размене становништва на овом простору, док је Черчил размишљао о могућности креирања тзв. „Сједињених држава Европе”⁶³⁰, што је убрзо одбачено од стране совјетске делегације на мировним преговорима. Тиме је на дужи период окончана лажна нада да ће се све вратити у „пређашње стање”, што је била главна карактеристика међуратне Мађарске која са таквом надом ушла у Други светски рат.

5.1.5. Мађарски сепаратизам у периоду социјализма и његово поновно буђење крајем 20. века

Крај Другог светског рата је Мађарској донео совјетску окупацију, чиме су привремено утихнуле сепаратистичке аспирације и помињање Тријанона. Међутим, идеја о „Великој Мађарској” опстала је у радовима публикованим од стране мађарске дијаспоре, нарочито након Мађарске револуције из 1956. године, када је дошло до значајног повећања интересовања за мађарско питање у западним научним круговима и када је дошло до оснивања извесног броја мађарских патриотских организација у развијеним западним демократијама.⁶³¹ С друге стране, Тријанон је у периоду од 1945. године до пада Берлинског зида углавном био табу тема у Мађарској, а они који су покретали питање права прекограничних сународника карактерисани су као шовинисти и противници

⁶²⁹ Видети: Treaty of Peace with Hungary, Paris, February 10, 1947, in: Charles Irving Bevans (ed.), *Treaties and Other International Agreements of the United States of America 1776-1949*, Vol 4-Multilateral Agreements 1946-1949, Department of State Publications, Washington, 1970, pp. 453-479.

⁶³⁰ Ignác Romsics, *Hungary in the Twentieth Century*, Corvina Books, Budapest, 1999, p. 220.

⁶³¹ Углавном су мађарски сепаратистичко-ревизионистички радови тога доба публиковани на Флориди, САД, а најзначајнији су: Endre Haraszti, *Ethnic History of Transylvania*, Danubian Press Inc, Astor Florida, 1971; Edward Chászár, *Decision in Vienna: the Czechoslovak-Hungarian Border Dispute of 1938*, Danubian Press Inc., Astor Florida, 1978; Gyula Zathureczky, *Transylvania: Citadel of the West*, Danubian Press Inc, Astor Florida, 1965; Anne Fay Sanborn, Géza Wass de Czege, *Transylvania and the Hungarian-Rumanian Problem*, Danubian Press Inc, Astor Florida, 1979. и Transylvanian World Federation and the Danubian Research and Information Center, *Genocide in Transylvania: Nation on the Death Row*, Danubian Press Inc, Astor Florida, 1985.

социјалистичке Мађарске. Међутим, било је изузетака од овакве политике, као на пр. посредне територијалне претензије мађарског комунистичког врха током кризе на релацији Београд – Москва узроковане Резолуцијом Информационог бироа из 1948. године, када су све државе источног блока у периоду од 1948. до 1955. године по диктату СССР-а биле отворено непријатељски настројене према југословенском комунистичком партијском руководству, а самим тим и према ФНРЈ.

С тим у вези, у Петровграду (од 1946. године Зрењанин) је 10. маја 1945. године основана „Мађарска културна заједница”, док је 22. јула 1945. године у Новом Саду основан „Мађарски културни савез” који је седиште изместио за Суботицу. Савез је имао скупштину коју су чинили репрезенти свих мађарских културних удружења из тадашње ДФ Југославије, као и пододборе који су се махом бавили питањима из домена културе. „Мађарски културни савез” је био крајње исполитизован након Резолуције ИБ-а јер су се одређени функционери јавно декларисали за совјетско-мађарску интервенцију у Југославији, те ревизију послератних граница у корист Мађарске. Убрзо потом, а у складу са јасном југословенском антистаљинистичком политиком, „Мађарски културни савез” је угашен и распуштена су сва тела у саставу ове мањинске мађарске организације.⁶³²

С друге стране, нова мађарска комунистичка држава радила је изузетно мало на плану поштовања националних мањина у земљи, настављајући тиме великомађарски континуитет из претходних деценија кроз протежирање става да у Мађарској не постоје националне мањине, већ Мађари различитих народности. Устав Народне Републике Мађарске из августа 1949. године ни на једном месту не помиње националне мањине, већ само појмове попут „грађанина”, а НР Мађарска је у првом члану Устава дефинисана као „држава радника и радних сељака”.⁶³³ Резолуција ИБ узроковала је значајан политички притисак на припаднике српске, буњевачке и хрватске националне мањине у Мађарској, који су често хапшени и депортовани у радне логоре у Мађарској и СССР-у. Након Стаљинове смрти и нормализације односа чланица Варшавског пакта и Југославије, припадници ових националних мањина враћени су у Мађарску, али не у своје домове, већ

⁶³² Јован Пејин, *Великомађарски каприци*, Екопрес, Зрењанин, 2007, стр. 127.

⁶³³ *Constitution of the People's Republic of Hungary*, Budapest, 20th August, 1949 Chapter 1.

су размештени широм државе⁶³⁴, чиме је разбијена национална хомогенизација припадника југословенских националних мањина у Мађарској.

Исто тако, мађарска емиграција, сачињена од мађарских интелектуалаца и племства, али и официра, жандара и „немзетера” који су напустили земљу бежећи испред совјетских трупа и привремено се настанили у више логора у Аустрији и Немачкој, наставили су са великомађарском пропагандом кроз више покренутих емигрантских листова и новоформираних националистичких организација. Организације су имале углавном антибољшевички, али и јасан националистички карактер, а најзначајније организације у емиграцији биле су: *Accio Catolica*, „Удружење избеглих мађарских радника” и *Sancta Hungaria*.⁶³⁵ Ипак, ове и сличне организације који су своју идеологију базирали на неуморном ревизионизму и промени мађарских граница никада нису добиле формалну подршку мађарског политичког врха, махом због чињенице да су њихова оперативно-политичка језгра чинили мађарски националисти про-нацистичке, пре свега антикомунистичке оријентације, која никако није била у складу са званичном послератном политиком у Мађарској.

Крајем октобра 1956. године дошло је серије протеста становништва у Будимпешти која се најпре манифестовала као студентска побуна, а потом прерасла у општенародни устанак против комунистичког режима НР Мађарске који је предводио мађарски социјалиста и премијер у више наврата Имре Нађ, те генерал пуковник Пал Малетер као војни лидер. У јеку демонстрација из затвора је ослобођен и кардинал Јожеф Миндсенти, који је током рата заузимао чврст антинацистички став, да би након рата био прогоњен и од стране комунистичке власти, што је био додатни импулс националистичким снагама у Мађарској. Због немогућности да пасивизира демонстранте сопственим снагама безбедности, брзо је интервенисала Совјетска армија, и то након што је Нађ формирао привремену владу која је прогласила излазак Мађарске из Варшавског пакта. Устанак је брутално угушен од стране совјетских трупа, погинуло је неколико хиљада мађарских устаника и цивила, на десетине хиљада Мађара је процесуирано, док их је око 200.000

⁶³⁴ Јован Пејин, *Великомађарски каприци*, Екопрес, Зрењанин, 2007, стр. 138-139.

⁶³⁵ Ибид, стр. 142-143.

пребегло преко границе.⁶³⁶ Поред чињенице да је мађарски народ кроз револуцију желео да из корена промени како спољну, так и унутрашњу националну политику, демонстранти нису имали намеру да просто свргну владу и политичко руководство у Будимпешти, већ су „захтевали ревизију уставног система и поновно успостављање мађарске политичке заједнице на бази Свете круне”.⁶³⁷

Иза антисовјетских револуционарних проламација крио се широк спектар националистичко-етноцентристичких захтева карактеристичних за мађарско друштво читав претходни век, још од револуције из 1848. године. У 16 тачака, које су 22. октобра 1956. године прочитане од стране студената који су чинили иницијално језгро протеста, поред потпуног прекида политичких и економских веза са СССР-ом на постојећим основама и организовања слободних парламентарних избора, захтеван је државни протекционизам у економској сфери, пуна рехабилитација политичких затвореника из периода Другог светског рата (тачка 11), али и замена совјетских обележја симболима Кошутове револуције (тачка 14).⁶³⁸ Сличне захтеве су тих револуционарних дана прокламовале и друге организације, попут „Мађарске уније писаца” и др, а све са јасним циљем да се интернационалистичко-комунистичка обележја замене мађарским националним симболима, овог пута не онима из међуратног и ратног периода, већ из револуције 1848. године. У исто време, међу мађарском дијаспором у земљама окружења, пре свега у Југославији, владало је изузетно интересовање за протесте у Будимпешти, а немали број Мађара сматрао је да ће се антисовјетски устанак проширити на читаву Европу што би проуроковало ново прекрајање граница. Овакве сепаратистичке наде додатно су појачале пароле које су узвикиване на демонстрацијама у главном граду Мађарске, међу којима су се издвајале „Све ћемо узети натраг!” и „Вратићемо јужни

⁶³⁶ United Nations, *Report of the Special Committee on the Problem of Hungary*, General Assembly Official Records: Eleventh Session Supplement No. 18 (A/3592), New York, 1957, p. 31.

⁶³⁷ András Mink, *The Revisions of the 1956 Hungarian Revolution*, in: Michal Kopecek (ed.), *Past in the Making; Historical Revisionism in Central Europe after 1989*, Central European University Press, Budapest, 2008, p. 169.

⁶³⁸ United Nations, *Report of the Special Committee on the Problem of Hungary*, General Assembly Official Records: Eleventh Session Supplement No. 18 (A/3592), New York, 1957, pp 127-128.

крај!”, ако и емитовање радио порука из Мишколца која је гласила: „Да се Мађарској врате поробљене територије!”.⁶³⁹

Мађарски модификовани национализам настојао је да се у потпуности врати у државну политику убрзо по окончању Другог светског рата, али без успеха, тако да ће на нову прилику морати да чека још пуне три деценије. И данас се 23. октобар, дан када је почео устанак у Будимпешти, обележава као национални празник у Мађарској, али и као дан сећања на мађарску револуцију која је настојала да Мађарској држави поврати националну особеност коју је изгубила са послератном совјетском окупацијом и уласком у Источни блок. Реакционарни традиционализам мађарских устаника у неуспелој револуцији 1956. године постао је симбол националног отпора и уједно је чувао наду да ће мађарски национализам опстати упркос потирању етничких особености које је током Хладног рата пропагирала комунистичка интернационала на челу са СССР-ом.

Прве послератне године и период у којем је Резолуција ИБ-а обликовала не само мађарску спољну политику, већ и политику читавог Источног блока, карактерисала је значајна затвореност граница, што је узроковало да Мађари из матице знатно ослабе везе са својим сународницима с друге стране границе. У прилог томе ишла је и чињеница да, у складу са актуелном социјалистичком доктрином, становници других социјалистичких савезница буду перципирани искључиво као грађани посматране државе, односно као Југословени, Румуни, Чехословаци и сл., без етничке и религијске карактеризације. Паралелно са оваквим учењем, на мађарским универзитетима мало пажње је поклањано изучавању мађарске дијаспоре, што је условило да државне границе додатно добију на значају, као својеврсна културолошка и ментална баријера која је у том периоду раздвајала Мађаре.

Делимични искорак у односу на ову политику догодио се 1968. године од стране Комитета за агитацију и пропаганду који је постојао при Централном комитету Мађарске социјалистичке радничке партије. На седницама овог Комитета тада се расправљало о везама прекограничних Мађара и матице, првенствено на нивоу културе, када је и издато званично саопштење у коме је наведено да је традиција и језик саставни део мађарске

⁶³⁹ Јован Пејин, *Великомађарски каприц*, Екопрес, Зрењанин, 2007, стр. 157-158.

националне културе, те да такве везе треба да се негују са посебном пажњом са Мађарима који живе у суседним социјалистичким земљама. Тиме је подржана стратегија тзв. „двоструке лојалности” Мађара у расејању, односно идеја по којој припадници мађарске националне мањине у окружењу треба да буду лојални и узорни грађани земље у којој живе, али да исто тако путем културе одржавају везу са својом матицом, тиме креирајући мост за неговање социјалистичких вредности, дефинитивно регионално помирење и превазилажење историјских антагонизама.⁶⁴⁰ У наредних неколико година, под строгим партијском контролом су при Мађарској академији наука основани Комитет који се бавио праћењем и неговањем прекограничних веза, али и програми који су посредством националне асоцијације писаца стипендирали мађарске студенте у расејању.⁶⁴¹

Тек средином 80-их година 20. века забрана помињања Тријанона полако је почела да слаби, а у научним круговима почињу да се појављују радови на тему неправедних мировних уговора којима је окончан Први светски рат.⁶⁴² Почетком 90-их година прошлог века Магда Адам је у раду „Нови извори Тријанона”⁶⁴³ изложила тезу која је и данас актуелна у мађарској историографији, а односи се на француску кривицу за послератне границе Мађарске. Наиме, Адамова је сматрала да Француска након Великог рата није желела да испоштује народну вољу, већ је дозволила победничким силама да раскомадају угарску краљевину, суспендујући тиме право на самоопредељење народа које је доминирало у послератним међународним релацијама. Французи су, према таквим тврдњама, искористили чињеницу да је председник САД Вудро Вилсон напустио послератне мировне преговоре након потписивања Версајског споразума, када је судбина Мађарске препуштена на милост и немилост осталим силама победницама на челу са Француском, која у мађарском случају није желела да разматра могућност примене принципа народног самоопредељења. На тај начин, проблеми са мањинама који су постојали у Хабзбуршкој монархији само су пребачени на даље амортизовање новим

⁶⁴⁰ Nándor Bárdi, *The History of Relations Between Hungarian Governments and Ethnic Hungarians Living Beyond the Borders of Hungary*, in: ed. Zoltán Kántor et al, *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection*, Slavic Research Center, Sapporo, 2004, p. 64.

⁶⁴¹ Ibid, p. 65.

⁶⁴² Видети: Tibor Hadjú, *From Sarajevo to Trianon*, The New Hungarian Quarterly 25, no. 93, 1984.

⁶⁴³ Видети: Magda Ádám, *New Sources on Trianon*, The New Hungarian Quarterly 32, no. 122, 1991.

политичким одлучиоцима. Ласло Борхи такође је истицао да је Тријанон био инспирисан економским и стратешким циљевима, односно да није бринуо о задовољењу националних потреба великог броја становника, већ је служио као брана од нарастајућег комунизма на континенту, тачније као „источни стуб западне безбедности”.⁶⁴⁴ На тај начин, мађарски историчари француску „дипломатску издају” у Версају посредно означавају као узрок за избијање Другог светског рата.

Током последње декаде пред слом Источног блока, поједини мађарски историчари су поново почели да истичу мађарску национално-територијалну компактност као основни предуслов економског развоја. Тако је Стефан Сиса у свом раду „Дух Мађарске” истакао да су Карпати природне границе Мађарске и као такве дубоко урезане у националну колективну свест, те да овај планински масив представља брану између западног и источног хришћанства.⁶⁴⁵ На трагу истог тумачења, Мађари себе сматрају историјским браниоцима Европе од отоманске и монголске најезде, па самим тим и као народ који полаже највећа права на централноевропску низију, без обзира што су вишевековну борбу против страних освајача предузимали раме уз раме са бројним другим народима који су чинили угарско краљевство. Исто тако, ову декаду карактерише тенденција мађарских историчара да у знатној мери ублаже реторику која је доминирала у мађарској у међуратном периоду, тако да не инсистирају на „интегралном”, већ истичу неопходност „оптималног ревизионизма”⁶⁴⁶, свесни чињенице да је повратак на границе предтријанонске Мађарске у актуелним геополитичким околностима мало вероватан.

Проблемом прекограничних Мађара бавио се и бивши министар образовања и председник Мађарске академије наука Ференц Глац у свом делу „Мађине у Источно-Централној Европи: Историјска анализа и предлог политике”. У овом раду мађарски академик је изнео више проблематичних предлога и начину уређења политичког живота мађарске мађине у окружењу, а као главни издваја се предлог о „тростепеној аутономији”

⁶⁴⁴ László Borhi, *Towards Trianon*, *The Hungarian Quarterly* 41, no. 157, 2000, p.131.

⁶⁴⁵ Stephen Sisa, *The Spirit of Hungary: A Panorama of Hungarian History and Culture*, Rákóczi Foundation, Cleveland, 1983, p. 245.

⁶⁴⁶ Matthew Caples, *Et in Hungária Ego: Trianon, Revisionism and the Journal Magyar Szemle (1927-1944)*, *Hungarian Studies* 19(1), 2005, p. 61.

(територијална, етничка и персонална аутономија).⁶⁴⁷ Свој предлог Глац поткрепљује чињеницом да су народи у Панонији, односно Карпатском басену вековима живели измешани, тако да не постоји јасна граница између њих. Измешаност је у највећој мери била последица османских освајања и касније хабзбуршке управе, што је, по историчару Јовану Пејину „романтичарски приступ прошлости Средње Европе” и „покушај мађарских научника да пројектују савремени однос држава нација у средњи век”.⁶⁴⁸ Идеју тростепене аутономије крајем 90-их година прошлог века разрадили су припадници „Демократске заједнице војвођанских Мађара” (*Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége – VDMK*), а за идеју максимално проширене аутономије њени лидери залажу се и данас. У члану VIII програмских циљева које је Савет ДЗВМ усвојио 8. јануара 2010. године наводи се: „Децентрализација Србије и деконцентрација власти су неизоставни услови њеног истинског демократског развоја. То значи остваривање суштинске аутономије Војводине са надлежностима законодавне, судске и извршне власти; формирање локалних самоуправа на нивоу насеља, јер је само такав модел еурокомпатибилан; те остваривање мањинских аутономија разних степена и врста. На тај начин би се грађани мотивисали да учествују у политичком животу, партиципирају у власти, а животне проблеме сопствене средине средине би решавали на лицу места”.⁶⁴⁹ Исто тако, у члану V инсистира се на ближе повезивању војвођанских Мађара са матицом, и то путем института двојног држављанства: „ДЗВМ се залаже да Мађари у Војводини путем двојног држављанства без промене граница учествују у интеграцији Мађара у Карпатском басену, јер је добијање двојног држављанства признање и израз припадности мађарској нацији, што је од значаја за очување националног идентитета, развоја културе”.⁶⁵⁰

Мађарски политички представници у земљама окружења су убрзо након слома комунистичког блока почели са истицањем националних захтева. Дана 06. децембра 1993.

⁶⁴⁷ Видети: Ferenc Glatz, *Minorities in East-Central Europe: Historical Analysis and a Policy Proposal*, Europa Institute Budapest, 1993.

⁶⁴⁸ Јован Пејин, *Великомађарски каприц*, Екопрес, Зрењанин, 2007, стр. 176.

⁶⁴⁹ Program (Programski ciljevi Demokratske zajednice vojvođanskih Mađara) Prečišćen tekst, sa izmenama i dopunama koje je Savet DZVM usvojio 8. januara 2010. godine, доступно на: http://www.vmdk.org.rs/docs/VMDK_program_PRIHVACEN_OD_MINISTARSTVA.pdf (30.03.2018.).

⁶⁵⁰ Ibid.

године у месту Комарно (где су иначе вођени неуспели мађарско-чехословачки преговори пре Бечке арбитраже 1938. године) састала се група истакнутих политичара и градоначелника мађарске националности са простора Јужне Словачке, а масовнији скуп у истом граду одржан је 08. јануара наредне године на коме је било присутно неколико хиљада припадника мађарске мањине у Словачкој. Резултат ових скупова била је тзв. „Комарно декларација”, која је у значајној мери запретила да наруши односе између Словачке и Мађарске. Наиме, у њој је затражена већа локална независност, територијална реорганизација, проширена права на употребу мађарског језика, али и редефинисање комплетних словачко-мађарских односа у земљи, и то не на основама већинског и мањинског народа, већ на „партнерској” бази⁶⁵¹, што је аутоматски захтевало обимну законску регулативу, за чега тада није постојала политичка воља у Словачкој. Напротив, велики део словачке јавности оштро се успротивио захтевима из Комарна, водећи словачки политичари из национално оријентисане владе Владимира Мечијара су скуп означили сепаратистичким, док је Матица Словенска у посебном меморандуму овај скуп дефинисала као „претњу словачком суверенитету”.⁶⁵² Захтеви за „Тростепеном аутономијом” били су на дневном реду словачког парламента и почетком 1996. године када се расправљало о начину територијалне редистрибуције средстава, а коалиција мађарских странака предложила је две алтернативе: прва је била уједињење Јужне Словачке у једну административну целину у којој би Мађари чинили већину, док је друга предвиђала три засебне територијалне јединице мањег обима у којој би Мађари такође били доминантни.⁶⁵³ Мађарски захтеви нису озбиљно разматрани, а нови закон о територијалној организацији у Словачкој усвојен је у марту 1996. године без значајнијих измена.

Иако водеће мађарске политичке партије у првим годинама посткомунистичке транзиције нису истицале ревиндикационе захтеве, средином 90-их година прошлог века Независна партија малих поседника (*Független Kisgazdapárt* – FKgP) која је углавном

⁶⁵¹ Sherrill Stroschein, *Ethnic Struggle, Coexistence, and Democratization in Eastern Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, p. 214.

⁶⁵² Sharon Fisher, *Meeting of Slovakia's Hungarians Causes Stir*, Research Report, Vol 3, No 4, 1994, p. 44.

⁶⁵³ Zsuzsa Csergo, *Talk of the Nation: Language and Conflict in Romania and Slovakia*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2007, p. 53.

окупљала ситне земљопоседнике и пољопривредне раднике, отворено је захтевала „флуидније” границе са мађарским суседством како би се унапредила права мађарске дијаспоре у окружењу. У конкретизацији својих захтева, посланик FKgP је током марта 1996. године у националној скупштини пред Парламентарним одбором за спољне послове отворено затражио „мирну реанексацију” територија на мађарско-украјинској граници.⁶⁵⁴ Иако ова партија минорног карактера у наредним годинама није остварила запаженије резултате, захтеви за реинкорпорацију бивших мађарских територија су тих година и званично ушли у национални парламент Мађарске.

Последња деценија прошлог века донела је и појачани ревизионистички активизам мађарске дијаспоре на глобалном нивоу. Тако је на конгресу „Мађарске светске федерације” (*Magyarok Vilagszövetsége*) одржаном почетком 1996. године потврђен неправичан карактер Тријанонског споразума и закључено је да је Тријанон „трајни ожиљак на мађарском уму”⁶⁵⁵. Иначе, „Мађарска светска федерација” је водећа невладина организација етничких Мађара на интернационалном нивоу које је основана још 1938. године на Другом светском конгресу Мађара одржаном у Будимпешти. Тада прокламовани циљеви организације односили су се на промовисање мађарског језика и културе и јачање односа између матице и мађарских емигрантских заједница. Током комунистичког периода организацијом су руководили партијски лидери, да би 1991. године, на Трећем светском конгресу Мађара одржаном у главном граду Мађарске промењено комплетно руководство, а у складу са друштвено-политичким променама, и програмска оријентација организације. У контроверзном говору на овом Конгресу, тадашњи мађарски премијер Јожеф Антал пожелио је да „буде премијер 15 милиона Мађара”, док је сличан говор тада одржао и први председник Мађарске Арпад Генц, који је изразио снажну подршку за прекограничне сународнике.⁶⁵⁶

⁶⁵⁴ Julian Duplain, *Ethnic Hungarian Minorities in Central and Eastern Europe*, WRITENET, 1996, доступно на: <http://www.refworld.org/docid/3ae6a6c34.html> (11.04.2018).

⁶⁵⁵ Dezso Bartha, *Trianon And The Predestination Of Hungarian Politics: A Historiography Of Hungarian Revisionism, 1918-1944*, Masters Thesis, University of Central Florida, 2006, p. 46.

⁶⁵⁶ Julian Duplain, *Ethnic Hungarian Minorities in Central and Eastern Europe*, WRITENET, 1996, доступно на: <http://www.refworld.org/docid/3ae6a6c34.html> (27.02.2018.).

У складу са изјавом коју је на Трећем светском конгресу Мађара дао премијер Јожеф Антал, партија Мађарски демократски форум (чији је Антал био лидер) заступала је политику активне подршке мађарској дијаспори, са примарним циљем заштите мађарских мањинских права у посткомунистичким транзиционим друштвима у мађарском окружењу. Након Анталове смрти 1993. године, његов наследник на месту премијера Петер Борош наставио је са истом политиком изјавивши да „ниједан одговоран мађарски политичар не сме занемарити чињеницу да нас је 15 милиона (Мађара) у свету”, те да се он осећа одговорним за све њих.⁶⁵⁷ С тим у вези, током 1997. године у Мађарској је успостављена „Тријанон асоцијација” са циљем очувања мађарског језика и културе у земљама у мађарском окружењу и постизања већег степена аутономије за лица мађарске националности у суседним државама.⁶⁵⁸

С друге стране, како би била награђена као једна од најуспешнијих посткомунистичких транзиционих земаља, на самиту НАТО у Мадриду 1997. године Мађарска је званично позвана да се придружи алијанси, чиме је јасно дато до знања да се транзициони период у овој земљи полако ближи крају. Резолуција о основним принципима безбедности и одбрамбене политике Републике Мађарске бр. 94/1998., изгласана је у парламенту 29.12.1998. године⁶⁵⁹, и представљала је темељ дугорочне безбедносне политике земље пре уласка у НАТО, што се догодило 1999. године. Међутим, успостављање ревизионистичко-сепаратистичких организација и њихово окупљање око идеје граничног прекомпоновања крајем прошлог века јасан је показатељ да је одређени део мађарског живља, како у Мађарској тако и у дијаспори, и даље био чврсто везан за идеју поновног успостављања некадашње краљевине, односно да је идеја ревизије Тријанона и даље била дубоко укоренењена у мађарску колективну свест на прелазу два века.

⁶⁵⁷ Ibid.

⁶⁵⁸ Stephen Béla Várdy, *The Trianon Syndrome in Today's Hungary*, Hungarian Studies Review 24, no. 1-2, 1997, p. 77.; Matthew Rampley, *Heritage, Ideology, and Identity in Central and Eastern Europe: Contested Pasts, Contested Presents*, The Boydell Press, 2012, p. 35.

⁶⁵⁹ Видети: The National Security Strategy of the Republic of Hungary, доступно на: http://www.mfa.gov.hu/NR/rdonlyres/61FB6933-AE67-47F8-BDD3-ECB1D9ADA7A1/0/national_security_strategy.pdf (03.04.2018.).

5.2. „Не, не, никад!” и у 21. веку: перспективе савремене мађарске великодржавне политике

Крај хладног рата условио је и сасвим другачију спољну политику Мађарске, са квалитативно различитом стратегијом и системом институција. Национални интерес формирао је и нове стратешке задатке у раном посткомунистичком периоду, а као три најзначајнија дефинисана су: евроатлантске интеграције, редефинисање политике суседских односа и форсирање регионалне сарадње, те мањинска права, односно инсистирање на поштовању мањинских права Мађара у суседним државама.⁶⁶⁰ Последњи стратешки задатак директно је утицао да мађарски парламент 19. јуна 2001. године донесе Акт LXII о Мађарима који живе у суседним земљама. Овај Акт, познат и као „Статусни закон”, предвидео је додељивање одређених привилегија лицима мађарског порекла која живе у мађарском окружењу а немају мађарско држављанство, а којих је према тадашњим проценама, било око 3,5 милиона (1.700.000 у Румунији, 600.000 у Словачкој, 340.000 у земљама бивше СФРЈ и 160.000 у Украјини).⁶⁶¹

„Статусни закон”, који је мађарској дијаспори послужио као основ за стицање статуса „више од туристе, мање од држављанина”, био је последица скорог уласка Мађарске у Европску унију, када је држава постала гранично шенгенско подручје, те се на овај начин желела предупредити ситуација у којој би многа лица мађарске националности, а која су држављани Румуније, Србије и Украјине, остала без бенефиција по основу етничке припадности. Овој категорији лица је тада путем статусног закона дозвољен приступ мађарском тржишту рада и социјалној заштити, али је и владајућем ФИДЕС-у (Мађарски грађански савез – *Magyar Polgári Szövetség*) омогућио како јачање домаће позиције, тако и чвршћу подршку дијаспоре.⁶⁶² Такође, етнички Мађари у суседним

⁶⁶⁰ Márta Benedek, *Strategic Culture: The Facets of Foreign Policy and National Security*, AARMS (Academic and Applied Research in Military and Public Management Science), Vol. 14, No. 3, Budapest, 2015, pp. 302-303.

⁶⁶¹ Marten Breuer, *The Act on Hungarians Living in Neighbouring Countries Challenging Hungary's Obligations under Public International Law and European Community Law*, *Zeitschrift für Europarechtliche Studien (ZEuS)*, 5, Baden-Baden, 2002, p. 256.

⁶⁶² Видети: Myra A. Waterbury, *Uncertain Norms, Unintended Consequences: The Effects of EU Integration on Kin-state Politics in Eastern Europe*, *Ethnopolitics*, 7 (2-3), 2008, pp. 215-236.

државама су и од стране појединих аутора окарактерисани као потенцијални ресурс јефтине радне снаге⁶⁶³, што је додатно појачало потребу да се кроз легислативу појача веза мађарске матице са Мађарима у окружењу. Статусни закон је директно настојао да превазиђе проблем са приливом све већег броја лица мађарског порекла из мађарског суседства, те је имао за циљ да кроз систем институција прекограничне Мађаре задржи у земљама њиховог порекла, али да их на адекватан начин додатно зближи са матицом.

Доношење Статусног закона изазавао је велику пажњу европских институција, тако да је 28. јуна 2001. године група посланика пред Парламентарном скупштином Савета Европе позвала мађарске власти да суспендују спровођење Закона и позвала суседне земље да сарађују у циљу реализације постојећих европских конвенција и докумената у вези са поштовањем мањинских права. Такође, и Европска комисија је изразила забринутост у вези доношења овог закона још док је био у скупштинској процедури.⁶⁶⁴ Закон је изазавао велику забринутост и у земљама окружења, пре свих у Румунији и Словачкој, где живи највећи проценат мађарске дијаспоре и где су политички репрезенти, али и јавност изразили бојазан да ће Статусни акт допринети реунификацији мађарског народа у Југоисточној Европи и порасту мађарских сепаратистичких тенденција. Како би превазишли евентуалне проблеме услед имплементације Статусног закона, Румунија и Мађарска су 22. децембра 2001. године донеле Меморандум о разумевању⁶⁶⁵, који је само донекле смирио тензије између две државе, док су током 2002. године шефови дипломатија Мађарске и Словачке у неколико наврата износили опречна мишљења по питању овог закона, за који је словачка страна инсистирала да мора бити у складу са актуелном европском легислативом по том питању.⁶⁶⁶ У складу са амортизацијом

⁶⁶³ Attila Meleg, *Globalization, Nationalism, and Petite Imperialism*, *Romanian Journal of Society and Politics*, 1(2), 2003, pp. 115–129.

⁶⁶⁴ Marten Breuer, *The Act on Hungarians Living in Neighbouring Countries Challenging Hungary's Obligations under Public International Law and European Community Law*, *Zeitschrift für Europarechtliche Studien (ZEuS)*, 5, Baden-Baden, 2002, p. 258.

⁶⁶⁵ Bilateral Instruments 11, *Memorandum of Understanding between the Government of the Republic of Hungary and the Government of Romania Concerning the Law on Hungarians Living in Neighbouring Countries and Issues of Bilateral Co-operation*, Budapest, 22 December 2001.

⁶⁶⁶ Marten Breuer, *The Act on Hungarians Living in Neighbouring Countries Challenging Hungary's Obligations under Public International Law and European Community Law*, *Zeitschrift für Europarechtliche Studien (ZEuS)*, 5, Baden-Baden, 2002, pp. 259–260.

негативних ефеката Статусног акта, током 2003. године је у Румунији основан „Трансилванијски мађарски национални савет”, као и „Секелски национални савет”⁶⁶⁷, невладина организација основана са циљем заштите права мађарске мањине у Трансилванији. Исто тако, у Словачкој је у наредним годинама дошло до промене у стратешко-идеолошке оријентације најзначајнијих репрезентата мађарске мањине, те је током 2009. године из „Мађарске коалиционе партије”, најреспектабилније етничке мађарске партије у Словачкој која је у том периоду чинила део коалиционе словачке владе, изашла група умерених активиста који су формирали *Most – Híd* партију (што и на мађарском и на словачком језику значи „Мост”), која своје потенцијалне гласаче данас тражи у читавој Словачкој, а не само међу припадницима мађарске мањине.⁶⁶⁸

Мађарска је током децембра 2004. године спровела референдум на којем су се држављани Мађарске изјашњавали да ли желе да држава омогући нерезиденцијално двојно држављанство за етничке Мађаре у суседним државама. У месецима пре референдума десничарске партије и „Светски конгрес Мађара” спроводили су агресивну кампању са циљем да код гласача пробуде осећај етничке повезаности, историјске обавезе према дијаспори и националног поноса. Међутим, само 37% гласача изашло је на референдум, од чега је само 51% гласао позитивно.⁶⁶⁹ Многи гласачи су се том приликом уплашили негативних ефеката овог референдума, те евентуалне економске, политичке, па и демографске нестабилности уколико се већина бирача позитивно изјасни о овом питању. Током 2005. године, социјалдемократска влада поједноставила је поступак натурализације, те омогућила да се поступак држављанства стиче на основу индивидуалних апликација, а не по колективном праву на етничко држављанство. Током јануара 2006. године мађарска

⁶⁶⁷ Nándor Bárdi, *The History of Relations Between Hungarian Governments and Ethnic Hungarians Living Beyond the Borders of Hungary*, in: ed. Zoltán Kántor et al, *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection*, Slavic Research Center, Sapporo, 2004, p. 73.

⁶⁶⁸ Myra A. Waterbury, *Between State and Nation: Diaspora Politics and Kin-state Nationalism in Hungary*, Palgrave Macmillan, 2010, London, p. 165.

⁶⁶⁹ Видети: Michael A. Weinstein, *Hungary's Referendum on Dual Citizenship*, Global Policy Forum, December 13, 2004.

влада увела је тзв. „националну визу”, која је дозвољавала етничким Мађарима у суседним државама, а на основу претходно достављеног позивног писма, доказа о пребивалишту и финансијској подршци у Мађарској, да аплицирају за визу која им омогућава да у периоду од 5 година неограничено бораве у овој земљи. Ова виза је називана и „бакина виза”, на основу које су углавном старија лица мађарске националности у земљама окружења могла да посећују своје сроднике у Мађарској.⁶⁷⁰

Да ли под утицајем ставова да је Мађарска стицајем несрећних геополитичких околности током Другог светског рата била на страни Сила Осовине, или због ревизионистичко-сепаратистичке политике која је у мађарском друштву поново угледала светлост дана, мађарски правосудни органи су у периоду посткомунистичке транзиције рехабилитовали, односно поништили пресуде против неколико осуђених злочинаца из ратног периода. Тако је још 4. септембра 1993. године организован свечани погреб посмртних остатака Миклоша Хортија, и то у његовом родном месту Кендереш у централној Мађарској. Сахрану је уживо преносила државна телевизија, на њој су били присутни поједини министри у тадашњој влади, а премијер Јожеф Антал је за Хортија изјавио да је у питању био „мађарски патриота”.⁶⁷¹ Исто тако, 16. марта 1994. године Врховни суд Републике Мађарске је због непостојања кривичног дела укинуо пресуду Народног суда из 1946. године против Ференц Сомбатхељи – Кнауса, начелника ратног Генералштаба мађарске војске који је као један од најодговорнијих за рацију у Јужној Бачкој и Новом Саду стрељан после рата на Петроварадину. У прилог пуне рехабилитације овог мађарског ратног злочинца говори и податак да је 2002. године министар правде Републике Мађарске Ибоја Давид положио венце на спомен-плочу постављеној у Сомбатхељијеву част у музеју војне историје у Мађарској⁶⁷², и тиме и званично потврдио националистичко-ревизионистички курс посткомунистичких мађарских влада. У неколико места на северу АП Војводине је током 2004. године дистрибуиран летак са сепаратистичком паролом „Устајте Мађари!”, док је летак сличне садржине са старом

⁶⁷⁰ Myra A. Waterbury, *From Irredentism to Diaspora Politics: States and Transborder Ethnic Groups in Eastern Europe*, Global Migration and Transnational Politics, George Mason University, Working Paper no. 6, 2009, p.5.

⁶⁷¹ Jane Perlez, *Reburial Is Both a Ceremony and a Test for Today's Hungary*, New York Times, 5 September 1993.

⁶⁷² BBC, *Hungary honours 'war crimes' generals*, Wednesday, 16 January, 2002, Доступно на: http://news.bbc.co.uk/2/hi/world/monitoring/media_reports/1764036.stm (02.04.2018.).

средњевековном изреком на латинском *A sagittis Hungarorum libera nos Domine!* („Господе, сачувај нас од мађарских стрела!“) дистрибуиран у Мађарској, махом на адресама тамошњих малобројних Срба. У летку се, између осталог наводи: „...*Има још нас Мађара! Жив је Мађар, још стоји Будим! Као што се Раци* (погрдан мађарски назив за Србе) *не одричу Косова, тако се ни мађарско друштво не одриче одвојених територија...Крајњи циљ је следећи: укидање балканске владавине изазване турским освајањима у Карпатској долини!...за оно што је наше, ако судбина тако хоће, спремни смо и да умremo*”.⁶⁷³

Стратегија националне безбедности Републике Мађарске из 2004. године престала је да важи 2012. године, када је Влада донела нову Стратегију⁶⁷⁴, која је у складу са актуелном легислативом препознала основне безбедносне интересе и изазове на националном нивоу. Стратегија националне безбедности Мађарске истакла је чланство земље у ЕУ и НАТО као темељ мађарске безбедности, у којој би на адекватан начин требало да партиципирају и припадници мађарског народа ван матице, чиме је однос са мађарском дијаспором нарочито добио на значају. Проблем безбедности мађарских источних и јужних граница такође је истакнут као један од приоритетних задатака у имплементацији Стратегије, што се у годинама које су уследиле након њеног усвајања, поготово након избијања мигрантске кризе издиференцирао као најзначајнији изазов за национални сектор безбедности.⁶⁷⁵ Тиме је само додатно потврђен став изнет у Стратегији да „у данашњем глобализованом свету, безбедност Мађарске почиње знатно иза њених граница”.⁶⁷⁶

Велику пажњу у државама мађарског окружења изазвале су измене Закона о мађарском држављанству који је усвојен у националном парламенту 26. маја 2010. године. С тим у вези, Закон је донет по хитном поступку, без учешћа академика, одговорних лица у сфери социјалне заштите и невладиног сектора у дебати и његовој припреми. Основне измене Закона односиле су се на чињеницу да је преференцијални статус приликом

⁶⁷³ Јован Пејин, *Великомађарски каприц*, Екопрес, Зрењанин, 2007, стр. 199-200.

⁶⁷⁴ Ministry of Foreign Affairs of Hungary, *Hungary's national Security Strategy*, Budapest, 2012.

⁶⁷⁵ Милован Трбојевић, Зоран Малбашић, *Безбедносно-обавештајни систем Мађарске и актуелни безбедносни изазови*, Национална безбедност, Београд, година 3, број 4/2016, стр. 82-83.

⁶⁷⁶ Ministry of Foreign Affairs of Hungary, *Hungary's national Security Strategy*, Budapest, 2012, Foreword, p. 2.

натурализације обезбеђен за она лица чији су преци били мађарски држављани, или чије порекло из Мађарске је вероватно, уз доказ о познавању мађарског језика. Закон је у суштини предвиђао да већина апликаната за мађарско држављанство буду у ствари етнички Мађари који живе у суседним државама⁶⁷⁷, али и сва лица која говоре мађарски језик и чији су преци рођени на територији Угарске. Ангажовање дијаспоре кроз примену овог закона дизајнирано је од стране Орбанове власти у циљу јачања националистичког имиџа владе у матици, а оваква одлука владе није била мотивисана геополитичким и економским циљевима јер је законом уведена категорија нерезидентног држављанства и дизајниран је нови сет институција како би се дијаспора више политички ангажовала. Квалитативно нов однос према мађарској дијаспори имао је за циљ јаче повезивање са матицом, а кроз овакве симболичне инклузивне тежње мађарска националистичка влада настојала је да одржи етнокултурно наслеђе у суседним земљама настањеним становништвом мађарске националности, али и евентуално инструментализује мађарску дијаспору у политичке сврхе.⁶⁷⁸ Прихватањем нерезидентног држављанства и ближим укључивањем прекограничних Мађара у живот матице, Орбанова влада је могла да тврди да је обновила јединство мађарске нације и, барем симболично, умањила негативне последице граничне промене из Трианонског споразума.

Због описаних измена, Европска унија изразила је забринутост због „назадовања” демократије у Мађарској, а поједини посматрачи су закључили да је актуелна влада у тој земљи проруска. Од 2010. године, владајућа FIDES партија је користила већину у парламенту како би ослабила систем контроле и демократске равнотеже, ограничила је независност медија и цивилног друшта, те концентрисала моћ око премијера. Идеолошке сличности између мађарског премијера и председника Руске Федерације највише су се огледале у чињеници да обојица инсистирају на очувању идентитета и права својих етничких заједница ван граница матичне земље.⁶⁷⁹

⁶⁷⁷ Judit Tóth, *Integration and Naturalisation tests: the new way to European Citizenship: Country Report Hungary*, Centre for Migration Law, Netherlands, 2010, str. 10-11.

⁶⁷⁸ Szabolcs Pogonyi, *Transborder Kin-Minority as Symbolic Resource in Hungary*, *Journal on Ethnopolitics & Minority Issues in Europe*, 2015, Vol. 14 Issue 3, pp. 86-87.

⁶⁷⁹ Paul Belkin, Derek E. Mix, Steven Woehrel, *NATO: Response to the Crisis in Ukraine and Security Concerns in Central and Eastern Europe*, Congressional Research Service (CRS), Washington, DC, July 31, 2014, str. 8.

Устав Мађарске из 2011. године (који је ступио на снагу 01. јануара 2012. године) је наговестио извешан демократски корак уназад, односно посредну везу са узнемирујућом прошлошћу. Из назива државе избачена је Република, а већ у Преамбули се напомиње да Устав доносе „припадници мађарског народа”, те се помиње једна од омиљених међуратних ревизионистичких географских одредница „карпатски басен” (*Kárpát – medence*).⁶⁸⁰ У Преамбули се такође истиче „Света круна која оличава уставни и државни континуитет, те јединство нације”⁶⁸¹, док се посебно наглашава да је државни суверенитет изгубљен са нацистичком окупацијом 1944. године, а да је исти поново успостављен 1990. године. На тај начин Устав настоји да релативизује и у значајној мери умањи проблематичну ултранационалистичку политичку оријентацију земље током Другог светског рата, али и чињеницу да је држава готово пола века била део Источног блока.

Даље, у темељним начелима Устава у члану Д наводи се да „*Мађарска – имајући у виду заједничку припадност јединственој мађарској нацији – сноси одговорност за судбину Мађара који живе изван њених граница, помаже опстанку и развиту њихових заједница, подржава њихова настојања за очување мађарства, остваривање њихових појединачних и колективних права, успостављање локалних самоуправа, успешан живот у родном крају, те доприноси њиховој међусобној сарадњи те сарадњи са Мађарском.*”⁶⁸²

У Мађарској се од 2010. године 04. јун и званично обележава као „Дан националног јединства”, јер је на тај дан 1920. године у палати Тријанон потписан споразум који се до данас показао као најконтroversнији акт који су мађарски званичници потписали у историји државе. Овај датум се у Мађарској обележава радно, а серија комеморативних скупова поводом тријанонске трауме многима служи као повод да се изнова поставља захтев за евентуалним редефинисањем граница које су успостављене пре једног века.

Током марта 2013. године у Европском парламенту је од стране посланика из редова белгијских социјалиста Марка Тарабеле постављено питање да ли је Мађарска на путу потпуне рехабилитације једног од Хитлерових најоданијих савезника Миклоша Хортија. У

⁶⁸⁰ Ustav Madarske, Budimpešta, 25. april 2011. godine, Preambula.

⁶⁸¹ Ibid.

⁶⁸² Ibid, *Темељна начела Устава*, члан Д.

свом образложењу, Тарабела је навео да је град Кунхеђеш на истоку Мађарске једну од улица назвао по Хортију, док су му у местима Кереки на југоистоку Мађарске и Чокако на северу земље подигнути споменици. Исто тако, у Дебрецину је откривена плакета у Хортијеву част, док је у априлу 2012. године у месту Ђемре близу Будимпеште градски трг назван по овој проблематичној личности из мађарске историје. Посланик је своје излагање закључио чињеницом да је мађарски Уставни суд недавно поништио закон усвојен пре око 20 година, а који је забрањивао употребу комунистичких или нацистичких симбола под образложењем да текст закона није довољно јасан.⁶⁸³ „Политика прошлости”⁶⁸⁴ актуелна у Мађарској последњих деценија тиме је доспела и на дневни ред Европског парламента, од којег је затражено да у Мађарској не дозволи додатну реevaluацију Хортијевог режима, на који се протеком времена у овој земљи гледа са све више симпатија.

Владајућа партија је за само три године, од 2010. до 2013. године, успела да трансформише Мађарску из једне од успешнијих посткомунистичких транзиција у полу-ауторитарни режим заснован на нелибералном уставном поретку без адекватних контролних механизма и функционалне владавине права.⁶⁸⁵ Иронија је у томе што је Мађарска дошла у описану ситуацију користећи потпуно законита средства, односно кроз уставне и законске амандмане којима је владајућа већина, између осталог, променила начин избора судија Уставног суда, ставила медије под контролу, али и кроз проблематичне промене Закона о мађарском држављанству исказала нескривене сепаратистичке претензије према суседним државама.

Када је у питању идеолошко-политичко деловање радикално десничарских и сепаратистичко-ревизионистичких организација у Мађарској, важно је напоменути да у

⁶⁸³ Питање посланика Марка Тарабеле постављено пред Европским парламентом 05. марта 2013. године. Доступно на: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=WQ&reference=E-2013-002535&language=EL> (02.04.2018.).

⁶⁸⁴ Claus Offe, *Disqualification, Retribution, Restitution: Dilemmas of Justice in Post-Communist Transitions*, Journal of Political Philosophy, Vol. 1, Issue 1, 1993, pp. 17–44.

⁶⁸⁵ Bojan Bugarič, *Protecting Democracy and the Rule of Law in the European Union: The Hungarian Challenge*, LSE 'Europe in Question' Discussion, Paper Series No. 79/2014, European Institute London School of Economics and Political Science, London, 2014, str. 7-9.

првим годинама посткомунистичке транзиције и успостављања демократских институција у овој земљи није дошло до појаве великодржавних аспирација. Ово „споро буђење” сепаратистичког експанзионизма може да се доведе у везу са тада приоритетнијим евроатлантским интеграцијама које су биле од највећег значаја за све мађарске владе током 90-их година прошлог века. До уласка у НАТО 1999. године и Европску унију 2004. године, само су маргиналне политичке формације заступале тезу о неопходности ширења државних граница које би обухватиле комплетни мађарски етнос, а то су биле Независна партија малих фармера, те Мађарска партија правде и живота (*Magyar Igazság és Élet Pártja* – *MIÉP*). Независну партију малих фармера водио је Јожеф Торгјан⁶⁸⁶, министар за пољопривреду и рурални развој у периоду од 1998. до 2001. године (који је од 2005. године до своје смрти почетком 2017. године био на челу Мађарског покрета за обнову). Мађарску партију правде и живота⁶⁸⁷ је 1993. године основао Иштван Чурка, који је претходно обављао дужност заменика председника тада владајуће партије, конзервативног Мађарског демократског форума. Ове политичко-идеолошке групације бележиле су променљиве успехе у последњој деценији прошлог века, а најзначајнији резултат постигнут је 1998. године када је на изборима за националну скупштину Независна партија малих фармера освојила 13.78% гласова, након чега је Торгјан именован за министра. Већ 2002. године ова странка је освојила испод 1% гласова и готово нестала из политичког живота Мађарске. Мађарска партија правде и живота је највећи резултат постигла је 1998. године када је на истим изборима освојила 5.47 % гласова и једини пут ушла у парламент.⁶⁸⁸ *MIÉP* се 2005. године готово утопила у тада нову десничарску снагу, а данас примарну националистичку политичку опцију у Мађарској – Јобик.

Након што *MIÉP* није успела да уђе у национални парламент на изборима 2002. године, група студената предвођена Габор Воном основала је организацију под називом Десничарска асоцијација младих (*Jobboldali Ifjúsági Közösség* – *JOBBIK*). Током октобра

⁶⁸⁶ Zsolt Enyedi, Gábor Tóka, *Moć slabih: političke stranke u Mađarskoj*, Politička misao, Vol XXXVIII, br. 2, Zagreb, 2001, str. 70.

⁶⁸⁷ Странка сличног назива као и Партија мађарског живота – *Magyar Élet Pártja*, владајућа партија у међуратној Мађарској.

⁶⁸⁸ András Kovács, *The Post-Communist Extreme Right: The Jobbik Party in Hungary*, in: Ruth Wodak, Majid Khosravi-Nik and Brigitte Mral (eds.), *Right-Wing Populism in Europe*, Bloomsbury, London, 2013, p. 223.

2003. године Јобик се трансформисао у политичку партију под новим називом Покрет за бољу Мађарску – Јобик (*Jobbik Magyarországért Mozgalom*). Коалиција са МІЕР, под називом *Алијанса партија Трећег пута*, била је кратког даха, с обзиром да су на изборима 2006. године ове две партије заједно освојиле само 2.2% гласова (119.007 гласача⁶⁸⁹), да би на сваким наредним изборима Јобик остваривао све боље и боље резултате.

Од свог оснивања, Јобик је окарактерисан као неонацистичка, расистичка, антисемитска и хомофобна организација, док њени активисти странку описују као конзервативну и радикално патриотску хришћанску партију, основану са циљем заштите мађарских вредности и интереса. Странка је део „Алијансе европских националних покрета”, а политички програм странке би се у најкраћим цртама могао описати као „комбинација етно-национализма и антиглобализма, са јасним утицајем радикално десничарске доктрине”⁶⁹⁰. У званично истакнутом политичком програму Јобика наводи се да се странка залаже за побољшање услова живота и националних права за припаднике мађарског народа који живи у земљама окружења. Даље се појашњава да је питање мађарске дијаспоре у фокусу још од Тријанонског мировног споразума, те да се Мађарска никада у потпуности није опоравила од ове трауме. Истиче се да ситуацију додатно погоршавају суседне државе које „често предузимају непријатељске и застрашујуће кораке према мађарским заједницама”.⁶⁹¹ С тим у вези, нарочито су апострофиране земље попут Словачке, Румуније, Србије и Украјине, према којима је Мађарска кроз историју и показивала најконкретније експанзионистичке претензије, а као решење предлаже се „право на самоуправљање и свеобухватну територијалну аутономију”, односно право на „конституционално препознавање”⁶⁹² мађарске мањине у свим државама које су означене као „непријатељске” према мађарској националној заједници. Као потенцијално решење за наведени проблем, Јобик је предлажио модел Јужног Тирола или Каталоније, који уживају

⁶⁸⁹ Резултати парламентарних избора у Мађарској из 2006. године, доступно на: <http://www.electionresources.org/hu/assembly.php?election=2006> (16.04.2018.).

⁶⁹⁰ Милован Трбојевић, Зоран Малбашић, *Безбедносно-обавештајни систем Мађарске и актуелни безбедносни изазови*, Национална безбедност, Београд, година 3, број 4/2016, стр. 88.

⁶⁹¹ Jobbik Policies, *The cause of Hungarians living in neighbouring countries: we demand European norms!*, доступно на: <https://www.jobbik.com/policies> (17.04.2018.).

⁶⁹² Ibid.

највећи степен аутономије у односу на централну власт, а која је заснована на националном принципу.

Партијско руководство је тек са неконтролисаним приливом миграната са Блиског истока и Африке на европски континент почело са истицањем проблема у вези са имиграционом политиком, јер је примарни идеолошки циљ Јобика од основања странке постављен уско националистички а то су брига за сународнике у иностранству, односно великодржавне тежње ка територијама у окружењу настањеним становништвом мађарске националности.⁶⁹³ У манифесту који је странка издала пред парламентарне изборе 2010. године истакнуто је да „политички хоризонти Јобика нису дефинисани границама наше земље већ границама наше нације”, те да је Јобиков „фундаментални принцип брига о нацији од 15 милиона душа”.⁶⁹⁴ Како би се заштитиле мађарске прекограничне заједнице, Јобик се у истом манифесту залаже за „културну и економску реунификацију мађарске нације, одобравање мађарског држављанства за сваког Мађара, успостављање министарства за национална питања, промоција права на самоопредељење, реинкорпорација прекограничних заједница и емиграната у друштвени живот Мађарске, промоција и развој регионалне прекограничне сарадње и координирани развој између различитих националности”, а да се пре свега „мађарска држава мора рестаурирати на основу својих историјских права”, те да „проблем наше раздвојене нације – мађарско питање – мора постати предмет дискусије како у ЕУ, тако и на међународној сцени”.⁶⁹⁵ Као потврда стратешке оријентације странке, може се узети интервју који је председник Јобика Габор Вона 2010. године дао за аустријски недељник *Zur Zeit*, у коме је изјавио да је Тријанонски мировни споразум био „диктат непријатеља Мађарске који су одлучивали о судбини наше земље на основу манипулација и лажних извештаја”, те да је „Тријанон за Мађаре синоним за покушај ликвидације мађарске нације”.⁶⁹⁶

⁶⁹³ Ralf Melzer, Sebastian Serafin, *Right-wing Extremism in Europe*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Berlin, 2013, p. 231

⁶⁹⁴ Jobbik, the Movement for a Better Hungary (Foreign Affairs Committee), *Radical Change for national self-determination and social justice; A guide to Jobbik's parliamentary electoral manifesto*, Budapest, 2010, p. 15.

⁶⁹⁵ Ibid.

⁶⁹⁶ Gabor Vona, *Europe Kept Silent-Interview*, *Zur Zeit*, 23.06.2010, доступно на: https://www.jobbik.com/gabor_vona_europe_kept_silent_-_interview (19.04.2018.).

Лобик се по много чему одваја од других европских странака које припадају истом политичком спектру, јер негују присне везе са идеолошко-политичким формацијама из муслиманског света (Турске и Ирана). Исто тако, од ескалације украјинског конфликта отворено су стали на руску страну, те је по том основу председник странке Габор Вона у више наврата боравио у Руској Федерацији, чији политички репрезенти неретко истичу Лобик као најлегитимнијег мађарског политичког партнера. Анализирајући страначки активизам у претходних деценију и по, евидентно је да је Лобик редефинисао традиционалне политичке расколе у Мађарској. Уместо уобичајене поделе на левицу и десницу (која се и у Европи данас ретко истиче), Лобик је формирао политички фронт између старог и новог, односно глобалног и националног. Са својим псеудо-револуционарним радикализмом, Лобик је кроз свој активизам позвао на револуцију у одбрани нације, из које би мађарско друштво изашло са младом, револуционарно-националном елитом.⁶⁹⁷

Бројни су разлози који су довели Лобик у центар политичког одлучивања на националном нивоу: немогућност мађарског вишепартијског система да интегрише значајан део гласачке машинерије од увођења вишестраначја до данас, транзициони неуспеси који су изнедрили велики број проблема на социјалном плану, па самим тим произвели и значајну базу тзв. „губитника транзиције”, губитак поверења у институције, нарочито оне из сфере политичког репрезентовања, те чињеница да Лобик, као и већина радикално десничарских политико-идеолошких групација широм Европе, нуди конкретна, брза и наизглед лака решења за нагомилане проблеме у мађарском друштву. Апелујући на заштиту мађарске дијаспоре, глорификујући мађарски народ кроз истицање његове славне прошлости, неретко обележавајући датуме из дискутабилне међуратне историје и периода Другог светског рата, Лобик је брзо стекао стабилну бирачку основу и поново испирисао снове о Мађарској од Ријеке до Карпата.

Након неуспелог заједничког пројекта са МІЕР, Лобик је успешно трансформисао изборну стратегију, што је резултирало да након избора 2010. године у посланичким клупама буде 47 Лобикових посланика, уз освојених 16.67 % гласова. На изборима

⁶⁹⁷ András Kovács, *The Post-Communist Extreme Right: The Jobbik Party in Hungary*, in: Ruth Wodak, Majid KhosraviNik and Brigitte Mral (eds.), *Right-Wing Populism in Europe*, Bloomsbury, London, 2013, p. 226.

одржаним 2014. године, странка је освојила више гласова процентуално (20.3 %), али мање посланичких мандата (23 посланика), те је представљала трећу политичку снагу у земљи, уједно и мађарску десничарску организацију са убедљиво највећом подршком. Последњи парламентарни избори позиционирали су Јобик на друго место, одмах иза владајућег Fidesz-a, са 19,61 % и 26 посланика у националној скупштини, са укупно 1,092,669 гласача.⁶⁹⁸ Повољан резултат странка је бележила и на изборима за Европски парламент, који су јој 2009. и 2014. године донели три посланичка мандата, јер су оба пута освојили око 15% гласова (427.773 и 340.287 гласова).⁶⁹⁹ Јобикови гласачи углавном се могу поделити у неколико категорија: студенти и млади рођени након слома комунизма, који за ову партију гласају у готово свим регионима Мађарске; „губитници транзиције” који долазе углавном из економски просперитетних делова земље, те националистичка, антимигрантска, антисемитска и антимањинска популација гласача, међу којима је значајан део високо образованих и финансијски стабилних гласача који углавном живе у сиромашнијим крајевима Мађарске, неретко у великој мери настањених ромском популацијом.⁷⁰⁰ Оно што веже ову шаренолику структуру гласача је најчешће неповерење у институције, антиелитистичка, етноцентрична и ксенофобична идеолошка оријентација, те романтична интерпретација прошлости којој Јобикови активисти неретко посежу како би додатно учврстили гласачку базу. За само једну деценију Јобик је прешао велики пут – од студентске патриотске организације до друге политичке снаге у држави и убедљиво најбројније десничарске опције у Мађарској, са потенцијалом да у скорој будућности преузме власт у земљи која је у последњој деценији престала да представља симбол демократског просперитета и пример успешне посткомунистичке транзиције.

Убрзо по самосталном изласку на политичку сцену Мађарске, руководство Јобика је иницирало формирање полумилитантне формације са циљем наводног одржавања јавног реда и мира у „проблематичним” регијама Мађарске, и која је замишљена као будућа „жандармерија” уколико Јобик освоји власт на националном нивоу. Тако је 2007. године

⁶⁹⁸ CEC Government Relations, *Election Results in Hungary*, Budapest, 10.04.2018, p. 2.

⁶⁹⁹ European Parliament, *Results of the European elections 2009. and 2014*, доступно на: <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/country-results-hu-2014.html> (17.04.2018.)

⁷⁰⁰ András Kovács, *The Post-Communist Extreme Right: The Jobbik Party in Hungary*, in: Ruth Wodak, Majid KhosraviNik and Brigitte Mral (eds.), *Right-Wing Populism in Europe*, Bloomsbury, London, 2013, p. 230.

формирана „Мађарска гарда” (*Magyar Gárda Mozgalom*), која се првенствено декларисала као друштво за очување традиције и културе, са Габором Воном као њеним председником. У пракси, „Мађарска гарда” је била Јобикова партијска „полиција”, са упадљивом иконографијом и униформама које су у потпуности наликовале на сличне паравојне формације из периода Трећег рајха, односно немачке окупације пред крај Другог светског рата када су на власти били нацистички „Стреласти крстови”, а примарне активности „гарде” биле су патролирање у мађарским областима где се налазило већинско ромско становништво. Иако су криминалне активности у областима где је ова парамилитарна организација деловала знатно смањене, Виши суд у Будимпешти крајем 2008. године забранио је деловање ове екстремистичке организације⁷⁰¹, највише услед политичких тензија које су због постојања ове организације ескалирале широм земље. Иницијално језгро организације броја је 56 чланова, у знак сећања на Мађарску револуцију из 1956. године, да би у моменту забране „Гарда” бројала око 1.500 чланова, са још око 5.000 апликација за чланство.⁷⁰²

Међутим, Јобик је недуго затим основао нову организацију сличног имена и истог идеолошког профила – „Нова мађарска гарда” (*Új Magyar Gárda*). Анализом тзв. „кодекса части Нове мађарске гарде”⁷⁰³ евидентно је да се ради о клерикално-националистичкој организацији која је, као и њена претходница, основана са циљем неговања мађарске традиције и културног наслеђа. У Кодексу су предвиђена обележја и униформе организације, које се незнатно разликују од обележја претходно забрањене „Мађарске гарде”. Активности ове организације од оснивања до данас углавном су сконцентрисане на заштиту мањинских права мађарских сународника у земљама окружења, где често користе интернационалне институционалне механизме, попут Европске грађанске иницијативе о заштити мањина Европске комисије. Међутим, поред декларативног промовисања европских вредности, „Нова мађарска гарда” редовно обележава значајне догађаје из

⁷⁰¹ Thomas Orszag-Land, *Budapest court disbands neo-Nazi Hungarian Guard*, JTA (Jewish Telegraphic Agency), July 3, 2009.

⁷⁰² Damon L. Smith, *Jobbik: A Better Hungary at the Cost of Europe*, Naval Postgraduate School, Monterey, California, 2014, p. 49-50.

⁷⁰³ Кодекс части „Нове мађарске гарде” (*Az Új Magyar Gárda Becsületkódexe!*), доступно на: http://ujmagyargardamozgalom.com/az_uj_magyar_garda_becsületkódexe (18.04.2018.).

мађарске историје, али и одржава комеморативне скупове погинулим мађарским војницима који су се борили на страни Вермахта у Другом светском рату⁷⁰⁴, те велича мађарског националистичког лидера, регента Миклоша Хортија.⁷⁰⁵ У тим приликама, припадници „гарде” носе упадљиве црне униформе карактеристичне за готово све нео-нацистичке организације на европском континенту. „Нову мађарску гарду” је претходних година често подржавало Јобиково партијско руководство, које је, без обзира на ублажену реторику последњих година, и даље идеолошки блиска са овом сепаратистичко-ревизионистичком организацијом.

Појава Јобика није био усамљен случај на радикално десничарској сцени у Мађарској, јер је у последњој деценији нимало безначајан број радикално десничарских политичко-идеолошких групација ушло у политички живот Мађарске, а које су често довођене у блиску везу са Јобиком. Све организације карактерише парамилитаризам, антисемитизам, ксенофобија и екстремни национализам. Тако је почетком 2013. године регистрована организација под називом „Одметничка армија” (*Betyársereg*), која је данас свој активизам готово у потпуности усмерила на деескалацију кризе у вези са приливом миграната⁷⁰⁶, али и „Стража карпатске отаџбине” (*Kárpát Haza Őrei*), основана 2015. године са циљем ближег повезивања Мађара у Карпатском басену”.⁷⁰⁷ Такође, поједине групације имају искључиво антимађински карактер, попут „Покрета за бољу будућност – Мађарска самоодбрана” (*Szebb Jövőért – Magyar Önvédelem Mozgalom*), или су настале као последица унутрашњег раскола у Јобикку, али нису доживеле респектабилнији политички успех, попут „Мађарске златне зоре” (*Magyar Hajnal Párt*).⁷⁰⁸ Иако побројане организације окупљају релативно мали број присталица (од неколико десетина до неколико стотина активних припадника), Атина институт из Будимпеште, који се бави анализом радикално десничарских организација у Мађарској, спровео је истраживање које показује да су

⁷⁰⁴ Видети: http://ujmagyargardamozgalom.com/a_doni_h_s_kre_eml_kezt_nk_0 (18.04.2018.).

⁷⁰⁵ Видети: http://ujmagyargardamozgalom.com/kenderesi_megeml_kez_s (18.04.2018.).

⁷⁰⁶ Justyna Segeš Frelak, Attila Juhász, Tomáš Jungwirth, Alena Kudzko, Milan Nič, Edit Zgut (eds.), *Migration politics and policies in Central Europe*, Globsec Policy Institute, Bratislava, 2017, p. 15-16.

⁷⁰⁷ Видети: *Kárpát Haza Őrei*, доступно на: <http://www.nski.hu/20160707a-karpat-haza-orei.a.html> (19.04.2018.).

⁷⁰⁸ Adam Fabry, *The Far Right in Hungary*, p. 26, доступно на: https://www.academia.edu/11720487/The_far-right_in_Hungary (19.04.2018.).

мађарски екстремисти последњих година значајно проширили своје деловање и ван матице, пре свега у Републици Србији⁷⁰⁹ и Румунији (Трансилванији).⁷¹⁰

Када су у питању прекограничне сепаратистичке активности, најзначајнија мађарска организација ове оријентације је радикално десничарска политичко-идеолошка формација под називом Омладински покрет „64 Жупаније” (*Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom*). Организација је основана 2001. године у Сегедину, а њен председник од оснивања до 2013. године био је Ласло Тороцкаи, који је напустио функцију у покрету када је изабран за градоначелника Ашотхалома, места у близини границе Мађарске и Републике Србије.⁷¹¹ Убрзо по оснивању „64 Жупаније” су се етаблирале на мађарској ултрадесничарској сцени као носиоци савременог ревизионистичког покрета у овој земљи, и то кроз активну пропагандну активност усмерену на подизање свести у мађарском друштву о неопходности ревизије Тријанонског мировног уговора. Поред примарних сепаратистичких активности, покрет је окарактерисан и као расистички, антисемитски и анти-ромски настројен, а активности његових припадника су регистроване у Републици Србији, Румунији и Словачкој.

Ова национално-радикална омладинска организација је добила назив у знак сећања на 64 Жупаније, које су се налазиле у саставу Угарске након Аустроугарске нагодбе из 1867. године. Поновно уједињење ових жупанија под мађарском управом (без укључивања хрватских територија, због блиских веза које руководство гаји са хрватским екстремистима), односно успостављање предтријанонске Угарске, представља примарни идеолошко-политички циљ покрета. Стога ова организација од оснивања редовно организује комеморативне скупове на годишњицу потписивања Тријанонског мировног уговора, те кроз серију едукативних курсева у вези националне историје и националистичких фестивала окупља све више и више младих присталица. Омладински покрет „64 Жупаније” одржава присне везе са другим екстремистичким организацијама,

⁷⁰⁹ Athena Institute, *Successful Network Building in Serbia by Hungarian Extremists*, Budapest, 2014, доступно на: <http://www.athenaintezet.hu/en/news/read/268> (19.04.2018.).

⁷¹⁰ Athena Institute, *Hungarian Extremist Structures in Romania*, Budapest, 2014, доступно на: <http://www.athenaintezet.hu/en/news/read/266> (19.04.2018.).

⁷¹¹ Тороцкаи је од 2013. године доживотни почасни председник Омладинског покрета „64 Жупаније”.

пре свих са „Одметничком армијом”⁷¹², и то углавном у вези активности на плану борбе против илегалних миграната. Исто тако, убрзо по ступању Јобика на политичку позорницу Мађарске, Омладински покрет „64 Жупаније” јавно је подржао њихову политику и до данас ове две радикалне групације државају присне везе. С тим у вези, Тороцкаи је последњих година у значајној мери близак Јобиковом партијском лидеру Габору Вону, који му је чак нудио заменичко место у Јобику⁷¹³, док је Тороцкаијев наследник на месту лидера покрета „64 Жупаније” Ђерђ Ђула Зађва, посланик у националном парламенту као члан Јобика.

Један од најконтроверзнијих догађаја инспирисаних великомађарском сепаратистичком политиком је стварање и каснија пројекција филма „Тријанон” који је 2005. године у Будимпешти режирао Габор Колтаи. У Републици Србији је овај филм исте године приказан у Суботици, а организацију пројекције „Тријанон”-а на себе је преузео Омладински покрет „64 Жупаније”.⁷¹⁴ Убрзо након пројекције овог филма изразито ревизионистичког и етноцентричног садржаја, деловање „64 Жупаније” забрањено је на територији Р Србије, док је њеном лидеру Ласлу Тороцкаију забрањен улаз у земљу на десет година. Емитовање филма је забрањено од стране Владе Републике Мађарске, док је исто учињено и у Румунији, где је илегална дистрибуција филма наишла на огромну осуду јавности, нарочито од стране румунских националистичких организација. Илегалне сепаратистичке активности „64 Жупаније” у Румунији нису обустањене ни у наредним годинама, с обзиром да је покрет анимирао изван број трансилванијских Мађара, тако да данас имају активисте у укупно 14 румунских градова, са око 350 активних чланова.⁷¹⁵

У вези мађарских сепаратистичких активности у Румунији, где је мађарско културно-историјско наслеђе изузетно јако, важно је истаћи да је једна од

⁷¹² Видети: Athena Institute, *Hate Groups Map / Sixty-Four Counties Youth Movement*, доступно на: <http://athenainstitute.eu/en/map/olvas/55> (20.04.2018.).

⁷¹³ Hungarian Spectrum, *Jobbik's Checkered Past and Present*, Доступно на: <http://hungarianspectrum.org/tag/sixty-four-counties/> (26.04.2018.).

⁷¹⁴ Јован Пејин, *Великомађарски каприци*, Екопрес, Зрењанин, 2007, стр. 200-201.

⁷¹⁵ Zoltán Sipos, *Agitation, call to arms, cultural divides –Hungarian nationalism in western Romania*, Atlatzo, 2014, доступно на: <https://english.atlatzo.hu/2014/06/19/agitation-call-to-arms-cultural-divides-atlatzo-hu-investigates-hungarian-nationalism-in-western-romania/> (20.04.2018.).

најупечатљивијих територијалних контроверзи 20. века на европском континенту управо мађарско-румунски конфликт око територије Трансилваније (мађарски Ердељ). Етнички Мађари у овој регији себе називају „Секелји”, а припадници ове етничке скупине мистериозног порекла себе често сматрају потомцима хунског племена које је предводио Атилиин најмлађи син Чаба, а који је остао на овом простору након што су се Хуни повукли из Паноније након Атилине смрти.⁷¹⁶ Подручје Трансилваније Мађари називају Ердељ, према мађарској речи *erdő*, што значи „шума”, док Румуни исти крај називају *Transylvania*, што на латинском значи „земља иза шума”, али и *Ardeal*, под мађарским утицајем. У румунској историографији, Трансилванија је румунска територија још из времена римских колониста који се сматрају праочевима румунске нације, док мађарска страна перципира Ердељ као бастион мађарског отпора током османске окупације Карпатског басена. Међутим, након слома угарске државе услед пораза на Мохачу 1526. године, Трансилванија је егзистирала као релативно независна територија под турским сизеренством. Турска освајања су, према мађарским историчарима националистичке оријентације⁷¹⁷, директно утицала на значајно смањење мађарског живља у Панонији, што је отворило врата за многе немађарске народе, првенствено Румуне, који су се током векова турског присуства и након њиховог повлачења проширили „земљама круне Светог Иштвана”. Према таквим наводима, депопулација Паноније за време Османлија оставила је трајни утицај на етничкој прекомпозицији ове регије, од чега се мађарски народ никада до краја није опоравио, те због тога изгубио претпостављени етнички примат који је до тада имао. Хорти је у својим мемоарима записао да је мађарски народ живео на том простору од давнина, али да је „преплављен румунским пастирима и земљорадницима”, те да су на тај начин Румуни нарушили етничку монолитност мађарског народа на том простору.⁷¹⁸

⁷¹⁶ Carlile Aylmer Macartney, *Hungary and her Successors: the Treaty of Trianon and its Consequences, 1919-1937*, Oxford University Press, New York, 1937, p. 255.

⁷¹⁷ Видети: Gyula Zathureczky, *Transylvania: Citadel of the West* Danubian Press Inc., Astor Florida, 1965.; Anne Fay Sanborn, Géza Wass de Czege, *Transylvania and the Hungarian-Rumanian Problem*, Danubian Press Inc., Astor Florida, 1979. и Admiral Nicholas Horthy, *Memoirs* (Annotated by Andrew L. Simon), Simon Publications, Safety Harbor, 2000.

⁷¹⁸ Admiral Nicholas Horthy, *Memoirs* (Annotated by Andrew L. Simon), Simon Publications, Safety Harbor, 2000, p. 214.

Примарни сепаратистичко-ревизионистички аргумент мађарске стране лежи у чињеници да је Румунија на рачун антикомунистичке интервенције у Мађарској током 1919. године стекла територије које никада до тада нису биле под румунском доминацијом, те да су Французи на Париској мировној конференцији Румунију посматрали на сличан начин као и Чехословачку, па донекле и Краљевину СХС, односно као антинемачки и антибољшевички кордон у Југоисточној Европи. Земље тзв. „Мале Антанте” коју су 1920. године формирале Румунија, Чехословачка и Краљевина СХС под француским патронатом биле су главна брана против мађарског ревизионизма, с обзиром да су ове три земље у највећој мери уоквиравале границе нове мађарске државе. Додатну аргументацију мађарски ревизионисти поткрепљују тврдњом да су се управо земље „Мале Антанте” показале slabим пред озбиљним политичким изазовима у годинама пре, али и за време Другог светског рата када су распарчане под налетом Трећег рајха. Коначно, земље настале на темељима Аустроугарске, попут Чехословачке и Југославије, нестале су након слома Совјетског Савеза, где су се националне особености показале као примарни фактор у процесима нестанка ових државних заједница, што је по мађарским ревизионистима главни показатељ да Париска мировна конференција није положила тест времена.⁷¹⁹

Током хладноратовске поделе, румунске власти су значајан део Мађара – „Секелја” присилно преселили широм Трансилваније, како би спречили јаче мађарско етничко груписање, а Чаушеску је укинуо „Мађарску аутономну област” формирану након Другог светског рата, а која је обухватала три административна округа – Харгиту, Ковасну и Муреш. Исто тако, значајан део мађарског народа настањеног у Румунији илегално се иселавао из ове земље за време Чаушескуовог режима, и то не само у матичну Мађарску, већ и у развијене западноевропске и прекоморске земље. Додатни проблем за мађарски сепаратизам у Румунији представља и чињеница да је Трансилванија етнички врло хетерогена, те да су према граници са Мађарском углавном настањени Румуни, а не припадници мађарске националне мањине, што је резултат румунске државне политике вођене за време комунизма са циљем да се разбије национално мађарско језгро и ближа етничка хомогенизација трансилванијских Мађара.

⁷¹⁹ Dezso Bartha, *Trianon And The Predestination Of Hungarian Politics: A Historiography Of Hungarian Revisionism, 1918-1944*, Masters Thesis, University of Central Florida, 2006, p. 69-70.

Данас у Румунији живи око милион и двеста хиљада Мађара (преко 6% од укупног броја становника у Румунији), што ову популацију чини једном од „највећих мањинских заједница у Европи”.⁷²⁰ Мађарска национална заједница има своје политичке представнике на локалном и државном нивоу, а најреспектабилније политичке партије су Демократски савез Мађара у Румунији (*Romániai Magyar Demokrata Szövetség*), који своје представнике имају како у румунском, тако и у Европском парламенту, затим Мађарска народна партија Трансилваније (*Erdélyi Magyar Néppárt*) и Мађарска грађанска партија (*Magyar Polgári Párt*).

Међутим, поред демократских репрезентата румунских Мађара, нимало безначајан је и корпус мађарских ултранационалистичко-сепаратистичких организација, које у полу легалном статусу егзистирају на подручју Трансилваније и стални су извор безбедносних претњи за читаву Румунију. Поред поменутог Омладинског покрета „64 Жупаније”, у Трансилванији је регистровано присуство огранка Јобика, али и тзв. „Секелске гарде” (*Székel Gárda*), полумилитантне, расистичко-ксенофобне организације чији су припадници претходних година у више наврата процесуирани од стране румунских правосудних органа. „Секелску гарду”, која у потпуности подсећа на „Нову мађарску гарду”, предводи Микола Белат, мађарски држављанин којем је 2014. године од стране румунског Врховног суда забрањен улазак у земљу у трајању од пет година.⁷²¹ Све ове организације се, поред упадљиве нео-нацистичке, антисемитске реторике, залажу за пуну аутономију „Секелских Мађара” и тесно повезивање мађарске националне мањине са матичном државом. Све оне редом не признају тријанонске границе, тако да се иза серије демонстрација које су последњих година све учесталије, како на територијама које су настањене мађарском националном мањином, тако и у престоници Букурешту⁷²², крије класична ревизионистичко-сепаратистичка стратегија.

⁷²⁰ Ричард Џ. Кремптон, Балкан после Другог светског рата, Clío, Београд, 2003, стр. 256.

⁷²¹ Видети на: <https://444.hu/2014/04/15/hivatalosan-nem-kivant-szemely-lett-romaniaban-az-uj-magyar-garda-egyik-es-a-jobbik-ket-tagja> (28.04.2018.).

⁷²² Последњи масовни протест мађарске националне мањине у Румунији реализован је средином марта 2018. године у Букурешту.

Проширење мађарске аутономије унутар руминске државе претходних година подржали су и званичници из Будимпеште. Почетком 2013. године Амбасадор Мађарске у Букурешту Оскар Фузеш изјавио је да Мађарска подржава територијалну и етничку аутономију Мађара у Трансилванији „ако је то њихов захтев”, те подржао иницијативу да се промени први члан румунског Устава како би румунска држава постала „вишенационална”, а не „национална” као до сада.⁷²³ Након што се значајан део румунске јавности отворено успротивио оваквим отвореним мешањем у унутрашње ствари Румуније, Фузеш је прокоментарисао да само „поступа према инструкцијама добијеним од свог министарства”.⁷²⁴

Слична ситуација са Мађарском мањином је и у Словачкој Републици, која је некада у потпуности потпадала под власт Угарске. Још током Великог рата, чешки националиста и каснији председник Чехословачке у два мандата Едвард Бенеш, изнео је тезу по којој су Чеси и Словаци два дела истог народа, те том приликом истакао да су Мађари директно утицали на слом Моравске краљевине, средњевековне заједничке државе Чеха и Словака.⁷²⁵ Бенеш је сматрао да ће креирање Чехословачке државне заједнице онемогућити немачко ширење на исток, те да ће новоформирана држава у срцу Европе адекватно спречити будуће мегаломанске државне пројекте, што је подржано од стране Француске на послератној мировној конференцији у Паризу. Касније је у својим ратним мемоарима Бенеш навео да је Велики рат решио проблем националних мањина у Источној и Централној Европи⁷²⁶, односно да су у том сукобу тријумфовале демократске вредности над диктатуром.

Мађарске везе са Чехословачком, поготово са Словачком након распуштања Чехословачке, изазивају дубоке емоционалне реакције код одређеног дела становништва. Наиме, главни град Словачке Републике Братислава (мађарски *Pozsony*) је била главни град Угарске краљевине током османске окупације и поделе земље, а према попису

⁷²³ Милан Петровић, *Румунско-мађарски рат заставама*, Политика, 08.02.2013. године.

⁷²⁴ Ибид.

⁷²⁵ Видети: Edvard Beneš, *Bohemia's Case for Independence*, Andesite Press, New York, 2015.

⁷²⁶ Eduard Beneš, *My War Memoirs*, Houghton Mifflin Company, Boston and New York, 1928, p. 496-498.

становништва 1910. године у овом граду је живело 146,753 Мађара, 39,488 Немаца и само 18,282 Словака.⁷²⁷ Када је у питању Јужна Словачка (која се у мађарским великодржавним круговима и даље назива *Felvidék* – Горња Мађарска или Горње земље), након изласка из Мађарске па до данас очувала је своју етничку структуру. Наиме, у данашњој Јужној Словачкој (око 50 километара северно од границе са Мађарском, на површини од око 9.000 км²) остала је сконцентрисана мађарска национална мањина, и то читавом дужином границе са Мађарском, која износи око 550 километара. Мађарска национална мањина броји око пола милиона припадника, што представља око 10 % укупне популације Словачке, те данас чини убедљиво најбројнију мањинску заједницу у овој земљи.

Због чињенице да је од свих територија које су мета мађарског сепаратизма једино Словачка у потпуности била део сентитшванске Угарске, мађарско-словачке односе традиционално карактеришу појачане тензије. Напетост у односима ове две земље била је највећа током деведесетих година прошлог века, када је у Словачкој на власти био националистички оријентисани политичар Владимир Мечијар. За време његових председничких и премијерских мандата усвојена су поједина законска решења која су од стране мађарског мањинског националног колектива перципирана као дискриминаторска. Серија демонстрација против спорних законских аката биле су озбиљна претња за регионалну безбедност, јер је против мађарских демонстраната неретко употребљавана прекомерна сила, што је редовно наилазило на оштру осуду Будимпеште. У том периоду се националистичка Словачка народна странка отворено залагала за искључење мађарских политичких партија из политичког живота Словачке, сматрајући да су мађарски политички репрезенти, а не припадници мађарске националне мањине, главни генератор кризе у словачко-мађарским односима. Такође, дугогодишњи и још увек актуелни словачки премијер Роберт Фицо изјавио је да је највећи непријатељ у нормализацији добросуседских словачко-мађарских односа Пал Чаки, лидер мађарске националне мањине у Словачкој и челник Странке мађарске заједнице, који је био дугогодишњи посланик у

⁷²⁷ Charles Wojatsek, *From Trianon to the First Vienna Arbitral Award: The Hungarian Minority in the First Czechoslovak Republic, 1918-1938*, Institute of Comparative Civilizations, Montreal, 1980, p. 25.

националној скуштини, али и заменик премијера Словачке задуженог за евроинтеграције.⁷²⁸

Додатну затегнутост у односима, што је био нови замах за мађарске националистичко-сепаратистичке организације, донео је словачки Закон о језику из 2009. године, који је елиминисао све мањинске јейке из словачке јавне сфере, инсистирајући на обавезном истицању словачког језика, додуше као паралелног, у свим комуникацијама чак и између припадника мањинских заједница у овој земљи.⁷²⁹ Мађарске организације и културна друштва на југу Словачке оштро су се противиле овим монолингвалним законским изменама, а можда најгласнији противници овог закона биле су организације под називом „Мађарско-америчка коалиција” и „Америчко-мађарска федерација”, мађарске националистичке организације које егзистирају у САД.

Иначе, Мађарско-америчка коалиција је основана у Вашингтону 1991. године са циљем промоције и јачања мађарских веза са САД, а статутом организације као основни циљ превиђена је промоција и уважавање мађарске културе у свету, али и „заштита и очување људских и мањинских права и културно наслеђе Мађара широм света”.⁷³⁰ У ту сврху, ова организација је последњих година често издавала саопштења за јавност у којима је апострофирала неравноправан положаја мађарских мањинских заједница у земљама Југоисточне Европе, нарочито у Словачкој Републици и Републици Србији. С тим у вези, мађарска заједница је дуже од века институционално повезана на америчком континенту, с обзиром да је Америчко-мађарска федерација (*Amerikai Magyar Szövetség – AMSZ*) основана у Кливленду још 1906. године. Ова организација је од Великог рата до данас остала највећи противник примене Тријанонског мировног споразума, те као основну

⁷²⁸ Judit Hamberger, *On the Causes of the Tense Slovak-Hungarian Relations*, Foreign Policy Review, Institute for Foreign Affairs and Trade, Vol 11, Budapest, 2008, p. 57.

⁷²⁹ Видети: *Act of the National Council of the Slovak Republic on the State Language of the Slovak Republic*, revised Act of the National Council of the Slovak Republic Act No 318/2009, Bratislava, 2009.

⁷³⁰ Hungarian American Coalition, *Articles of Incorporation*, Washington DC, 20th August 1991, article 2 and 5.

мисију поставила „утицање на политику у САД како би се расветлило неправедно раздвајање Мађарске у Тријанону са циљем реунификације”.⁷³¹

Међунационалне тензије јавиле су се у Словачкој Републици и током 2010. године, приликом усвајања измена словачког Закона о држављанству. Амандмани на постојећи закон уследили су након спорног Закона о држављанству који је Мађарска усвојила исте године, и чија је примена претила да за кратко време велики број словачких држављана мађарске националности на релативно лак начин стекне држављанство суседне Мађарске. Стога су измене у словачком Закону о држављанству предвиделе одузимање држављанства за оне словачке држављане код којих је извесно добијање, или су већ добили неко друго држављанство⁷³², примарно се руководећи одредбама претходно измењеног мађарског Закона. Евидентно је да и прве деценије 21. века карактеришу појачане тензије, махом условљене чињеницом да се Словачка Република брине за сопствену територијалну целовитост, док се мађарска мањина прибојава појачане словачке асимилаторске политике.

Када су у питању мађарске великодржавне претензије према Украјини, оне се не могу посматрати одвојено од кризе и оружаних сукоба који последњих година погађају ову земљу. С тим у вези, званична Будимпешта заузела је неутрално држање у вези Украјинске кризе од самог њеног почетка, док је мађарско Министарство спољних послова у више наврата изразило забринутост због кризе у Украјини и чврсто подржало украјински суверенитет и територијални интегритет, али је исто тако, од украјинске стране тражила гаранције о заштити мађарске мањине у Закарпатју. Иначе, Закарпатје је планинска регија која се налази на крајњем југозападу Украјине према Мађарској, а у њој живи око 150 000 припадника мађарске националне мањине, који због специфичних историјских и етничких околности никада нису асимиловани, нити у потпуности инкорпорирани у правни систем Украјине.⁷³³

⁷³¹ Видети: *About the American Hungarian Federation*, доступно на: <http://www.americanhungarianfederation.org/about.htm> (27.04.2018.).

⁷³² International Organization for Migration (IOM), *Loss of Slovak Citizenship*, доступно на: <https://www.mic.iom.sk/en/citizenship/loss-of-slovak-citizenship.html> (28.04.2018.).

⁷³³ Милован Трбојевић, Зоран Малбашић, *Безбедносно-обавештајни систем Мађарске и актуелни безбедносни изазови*, Национална безбедност, Београд, година 3, број 4/2016, стр. 83-84.

Захтеви за ширу аутономију Закарпатја датирају још из периода распада СССР-а, када су се на референдуму одржаном 01.12.1991. године становници ове регије у великом проценту (81,4%) позитивно изјаснили о формирању мађарског изборног округа са широком аутономијом.⁷³⁴ Референдум је одржан истога дана када и референдум након којег је Украјина стекла независност, али до формирања аутономне области у спорној области није дошло у годинама које су уследиле. Заједно са русинском мањином у Украјини, мађарска национална заједница у Закарпатју годинама уназад настоји да реализује план о формирању тзв. „Регионалне мађарско-русинске закарпатске конфедерације”, а у регионалном гласилу под називом „Трибуна” које излази у Закарпатју, током 2013. године је објављен и детаљан план за успостављање ове мађарско-русинске аутономије. За овај план је истакуто да је у складу са регионалном политиком коју заступа ЕУ, где би Закарпатје представљало „мост” између Украјине и Мађарске, Украјине и НАТО и Украјине и ЕУ, са потенцијалом да постане мотор развоја читавог региона. Мађарски премијер Виктор Орбан је у више наврата апеловао на украјинске власти како би адекватно поштовале мањинска права мађарске националне мањине у Закарпатју, те да се држављанима Украјине мађарског порекла омогући лакше стицање двојног држављанства, у складу са актуелним мађарским Законом о држављанству. С обзиром да украјинске власти до сада нису правиле проблем по питању двојног држављанства, у првих пет година по ступању на снагу мађарског Закона о држављанству око 70 000 држављана Украјине стекло је и држављанство Мађарске.⁷³⁵

Са избијањем оружаних сукоба у Украјини почетком 2014. године, званична Мађарска је зарад јачања сопствене регионалне позиције исказала нескривено интересовање за безбедносну ситуацију у свом источном суседству, а поменуте активности се у одређеном сегменту могу окарактерисати као сепаратистичко-експанзионистичке. Тако је координатор мађарских служби безбедности Јанош Лазар на седници парламентарног одбора за националну безбедност 23. јуна 2015. године, а и у каснијем излагању пред националним парламентом, изнео да су припадници главне мађарске

⁷³⁴ Видети: Tõnu Kalvet, *Hungary's choices during the Ukraine crisis and the reasons behind them*, Maaailma Vaade, No 24, доступно на: <http://www.maailmavaade.ee/nr24-en/hungary-s-choices-during-the-ukraine-crisis-and-the-reasons-behind-them> (27.04.2018).

⁷³⁵ Andrzej Sadecki, *Hungary's stance on the Ukrainian-Russian conflict*, Centre for Eastern Studies (Ośrodek Studiów Wschodnich-OSW), Warszawa, 2014, p. 2.

безбедносне службе под називом Информативна канцеларија (*Információs Hivatal – IH*) присутни на територији Закарпатја, а све у циљу „личне, егзистенцијалне и правне заштите Мађара који живе у Закарпатју”.⁷³⁶ Лазар је у свом обраћању пред парламентом изнео да је свестан чињенице да се Кијев оштро противи оваквим активностима мађарских служби безбедности, али да Мађарска због цикличних криза у окружењу мора активно да се бави својим сународницима у читавом Карпатском басену. Такође, на подручју Украјине у јеку сукоба деловала је паравојна формација „Легија Светог Иштвана”⁷³⁷ коју су махом чинили мађарски националисти, али и припадници мађарске националне мањине који живе у Украјини. С тим у вези, „Јобик” је нарочито искористио проблеме са мађарском мањином у Украјини за сопствену политичку промоцију, чији су челници у више наврата захтевали територијалну аутономију за украјинске Мађаре, а од Владе Мађарске јасно захтевали да поступају у националном интересу, а не у интересу НАТО и ЕУ.⁷³⁸ Појачани активизам мађарских националиста убрзо је изазвао реакцију супротне стране, с обзиром да су украјински националисти у јеку украјинске кризе у више наврата оштетили споменике мађарске националне мањине у Закарпатју, о чему је „Америчко-мађарска федерација” у упознавала међународну јавност.⁷³⁹ Напета ситуација у региону Закарпатја сигурно ће потрајати у наредним годинама, а званичници у Будимпешти и Кијеву су до сада мало тога учинили да се међунационалне тензије смање. Безбедносна ситуација у мултинационалом Закарпатју зависиће од исхода украјинског конфликта, где је фокус примарно на дешавањима на истоку земље, али су потенцијална жаришта нових сукоба и те како и на супротној страни Украјине.

Мађарски сепаратистички покрети егзистирају и иза јужних граница земље, али са променљивим успехом. Историјски гледано, мађарске територијалне претензије ка територији данашње Републике Хрватске нису биле директно изражене претходних сто

⁷³⁶ *Jegyzőkönyv az Országgyűlés Nemzetbiztonsági bizottságának 2015. június 23-án* (Protokol parlamentarnog odbora za nacionalnu bezbednost Mađarske, Budimpešta, 23. jun 2015. godine), p. 7-8.

⁷³⁷ *Meet Russia's New "International Brigades"*, доступно на: <https://20committee.com/2014/07/03/meet-russias-new-international-brigades/> (03.05.2018.).

⁷³⁸ *CEE Identity, Ukraine Crisis and the Hungarian National Interests*, EUROPEUM Institute for European Policy, видети на: <http://www.ceeidentity.eu/news/ukraine-crisis#> (03.05.2018.).

⁷³⁹ Видети: http://www.americanhungarianfederation.org/news_transcarpathia_ukraine3.html (03.05.2018.).

година, махом захваљујући чињеници да су мађарско-хрватски државно-правни односи били регулисани посебном нагодбом која је јасно поделила надлежности ових политичких субјеката још у време Аустроугарске нагодбе. У том контексту, мађарска и хрватска радикална десница данас блиско сарађује, а претходних година су припадници екстремистичких групација, попут Омладинског покрета „64 Жупаније”, „Јобика” и „Хрватске чисте странке права – ХЧСП” редовно организовали комеморативне скупове у местима у Републици Хрватској са мешовитим хрватско-мађарским становништвом. Тако се последњих година традиционално организује заједнички „марш” припадника ових мађарских и хрватских екстремистичких организација у местима Корођ и Ласлово надомак Вуковара у Републици Хрватској⁷⁴⁰, што симболише заједништво ова два народа, који су, поред несугласица на економском нивоу претходних година (размирице на релацији хрватских и мађарских нафтних гиганата INA и MOL), за сада блиско повезани углавном на нивоу радикалне деснице. Данас у Републици Хрватској живи око 14.000 становника мађарске националности што чини занемарљивих 0.33% у укупној популацији.⁷⁴¹

Међутим, другачија је ситуација са Банатом и Бачком, територијалним целинама у Војводини које су након Великог рата присаједињене Србији, а у којој и данас пребива значајна мађарска заједница. Према последњем попису становништва у Републици Србији 2011. године, у овој држави живи 253.899 Мађара, што чини 3.53% укупне популације.⁷⁴² Поред поменутих инцидената условљених деловањем Омладинског покрета „64 Жупаније”, мултинационална Војводина је уздрмана крајем 2009. године, када је у Суботици формиран „Покрет мађарске наде – ПМН” (*Magyar Remény Mozgalom – MRM*). Ова политичка странка настала је из партије под називом „Мађарска коалиција”, која је у Суботици основана неколико месеци раније, и чији је председник Ласло Балинт у представљању странке изјавио да ће се залагати за „потпуну аутономију Војводине и увођење цивилне полиције у местима где су Мађари већинско становништво, као и тамо

⁷⁴⁰ *HČSP i Jobbik u Laslovu: Za novo savezništvo Hrvata i Mađara*, доступно на: <http://hcspl.hr/hcsp-i-jobbik-u-laslovu-za-novo-saveznistvo-hrvata-i-madara/> (03.05.2018.).

⁷⁴¹ Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, *Stanovništvo prema narodnosti i vjeri*, popis iz 2011. godine, доступно на: https://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_12/H01_01_12.html (04.05.2018.).

⁷⁴² Републички завод за статистику Републике Србије, *Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. у Републици Србији-Становништво; Национална припадност-подаци по градовима и општинама*, Београд, 2012, стр. 14.

где им је сигурност угрожена”.⁷⁴³ У програму „Покрета мађарске наде”, коју је од оснивања такође водио Ласло Балинт, наводи се да је циљ странке да:

- „ – учествује у политичком заступању и представљању интереса Мађара у Србији,
- сваки Мађар из Србије на лакши начин добије мађарско држављанство,
- јача везе између разних група Мађара, негује национално заједништво,
- хомогенизује мађарски корпус, доприноси повећању снаге заједништва националне мањине Мађара у Србији и целе мађарске нације, а поред тога проширује и контакте Мађара са оним народима са којима заједно живе,
- инсистира на поврату имовине, и
- да се залаже за рехабилитацију и обештећење од државе свих оних лица која су за време диктатуре обесправљена, односно бесправно осуђена, а у случају њихових наследника да се то оствари највише до трећег колена”.⁷⁴⁴

Од оснивања, ПМН су пратиле бројне контроверзе. Током фебруара 2012. године странка је реализовала своју намеру да формира добровољне страже коју су чинили припадници ове идеолошко-политичке групације⁷⁴⁵, а које су убрзо расформиране услед великог незадовољства шире јавности у АП Војводини. Након тога, ПМН отворено је подржао иницијативу неколико аутономашких политичких фракција у АП Војводини за формирање „Савезне Републике Србије” коју би чиниле Република Србија и Република Војводина, а која је на Четвртој војвођанској конвенцији одржаној у Новом Саду 01. априла 2012. године формулисана кроз „Декларацију о основама демократског уједињења Војводине и Србије”.⁷⁴⁶ Иницијатива за формирањем тзв. „стража” по узору на сличне

⁷⁴³ Видети: <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/67672/madjarska-koalicija-za-potpunu-autonomiju.html> (04.05.2018.).

⁷⁴⁴ Покрет мађарске наде, *ПРОГРАМ*, 31. децембар 2009. године, Суботица, стр. 1-2.

⁷⁴⁵ Видети: http://www.rtv.rs/sr_lat/vojvodina/pokret-madjarske-nade-za-republiku-vojvodinu_309882.html (04.05.2018.).

⁷⁴⁶ Четврта војвођанска конвенција, *ДЕКЛАРАЦИЈА о основама демократског уједињења Војводине и Србије*, 01.04.2012. године, Нови Сад.

паравојне формације „Јобика” у Мађарској, а које би патролирале у областима са повећаном стопом криминала у АП Војводини је у још неколико наврата покретана од стране ПМН, што је готово редовно наилазило на широку осуду јавности, али и контрамере српских десничарских идеолошких групација, и тако у значајној мери нарушило безбедносну ситуацију у северној српској покрајини.

Од слома комунизма, права етничких Мађара у земљама окружења била су честа тема у јавним и политичким расправама и знатно су утицала на формирање билатералних суседских односа у Југоисточној Европи. Чињеница да су припадници мађарске националне заједнице у свим државама окружења формирали одређене облике политичко-идеолошких формација које се залажу за проширење права сопственог народа, али и испољавају отворене територијалне претензије, утицала је на формирање својеврсне етничке безбедносне дилеме у односима мађарске националне мањине у земљама окружења и њихових домаћина. Наиме, део мађарске националне заједнице која вековима живи на одређеном простору, а који је последњих сто година у значајном делу „одвојен” од матице, настоји да реafirмише сопствени идентитет из страха од националне, па и егзистенцијалне угрожености, а овај идентитет је додатно оптерећен неадекватним политикама секуритизације и асимилације од стране држава домаћина.⁷⁴⁷ Овакав тренд у понашању мађарских националних заједница у земљама мађарског окружења, уз адекватну подршку власти у Будимпешти која је је последњих неколико деценија учинила много на редефинисању националног идентитета и ближег повезивања Мађара дијаспоре са матицом, могла би да изазове пренаглашену реакцију одређеног дела јавности у земљама домаћинима, нарочито међу припадницима радикално десничарских група, што би у перспективи могло да иницира нови сукоб у Југоисточној Европи, регији која је и превише оптерећена конфликтним наслеђем.

⁷⁴⁷ Зоран Малбашић, *Перспективе радикалне деснице у Европи*, Национална безбедност, Београд, Година 4, број 6/2017, стр 16-17.

6. Практичне импликације резултата истраживања и закључна разматрања

Почев од последње деценије прошлог века, свет је постао изузетно међузавистан, како на економском, тако и на политичком, па и културном нивоу, углавном захваљујући транснационалним организацијама политичког и економског карактера. С друге стране, политичко насиље узроковано етничким нетрпељивостима и сепаратистичким претензијама попримило је готово епидемијске размере, узрокујући наднационалну политичку нестабилност и поновно успостављање глобалне трке у наоружању, овог пута са повећаним бројем актера, без ексклузивитета у наоружању које је било карактеристично за период Хладног рата. У исто време, економске неједнакости су се знатно повећале, а евидентно је да је такав тренд актуелан и данас, што доводи до ситуације у којој етничке, религијске и идеолошке разлике у знатној мери утичу на нестабилност бројних држава. Стога је једна од основних карактеристика првих „постхладноратовских” деценија етничка диференцијација и њихова неједнакост, али и мешање страних држава у унутрашња питања суседа, што су основни предуслови за појаву сепаратистичких активности и политичког насиља које оне са собом носе.

Сепаратизам, који представља тежњу да се један део територије издвоји из шире целине те тако формира сопствени ентитет, или се припоји другом на основу претпостављеног етничког сродства, најдиректнији је и најопаснији начин на који етничке везе могу да утичу на потенцијалне конфликти. Сепаратизам доприноси етничкој и политичкој поларизацији, и то у свим посматраним државама, како оним које су угрожене потенцијалним одвајањем сопствене територије, тако и оним које евентуално настоје да припоје делове суседних земаља. Сепаратистички конфликти, односно акти политичког насиља мотивисани етничким разликама стога имају већи насилни потенцијал од идеолошких конфликата, најпре из разлога што се етнички сродници неретко идеализовано доживљавају као чланови шире породице, што укључује интензивнија осећања блискости, али и осећај егзистенцијалне претње од стране друге етничке групе, тако да се тежи облици политичког насиља (политичко убиство, рат и сл) доживљавају као релативно оправдано средство борбе.

Сепаратизам такође може бити и једна од компоненти етничког идентитета, који као доминантан и пожељан облик од многих идентитета, повезује индивидуе и групе кроз

неговање сећања на заједничку прошлост и очекивања заједничке будућности. Етничке везе могу бити толико јаке да током времена стварају, или дуготрајно одржавају, потребу да се жртвују индивидуални и групни интереси, па чак и животи, за добробит читавог народа. Када се томе дода комплексна политичка, социолошка и културолошка динамика Југоисточне Европе, долази се до формуле у којој сепаратизам може да заузима централно место.

Етнички непотизам, као протежирање права одређене етничке групе, односно преференцијализација једног етноса у односу на друге етничке групе који деле исти животни простор, државну територију или област, је тренд који је и даље присутан у свету, а етничка фаворизација није искорењена ни у региону који је предмет нашег истраживања. С тим у вези, етничка политичка мобилизација инспирисана сепаратистичким аспирацијама јавља се у готово свим друштвима, како оним демократским, тако и у ауторитарним системима, а такође је појава која је регистрована и у унитарним државама и федерацијама, у републикама и монархијама. Стога, не може се говорити о „пожељном” облику државног уређења који би у потпуности елиминисао етничке напетости и политичко насиље узроковано сепаратистичким тенденцијама.

У вези са тим, сама сецесија и евентуални каснији поступак инкорпорације отцепљене територије у матичну државу ретко када ствара хомогену, стабилну државу сукцесора, а такође не редукује конфликт, насиље и репресију према етничким мањинама које су се након успешне сепаратистичке акције нашле са друге стране границе. Расправа о сепаратистичким настојањима и незадовољствима која она генеришу сугеришу да мобилизација за отцепљење и касније припајање матичној држави неизоставно дестабилизује и производи негативне последице како за већинске тако и за мањинске групе, та повећава могућност прибегавања насиљу од стране свих страна у сукобу. Сепаратизам и експанзионизам далеко су од идеалног начина за исправљање граница, јер не постоје истински правична раздвајања међу држава и народима којима ће вечно бити задовољне све стране које су због тих граница углавном и биле у конфликту.

Сепаратизам којим смо се бавили у овом истраживању уско је повезан са политиком државне експанзије, те смо га зато анализирали као комплексну стратегију, кроз активности групе која тежи сепарацији, али и кроз активности матичне државе која се нада

територијалним бенефитима у сепаратистичком конфликту. Такође, сепаратизам се мора посматрати као континуирани процес, а не као пролазна активност одређене владе која је временски орочена или групе која сецесионистичке тежње злоупотребљава зарад унутрашњих размирица и политичког прегруписавања. Овај процес може трајати неколико декада, па чак и векова.

Један од примарних циљева овог истраживања је указивање на чињеницу да се етнички конфликти не могу посматрати само као унутрашње питање једне државе, него као и индикатор за међудржавне размирице, где је сепаратизам један од основних инструмената изазивања сукоба. Исто тако, настојали смо да докажемо да су сецесионистичка настојања субјеката који долазе из редова политичких одлучиоца, али и невладиног сектора, значајан генератор политичког насиља и то како у институционалној, тако и у његовој неинституционалној форми. Такође, сматрамо да је важан допринос ове дисертације указивање на аналитички појам сепаратизма који је ефикасан како на теоријском, тако и на оперативном нивоу. Стога је од изузетне важности било креирање модела сепаратизма чији појмовни оквир чине бројна теоријска становишта и теоријске традиције, са истовременим јаким емпиријским утемељењем. У ту сврху, дат је преглед значајних теоријских основа сепаратизма, утврђене су његове примарне структуралне карактеристике и спорна места, спроведена је адекватна компарација са сродним феноменима, те у односу на њих извршена јасна термилошка дистинкција.

У нашем истраживању примарно смо се бавили утицајем свести о националности на појаву сепаратистичко-експанзионистичких тежњи на одређеној територији, жељом становништва које живи на територији да се припоји матици, као и адекватним одговором матичне државе да припоји спорну територију. Иако сматрамо да и теоријски и методолошки оквир нашег истраживања свакако има мањкавости, настојали смо да сазнања до којих смо дошли, а које се односе на деструктивни потенцијал сепаратистичких идеја у региону, на адекватан начин буду презентована и систематизована у циљу даље теоријске и стручне расправе, те се надамо да ће концептуализација и оперативна дефиниција овог феномена представљати квалитативан искорак у фонду сазнања којима располаже академска и безбедносна заједница на овом пољу.

У креирању хипотетичког оквира, који је био фокусиран на форму и садржај сепаратизма и политичког насиља које овај феномен генерише, настојали смо да на адекватан начин поткрепимо изнете теоријске тврдње, док се на компаративној студији случаја албанског и мађарског сепаратизма указало на континуитет ових идеја и њихово дуго трајање, без обзира на облик државно-политичког уређења и специфичне историјске околности у посматраним државама и њиховом окружењу. На примеру ове две државе дат је јасан преглед како нормативне суштине сепаратизма, тако и његове оперативне стране, која се у последњих век и по манифестовала у више наврата, често са погубним последицама за све народе који живе у Југоисточној Европи.

Показали смо да сепаратизам као доминантна колективна и егалитарна вредност често може бити моћно оружје у рукама режима који је неретко селективан у манипулацији одређеним традицијама, а слом комунизма у посматраним друштвима је свакако омогућио легитимизацију традиционализма, национализма, па и сепаратизма као његовог дела. С тим у вези, три су кључна догађаја, односно историјска процеса која су у највећој мери обликовали и утицали на развој најпре албанског сецесионизма и експанзионизма: повлачење Османског царства са Балканског полуострва (период од 1878. до 1912/1913. године) који је резултирао формирањем независне Албаније; Други светски рат у коме су сецесионистичке албанске претензије дошле до пуног изражаја и који је био период максималне албанске територијалне експанзије, те распад СФР Југославије током 90-их година прошлог века и косовски конфликт који је резултирао једностраним проглашавањем независности јужне српске покрајине током 2008. године.

С друге стране, на мађарски сепаратизам и великодржавну политику је утицало више догађаја из прошлости него на албански, с обзиром да се историја мађарског народа као јединственог политичког ентитета може посматрати у знатно дужем временском периоду. Наиме, мађарска великодржавна идеја највише се везује за мађарску револуцију из 1848. године, затим аустроугарску нагодбу и 1867. године и процес интензивне мађаризације који је уследио до Великог рата, потписивање Тријанонског мировног споразума из 1920. године, али и слом комунизма, који је у Мађарској ослободио потиснути национализам чији експоненти последње три декаде све више у први план истичу неправедно исцртане границе Мађарске. Оно што је заједничка референтна тачка и за албански и за мађарски

политички дискурс јесте идеја о „Великој Албанији” и „Великој Мађарској”, како код да се ова политичка мантра назива: „Природна Албанија”, „Етничка Албанија”, „земље круне Светог Иштвана”, *Hungaria* и сл.

Оно што разликује ове нациоцентричне идеологије окупљене око идеје сепаратизма у обе посматране државе јесте манифестација различитих врста политичког насиља. Услед недостатка адекватних демократских институционалних аранжмана, сепаратизам се у албанском случају манифестује махом у неинституционалним формама политичког насиља, што је у мађарском случају ређи случај, јер се ова појава углавном испољава у институционално легитимнијим формама, управо због знатно већег друштвено-економског развоја, али и пуног чланства у наднационалним институцијама. Манипулација историјским страховима од додатног губљења националног идентитета због територијалног смањивања представља јаку покретачку снагу за легитимизацију сепаратистичких активности. Исто тако, подстицање сецесионистичких тежњи кроз обележавање значајних датума везаних за успостављање граница (дан проглашења независне Албаније, дан потписивања мировног споразума у Тријанону) у колективну свест додатно укорјењују идеју о неопходности територијалне експанзије. Артикулација национализма кроз експанзионистичка настојања успостављају и харизматски ауторитет државног вођства у Албанији и Мађарској, чији су се лидери кроз историју до данас неретко служили стратегијом прекограничне сарадње и повезивања са сународницима у окружењу како би ојачали сопствене унутрашње позиције и придобили ширу базу гласача.

Карактеристика албанске националистичке идеологије је инсистирање на албанској јединствености и специфичности у односу на суседне народе, где се од почетака националног буђења потенцира аутохтони карактер албанског народа, који најдуже борави на простору Балкана и самим тим полаже највеће право на територије настањене сопственим етносом. На посебности и континуираности живота на једном подручју инсистира се од периода „албанског народног препорода”, преко прогласа о албанској независности, режима Енвера Хоџе који је албански спецификум настојао да истакне као оправдање за идеолошка лутања, али и до данашњих дана када се у духу европских интеграција инсистира на античком, преотоманском, али и прехеленском карактеру албанског народа као неодвојивог дела европске цивилизације. Овакав став се протежира

како у албанској историографији, тако и у актуелним ставовима политичког врха, иако су албанци последњи народ на Балкану који је изградио свест о заједничкој припадности, и следствено томе, последњи конституисао независну државу. Посебно је значајно то што албанска историографија период „албанског народног препорода” представља као јединствену политичку снагу униформног идеолошког убеђења, негирајући политичку хетерогеност централних носилаца ове идеје, који су током тог периода заступали идеје широког политичког спектра, од паинсламизма и османског централизма до албанског национализма, сепаратизма и експанзионизма.

Попут албанске, и мађарска сепаратистичко-ревизионистичка националистичка доктрина инсистира на сопственом етничком спецификуму и чињеници да је мађарски народ у „Карпатском басену” вековима карактеристичан по својој културно-политичкој доминацији над суседима, те да кроз ширење идеје о неопходности рестаурације „земаља круне Светог Иштвана” Мађари практично чине својеврсну „услугу” околним народима, штитећи их на тај начин од хегемоније Запада, али и од империјализма са Истока и Југа. Мађарска национална политика и настојање да нација оствари пуни потенцијал искључиво у својим историјским претпостављеним границама довели су ову државу у ситуацију да за нешто више од једног века буде поражена у две револуције (1848/1849. и 1956. године) и два светска рата (1918. и 1945. године). Ипак, савремени мађарски националисти као да грубо занемарују ове чињенице, те и даље настоје да реализују план о сентиштванској Мађарској која би држави вратила стари сјај и међународни углед и која би решила бројне нагомилане, пре свих мањинске проблеме у Централној Европи.

Кроз историју, мађарска аристократија и владајућа класа сматрале су природним присвајање власти на штету народности које су кроз читаво постојање Угарске чиниле натполовичну већину. Свој национализам правдали су позивајући се на историју, често и кривотворену, односно на периоде велике и независне Мађарске која је подјармљивала све суседне народе у Карпатском басену и Панонији. Угњетавање немађарских народа кроз одржавање полуфеудалних односа и неувођење општег права гласа служило је националистичкој владајућој класи приликом одржавања и проширивања сопствене власти, што је континуирано наилазило на опште незадовољство свих народа у Угарској који себе нису сматрали Мађарима.

Мађарска је кроз историју опстајала у различитим друштвено-политичким уређењима, како као самостална држава тако и као део шире федерације, а најдраматичније промене у земљи, као и уосталом на читавом европском континенту, десиле су се у XX веку. У прошли век Мађарска је ушла као равноправни део моћне Хабзбуршке монархије, да би након Великог рата кратко била део неуспелог експеримента у виду Мађарске Совјетске Републике, коју је убрзо сменила Краљевина Мађарска. Крај Другог светског рата донео је нове уставне промене и радикални отклон од претходне политике када је формирана Народна Република Мађарска, која је 1990. године постала Република Мађарска, а која је под тим називом трајала до Устава из 2011. године. У неким декадама отворено пропагирана, у неким пак прикривана или гушена, идеја мађарског ревизионизма опстала је пун век након потписивања Тријанонског споразума. Можда ова идеја није жива у Мађарској као у међуратном периоду, али је присуство ревизионистичко-сепаратистичке политике евидентно у јавном дискурсу и у другој деценији XXI века, што у комбинацији са скретањем са демократског курса земље у перспективи може представљати озбиљан проблем за безбедност читаве Југоисточне Европе.

Слом комунистичког блока је за многе источноевропске државе, па и Мађарску значио и својеврсни „повратак у Европу”, односно победу демократских институција над аутократским режимима. Међутим, институције либералног европског друштва нису могле бити креиране преко ноћи, што је за значајан део мађарског друштва био сигнал за појачавање веза са проблематичном прошлошћу. На примеру Мађарске јасне су мањкавости институционалних механизма ЕУ замишљених са циљем да се не дозволи исклизнуће ка било каквој форми тоталитаризма. Традиција и историјски романтизам и даље имају велики утицај у овој земљи, нарочито у интелектуалним круговима Мађарске, а претпостављено „историјско право” и „историјска неправда” нанета мађарском народу након Тријанона честа је аргументација носилаца ревизионистичких активности у овој земљи.

Идеја о Мађарској која би обухватила све „земље круне Светог Иштвана” треба да остане у прошлости, јер је и сама прошлост свих земаља које чине „Велику Мађарску” у суштини историја јасно одређеног административно-управног подручја које је последњих хиљаду година мењало господаре, начин територијалног и политичког организовања, али

свакако није историја искључиво мађарског етноса, који је читав миленијум делио овај животни простор са припадницима бројних народа различитог порекла, конфесија и идеолошко-политичке оријентације. Прекомпозиција сложеног етничког мозаика у Југоисточној Европи по замисли мађарских сепаратиста неће донети преко потребну стабилност и просперитет, већ би на тај начин читав регион поново био увучен у крвави сукоб који би тешко био превазиђен без укључивања шире међународне заједнице и војних коалиција.

Без обзира на чланство у НАТО и ЕУ, у Мађарској држави, али и значајном делу мађарске дијаспоре, кроз неговање сећања на националне хероје из богате националне историје (Светог Иштвана, Јаноша Хуњадија, Лајоша Кошута, али и Миклоша Хортија) и даље је присутан романтичарски занос о јединственој и комплетној националној држави. Јединствена Мађарска би се могла реализовати како дипломатским средствима и ближим повезивањем са дијаспором, тако и агресивнијим деловањем радикално десничарских организација и националистички оријентисаних политичара кроз институционалне механизме на државном, али и међународном нивоу. С друге стране, албански сепаратизам и експанзионизам је знатно радикалнији, како кроз употребу силе у односима са другим државама који су изнедрили неколико оружаних сукоба последње две деценије, тако и кроз агресивне изјаве албанских званичника из матичне државе, али и свих земаља у окружењу у којем су се припадници овог народа политички организовали на изузетно високом нивоу. С тим у вези, важно је напоменути да су се национални и међународни институционални аранжмани углавном показали нефункционалним у превенцији и пацификацији политичког насиља узрокованог сепаратистичким настојањима, бар када је регион Југоисточне Европе у питању.

Иако бројни албански аутори настоје да прикажу концепт оружане борбе и ненасилног отпора као две примарне стратегије у борби за албанску аутономију, независност и великодржавну политику, евидентно је да, осим краткотрајног периода Руговиних паралелних институција на Косову и Метохији, кроз историју нису забележени покушаји да се мирним путем превазиђу националне разлике и створи ситуација у којој би Албанци имали шири права која би подразумевала и право на самоопредељење. „Велика Албанија” је идеја која је искључиво захтевала оружану борбу, а последњих век и по се

испољавала једино кроз захтеве за обједињавањем свих Албанаца у један ентитет, и примарно је предвиђала оружани отпор против оних власти које су имале контролу над претпостављеним територијама јединствене етничке Албаније. И сам Руговин ненасилни отпор био је више последица ширих геополитичких околности, с обзиром да је у другим републикама бивше југословенске федерације беснео грађански рат, а косовско питање је тада бар на кратко изашло из фокуса регионалних и светских политичких актера, да би се непосредно након Дејтонског споразума поново актуелизовао и произвело драматичне конфликтне последице.

Албанци, нарочито они у Албанији, готово у потпуности избегавају да користе појам „Велика Албанија”. Знатан је део оних који, када се говори о овом пројекту, истичу да су термин „Велика Албанија” сковали албански противници и уопште противници идеје свеалбанског уједињења, док као знатно примеренији појам истичу „природна Албанија”. У суштини, реч је о два назива за исту ствар, с обзиром да „природна Албанија” подразумева пуно повезивање Албанаца на економском, културном и политичком нивоу, што је основна замисао и „Велике Албаније” кроз историју. Исто тако, често се може чути појам „историјско Косово”, те повезивање данашње Албаније са античком Дарданијом и илирским племенима која су пре више миленијума настањивали Балкан, а довођење у везу древних становника полуострва са данашњим Албанцима показује да се актуелни пројекат свеалбанског уједињења заснива на ненаучној тези панилиризма, односно вештачки креираног историјско-правног континуитета са претпостављеном античком албанском заједницом.

Агресивна сепаратистичка реторика је данас незнатно ублажена, а уједињење свих Албанаца у јединствени политички ентитет посматра се у донекле ширем контексту, односно кроз призму евроинтеграција читавог региона, када би се границе свакако избрисале, али чини се да су Албанци раштркани у пет држава Балкана нестрпљиви да тај дан дође, тако да увелико раде на националном обједињавању ван европског пута, на крајње неинституционалан начин. Идеја „Велике Албаније” је трајно укорењена у срж албанског национализма, а повремено симболичко, али и конкретно оживљавање ове идеолошке платформе стално су подсећање да је опасност од остварења оваквих тежњи данас можда јача него икад. Идеја „Велике Албаније” опстала је кроз читав турбулентни

XX век, прилагођавала се геополитичкој ситуацији кроз декаде и усклађивала се са интересима великих сила, а последње две декаде сведоци смо њене реализације у пуном обиму.

Важно је напоменути да је веза између матичне Албаније и њених сународника у окружењу од оснивања Албаније до данас готово увек била на изузетно високом нивоу. Почев од оснивача Албаније Исмаил Ђемалија, преко Теофан Стилијан Нолија и Краља Зогуа, па до Енвера Хоџе, Сали Берише и данас актуелног премијера Владе Републике Албаније Еди Раме, прекограничне аспирације, брига за сународнике у суседним државама и настојања ка ближем повезивању са дијаспором била су константа у албанској спољној политици. С тим у вези, од формирања државе, Албанија је често имала и директну помоћ значајних међународних фактора, од Аустроугарске (која је ограничавала српски и руски утицај на Балкану), Мусолинијеве Италије и Хитлеровог Трећег рајха па до данашњих наднационалних институција, попут ЕУ и НАТО на челу са САД. На примеру Албаније јасно је да без конкретне помоћи битних чинилаца на међународном нивоу нема ни јасне великодржавне стратегије, те да би у случају изостанка међународне подршке сецесионистичке тежње биле само ирационални сегменти идеолошких заноса међу екстремним националистима.

Битна заједничка тачка за обе посматране врсте сепаратизма јесте етничко демографски фактор у Републици Албанији и Мађарској, јер оне представљају етнички и лингвистички изузетно хомогене земље, са огромним процентом већинског Албанског и Мађарског становништва, тако да се етничка униформност, односно недостатак респектабилне мањинске групе у посматраним случајевима може посматрати као услов за појаву сецесионистичких претензија. Етнички хомогене земље реткост су у савременом свету, стога је анализа Мађарске и Албаније у нашем истраживању додатно специфична. Већина земаља су етнички хетерогене и чест је случај да различите етничке и религијске групе коегзистирају у одређеним државама на реалативно стабилним основама. Међутим, повремено се дешава да управо ове различитости буду основ за бројне конфликте и ерупцију политичког насиља између чланова различитих група, те да сукоби настају углавном по етно-религијском принципу, односно да главна мобилизацијска снага у тим случајевима буде етнички идентитет. Основни проблем у овим ситуацијама је да се утврди

да ли је у питању спонтани процес узрокован структуралним променама, променама у односима моћи (економске, политичке, демографске), који за последицу има или захтев за признавањем нове реалности или настојање супротстављене групе да се очува *status quo*, или је, с друге стране, посредни статешка калкулација од стране носилаца политичке власти који кроз манипулацију етничким идентитетима анимирају популацију како би их мобилизовали у сврху себичних политичких интереса? Коначно, припадност колективном политичком идентитету углавном се везује за заједничку националност, а припадност истој нацији најчешће је доминантан у односу на бројне друге друштвене вредности.

Оно што је такође важно напоменути, а иде у прилог против сепаратистичких тежњи, је чињеница да би успешна експанзионистичка кампања у Републици Албанији и Мађарској евентуално могла произвести проблематични племенско-религијски дисбаланс (у Албанији због вековног антагонизма Тоска и Гега), односно културолошки расцеп након уједињења (у Мађарској, због различитих културолошко-политичких околности којима су били изложени припадници мађарске националне мањине у државама мађарског окружења последњих сто година). Стога, не треба искључити ни могућност да би поред религијске, племенске, културолошке али и идеолошко-политичке разлике унутар етнички хомогене групе могле утицати на деескалацију експанзионистичких активности.

У складу са основним хипотезама истраживања, у раду смо настојали да истакнемо да можда и најважнија разлика између албанског и мађарског сепаратизма лежи у чињеници да је у албанском случају сепаратизма доминантан етнички концепт, који подразумева да Албанци имају право на све оне територије које су у значајној мери настањене припадницима овог народа, док је основна мађарска стратегија везана за интеграциону верзију сепаратизма, која инститира на поновном успостављању државне заједнице која би обухватила историјске мађарске границе, са народима који нису етнички Мађари, али који би кроз живот у оваквој земљи признали мађарску културно-политичку хегемонију. На студији случаја албанског и мађарског сепаратизма извршена је компарација кроз време, са нарочитим акцентом на последњих 150-200 година, али и кроз простор, поредећи дипломатско-етничке односе и територијалне спорове Албаније и Мађарске са својим суседима од формирања њихових држава до данас.

Регион Југоисточне Европе, који је у фокусу нашег истраживања континуирано карактеришу непрекидне тензије, које су деескалирале тек уласком већине земаља у ЕУ, с тим што су тензије и даље присутне јер готово све земље региона и даље носе ожиљке конфликтне прошлости. Сложену равнотежу у овом делу Европе лако може да наруши спољни фактор (као што је то неконтролисани прилив миграната са Блиског истока и Африке последњих година), али и унутрашњи, односно регионални узрок, у који свакако можемо убројати великодржавне стратегије посматраних држава. Сепаратизам, као суштина територијалног ревизионизма, продукт је националистичких тенденција и у Републици Албанији и у Мађарској, али и у свим државама у којима се јавио током историје. С тим у вези, резултати нашег истраживања указују да се сецесионистичке тенденције јављају у кризним временима, те да служи политичким репрезентима у дневнополитичке сврхе и као идеално средство за одвлачење пажње са економских, политичких и идентитетских проблема.

Војна интервенција и рат не морају нужно бити константна претња, али сведоци смо времена у којем оружани конфликти могу избити у сваком тренутку и у свим деловима света, тако да је немогуће замислити међудржавне односе без барем повремених конфликта. С обзиром да међународну политику карактерише претња насиљем и периодична употреба силе, тешко је гајити наду да ће употреба силе бити заувек избегнута. Настојања аутора у овој дисертацији била су да се укаже на начине превенције сепаратизма, као једне од највећих опасности по глобалну безбедност након окончања хладног рата, односно да се издефинишу потенцијалне експанзионистичке државе, као и њихове сепаратистичке мете. Исто тако, циљ рада био је да се препознају потенцијално сепаратистичке државе у будућности.

Сепаратизам као део великодржавне политике је након замаха који је имао у последњој деценији прошлог века релативно ретка појава данас, нарочито из разлога што често изостаје међународно признање оваквих активности (скорашњи пример Крима се може посматрати као изузетак, такође без шире међународне верификације). Ипак, ова појава у Југоисточној Европи није искорењена, јер су овдашње националне тензије претходних деценија, али и последњих година, неретко доводиле до напада на мањинске

етничке групе које су у тим ситуацијама посматране као потенцијална претња и због свог сецесионистичког потенцијала као нежељени орган у телу једне државе.

Може се сматрати да сепаратизам није историјска категорија, те да ће проблеми који узрокују великодржавни пројекти бити део не само будућности у региону, већ и константа на глобалном нивоу у деценијама које долазе. Коначно, ако се истраживачко питање посматра у светлу актуелних безбедносних изазова у Југоисточној Европи (спорадични оружани сукоби у БЈР Македонији и мигрантска криза која је значајно ојачала деловање радикално десничарских покрета, нарочито у Мађарској), јасно је да је претња ширења сепаратистичко-експанзионистичке идеје по регионалну безбедност итекако изражена, односно да време великодржавних пројеката у Југоисточној Европи још није завршено. Стари конфликти настали због неадекватно обележених граница у прошлости протежу се као дуга сенка до данашњих дана.

Литература:

Ádám Magda, *New Sources on Trianon*, The New Hungarian Quarterly 32, no. 122, 1991.

Aleksić—Pejković Ljiljana, *Severna Albanija u spoljnopolitičkim planovima Crne Gore i Srbije*, Zbornik radova *Stanovništvo slovenskog porijekla u Albaniji*, Cetinje 1990.

Alia Ramiz, *The Albanian League of Prizren – A Brilliant Page of our History Written in Blood*, speech on the centenary of The Albanian League of Prizren, Tirana, June 10, 1978, The 8 Nentori Publishing House, Tirana, 1978.

Altermatt Urs, *Language and Nation: Is Switzerland a Model for Europe?*, in: *Nation and National Ideology: Past, Present and Prospects*, New Europe College, Bucharest April 6-7 2001.

Anderson Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, 1983.

Антонијевић Ненад, *Албански злочини над Србима на Косову и Метохији у Другом светском рату – Документа*, Музеј жртава геноцида, Београд 2009.

Arent Hana, *O nasilju*, Alexandria press, Nova srpska politička misao, Beograd, 2002.

Aristotel, *Politika*, Globus, Zagreb, 1998.

Atkins Peter, *Political separatism*, Geography Review Vol. 24, N 4-5, 2011.

Austin C. Robert, *Greater Albania: The Albanian State and the Question of Kosovo, 1912–2001*, in: Lampe John and Mazower Mark, *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*, CEU Press, Budapest and New York.

Austin Clegg Robert, *Founding a Balkan State: Albania's Experiment with Democracy 1920-1925*, University of Toronto Press, 2012.

Avanites Nikos, *Slobodni i nesmetani radovi na projektu velike albanske države*, доступно на: <http://www.intermagazin.rs/slobodni-i-nesmetani-radovi-na-projektu-velike-albanske-drzave/> (18.01.2018.).

Аврамов Смиља, Крећа Миленко, *Међународно јавно право*, Савремена администрација, Београд, 1999.

Backes Uwe, Moreau Patrick (eds.), *The Extreme Right in Europe: Current Trends and Perspectives*, Vandenhoeck&Ruprecht, Gottingen, 2011.

Bakunjin Mihail, *Država i sloboda*, Globus, Zagreb, 1979.

Balcells Laia, *Political Violence: an Institutional Approach*, Edited by Gandhi Jennifer and Ruiz Rubén, Routledge Handbook on Political Institutions, 2015.

Balcells Laia, *Rivalry and Revenge, The Politics of Violence in Civil War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017.

Balogh Eva S, *Hungarian Foreign Policy 1919-1945*, in *The Hungarians: A Divided Nation*, ed. Borsody Stephen, Slavica Publishers, 1988.

Bárdi Nándor, *The History of Relations Between Hungarian Governments and Ethnic Hungarians Living Beyond the Borders of Hungary*, in: ed. Kántor Zoltán et al, *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection*, Slavic Research Center, Sapporo, 2004.

Baross Gabor, *Hungary and Hitler*, Danubian Press, Astor, Florida, 1970.

Bartha Dezso, *Trianon And The Predestination Of Hungarian Politics: A Historiography Of Hungarian Revisionism, 1918-1944*, Masters Thesis, University of Central Florida, 2006.

Bauböck Rainer, *Stakeholder Citizenship and Transnational Political Participation: A Normative Evaluation of External Voting*, Fordham Law Review, 75(5), 2007.

Bechev Dimitar, *Historical Dictionary of the Republic of Macedonia*, The Scarecrow Press, Lanham, 2009.

Beissinger Mark R, *Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State*, Cambridge University Press, 2002.

Beissinger Mark R, *Nationalist Violence and the State: Political Authority and Contentious Repertoires in the Former USSR*, Comparative Politics, Vol. 30, No. 4, 1998.

Bekaj Armend R, *The KLA (Kosovo Liberation Army) and the Kosovo War; From Intra-State Conflict to Independent Country*, Berghof Conflict Research, Berlin, 2010.

Bélanger Louis, Duchesne Érick and Paquin Jonathan, *Democratic Norms Remain Stronger than Ethnic Ties: Defending "Foreign Interventions and Secessionist Movements"*, Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique, Vol. 40, No. 3 (Sep., 2007).

Belkin Paul, Mix Derek E., Woehrel Steven, *NATO: Response to the Crisis in Ukraine and Security Concerns in Central and Eastern Europe*, Congressional Research Service (CRS), Washington, DC, July 31, 2014.

Benedek Márta, *Strategic Culture: The Facets of Foreign Policy and National Security*, AARMS (Academic and Applied Research in Military and Public Management Science), Vol. 14, No. 3, Budapest, 2015.

Beneš Eduard, *My War Memoirs*, Houghton Mifflin Company, Boston and New York, 1928.

Beneš Edvard, *Bohemia's Case for Independence*, Andesite Press, New York, 2015.

Бериша Хатиџа, *Основна обележја политичког насиља*, Војно дело, Београд, 2013.

Bethlen Stephen, Count, *The treaty of Trianon and European Peace*, Longmans, Green and Co, London, 1934.

Бецић Горан, *Сепаратизам-упориште албанског екстремизма*, Војно дело, Министарство одбране Републике Србије, година LXIII, Београд, 2012.

Bevans Charles Irving (ed.), *Treaties and Other International Agreements of the United States of America 1776-1949*, Vol 4 – *Multilateral Agreements 1946-1949*, Department of State Publications, Washington, 1970.

Biberaj Elez, *Albania: A Socialist Maverick*, Westview Press, Boulder, Colorado, 1990.

Biggins Michael, Crayne Janet (eds.), *Publishing in Yugoslavia's Successor States*, The Hawort Information Press, Binghampton, 2000.

Богдановић Димитрије, *Књига о Косову*, САНУ, посебна издања, Књига DLXVI, Београд, 1986.

Borhi László, *Towards Trianon*, The Hungarian Quarterly 41, no. 157, 2000.

Борозан Ђорђе, *Велика Албанија: поријекло-идеје-пракса*, Војноисторијски институт Војске Југославије, Београд, 1995.

Boyle Michael J, *Violence After War: Explaining Instability in Post-Conflict States*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Brecher Michael, Wilkenfeld Jonathan, Moser Sheila, *Crises in the Twentieth Century: Volumes I and 2*, Pergamon, Toronto, 1988.

Breitman Richard, Goda J.W. Norman, Naftali Timothy, Wolfe Robert, *U.S. Intelligence and the Nazis*, Cambridge University Press, New York, 2005.

Breuer Marten, *The Act on Hungarians Living in Neighbouring Countries Challenging Hungary's Obligations under Public International Law and European Community Law*, Zeitschrift für Europarechtliche Studien (ZEuS), 5, Baden-Baden, 2002.

Brubaker Rogers, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. New York, Cambridge University Press, 1996.

Brubejker Rodžers, *Nacionalizam u novom kontekstu: Fenomen nacionalnog i nacionalno pitanje u novoj Evropi*, Reč, br. 72/18, 2003.

Brzezinski Zbigniew, *A Dangerous Exemption: Why should the Israel lobby be immune from criticism?*, Foreign Policy, July/August 2006.

Bugajski Janusz, *Political Parties in Central Europe; A Guide to Politics in the Post-Communist Era*, M.E. Sharpe, New York, 2002.

Bugarič Bojan, *Protecting Democracy and the Rule of Law in the European Union: The Hungarian Challenge*, LSE 'Europe in Question' Discussion, Paper Series No. 79/2014, European Institute London School of Economics and Political Science, London, 2014.

Burant Stephen R, *Hungary-a country study*, Federal Research Division, Library of Congress, Washington D.C, 1990.

Cammett Melani, Malesky Edmund J, *Power-Sharing in Post-Conflict Societies: Implications for Peace and Governance*, Journal of Conflict Resolution, University of Maryland College, vol. 56, no. 6, 2012.

Caples Matthew, *Et in Hungária Ego: Trianon, Revisionism and the Journal Magyar Szemle (1927-1944)*, Hungarian Studies 19(1), 2005.

Carment David, James Patric, *Two-Level Games and Third-Party Intervention: Evidence from Ethnic Conflict in the Balkans and South Asia*, Canadian Journal of Political Science 29, 1996.

Carment David, James Patrick and Taydas Zeynep, *The Internationalization of Ethnic Conflict: State, Society, and Synthesis*, International Studies Review, Vol. 11, No. 1, 2009.

Carment David, James Patrick, *Explaining third-party intervention in ethnic conflict: theory and evidence*, Nations and Nationalism 6 (2), 2000.

Carment David, Patrick James, Taydas Zeynep, *Who Intervenes?: Ethnic Conflict and Interstate Crisis*, Columbus, Ohio State University Press, 2006.

Carment David, *The Ethnic Dimension in World Politics: Theory, Policy and Early Warning*, Third World Quarterly 15:551-582, 1994.

Carment David, *The International Dimensions of Ethnic Conflict: Concepts, Indicators, and Theory*, Journal of Peace Research 30, 1993, pp. 137-150, 1993.

Carment David, Harvey Frank P, *Using Force to Prevent Ethnic Violence: An Evaluation of Theory and Evidence*, London, Praeger, 2001.

Ceku Ethem, *Kosovo and Diplomacy since World War II: Yugoslavia, Albania and the Path to Kosovan Independence*, I. B. Tauris, London, 2016.

Ceku Ethem, *Kosovo during the tense relations between Albania and Yugoslavia in sixties and seventies of the Twentieth Century*, International Relations Quarterly, Vol. 5, No. 2, Oxford University Press, 2014.

Cetinyan Rupen, *Ethnic Bargaining in the Shadow of Third-Party Intervention*, International Organization 56, 2002.

Chászár Edward, *Decision in Vienna: the Czechoslovak-Hungarian Border Dispute of 1938*, Danubian Press Inc., Astor Florida, 1978.

Čičak-Chand Ružica, *Etnički konflikt i načini njegovog rješavanja*, Institut za migracije i narodnosti, Godina 11 1995 Migracijske teme 11, 1995.

Clark Howard, *Civil resistance in Kosovo*, Pluto Press, London, 2000.

Clausewitz Carl Von, *On War*, Edited and translated by Michael Howard and Peter Paret, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1989.

Collier Paul, *Doing Well Out of War: An Economic Perspective*, in: Berdal Mats and Malone David M (eds.), *Greed and Grievance: Economic Agendas in Civil Wars*, Lynne Rienner Publisher, Boulder & London, 2000.

Cooper Robert, Berdal Mats, *Outside Intervention in Ethnic Conflicts*, *Survival* 35:118-142, 1993.

Crawford James, *The Creation of States in International Law*, Oxford: Oxford University Press, 2006.

Csergo Zsuzsa, *Talk of the Nation: Language and Conflict in Romania and Slovakia*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2007.

D'Alessio Vanni, *Ponad Egzodusa i Fojbi; Nova talijanska literatura o "Istočnoj granici"*, Časopis za povijest Zapadne Hrvatske, Vol.6 i 7, 2012.

Đaković Spasoje, *Sukobi na Kosovu*, Narodna Knjiga, Beograd, 1984.

Daskalovski Zidas, *The Macedonian Conflict of 2001: Between Successful Diplomacy, Rhetoric and Terror*, Centre for Post-Communist Studies, St. Francis Xavier University, 2004.

Davis David, Moore Will H, *Ethnicity Matters: Transnational Ethnic Alliances and Foreign Policy Behavior*, *International Studies Quarterly* 41, 1997.

Дедијер Владимир, *Југословенско-албански односи 1939-1948*, Борба, Београд, 1949.

Deutch Karl W, Sidney A. Burrell, Robert A. Kann, *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the light of Historical Experience*, Princeton University Press, Princeton, 1957.

Duplain Julian, *Ethnic Hungarian Minorities in Central and Eastern Europe*, WRITENET, 1996, доступно на: <http://www.refworld.org/docid/3ae6a6c34.html> (27.02.2018.).

Dželetović Pavle Ivanov, *21. SS Divizija-Skenderbeg*, Nova knjiga, Beograd, 1987.

Ђорђевић Владан, *Арнаути и велике силе*, АНН Источник, Прњавор, 2004.

Ђорић Марија, *Идеолошки мотивисан екстремизам као генератор политичког насиља*, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, 2013.

Easterly William, *Can Institutions Resolve Ethnic Conflict?* Economic Development and Cultural Change, Vol. 49, No. 4, The University of Chicago Press, 2001.

Екмечић Милорад, *Ратни циљеви Србије 1914*, Српска књижевна задруга, Београд, 1973.

Elsie Robert, *A Biographical Dictionary of Albanian History*, I.B. Tauris, London, 2012.

Elsie Robert, *Historical Dictionary of Albania*, The Scarecrow Press, Lanham, 2010.

Elsie Robert, *Text and documents of Albanian History*, доступно на: http://www.albanianhistory.net/1899_Fraseri/index.html (07.12.2017.).

Enyedi Zsolt, Tóka Gábor, *Moć slabih: političke stranke u Mađarskoj*, Politička misao, Vol XXXVIII, br. 2, Zagreb, 2001.

Esman Milton J, *Ethnic politics*, Cornell University Press, Ithaca, 1994.

Esteban Joan, Debraj Ray, *On the Measurement of Polarization*, *Econometrica* 62, 1994.

Fabry Adam, *The Far Right in Hungary*, доступно на: https://www.academia.edu/11720487/The_far-right_in_Hungary (19.04.2018.).

Fearon James D, *Ethnic Mobilization and Ethnic Violence*, Oxford Handbook of Political Economy, доступно на: https://www.researchgate.net/publication/254428781_Ethnic_Mobilization_and_Ethnic_Violence (01.08.2017.).

Fischer Bernd, *Albanian Nationalism and Albanian Independence*, SEEU Review Special Edition, Volume 10, Issue 1, 2014.

Fischer Jürgen Bernd, *Albania at War, 1939–1945*, Purdue University Press, West Lafayette, Indiana, 1999.

Fisher Sharon, *Meeting of Slovakia's Hungarians Causes Stir*, Research Report, Vol 3, No 4, 1994.

Fuzesi Julianna Christa Elisabeth, *Explaining irredentism: the case of Hungary and its transborder minorities in Romania and Slovakia*, PhD thesis, London School of Economics and Political Science, London, 2006.

Ganguly Rajat, *The Consequences of Partisan Intervention in Secessionist Wars: Lessons from South Asia*, Contemporary South Asia 6:5-26, 1997.

Гарабедјан Агоп, *Албански сецесионизам деведесетих година XX века*, Зборник радова Косово и Метохија; Прошлост-садашњост-будућност, САНУ, Београд, 2006.

Гаталовић Миомир, *Југословенска државна политика на Косову и Метохији 1958-1974.*, докторска дисертација, Филозофски Факултет, Универзитет у Београду, Београд, 2014.

Geray Patrick J, *Mit o nacija; Srednjovekovno poreklo Evrope*, Cenzura, Novi Sad, 2007.

Gibson Hugh, *The Ciano Diaries 1939-1943: The Complete, Unabridged Diaries of Count Galeazzo Ciano, Italian Minister of Foreign Affairs, 1936-1943*, Simon publications, 2001.

Gokcek Gigi, *Ethnic Groups in Conflict, Neighboring Governments, and Interstate War*, Western Political Science Association Annual Conference, Portland, OR, March 23-24, 2012.

Glatz Ferenc, *Minorities in East-Central Europe: Historical Analysis and a Policy Proposal*, Europa Institute Budapest, 1993.

Голубовић Звонимир, *Раџија у јужној Бачкој 1942.*, Историјски музеј Војводине, Нови Сад, 1992.

Gorani Dukagjin, *Orientalist Ethnonationalism: From Irredentism to Independentism: Discourse analysis of the Albanian ethnonationalist narrative about the National Rebirth (1870-1930) and Kosovo Independence (1980-2000)*, Doctoral dissertation, Cardiff University, 2011.

Grabuschnig Ralf, *Territorial autonomy and the threat of secession: the case of Scotland*,
доступно на:
https://www.academia.edu/11991073/Territorial_autonomy_and_the_threat_of_secession_the_case_of_Scotland (15.11.2017.).

Grgić Gorana, *Ethnic Conflict in Asymmetric Federations; Comparative Experience of the Former Soviet and Yugoslav Regions*, Routledge, Taylor & Francis Group, New York, 2017.

Gurr T.R., Harff Barbara, *Ethnic Conflict in World Politics*, Boulder, CO Westview press, 1994.

Gurr Ted Robert, *Minorities at risk: A Global view of Ethnopolitical Conflicts*, United States Institute of Peace Press, Washington DC, 1993.

Gurr Ted Robert, *Minorities at Risk: Dataset and Codebook*, Center for International Development and Conflict Management, 2002.

Gurr Ted Robert, *People against states: Ethnopolitical conflict and the changing world system*, International studies Quarterly 38, 1994.

Gurr Ted Robert, *Peoples against States: Ethnopolitical Conflict and the Changing World System*, International Studies Quarterly Vol. 38, 1994.

Gurr Ted Robert, *Peoples Versus States: Minorities at Risk in the New Century*, US Institute of Peace Press, 2000.

Gurr Ted Robert, *Why Men Rebel?* Paradigm Publishers, Boulder, Colorado, 2010.

Gurr Ted Robert, *Why Minorities Rebel: a global analysis of communal mobilization and conflict since 1945*, International Political Science Review, Vol. 14, No. 2, 1993.

Hadjú Tibor, From Sarajevo to Trianon, *The New Hungarian Quarterly* 25, no. 93, 1984.

Хаџи Васиљевић Јован, Арбанашка лига: арнаутска конгра; Српски народ у Турском Царству (1878-1882), издање уредништва Ратника, 1909.

Hall Richard C, *The Balkan Wars, 1912-1913: Prelude to the First World War*, Routledge, 2000.

Hamberger Judit, *On the Causes of the Tense Slovak-Hungarian Relations*, Foreign Policy Review, Institute for Foreign Affairs and Trade, Vol 11, Budapest, 2008.

Hammond Nicholas, *The Relations of Illyrian Albania with the Greeks and the Romans*, in: Winnifrith Tom (ed.), *Perspectives on Albania*, Palgrave Macmillan, 1992.

Hanák Péter (ur.), *Povijest Mađarske*, Barbat, Zagreb, 1995.

Haraszti Endre, *Ethnic History of Transylvania*, Danubian Press Inc., Astor Florida, 1971.

Hechter Michael, *The Dynamics of Secession*, *Acta Sociologica*, 35, 1992.

Heka László, *Analiza Austro-ugarske i hrvatsko-ugarske nagodbe (u povodu 150. obljetnice Austro-ugarske nagodbe)*, Zbornik Pravnog Fakulteta Sveučilišta u Rijeci, v. 38, br. 2, 1991.

Heraclides Alexis, *Secession, Self-Determination and Non-Intervention: In Quest of a Normative Symbiosis*, *Journal of International Affairs*, 45:2, 1992.

Heraclides Alexis, *Secessionist Minorities and External Involvement*, International Organization 1990.

Heraclides Alexis, *The Self-Determination of Minorities in International Politics*, Frank Cass, London, 1991.

Herbst Jeffrey, *Creation and Maintenance of National Boundaries in Africa*, *International Organization* 43, 1989.

Hill Thomas Jr, *A Kantian Perspective on Political Violence*, *Journal of Ethics* Vol. 1, 1997 .

History of the Party of Labour of Albania, The Institute of Marxist-Leninist studies at the Central Committee of the Party of labour of Albania, Tirana, 1982.

Hobbes Thomas, *Levijatan ili građa, oblik i moć crkvene i građanske države*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2004.

Hockenos Paul, *Homeland Calling: Exile Patriotism & the Balkan Wars*, Cornell University Press, Ithaca&London, 2003.

Hodža Enver, *Titoisti; Istorijski zapisi*, Institut za marksističko-lenjinističke studije CK KPA, Izdavačka kuća „8 Nentori”, Tirana, 1982.

Honderich Ted, *Political Violence*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1976.

Horowitz Donald L, *Democracy in divided societies*, Journal of Democracy, 4/4, 1993.

Horowitz Donald L, *Ethnic Groups in Conflict*, University of California Press, 2000.

Horowitz Donald L, *Irredentas and Secessions: Adjacent Phenomena, Neglected Connections*, International Journal of Comparative Sociology, January 1992.

Horowitz Donald L, *Patterns of Ethnic Separatism*, Comparative Studies in Society and History, Vol 23, No 2, 1981.

Horowitz Donald L, *Politics, Philosophy, Law*, University of California Press, 2000.

Horowitz Donald L, *Self-Determination: Politics, Philosophy and Law*, in: Moore Margaret (ed.) *National Self-Determination and Secession*, Oxford University Press, 1998.

Horowitz Donald L, *Structure and Strategy in Ethnic Conflict*, Paper prepared for the Annual World Bank Conference on Development Economics, Washington, D.C., April 20–21, 1998.

Horowitz Donald L, *The Cracked Foundations of the Right to Secede*, Journal of Democracy, Volume 14, Number 2, 2003.

Horthy Nicholas, Admiral, *Memoirs* (Annotated by Andrew L. Simon), Simon Publications, Safety Harbor, 2000.

Hoxha Enver, *With Stalin, Memoirs*, The Institute of Marxist-Leninist studies at the Central Committee of the Party of Labour of Albania Tirana, 1979.

Храбак Богумил, *Први извештаји дипломата великих сила о Призренској лиги*, у Балканика IX, САНУ, Београд, 1978.

Храбак Богумил, *Косовски комитет 1918-1924. године*, Зборник радова Филозофског факултета у Приштини, бр. 32, 2002.

Huntington Samuel P, *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, New Haven, 1968.

Huntington Samuel P, *The Change to Change: Modernization, Development, and Politics, Comparative Politics*, vol. 3, no. 3, 1971.

Ignotus Paul, *Hungary (Nations of the Modern World)*, Praeger, Westport, 1972.

Илић Предраг, *О континуитету сецесионистичког деловања албанских националиста на Косову и Метохију (1945–1999)*, Зборник радова Косово и Метохија; Прошлост-садашњост-будућност, САНУ, Београд, 2006.

Istarska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, доступно на: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1193> (30.10.2017.).

Jackson Robert, Rosberg Carl, *Why Africa's Weak States Persist: The Empirical and the Juridical in Statehood*, *World Politics* 35, 1982.

Jalali Rita and Lipset Seymour Martin, *Racial and Ethnic Conflicts: A Global Perspective*, The Academy of Political Science, *Political Science Quarterly*, Vol. 107, No. 4, New York, 1992-1993.

James Patrick, ONeal John R, *The Influence of Domestic and International Politics on the President's Use of Force*, *Journal of Conflict Resolution* 35, 1991.

Јанковић Слободан: *Италијански иредентизам у оквиру ослободилачких покрета у Аустроугарској*, Политеиа, бр. 8, Бања Лука, децембар 2014.

Јањетовић Зоран, *Границе немачке окупационе зоне у Србији 1941-1944*, Зборник радова, књига 62–2, Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, Београд, 2012.

Jaszi Oszkar, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, Chicago, University of Chicago Press, 1929.

Jenkins Brian, Sofos Spyros A, *Nation and Nationalism in Contemporary Europe: A Theoretical Perspective*, in: *Nation and Identity in Contemporary Europe* (ed. Jenkins Brian, Sofos Spyros A.), Routledge, London, 1996.

Jenkins Gentry Kip, *Post-Revolution War: A Product of Irredentism*, доступно на: https://d3qi0qp55mx5f5.cloudfront.net/cpost/i/docs/Jenkins__Gentry_Workshop_Paper.pdf (02.10.2017.)

Judah Tim, *Greater Albania?*, *New York Review of Books* V, XLVIII, No. 8, 2001, доступно на: <http://www.nybooks.com/articles/2001/05/17/greater-albania/> (01.02.2018.).

Judah Tim, *The Kosovo Liberation Army*, Perceptions, Ankara, September-November 2000.

Jusufi Islam, *Albania's Transformation since 1997: Successes and Failures*, Croatian International Relations Review-CIRR, XXIII (77), 2017.

Kabashi Artemida, *The memory of George Castriota Scanderbeg among the Arberesh of Italy: A study on the role of diaspora in the creation of Albanian national identity*, Thesis in History at the Texas Tech University, 2005.

Kalemaj Ilir, *Sources of Irredentism in Foreign Policy: Understanding Kin Policies in the Aftermath Of Communism in Serbia and Albania*, VDM Publishing, 2009.

Kalvet Tõnu, *Hungary's choices during the Ukraine crisis and the reasons behind them*, Maailma Vaade, No 24, доступно на: <http://www.maailmavaade.ee/nr24-en/hungary-s-choices-during-the-ukraine-crisis-and-the-reasons-behind-them> (27.04.2018).

Kasaš Aleksandar, *Mađari u Vojvodini 1941-1946*, Filozofski fakultet u Novom Sadu, 1996.

Kaufman Stuart J, *Modern Hatreds: The Symbolic Politics of Ethnic War*, Cornell University Press, London, 2001. и Gagnon V. P. Jr., *The Myth of Ethnic War: Serbia and Croatia in the 1990s*, Cornell University Press, 1996.

Kelley Judith, *International Actors on the Domestic Scene: Membership Conditionality and Socialization by International Institutions*, *International Organization* 58, 2004.

Khosla Deepa, *Third World States as Intervenors in Ethnic Conflicts: Implications for Regional and International Security*, *Third World Quarterly*, Vol. 20, No. 6, Taylor & Francis, Ltd, 1999.

Кириловић Димитрије, *Помађаривање у бившој Угарској*, Српска манастирска штампарија, Сремски Карловци, 1935.

Kirschbaum Stanislav, *Upper Hungarian Educational Association*. in: *The A to Z of Slovakia*. The Scarecrow Press.

Clausewitz Carl Von, *On War*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1976.

Klajn Lajco, *The Past in Present Times: The Yugoslav Saga*, University Press of America, Maryland, 2007.

Kola Paulin, *The Myth of Greater Albania*, New York University Press, New York, 2003.

Kola Paulin, *The Search for Greater Albania*, Hurst & Company, London, 2003.

Komatina Branko, *Jugoslovensko-albanski odnosi 1979-1983, Beleške i sećanja ambasadora*, Novinsko-izdavačka ustanova Službeni list SRJ Beograd, 1995.

Kontler László, *Povijest Mađarske: Tisuću godina u Srednjoj Europi*, Srednja Europa, Zagreb.

Kostovicova Denisa, *Kosovo: The Politics of Identity and Space*, Routledge Taylor & Francis Group, London 2005.

Kovács András, *The Post-Communist Extreme Right: The Jobbik Party in Hungary*, in: Wodak Ruth, KhosraviNik Majid and Mral Brigitte (eds.), *Right-Wing Populism in Europe*, Bloomsbury, London, 2013.

Кремpton Џ. Ричард, Балкан после Другог светског рата, Clio, Београд, 2003.

Кркљуш Љубомирка, *Историја држава и права српског народа*, Правни Факултет Нови Сад, 2008.

Kromm David E, *Irredentism in Africa: The Somali-Kenya Boundary Dispute*, Transactions of the Kansas Academy of Science, Vol. 70, No. 3, Lawrence, 1967.

Kroon Steven, *Enduring Tensions: Explaining Conflict Occurrence between India and Pakistan beyond Deterrence Theory*, Master's Thesis, Faculty of Social and Behavioural Sciences, Leiden University, 2018.

Kubalkova Vendulka, Cruickshank Albert, *Relations*, Routledge Taylor & Francis Group, London and New York, 2016.

Кузина Светлана, *Политическое насилие: природа, манифестирование и динамика в глобализирующемся мире*, Ростов-на-Дону, 2010.

Lake David A. and Rothchild Donald (eds.), *The International Spread of Ethnic Conflict: Fear Diffusion and Escalation*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1998.

Leka Arian, *The Fantasy of "Greater Albania" in Albanian Politics*, AIM Tirana, April 23, 2001.

Lijphart Arend, *Democracy in Plural Societies*, Yale University Press, New Haven, 1977.

Linden Ronald H, *Putting on Their Sunday Best: Romania, Hungary, and the Puzzle of Peace*, International Studies Quarterly, 44, 2000.

Macartney Carlile Aylmer, *Hungary and her Successors: the Treaty of Trianon and its Consequences, 1919-1937*, Oxford University Press, New York, 1937.

MacMillan Margaret, *Paris 1919: Six Months that Changed the World*, Random House, New York, 2001.

Makijaveli Nikolo, *Vladalac*, IP Knjiga, Beograd, 2003, Poglavlje XVIII.

Малбашић Зоран, *Историјски ревизионизам: Прогрес науке или идеолошко оружје?*, Политичка ревија, Београд, година (XXVIII) XV, vol. 48, бр. 2/2016.

Малбашић Зоран, *Перспективе радикалне деснице у Европи*, Национална безбедност, Београд, Година 4, број 6/2017.

Марковић Светозар, *Буна и Револуција*, у: Целокупна дела IV, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996.

Matichescu Olimpiu, *The logic of history against the Vienna Diktat*, Editura Academiei Republicii Socialiste Romania, Bucuresti , 1988.

Matzek Jan, *Annexation of Crimea by the Russian Federation*, Institute for Politics and Society, Prague, 2016.

Maxwell Alexander, *Choosing Slovakia: Slavic Hungary, the Czechoslovak Language and Accidental Nationalism*. I.B. Tauris, 2009.

McDowall David, *A Modern History of the Kurds*, I.B.Taurus, London, 2007.

McGarry John and O'Leary Brendan, *Introduction: The macro-political regulation of ethnic conflict*, in: J. McGarry i B. O'Leary (eds.): *The Politics of Ethnic Regulation*, Routledge, London and New York, 1993.

Mearsheimer John, *Has Violence Declined in World Politics?: A Discussion of Joshua S. Goldstein's Winning the War on War: The Decline of Armed Conflict Worldwide*, Perspectives on Politics, vol. 11, no. 2, 2013.

Melegh Attila, *Globalization, Nationalism, and Petite Imperialism*, *Romanian Journal of Society and Politics*, 1(2), 2003.

Midlarsky Manus I, *Communal Strife and the Origins of World War I*, in: *The internationalization of communal strife*, ed. Midlarsky M. I., London, Routledge, 1992.

Мијалковски Милан, Дамјанов Петар, *Тероризам албанских екстремиста*, Новинско-информативни центар Војска, Београд, 2002.

Микавица Дејан, *Српско питање на Угарском сабору 1690-1918*, Филозофски факултет Нови Сад, 2001.

Miklós Zeidler, *A Magyar Irredenta Kultusz a Két Világháború Között (Мађарска међуратна иредентистичка култура)*, Teleki LászlóAlapítvány, Budapest, 2002.

Милашиновић Радомир, Милашиновић Срђан, Путник Ненад, *Теорије конфликта*, Универзитет у Београду – Факултет безбедности, Београд, 2012.

Милосављевић Славомир и Радосављевић Иван, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2003.

Mink András, *The Revisions of the 1956 Hungarian Revolution*, in: Kopecek Michal (ed.), *Past in the Making; Historical Revisionism in Central Europe after 1989*, Central European University Press, Budapest, 2008.

Mitrović Andrej, *Jugoslavija na konferenciji mira 1919-1920.*, Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Beograd, 1969.

Митровић Андреј, *Србија у првом светском рату*, Српска књижевна задруга, Београд, 1984.

Molnár Miklós, *A Concise History of Hungary*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

Morgan Philip, *Fascism in Europe, 1919-1945*, Routledge, London, 2003.

Morgenthau Hans J, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf, New York, 1948.

Мрвић Марина, *Угрожавање безбедности Републике Србије тероризмом у савременим условима*, докторска дисертација, Факултет безбедности Универзитет у Београду, 2016.

Munya Mwetii P, *The Organization of African Unity and Its Role in Regional Conflict Resolution and Dispute Settlement: A Critical Evaluation*, Boston College Third World Law Journal, Volume 19, Issue 2, 1999.

Muthumuni de Silva Kingsley, May Ronald J. (eds.), *Internationalization of Ethnic Conflict*, Pinter Publishers, London, 1991.

Neofotistos Vasiliki P, *The Risk of War: Everyday Sociality in the Republic of Macedonia*, University of Pennsylvania Press, 2012.

Neuberger Ralph Benyamin, *National self-determination in postcolonial Africa*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, Colorado, 1986.

Niče Fridrih, *Volja za moć*, Dereta, Beograd, 2012.

O'Flynn Ian and Russell David, *Introduction: New Challenges for Power Sharing*, in: *Power Sharing: New Challenges for Divided Societies* (ed. O'Flynn Ian and Russell David), Pluto Press, London, 2005.

Offe Claus, *Disqualification, Retribution, Restitution: Dilemmas of Justice in Post-Communist Transitions*, *Journal of Political Philosophy*, Vol. 1, Issue 1, 1993, pp. 17–44.

Olzak Susan, *The Dynamics of Ethnic Competition and Conflict*, Stanford University Press, 1992.

Orszag-Land Thomas, *Budapest court disbands neo-Nazi Hungarian Guard*, JTA (Jewish Telegraphic Agency), July 3, 2009.

Ostrom Charles W, Job Brian, *The President and the Political Use of Force*, *American Political Science Review* 80, 1986.

Ottlik László, *Új Hungária felé („Ka Hovoj Maĥapckoj”)*, *Magyar Szemle*, Budapest, September 1928.

Pamir Peri, *Nationalism, Ethnicity and Democracy: Contemporary Manifestations*, *The International Journal of Peace Studies*, Vol. 2, N. 2, 1997, introduction.

Пантелић Небојша, *Генеза албанског екстемизма и тероризма на Косову и Метохији*, *Политичка ревија*, Београд, бр. 01/2008.

Paquin Jonathan, Saideman Stephen M, *Foreign Intervention in Ethnic Conflicts*, 2008.
доступно на:
http://www.blackwellreference.com/public/tocnode?id=g9781444336597_chunk_g97814443365978_ss1-18 (03.08.2017.).

Парезановић Марко, *Политички преврат-савремени приступ*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2013.

Pavković Aleksandar, *Otcepljenje, nasilje i državni razlog*, Političke perspektive, Vol 3, No 8 (3), 2013.

Pavković Aleksandar, *Secession and its diverse definitions*, Australian Political Studies Association Conference-Hobart, Australia, 2012.

Pavković Aleksandar, Radan Petar, *Stvaranje novih država; teorija i praksa otcepljenja*, Službeni glasnik, Beograd, 2008.

Pearson Owen, *Albania in the Twentieth Century, A History: Volume III: Albania as Dictatorship and Democracy; From Isolation to the Kosovo War 1946-1998*, I.B. Tauris, London, 2006.

Пејин Јован, *Великомађарски каприц*, Екопрес, Зрењанин, 2007.

Perritt H. Henry, *Kosovo Liberation Army: The Inside Story of an Insurgency*, University of Illinois Press, 2008.

Petersen Karen, *A Research Note: Reexamining Transnational Ethnic Alliances and Foreign Policy Behavior*, International Interactions 30, 2004.

Petrović Momčilo, *Pitao sam Albance šta žele, a oni su rekli: republiku ako može*, Samizdat B92, Beograd, 1996.

Pezo Edvin, *Komparativna analiza jugoslovensko-turske Konvencije iz 1938. i „Džentlmenskog sporazuma“ iz 1953; Pregovori oko iseljavanja muslimana iz Jugoslavije u Tursku*, Tokovi istorije 2/2013, Institut za noviju srpsku istoriju, Beograd, 2013.

Pickering Jeffrey, Kisangani Emizet F, *Democracy and Diversionary Military Intervention: Reassessing Regime Type and the Diversionary Hypothesis*. International Studies Quarterly 49, 2005.

Pogonyi Szabolcs, *Transborder Kin-Minority as Symbolic Resource in Hungary*, Journal on Ethnopolitics & Minority Issues in Europe, Vol. 14, Issue 3, 2015.

Politička enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1975.

Posen Barry, *The Security Dilemma and Ethnic Conflict*, Survival vol. 35, no. 1, 1993.

Прелић Младена, *(H)и овде (н)и тамо: Етнички идентитет Срба у Мађарској на крају XX века*, САНУ, Етнографски институт, Посебна издања, књига 64, Београд, 2008.

Pula Besnik, *Contested Sovereignty and State Disintegration: the Rise of the Albanian Secessionist Movement in Kosova*, A Thesis submitted to the Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences of Georgetown University in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in Russian and East European Studies, Washington, DC, 2001.

Ragazzi Francesco, *Annexation Without Territory? Diaspora Politics and Irredentism in Post-Dayton Croatia and Bosnia-Herzegovina*, paper presented at Association for the Study of Nationalities Annual Convention, New York, 2009.

Ramet Sabrina P, *Whose Democracy?: Nationalism, Religion, and the Doctrine of Collective Rights in Post-1989 Eastern Europe*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc, Lanham, 1997.

Rampley Matthew, *Heritage, Ideology, and Identity in Central and Eastern Europe: Contested Pasts, Contested Presents*, The Boydell Press, 2012.

Rizaj Skënder, *The Albanian League of Prishtine in the English documents and the begin of break into pieces of the Balkans (1878-1881)*, Khalkedon Books, Istanbul, 1993.

Rieff David, *Case Study in Ethnic Strife: Nagorno-Karabakh*, Foreign Affairs, Vol. 76, No 2, Council on Foreign Relations, 1997.

Рокаи Петер, Ђере Золтан, Пал Тибор, Касаш Александар, *Историја Мађара*, Clio, Београд, 2002.

Romsics Ignác, *Hungary in the Twentieth Century*, Corvina Books, Budapest, 1999.

Rummel Rudolph J, *Democide: Nazi Genocide and Mass Murder*, Transaction Publishers, 1992.

Sadecki Andrzej, *Hungary's stance on the Ukrainian-Russian conflict*, Centre for Eastern Studies (Ośrodek Studiów Wschodnich-OSW), Warszawa, 2014.

Saideman Stephen M, *At the Heart of the Conflict: Irredentism and Kashmir*, In: *The India Pakistan Conflict: An Enduring Rivalry*, ed. Paul Thazha, Cambridge University Press, New York, 2005.

Saideman Stephen M, *Discrimination in International Relations: Analyzing External Support for Ethnic Groups*, *Journal of Peace Research* 39, 2002.

Saideman Stephen M, *Explaining the International Relations of Secessionist Conflicts: Vulnerability versus Ethnic Ties*, *International Organization* Vol. 51 N. 4, 1997.

Saideman Stephen M, *Inconsistent Irredentism? Political Competition, Ethnic Ties, and the Foreign Policies of Somalia and Serbia*, *Security Studies*, Vol. 7, No. 3, 1998.

Saideman Stephen M, *The Ties That Divide: Ethnic Politics, Foreign Policy & International Conflict*. New York: Columbia University Press, 2001.

Saideman Stephen M, *Ties Versus Institutions: Revisiting Foreign Interventions and Secessionist Movements*, *Canadian Journal of Political Science* 40, 2007.

Saideman Stephen M, William Ayres R, *For Kin or Country: Xenophobia, Nationalism, and War*, New York: Columbia University Press, 2008.

Saideman Stephen M. and Ayres William R, *Determining the Causes of Irredentism: Logit Analyses of Minorities at Risk Data from the 1980s and 1990s*, *The Journal of Politics*, Vol. 62, No. 4, University of Chicago Press, 2000.

Sanborn Anne Fay, Czege Géza Wass de, *Transylvania and the Hungarian-Rumanian Problem*, Danubian Press Inc. Astor Florida, 1979.

Schmitt Carl, *The Concept of the Political*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 2007.

Segeš Frelak Justyna, Juhász Attila, Jungwirth Tomáš, Kudzko Alena, Nič Milan, Zgut Edit (eds.), *Migration politics and policies in Central Europe*, Globsec Policy Institute, Bratislava, 2017.

Shay Shaul, *Islamic Terror and the Balkans*, Transaction Publishers, New Brunswick, 2009.

Simeunović Dragan, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989.

Симеуновић Драган, *Нови светски поредак и национална држава*, Ферко, Београд 1995.

Симеуновић Драган, *Теорија политике* – ридер, I део, Наука и друштво, Београд, 2002.

Симеуновић Драган, *Тероризам*, Правни факултет, Београд, 2009.

Симеуновић Драган, *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.

Simeunović Dragan, *Uloga političkog nasilja u ostvarivanju revolucije*, doktorska disertacija, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1987.

Simić Dragan R, *Rasprava o poretku*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2012.

Sipos Zoltán, *Agitation, call to arms, cultural divides –Hungarian nationalism in western Romania*, Atlatszo, 2014, доступно на: <https://english.atlatszo.hu/2014/06/19/agitation-call-to-arms-cultural-divides-atlatszo-hu-investigates-hungarian-nationalism-in-western-romania/> (20.04.2018.).

Sisa Stephen, *The Spirit of Hungary: A Panorama of Hungarian History and Culture*, Rákóczi Foundation, Cleveland, 1983.

Skendi Stavro, *The Albanian National Awakening 1878-1912*, Princeton University Press, 1967.

Smiljanić Radomir, *Majn Kampf Adolfa Hitlera: Prevod, polemički komentari i razmatranja knjige*, Beoknjiga, Beograd, 2011.

Smith Anthony D, *National Identity*, Penguin Books, London, 1991.

Smith Damon L, *Jobbik: A Better Hungary at the Cost of Europe*, Naval Postgraduate School, Monterey, California, 2014.

Sotirović B.Vladislav, *Separatism in Kosovo-Metohija and the Caucasus: Similarities and Differences*, in: Serbian Studies, Journal of the North American Society for Serbian Studies, Vol. 26, No. 1–2, Washington DC, 2012.

Spencer Metta, *Separatism: Democracy and Disintegration*, Lanham, Maryland, Rowman and Littlefield, 1998.

Spinei Victor, *The Great Migrations in the East and South-East Europe from the Ninth to the Thirteenth Century*, Istros Publishing House, Cluj-Napoca, 2003.

Stojarova Vera, *The Far Right in the Balkans*, Manchester University Press, Manchester, 2013.

Stojarová Vera, *Albanian national armies – terrorists, guerrillas or national liberation movements?*, Institute for Comparative Political Research, Faculty of Social Studies, Masaryk University, Brno, The paper has been elaborated in the framework of the Ministry of education, youth and physical education research project „Political Parties and the Interest Representation in the Contemporary European Democracies“, 2006.

Stroschein Sherrill, *Ethnic Struggle, Coexistence, and Democratization in Eastern Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012.

Sugar Peter F (ed.), *A History of Hungary*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1990.

Suhrke Astri, Noble Lela Garner (eds.), *Ethnic Conflict and International Relations*, Praeger Publishers, New York, 1977.

Sumantra Bose, *State Crises and Nationalities Conflict in Sri Lanka and Yugoslavia*, Comparative Political Studies, Volume 28, issue 1, 1995.

Taylor Alan John Percivale, *Habzburška monarhija 1809-1918*, Znanje, Zagreb, 1990.

Taylor Christopher C, *Sacrifice as Terror: The Rwandan Genocide of 1994*, Berg, Oxford, 1999.

Teleki Paul, Count, *The Evolution of Hungary and its Place in European History*, The Macmillan Company, New York, 1923.

Telkes Simon, *How to Become a Hungarian: The Artificial Reproduction of a People*, Edizioni Europa, 1977.

The memoirs of Ismail Kemal Bey, Constable and Company LTD, London, 1920.

The Terrorism and Ethnic Conflicts: The Experience of the Western Balkans, Forum for Ethnic Relation, Beograd, Issue 3, Year 2, 2003.

Todorova Marija, *Imaginarni Balkan*, Biblioteka XX vek, Beograd 2006.

Tóth Judit, *Integration and Naturalisation tests: the new way to European Citizenship: Country Report Hungary*, Centre for Migration Law, Netherlands, 2010.

Tönnies Bernhard, *Albanija- poseban slučaj: „Sopstveni put” Envera Hodže i istorijski izvori njegove ideologije*, Oldenbourg, Minhen, 1980.

Трбојевић Милован, Малбашић Зоран, *Безбедносно-обавештајни систем Мађарске и актуелни безбедносни изазови*, Национална безбедност, Београд, година 3, број 4/2016.

Tukidid, *Peloponeski rat*, Beograd: Dereta, 2010.

Turda Marius, Weindling Paul J. (eds.), *Blood and Homeland: Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe 1900-1940*, Central European University Press, Budapest, 2007.

Unger Macas, Szabolcs Oto, *Magyarország története. Rövid áttekintés*, Gondolat, Budapest, 1965, према преводу: Unger Mačas, Sabolc Oto, *Istorija Mađarske*, доступно на: <http://www.forumliber.rs/pdf/books/Unger-Sabolc%20ISTORIJA%20MADJARSKE.pdf>. (13.04.2018.).

V.P. Gagnon, Jr, *Ethnic Nationalism and International Conflict: The Case of Serbia*, *International Security* 19, 1994/95.

Vambery Rustem, *Hungary: To Be or Not to Be*, Frederick Ungar, New York, 1946.

Vanhanen Tatu, *Domestic Ethnic Conflict and Ethnic Nepotism: A Comparative Analysis*, *Journal of Peace Research*, Sage Publications, Ltd., Vol. 36, No. 1, 1999.

Várdy Stephen Béla, *The Trianon Syndrome in Today's Hungary*, *Hungarian Studies Review* 24, no. 1-2, 1997.

Vardy Steven B, *The Impact of Trianon upon Hungary and the Hungarian Mind: the Nature of Interwar Hungarian Irredentism*, *Hungarian Studies Review* 10, no. 1, 1983.

Varga Árpád, *Hungarians in Transylvania between 1870 and 1995*, доступно на: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erdang.pdf> (14.02.2018.).

Varshney Ashutosh, *Ethnicity and Ethnic Conflict*, in: *The Oxford Handbook of Comparative Politics*, Edited by Boix Carles and Stokes Susan C., Oxford University Press, 2009.

Васин Горан, *Национално-политичка борба Срба у Угарској 1848-1884*, Истраживања бр. 21, Нови Сад 2010.

Veliu Tahir, President of the Movement for United Albania, *Political Declaration of the Movement for United Albania in regards to the unjust treatment of autochthonous Albanians and the continued state terror by Greece*, 25.01.2017, доступно на: <https://shqiperiaebashkuar.al/2017/01/greek-state-terrorism-must-stop-and-greece-must-adhere-to-its-international-obligations/> (31.01.2018.).

Veljic Aleksandar, *Genocide Revealed: New Light on the Massacre of Serbs and Jews Under Hungarian Occupation*, Something or Other Publishing LLC, Madison, USA, 2012.

Vickers Miranda, *The Albanians: A Modern History*, I.B. Tauris, London, 2001.

Visoka Gëzim, *International Governance and Local Resistance in Kosovo: the Thin Line between Ethical, Emancipatory and Exclusionary Politics*, Irish Studies in International Affairs, Vol. 22, 2011.

Војводић Михаило, *Србија и Срби на Косову и Метохији од Берлинског конгреса до Балканских ратова*, Зборник радова Косово и Метохија: Прошлост-садашњост-будућност, САНУ, 2006.

Volc Kenet, *Teorija međunarodne politike*, Centar za civilno-vojne odnose, Beograd, 2008.

Waterbury Myra A, *Between State and Nation: Diaspora Politics and Kin-state Nationalism in Hungary*, Palgrave Macmillan, London, 2010.

Waterbury Myra A, *From Irredentism to Diaspora Politics: States and Transborder Ethnic Groups in Eastern Europe*, Global Migration and Transnational Politics, George Mason University, Working Paper no. 6, 2009.

Waterbury Myra A, *Uncertain Norms, Unintended Consequences: The Effects of EU Integration on Kin-state Politics in Eastern Europe*, *Ethnopolitics*, 7 (2-3), 2008.

Weber Max, *Politics as a vocation*, Published as “Politik als Beruf,” *Gesammelte Politische Schriften* Duncker & Humblodt, Munich, 1921.

Weinstein Michael A, *Hungary's Referendum on Dual Citizenship*, *Global Policy Forum*, December 13, 2004.

Weller Marc, Metzger Barbara (eds.), *Settling Self-Determination Disputes: Complex Power-sharing in Theory and Practice*, Martinus Nijhoff Publishers, Boston, 2008.

Williams Geraint, *J.S. Mill and Political Violence*, *Utilitas* Vol. 1, No. 2, 1989.

Wojatsek Charles, *From Trianon to the First Vienna Arbitral Award: The Hungarian Minority in the First Czechoslovak Republic, 1918-1938*, *Institute of Comparative Civilizations*, Montreal, 1980.

Zartman Ira William, *International Relations in the New Africa*, Prentice Hall, 1996, p. 109 и Herbst Jeffrey, *The Creation and Maintenance of National Boundaries in Africa*, *International Organization*, Vol. 43, No. 4, 1989.

Zartman William I, *Internationalization of Communal Strife: Temptations and Opportunities of Triangulation*, in: *The Internationalization of Communal Strife*, Midlarsky M.I. (ed.), Roudedge, London, 1992.

Zathureczky Gyula, *Transylvania: Citadel of the West*, Danubian Press Inc., Astor Florida, 1965.

Жељски Реља, *Политичко насиље на Северном Кавказу од 1994. до 2009. године*, докторска дисертација, Факултет политичких наука, Београд, 2014.

Законска акта, укази, извештаји, новински чланци, одлуке, декларације и стратешки документи:

Act of the National Council of the Slovak Republic on the State Language of the Slovak Republic, revised Act of the National Council of the Slovak Republic Act No 318/2009, Bratislava, 2009.

Albanian Constitution, Approved by the Albanian Parliament on 21 October 1998, Preamble.

Албански Институт за статистику, доступно на:
<http://www.instat.gov.al/en/themes/population.aspx> (26.09.2017.)

American Hungarian Federation, дотупно на:
<http://www.americanhungarianfederation.org/about.htm> (27.04.2018.).

Athena Institute, *Hate Groups Map / Sixty-Four Counties Youth Movement*, доступно на:
<http://athenainstitute.eu/en/map/olvas/55> (20.04.2018.).

Athena Institute, *Hungarian Extremist Structures in Romania*, Budapest, 2014, доступно на:
<http://www.athenaintezet.hu/en/news/read/266> (19.04.2018.).

Athena Institute, *Successful Network Building in Serbia by Hungarian Extremists*, Budapest, 2014, доступно на: <http://www.athenaintezet.hu/en/news/read/268> (19.04.2018.).

BBC, *Hungary honours 'war crimes' generals*, Wednesday, 16 January, 2002, Доступно на:
http://news.bbc.co.uk/2/hi/world/monitoring/media_reports/1764036.stm (02.04.2018.).

Bilateral Instruments 11, *Memorandum of Understanding between the Government of the Republic of Hungary and the Government of Romania Concerning the Law on Hungarians Living in Neighbouring Countries and Issues of Bilateral Co-operation*, Budapest, 22 December 2001.

CEC Government Relations, *Election Results in Hungary*, Budapest, 10.04.2018.

CEE Identity, *Ukraine Crisis and the Hungarian National Interests*, EUROPEUM Institute for European Policy, видети на: <http://www.ceeidentity.eu/news/ukraine-crisis#> (03.05.2018.).

Četvrta vojvođanska konvencija, *DEKLARACIJA o osnovama demokratskog ujedinjenja Vojvodine i Srbije*, 01.04.2012. godine, Novi Sad.

Декларација о независности Косова, Скупштина Косова, Приштина, 17.02.2008., доступно на: http://www.assembly-kosova.org/common/docs/Dek_Pav_s.pdf (31.01.2018.).

Der Spiegel, „Die Realität ist der Krieg“, No 28, 06.07.1998.

Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, *Stanovništvo prema narodnosti i vjeri*, popis iz 2011. godine, доступно на:

https://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_12/H01_01_12.html
(04.05.2018).

European Commission for Democracy through Law, *Local Self-government, Territorial Integrity, and Protection of Minorities*, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 1996.

European Parliament, *Results of the European elections 2009. and 2014*, dostupno na: <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/country-results-hu-2014.html>
(17.04.2018.)

Foreign relations of the United States, *Attitude of the United States Toward the Regime in Albania*, Eastern Europe; the Soviet Union: Albania, Foreign relations, Volume V, 1949.

Gallup Balkan Monitor, *2010 Summary of Findings*, Insights and Perceptions: Voices of the Balkans, p. 47.

Greece, Albania to sign friendship pact, доступно на: <https://www.upi.com/Archives/1996/03/20/Greece-Albania-to-sign-friendship-pact/5294827298000/> (15.02.2018.).

Hrvatsko-ugarska nagodba 1868, видети на: <https://marinknezovic.files.wordpress.com/2016/08/nagodba2.pdf> (20.02.2018.).

Hungarian American Coalition, *Articles of Incorporation*, Washington DC, 20th August 1991.

Hungarian Spectrum, *Jobbik's Checkered Past and Present*, Доступно на: <http://hungarianspectrum.org/tag/sixty-four-counties/> (26.04.2018.).

International Crisis Group, *Macedonia: The Last Chance for Peace*, ICG Balkans Report No 113, Skopje/Brussels, 20 June 2001.

International Organization for Migration (IOM), *Loss of Slovak Citizenship*, доступно на: <https://www.mic.iom.sk/en/citizenship/loss-of-slovak-citizenship.html> (28.04.2018.).

Italian-Albanian Treaties and Agreements, доступно на: <https://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Italian-Albanian+Treaties+and+Agreements>.

Jobbik Policies, *The cause of Hungarians living in neighbouring countries: we demand European norms!*, dostupno na: <https://www.jobbik.com/policies> (17.04.2018.).

Jobbik, the Movement for a Better Hungary (Foreign Affairs Committee), *Radical Change for national self-determination and social justice; A guide to Jobbik's parliamentary electoral manifesto*, Budapest, 2010.

Kárpát Haza Őrei, доступно на: <http://www.nski.hu/20160707a-karpat-haza-orei.a.html> (19.04.2018.).

Кодекс части „Нове мађарске гарде” (*Az Új Magyar Gárda Becsületkódexe!*), доступно на: <http://ujmagyargardamozgalom.com/az-uj-magyar-garda-becsületkódexe> (18.04.2018.).

Мађарска главна канцеларија за статистику, доступно на http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wnt001b.html (26.09.2017.)

Military Periscope, *Albanian National Army*, видети на: http://apps.militaryperiscope.com/Terrorism/ShowGroup.aspx?group_id=469 (29.01.2018.).

Ministry of Culture of the Republic of Serbia-Museum in Priština (displaced), *March Pogrom in Kosovo and Metohija. March 17–19, 2004 with a survey of destroyed and endangered Christian cultural heritage*, Belgrade, 2004.

Ministry of Foreign Affairs of Hungary, *Hungary's national Security Strategy*, Budapest, 2012.

Ohrid Framework Agreement, Concluded at Ohrid, Macedonia, Signed at Skopje, Macedonia on 13. August 2001, доступно на: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/the_former_yugoslav_republic_of_macedonia/framework_agreement_ohrid_130801_en.pdf (29.01.2018.).

Perlez Jane, *Reburial Is Both a Ceremony and a Test for Today's Hungary*, New York Times, 5 September 1993.

Петровић Милан, *Румунско-мађарски рат заставама*, Политика, 08.02.2013. године.

Питање посланика Марка Тарабеле постављено пред Европским парламентом 05. марта 2013. године. Доступно на:

<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=WQ&reference=E-2013-002535&language=EL> (02.04.2018.).

Платформа за решење албанског националног питања, Преамбула, Тирана, 20. октобра 1998.

Political Program of Lëvizja VETËVENDOSJE! The manifesto principles and priorities of Lëvizja VETËVENDOSJE!: 100 points joined together by the changes necessary for Kosova, article 5.

Повеља Уједињених нација, Конференција ОУН о међународним организацијама, Сан Франциско, 26. јун 1945, члан 55.

Преписка о арбанашким насиљима у Старој Србији 1898-1899, Београд, Министарство иностраних дела, 1899.

Programi i Partise Demokratike te Kosoves, увод, Priština, 21.05.2000.

Programi Politik i Lidhjes Demokratike të Kosovës, Për perspektivën evropiane, Priština, 2012.

Program (Programski ciljevi Demokratske zajednice vojvođanskih Mađara) Prečišćen tekst, sa izmenama i dopunama koje je Savet DZVM usvojio 8. januara 2010. godine, доступно на: http://www.vmdk.org.rs/docs/VMDK_program_PRIHVACEN_OD_MINISTARSTVA.pdf (30.03.2018.).

Програм Покрета мађарске наде, 31. децембар 2009. године, Суботица.

Protokol parlamentarnog odbora za nacionalnu bezbednost Mađarske, Budimpešta, 23. jun 2015. godine (Jegyzőkönyvaz Országgyűlés Nemzetbiztonsági bizottságának 2015. június 23-án).

Reports of International Arbitral Awards, *Arbitral award establishing the Czechoslovak-Hungarian boundary*, Decision of 2 November 1938, United Nations, Volume XXVIII, 2007.

Reports of International Arbitral Awards, *Award relating to the Territory ceded by Romania to Hungary*, Decision of 30 August 1940, United Nations, Volume XXVIII, 2007.

Републички завод за статистику Републике Србије, *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији-Становништво; Национална припадност-подаци по градовима и општинама*, Београд, 2012, стр. 14.

Resolution 1160, Adopted by the Security Council at its 3868th meeting, on 31 March 1998, United Nations, 1998.

Резултати парламентарних избора у Мађарској из 2006. године, доступно на: <http://www.electionresources.org/hu/assembly.php?election=2006> (16.04.2018.).

Serbia Foreign Policy and National Security, Yearbook Volume 1, *Strategic Information and Developments*, International business Publications, Washington DC, 2014.

Статут „Народног покрета Косова” доступно на: <http://www.lpk-kosova.com/dokumente.html> (14.01.2018).

Статут „Револуционарног покрета за уједињење Албанаца”, доступно на: <http://www.lrbsh.org/2017/03/11/statuti-dhe-programi-i-lrbsh-se/> (29.12.2017.).

Светска здравствена организација, видети: <http://www.who.int/topics/violence/en/> (13.10.2017.).

Temeljna načela Hrvatske čiste stranke prava-HČSP, доступно на: <http://hcsp.hr/temeljna-nacela> (25.05.2016.).

Temeljna odluka o uspostavi i proglašenju Hrvatske Republike Herceg-Bosne, Grude, 28. 8. 1993.

The American Hungarian Federation, *The Treaty of Trianon: A Hungarian Tragedy*, Cleveland, доступно на: http://www.americanhungarianfederation.org/news_trianon.htm (26.02.2018.).

The Avalon Project, Documents in Law, History and Diplomacy, *Agreement (with annex and protocol) Concerning an Armistice Between the Union of Soviet Socialist Republics, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, and the United States of America on one hand and Hungary on the Other*, Moscow January 20, 1945, доступно на: <http://avalon.law.yale.edu/wwii/hungary.asp> (28.03.2018.).

The Covenant of the League of Nations (Art. 1 to 26), Доступно на: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv13/ch10subch1> (08.03.2018.).

The Law of Nationalities (Act XLIV of the year 1868.), видети: <http://www.oocities.org/gogastransylvania/Seton-Watson/Appendice03.htm> (19.02.2018.).

The National Security Strategy of the Republic of Hungary, доступно на: http://www.mfa.gov.hu/NR/rdonlyres/61FB6933-AE67-47F8-BDD3-ECB1D9ADA7A1/0/national_security_strategy.pdf (03.04.2018.).

Transylvanian World Federation and the Danubian Research and Information Center, *Genocide in Transylvania: Nation on the Death Row*, Danubian Press Inc., Astor Florida, 1985.

Treaty of Trianon-the dismemberment of Hungary, Hungarian info Resource and Info Media, доступно на: <http://www.hunsor.se/trianon/treatyoftrianon1920.htm> (26.02.2018.).

Тријанонски мировни споразум, доступно на: https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Trianon (23.02.2018.).

United Nations Regulation No 1999/8 On the Establishment of the Kosovo Protection Corps, 20 September 1999, доступно на: http://www.unmikonline.org/regulations/1999/re99_08.pdf (31.01.2018.).

United Nations, *Report of the Special Committee on the Problem of Hungary*, General Assembly Official Records: Eleventh Session Supplement No. 18 (A/3592), New York, 1957.

U.S. Library of Congress, доступно на: <http://countrystudies.us/albania/28.htm> (18.12.2017.).

Ustav Republike Kosovo, čl. 1, st. 3, доступно на: <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/Ustav1%20Republike%20Kosovo%20Srpski%20.pdf> (31.01.2018.).

Ustav Mađarske, Budimpešta, 25. april 2011. godine.

Устав Републике Србије, Народна скупштина Републике Србије, Београд, 1990, члан 6, доступно на: <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-iz-1990.pdf> (16.01.2018.).

Војно-технички споразум између Међународних безбедносних снага ("КФОР") и влада Савезне Републике Југославије и Републике Србије.

Vreme, „*Ko su pregovarači*”, br. 434, 13. februar 1999.

Vona Gabor, *Europe Kept Silent-Interview*, Zur Zeit, 23.06.2010, dostupno na: https://www.jobbik.com/gabor_vona_europe_kept_silent_-_interview (19.04.2018.).

World Heritage Encyclopedia, *Albanian Grand Viziers*, доступно на: http://www.gutenberg.us/articles/albanian_grand_viziers (20.11.2017.).

Интернет извори:

HČSP i Jobbik u Laslovu: Za novo savezništvo Hrvata i Mađara, доступно на: <http://hcsp.hr/hcsp-i-jobbik-u-laslovu-za-novo-saveznistvo-hrvata-i-madara/> (03.05.2018.).

<http://24sata.info/vijesti/regija/68533-diplomatski-skandal-albanija-otcijepila-jug-srbije.html> (03.02.2018.).

<http://balkans.aljazeera.net/vijesti/rama-ponovno-o-ujedinjenju-albanije-i-kosova>, 01.02.2018.).

<http://www.bosanski-nacionalisti.org/stavovi.html>.

<http://mondo.rs/a1000850/Info/Srbija/Edi-Rama-osuda-izjave-o-ujedinjenju-Kosova-i-Albanije.html>; 01.02.2018.).

http://oll.libertyfund.org/titles/jefferson-the-works-vol-5-correspondence-1786-1789#Jefferson_0054-05_333 (16.10.2017.)

http://www.albanianhistory.net/1878_League-of-Prizren/index.html (23.11.2017.).

http://www.americanhungarianfederation.org/news_transcarpathia_ukraine3.html (03.05.2018.).

http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=11&dd=07&nav_id=271201 (01.11.2017.).

<http://www.balkaninsight.com/en/article/протестите-против-талат-цафери-се-претворија-во-насилство> (02.11.2017.).

<http://www.blic.rs/vesti/svet/makedonija-dozivotni-zatvor-za-policajca-zbog-ubistva-dva-albanca/k5jxbxj> (02.11.2017.).

<https://www.britannica.com/topic/ETA> (18.05.2018.).

<http://www.electionguide.org/elections/id/3034/> (31.01.2018.).

<https://www.globalsecurity.org/military/world/para/ypg.htm> (18.05.2018.).

<http://www.info-ks.net/vijesti/regija/54355/grupa-iz-gnjilana-odgovorna-za-napad-na-karaulu-u-gosince> (03.02.2018.).

<http://www.kosovalive360.com/lpk-joins-forces-with-levizje-vetevendosje.html> (31.01.2018.).

<https://www.ksh.hu/?lang=en> (27.09.2017.)

http://www.nbcnews.com/id/7632057/ns/world_news/t/putin-soviet-collapse-genuine-tragedy/ (03.11.2017.).

<http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:510846-Makedonija-Proglasena-albanska-republika-Ilirida> (05.02.2018.).

<http://www.novosti.rs/вести/планета.480.html:364726-Македонија-После-паљења-цркве-говор-мржње-и-на-Фецебоок-у> (02.11.2017.).

<http://www.pcnen.com/portal/wp-content/uploads/2013/03/velika-Albanija.jpg> (03.02.2018.).

<http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/67672/madjarska-koalicija-za-potpunu-autonomiju.html> (04.05.2018.).

<http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/2718172/tiranska-platforma-sta-traze-albanci-iz-makedonije.html> (05.02.2018.).

<http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/788112/lista-neprirodne-albanije.html> (01.02.2018.).

<http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/1492981/zajednicka-sednica-vlada-kosova-i-albanije.html> (03.02.2018.).

<http://www.shiluck.org/ushtria-clirimtare-e-kosoves-3/> (18.01.2018.).

<http://www.telegraf.rs/vesti/1562051-svi-pricaju-o-ohridskom-sporazumu-kao-uzroku-rata-u-makedoniji-evo-sta-sve-pise-u-njemu-video> (02.11.2017.).

<http://www.time.mk/c/b3051ed040/slucaj-monstrum-sest-obvineti-so-dozivoten-zatvor-eden-osloboden.html> (02.11.2017.).

<http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1296512#Sahrana> (03.02.2018.).

<https://444.hu/2014/04/15/hivatalosan-nem-kivant-szemely-lett-romaniaban-az-uj-magyar-garda-egyik-es-a-jobbik-ket-tagja> (28.04.2018.).

<https://edition.cnn.com/2013/11/08/world/kashmir-fast-facts/index.html> (11.05.2018.).

<https://www.nationalia.info/new/9840/the-natural-albania-a-further-attempt-to-put-merger-with-kosovo-in-the-political-agenda>,

<https://www.balcanicaucaso.org/aree/Albania/Ideologie-l-Albania-naturale-134125>

<http://shqiprianatyrale.yolasite.com/> (31.01.2018.).

<https://www.nato.int/fyrom/tfh/home.htm> (02.11.2017.).

<https://www.pri.org/stories/2012-11-29/albania-celebrates-100-years-independence-photos> (03.02.2018.).

<https://www.reuters.com/article/us-albania-election-nationalism/albanian-leaders-fan-flames-of-nationalism-unnerving-west-idUSBRE93F0WJ20130416> (01.02.2018.).

<https://www.reuters.com/article/us-albania-independence/albania-marks-independence-with-giant-cake-and-quarrels-idUSBRE8AR1F420121128> (03.02.2018.).

<https://www.reuters.com/article/us-macedonia-police/gun-battle-in-ethnic-albanian-region-deepens-macedonian-crisis-idUSKBN0NU06X20150510> (03.02.2018.).

http://www.rgnpress.ro/rgn_13/categorii/eveniment/9193-zi-istoric-in-parlamentul-romaniei-cu-o-majoritate-zdobitoare-parlamentul-a-aprobat-c-denumirile-de-vlahi-aromani-istororomani-moldoveni-denumesc-pe-cea-de-roman.html

Meet Russia's New "International Brigades", доступно на:
<https://20committee.com/2014/07/03/meet-russias-new-international-brigades/> (03.05.2018.).

Списак објављених радова кандидата

1. *Историјски ревизионизам: Прогрес науке или идеолошко оружје?*, Политичка ревија, Београд, година (XXVIII) XV, vol. 48, број 2/2016, стр. 169-185.
2. *Безбедносно-обавештајни систем Мађарске и актуелни безбедносни изазови*, (коауторство са доц. др Милованом Трбојевићем) Национална безбедност, Београд, година 3, број 4/2016, стр. 79-93.
3. *Перспективе радикалне деснице у Европи*, Национална безбедност, Београд, година 4, број 6/2017, стр. 9-20.
4. *Безбедносни аспекти европске мигрантске кризе* (коауторство са доц. др Милованом Трбојевићем), научни скуп *Наука и стварност*, Пале, Република Српска, БиХ, 2017, стр. 455-469.

Биографија кандидата

Рођен: 07. фебруара 1983. године у Сремској Митровици, Република Србија.

Образовање:

- *Дипломирани правник*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду (2006);
- *Дипломирани правник-мастер*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду (2007);
- Од школске 2014/2015. године докторанд на Факултету политичких наука Универзитета у Београду – Међународне и европске студије.

Награде и признања:

- Светосавска повеља из области друштвених наука Града Сремска Митровица (1997. године)
- Стипендиста Града Сремска Митровица (2002/2003. године)

- Стипендиста Републичке Фондације за развој научног и уметничког подмлатка (од 2004. до 2007. године).

Професионално ангажовање:

- Од 2007. године запослен у Влади Републике Србије на пословима безбедности.
- Паралелно са наведеним професионалним ангажовањем, од 2014. године ангажован на Академији за националну безбедност у Београду, као асистент на предметима *Безбедносно обавештајни системи* и *Безбедносни менаџмент*.

Страни језици:

- Енглески.

Области научног интересовања:

1) безбедност и системи безбедности; 2) радикална десница, 3) политичко насиље, 4) међународни односи.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора: Зоран Малбашић

Број индекса: 16/2014

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

**Албански и мађарски сепаратизам као генератори политичког насиља у
Југоисточној Европи**

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Зоран Малбашић

Број индекса: 16/2014

Студијски програм: Међународне и европске студије

Наслов рада: Албански и мађарски сепаратизам као генератори политичког насиља у Југоисточној Европи

Ментор: др Драган Симеуновић, редовни професор, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Албански и мађарски сепаратизам као генератори политичког насиља у Југоисточној Европи

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____
